

Çetin Yetkin

İKTİDARA KARŞI

TÜRK DİRENİŞ VE DEVRİMLERİ

BAŞLANGIÇTAN ATATÜRK'E

I

BİRİNCİ CİLT

otopsi

İKTİDARA KARŞI

TÜRK DİRENİŞ VE DEVRİMLERİ

BAŞLANGIÇTAN ATATÜRK'E

BİRİNCİ CİLT

Çetin Yetkin

İletişim

ÇETİN YETKİN

İktidara Karşı

TÜRK DİRENİŞ ve DEVRİMLERİ

-Başlangıçtan Atatürk'e-

1. KİTAP

BAŞLANGIÇTAN 'CELALİ İSYANLARI'NIN SONA ERMESİNE

yayın hakları / copyright : otopsi yayınevi –nuhungemisi ltd.
ISBN – 975-8410-36-9
baskı ve cilt: kayhan (0212) 6123185
dizgi: çetin yetkin
kapak filmleri: epsilon / (0212) 2759175
I.Basım – Kasım 2003

otopsi yayınları
Nuhungemisi Kültür ve Sanat Ürünleri
Yayıncılık Reklamcılık Film San. Ve Tic. Ltd. Şti.'nin
Kitap Yayın Markasıdır
Salkım Söğüt Sokak No:8 Keskinler İş Merkezi D: 604-606
Yerebatan-Cağaloğlu-İstanbul- tel: (0212) 5196848 faks: (0212) 5196849
otopsiyayinevi@hotmail.com

ÇETİN YETKİN: 7 Eylül 1939'da İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Türk Eğitim Derneği Ankara Koleji'nde gördü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi, aynı fakültede Kamu Hukuku-Hukuk Felsefesi Doktorası yaptı. Yargıçlık stajından sonra 1971-1975 yıllarında Ankara, 1975-1980 yıllarında da İstanbul Cumhuriyet Savcısı olarak çalıştı. 1980 yılı başında İstanbul İktisadî Ve Ticari İlimler Akademisi'ne öğretim görevlisi olarak geçti. 1982'de Marmara Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi dalında doçent oldu. 1987'de üniversiteden ayrılarak önce Hürriyet ve sonra da Milliyet gazetelerinde gazeteci-yazar olarak çalıştı. 1991 yılında Akdeniz Üniversitesi'nde yeniden öğretim üyeliğine döndü ve 1992'de profesörlüğe yükseltildi. Akdeniz Üniversitesi'nde Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Tarih Bölümü'nü kurdu ve başkanlığı görevinde bulundu. Ayrıca, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi müdürü olarak görev yaptı. Bu üniversiteden 1996'da emekli olan Yetkin, sonraki yıllarda sırası ile Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ve Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri verdi. Başlıca uzmanlık alanı "Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri/Yaşamı" olan Yetkin, yurt içinde ve dışında çeşitli konferanslar vermiş, seminerlere katılmıştır. Yayınlanmış 23 kitabı ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır. 1998 yılından bu yana Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk dergisinin genel yayın yönetmenliğini yapmaktadır. Cumhuriyet Savcılığı sırasında İstanbul Barosu Yönetim Kurulu'nca "görevinde gösterdiği özen ve titizlik" nedeniyle kendisine takdirname verilen Yetkin, Bülent Dikmener Jüri Özel Ödülü ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin inceleme dalında Birincilik Ödülü sahibidir.

Yrd. Doç. Dr. Işıl Çakan'a baştan sona yeniden yazılan bu son basımın gerçekleşmesindeki özverili yardımları için "sağ olsun, var olsun" diyorum.

Çetin Yetkin

BİRİNCİ KİTAP

BAŞLANGIÇTAN CELALİ İSYANLARININ SONA ERMESİNE

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar, 9

Önsöz, 11

GİRİŞ, 15
Yöntem Ve Kavramlar Üzerine Birkaç Not, 17

BÖLÜM 1
Asya'da Atılan Temeller, 47
1- Devletin Biçimlenişinde Özel Etkenler, 49
2- Göçebelik Ve Devlet, 55
3- Sınıfsal Ayrışım Ve Devlet, 65
4- İslâmiyet'in Kabul Edilmesinin (Ettirilmesinin) Etkileri, 72

BÖLÜM 2
Selçuklular Dönemi, 101
1- Toplumsal Yapı, 103
2- Türkler Ve Selçuklu Devletleri, 117
3- Kutalmış Olayı, 131
4- Büyük Oğuz Ayaklanması, 135
5- Babaîler Ayaklanması, 141

BÖLÜM 3
Osmanlılar: Beylikten İmparatorluğa, 151
1- Toplumsal Çerçeve Ve Osmanlı Kimliğinin Oluşması, 153
2- Musa Çelebi Olayı, 191
3- Şeyh Bedreddin:
Düşünceleri Ve Eylemi, 199

BÖLÜM 4
Osmanlı Düzenin Gelişmiş Dönemi Ve Anadolu, 227
1- Toplumsal Yapı, 229
2- Osmanlı Düzeni Ve Türkler, 261
3- Yavuz Sultan Selim Ve Türk Düşmanlığı, 279
4- Alevi Kökenli Eylemli Direnişler, 291
a) Şahkulu, 291
b) Nur Ali Halife, 299
(c) Şeyh Celâl, 301
(d)Atmaca, 303
(e) Zünnunoğlu, 305
(f) Kalender Çelebi, 305
(g) Alevî Direnişlerinin Anlamı, 309
5- Celâlî Eylemleri, 317
(a) Karayazıcı Abdülhalim Bey Ve Deli Hasan Bey, 317
(b) Kalenderoğlu, 333
(c) Cennetoğlu, 338
(d) Kara Haydaroğlu, 340
(e) Katırcıoğlu, 342
(f) Gürcü Abdünnebi:
Anadolu Güçleri İstanbul Önlerinde, 343
(g) Türk Düşmanlığından Kitle Kırımına, 345
6- Bir Değerlendirme, 353

Dizin – Birinci Kitap:
I. Tarihçiler, yazarlar ve araştırmacılar dizini, 359
II.Genel dizin: 365
A- Kişiler, 365
B- Halklar, uluslar, devletler, 371
C- Yer adları ve coğrafî adlar, 374
D- Deyişler, kavramlar, kuruluşlar, olaylar, 378

KISALTMALAR

A.K.D.T.Y.K. - Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu
A.Y.K.A.K.M. – Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi
ans. - ansiklopedi
A.Ü. - Ankara Üniversitesi
ay, - aynı yerde
bkz. - bakınız
B.T.T.D. - Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Bell. - Belleten
BRAUDE-LEWIS- Benjamin BRAUDE – Bernard LEWIS (Ed.): Christians and Jews in the Otoman Empire – The Functioning of a Plural Society; C. I: The Central Lands; Holmes & Meier Publishers Inc., New York, 1982,
C. - cilt
çev. - çeviren
D. - dergi,-si
D.T.C.F. - Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi
D.T.C.F.,D. - Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ens. - enstitü,-sü
İ.A. - İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü. - İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.Ed.F. - İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.Ed.F.,D. - İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
İ.Ü.H.F. - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İ.Ü.H.F.,D. - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İ.Ü.İk.F.,M. - İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
K.B. - Kültür Bakanlığı
M. - mecmua,-sı
M.E.B. - Millî Eğitim Bakanlığı
Mf.V. - Maarif Vekâleti
M.İ. -"Makaleler Ve İncelemeler" (Abdülkadir İnan; 2.Basım, A.K.D.T.Y.K.,T.T.K.. yyn., Ankara, C.I:1987, C.II: 1991),
n. - not
O.T.A.M. -A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi
R.T.M. - Resimli Tarih Mecmuası

s.	- sayfa
S.B.F.	- A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Tanz.I	- "Yüzüncü Yıldönümü Nedeniyle Tanzimat-I"; Mf.V. yyn, İstanbul, 1940.
Tanz.150	- "Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu"; Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, A.K.D.T.Y.K.,T.T.K. yyn, Ankara, 1994.
T.C.T.Ans.	- Tanzimat'ın Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi; İletişim yyn, İstanbul, 1985.
T.A.D.	- Tarih Araştırmaları Dergisi
T.B.M.M.	- Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M.,T.D.	- T.B.M.M. Tutanak Dergisi
T.B.M.M.,Z.C.	- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi
T.D.K.	- Türk Dil Kurumu
T.H.İ.T.M.	- Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası
T.K.D.	- Türk Kültürü Dergisi
Top.T.D.	- Toplumsal Tarih Dergisi
T.T.D.	- Tarih Ve Toplum Dergisi
T.T.K.	- Türk Tarih Kurumu
vd,	- ve devamı
yyn,	- yayın.-ı, yayınlayan

Varlığı ile yaşamıma anlam kazandıran
Oğlum BARIŞ YETKİN'e

ÖNSÖZ

"Tilkü öz inge ürse udguz bolur."[*]
Kaşgarlı Mahmut;
Divanü Lûgat-it-Türk'ten

Her canlı, varlığını kendisi olarak, olanaklı ise geliştirerek sürdürmek ister. Bu, onun yapısındadır, doğası gereğidir. Ama **"gelişmek"**, özünden kopup başka bir şeye **"dönüşmek"** demek değildir; **"öz"**ün iyileştirilmesi, ileriye götürülmesi, yetkinleştirilmesi... demektir.

Varlığını kendisi olarak sürdürmek isteyen bu canlı "insan" olunca, *"Pekiyi, onun özü nedir?"* sorusu ile karşılaşırız. Soruyu insanın biyolojik yapısı açısından yanıtlarken bir güçlük söz konusu olmaz. Ancak, iş insanın içinde doğup kişiliğinin biçimlendiği ortama gelince çatallaşır, soruyu yanıtlamak güçleşir. Yine de, insan toplumsal bir yaratık olduğuna göre; bu **"öz"**ün toplum içinde oluştuğunu, bir yandan bireysel ortamda kişi olarak yeteneği ölçüsünde, bir yandan da toplumun gelişme ivmesine ve düzeyine koşut olarak gelişip yetkinleştiğini söyleyebiliriz. Şu duruma göre de, insanoğlunun varlığının oluşup biçimlenmesinin biri bireysel, ötekisi de toplumsal olmak üzere iki öğesi bulunuyor. Ne ki, kişi toplumdan soyutlanarak varlığını sürdüremediği için birini ötekisinden ayrı ele almak olanaksız.

Buna karşılık, toplumlar ise birbirinden ayrı ve kimi zaman da çelişik koşulların ürünü. O nedenle de biri ötekisinden başka. Kişinin **"öz"**ünün biçimlenmesinde toplumsal yapı etken olduğu için de değişik toplumların bireyleri kendi aralarında üyesi bulundukları toplum çerçevesinde ve onun koşullarına göre şu ya da bu ölçüde bir benzerlik, kimi zaman da bir bütünlük gösterirlerken, başka toplumların bireyleri karşısında "baş-

[*] "Tilki kendi inini hor görürse uyuz olur."

ka" olagelmişler. Bu nedenle de ***"Biz"*** ve ***"Onlar"***dan söz ediyoruz, ediyorlar.

İşte, bu yalın gerçek orta yerde durup dururken Avrupalı ama özellikle de Amerikalı kimileri, **"onlar"**dan söz etmenin gerçekte yabancı düşmanlığı olduğunu, o nedenle de insanlık için olumsuz bir tutum sergilediğini, insanlığın birleşip bütünleşmesini, evrensel değerlere ulaşmasını engellediğini öne sürmeye başlamış bulunuyorlar.** Ne var ki, **"biz"**, **"onlar"** derken; **"onlar"** da kendilerini **"biz"**, bizleri de **"onlar"** diye tanımlıyorlar! Ve siz şu rastlantıya bakın ki, bu biz-onlar kuramı tam da küreselleşme ve yeni dünya düzeni döneminde boy göstermiş bulunuyor!...

"Biz"im adımız, ***"Türk"***. Ve **"biz"**den olmaktan çıkarak **"onlar"**dan olmuş olanlar bir yana, kendilerini "Türk" olarak tanımlayanlar doğallıkla özlerini koruyarak ve geliştirerek sürdürmek istiyorlar. Bu, bir olgu. Ama "biz" kimiz? Hangi süreçten geçerek bugüne geldik? Dün Selçuklu, Osmanlı mıydık ve bugün onların "sürgit"i miyiz? Yoksa böyle olduğumuz savı, salt bir aldatmaca, gerçekleri çarpıtma mıdır? Öyleyse neden?

Hiç kuşkusuz, kimliğimiz çok değişik açılardan irdelenebilir ve bu sorular ve benzerleri çok daha değişik boyutlarda sorulabilir. Ancak, ben şimdi sıraladığım sorular açısından yanıtları arayacağım. Bunu yaparken de gelişmelerin Türkler'in iktidara karşı direnişleri, devrim girişimleri ve son olarak da

---

** Bu tutuma tipik bir örnek: *"Öyleyse insanlar bu topluluğa kimin dahil olduğunu nasıl bilebiliyorlar? Oraya ait olmayanları, ait olmaması gerekenleri ve asla ait olamayacakları tanımlayabildikleri için; başka bir deyişle, yabancı düşmanlığı sayesinde. Ve biz de bütün diğer insan değerleri ve ilişkilerinin krize girdiği, ya da bilinmeyen ve belirsiz yönlerde yol aldığı bir dönemde yaşadığımızdan, yabancı düşmanlığı 20.yüzyıl sonunun kitle ideolojisi olmaya aday gözüküyor. Bugün insanlığı, insan ırkının tümünün ortak yanlarının inkârı bir arada tutmaktadır."* (**Eric Hobsbawn: *"Ulusçuluk"***; New Statesman and Society, 24 Nisan 1992 – Birikim, Ocak-Şubat 1992, sayı 45-46, s.115'de –).

Atatürk'ün önderliğinde Osmanlı'ya karşı gerçekleştirilen ve devrime (ihtilâle) dönüşen direniş ve bunu izleyen devrimler boyutu içinde kalacağım. Bu, fazlasıyla yüreklilik gerektiren bir girişim ama kitabın sonunda göreceksiniz ki, kimliğimizin önemli göstergelerinin başında tarihimizin sayfalarını dolduran direnişler, başkaldırılar; insanca, başı dik ve onurlu yaşamak uğruna verilen savaşımlar geliyor.

Bu "Önsöz"de değinmem gereken bir nokta da şu: Kitabın bundan önceki ve Ocak 1996'da yapılan 4.basımında, 1974'te yapılan ilk basımdan o güne aradan 21 yıl geçtiğini ve bu süre boyunca da konu üzerinde çalıştığımı, dolayısı ile 4.basımın *"yeni"* bir kitap olduğunu belirtmiştim. Şimdi ise 4.basımdan bu yana yaklaşık 8 yıl geçmiş bulunuyor. Bu süre boyunca da konu üzerinde durduğum ve yeni yayınları da izlemeye çalıştığım için, bu açıdan bu 5.basım da *"yeni"* olarak nitelenebilir. Ama asıl önemlisi konuyu ele alış yöntemimin ve yaklaşımımın, "Giriş"te okuyacağınız üzere, önceki basımlardan tümüyle değişik olması. Öylesine ki, elimden gelse, önceki basımları ellerinde bulunduranlardan alıp elinizdeki basımı vermek isterdim.

Prof. Dr. Çetin Yetkin

GİRİŞ

YÖNTEM VE KAVRAMLAR ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

-I-

Bir kişi düşünün: Belleğini yitirmiş; geçmişini, kim olduğunu hiç anımsamıyor. Artık o kişiye *"Sen şusun, busun, adın şudur"* dendiğinde, ona inanmaktan başka yapacağı bir şey yoktur. Kimliğinin öyle olduğunu sanacaktır. Toplumların da yitirebilecekleri bir bellekleri vardır. Bu bellek, geçmişe ilişkin bildiklerinden oluşur. Başka bir deyişle, toplumsal bellek, o toplumun tarihine ilişkin bilgilerinin bütünüdür. O nedenle geçmişini bilmeyen bir toplum, belleğini yitirmiş bir kişi gibi, kimliğinin bilincinde değildir. O da artık istenildiği gibi yönlendirilebilir.

Aynı gerçeğin bir başka yönü de şudur: Kişiliğin oluşup biçimlenmesinde nasıl yaşamın tüm anlarının, aşamalarının belirleyici bir etkisi varsa, toplumların kimliklerinin de oluşup biçimlenmesinde aynı durum söz konusudur. Ancak, bu çerçevede çok önemli bir başka olguyu da gözden kaçırmamak gerekiyor: Bilinçsizce sürüklenerek geçirilen bir yaşam ile tüm anları, aşamaları ve gelişmeleri bilinçle algılanarak geçirilen bir yaşam arasında doğurdukları sonuçlar bakımından büyük başkalıklar vardır. İlk durumunda da kişinin bir kimliği oluşmuştur ama bu kimlik bilinçsizlikle yoğrulmuştur. İkinci durumda ise, kendisini bilinçle algılayan bir kişilik vardır karşımızda. Buna koşut olarak, toplumsal belleği yani geçmişine ilişkin doğru algılanmış bilgilerle oluşup biçimlenmiş olan toplumlar da bilinçli toplumlardır.

Bu kısa bilgi ışığında şu saptamayı yapabiliriz: Türkiye'de bugün toplumumuzun büyük bir bölümü, toplumsal bellekten yoksundur. Geri kalan bölümünün de çoğunluğu, bilerek ya da bilmeyerek verilen yanlış eğitim, yanlış ya da eksik bilgi-

lendirme, iç ya da dış kaynaklı etkiler ve koşullandırmalar yüzünden geçmişine ilişkin ters değerlendirmeler içindedir. Bunun yalnızca düz insanlar için böyle olduğu da sanılmamalı. "Aydın" geçinenler arasında da bu yönden özürlü olanlarla sıkça karşılaşırız. Bu durumun bugün de bu gibi kişilerce yinelenip durulan yaygın bir örneği şudur:

"Memleketimizde faydalı işlerin yapılmayışına en birinci sebep halk olduğunda şüphe yoktur. Bizler hem çalışmayız, hem de hayırlı işlerden anlamadığımızı çok defa ispat etmişizdir."[1]

"Halk" için böyle düşünen birinin toplumsal, ekonomik ve siyasal alanlardaki yargıları da buna göre olacak, yaşanmış olanları ve yaşananları bu anlayışla değerlendirecektir.

Osmanlı ve bu çerçevede de Türk tarihinin temel kaynaklarının da **"Türk"** halkına karşı benzer bir yaklaşım içinde olduğu görülür. Söz gelimi, özellikle Anadolu ayaklanmaları konusunda belli başlı bir kaynak olarak sunulan ***Naima Tarihi***'nde **"Türk"** şöyle nitelendirilir: **"nadan Türk"** (cahil, kaba Türk)[2], **"Etrak-i bi-idrak"** (idraksiz/kafasız Türkler)[3], **"Türk-ü bed-lika"** (çirkin suratlı Türk)[4], **"çoban köpeği şeklinde bir Türk"**[5], **"hilekâr Türk"**[6]. İlerde bol bol başka örneklerini göreceğimiz bu tutum içinde olan bir tarihçinin verdiği bilgilere dayanan bir tarih anlayışının ve bunun sonucunda biçimlenen tarih eğitiminin nasıl çarpık bir algılama içinde olduğu besbellidir. Burada yeri gelmişken hemen şunu da belirteyim ki, Türk'e karşı olan bu tutum, yalnız Osmanlılar'a özgü de değildir. Göreceğimiz üzere, kökenlerine çok daha yakın olması gereken

---

[1] **Ahmed Rasim:** ***Osmanlı Tarihi***; Türkçeleştirerek yyn: Hakkı Dursun Yıldız, Meydan yyn., İstanbul, C. I, 1967, s. 169.

[2] **NAİMA MUSTAFA EFENDİ:** ***Tarih-i Naima (Razvat el-Hüseyin fi hûlâsat ahbat el-hafikayn)***; Türkçeleştirerek yyn: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman yyn., İstanbul, C.I, 1967, s. 169.

[3] C. I, s.238.

[4] C. II, 1968, s.536.

[5] C. III, 1968, s.1180.

[6] C. IV, 1968, 1869.

Selçuklular'da da aynı tutum görülür. Örneğin, **Aksaraylı Kerimeddin Mahmud**, Sultan'a da sunduğu kitabında şöyle der:

"Hunhar Türkler, köpek ve kurt gibidirler, ellerine fırsat geçerse yağmayı ganimet bilirler, fakat düşman kuvvetli gelirse kaçarlar."[7]

Buna benzer yargılara **Bündarî, İbni Bibi** ve **Abu Bakr İbn Al-Zakî** gibi öteki Selçuklu yazarlarında da rastlanır.[8]

O zaman ilk yapılması gereken, eğer geçmişimizi doğru ve bilinçli algılamak istiyorsak, bu yanlış yargıların nereden ve niçin kaynaklandığını saptamak ve düzeltmektir. Daha işin başında *"yanlış yargı"* diyorum, çünkü yaşanmış ya da yaşanan olayları anlatır ve açıklarken o olayların içinde yer alan bir halk/ulus için böylesine olumsuz yargılar içinde olunursa, nesnellikten kopulur ve öznel değerlendirmelerin bataklığına sürüklenilir.

Bu konuda şunun da altını çizmek istiyorum: Böylesine yanılgılara düşmeden dünü bugüne bağlayan olayları doğru dürüst yerli yerine oturtabilirsek, günümüzün gerçeklerini ve sorunlarını doğru kavramak olanağı da kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Çünkü içinde bulunduğumuz koşullar, geçmişin birer ürünüdür. Toplumuzun bugünkü yapısı, dünkü yapısının gelişime uğramış doğal sonucudur. Bugün, söz gelimi, İngiliz ve Fransız toplumları ayrı ayrı iki toplum ise, bunun nedeni geçmişlerinin başkalıklar göstermiş olmasıdır. O nedenle, dünün belirlenmesi, bugünün anlaşılması için en önemli anahtar-

---

[7] **Zeki Velidi Togan:** ***Umumî Türk Tarihine Giriş***; C. I: ***En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar***; 2.basım, İ.Ü. Ed.F. yyn., İstanbul, 1980, s.215.

[8] **Bündarî**: ***Irak Ve Horasan Selçukluları Tarihi***; çev.Kıvameddin Bırslan, T.T.K., yyn., İstanbul, 1943, s.151; **İbni Bibi:** ***Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi***; çev.M.Nuri Gençosman, Ankara, 1941, s.209; **Abu Bakr İbn Al-Zakî:** ***Razvat al Kuttâb Ve Hadikat al-Albâb***; yyn: Ali Sevim, T.T.K., yyn., Ankara, 1972, Mektup XII, metin s.56 vd. açıklaması, s.36.

dır. Gerçekten de, bir ulusun tarihi, tek tek olayların kopuk kopuk birbirini izlediği bir olaylar yığını olarak düşünülemez. Öylesine ki, yüzyıllarca önce tarih sahnesinde yer alan bir olayın bile bugün hâlâ şu ya da bu ölçüde bizleri etkileyen yönleri bulunur. Uluslar bugünü yaşarken dünü de birlikte yaşarlar. Eski bir Türk sözünde belirtildiği gibi, *"İl gider, töre kalır".*[9][10]

Şu durumda, ulusların tarihlerinde yer alan olaylar birbirlerine bağlı bulunduğuna, günümüz Türkiyesi'nde hiçbir sorun bir anda kendiliğinden ortaya çıkmadığına ve **"nedenler"** zaman bakımından **"sorunlar"**dan önce var olduğuna göre; Türk toplumunun geçmişinin bu bağlantılarını gün ışığına çıkarmayı amaçlayan bir anlayışla ele alınmasının sorunlarımızın anlaşılıp değerlendirilmesinde bir ön koşul olduğu söylenmelidir.

Tanzimat döneminin ne olduğunun, Türk halkına ne getirip ne götürdüğünün anlaşılabilmesi; Osmanlılık/Osmancılık. İslâmcılık ve Türkçülük akımlarının dünden bugüne uzanan tarihsel çizgide yerli yerine oturtulabilmesi; bu da ancak önceki gelişmelerin bilinmesi ile olanaklıdır. Bu yapılırsa, Ulusal Kurtuluş Savaşımızı daha bir derinlemesine kavrayabiliriz. Ama asıl önemlisi, ancak böyle bir yaklaşımla Atatürk ilke ve devrimlerinin gerçek yüceliğinin anlaşılabilecek olmasıdır. Bu ilke ve devrimlerden verilen her ödünle geçmişin karanlık günlerine biraz daha dönüp gömülmekte olmamız, bu olgunun en açık kanıtıdır.

Öte yandan, bilindiği gibi, toplumu kendine konu alan bilimlerde deney yapma olanağı bulunmuyor. Ne ki, bunun yerine

---

[9] **Bahattin Ögel:** ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları***; M.E.B., yyn., 1000 Temel Eser, İstanbul, 1971, C.I, s. 38.

[10] Tarih öncesi dönemlerin davranışları bile günümüzde sürdürülmektedir. Örneğin, karşısındakine düşmanlık beslemediğini, ona dostça yaklaştığını göstermek için elini ona doğru uzatarak silah tutmadığını belirten insanın davranışı, karşısındakinin de öyle davranması ile el sıkışmaya dönüşmüş bulunmaktadır. Bugün selamlaşmak için şapka çıkarmak davranışı da, aynı biçimde, karşısındakine başında miğfer olmadığını göstermenin bugünkü türevidir.

geçmişteki benzer koşullarda oluşan benzer olaylar bize ışık tutuyor. Yeter ki, bu olayları doğru anlayıp değerlendirelim ve koşutlukları doğru saptayabilelim.[11]

-II-

Bu açıklamalardan açıkça anlaşılacağı üzere konu bu açıdan tarih alanındadır, zaman boyutuyla ele alınacaktır. Ne var ki, konuya yaklaşım, özünde siyaset bilimi ve devlet kuramı açısındandır. Başka bir deyişle, siyasal iktidarın oluşup biçimlenmesi, sınıfsal temelleri, siyasal katılım, devlet olgusu ve siyasal iktidar ve bağlı kavram ve kurumlar çerçevesinde ele alınacaktır. O nedenle elinizdeki kitap, bir tarih kitabı değildir. Tarihçilerin ortaya koyduğu gerçeklerden, verilerden belirtilen çerçevede yararlanılacaktır.

Böyle bir yaklaşım, kimi okurların bilgisi dışında bulunması olası bazı kavramlara açıklık getirilmesini gerektiriyor. Kaldı ki, toplumsal tarihimize eğilen kimi önemli bilim adamlarının da özellikle **"devlet"** kavramı açısından yanılgı içinde oldukları, bu nedenle de irdeledikleri konu devleti ilgilendirdiği sürece yanlış sonuçlara ulaştıkları görülmektedir. Örneğin, **Prof.Dr.Mustafa Akdağ,** Türk tarihini aydınlatanların en önde gelenlerinden olmasına karşın, devletin toplumsal bir gerçeklik olduğunu göz ardı ederek ve büyük bir olasılıkla devlet kuramı ile ilgilenmemiş olduğu için şöyle diyebilmiştir:

---

[11] Bu noktada hemen usuma takılan bir soruyu burada da anmak istiyorum: Eğer zamanın başbakanı olarak Tansu Çiller ve dışişleri bakanı olarak da Deniz Baykal, ilerde ayrıntıları ile incelenecek olan 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın hangi koşullarda imzalandığını ve Osmanlı ekonomisini nasıl yıkıma uğrattığını bilselerdi acaba Gümrük Birliği Antlaşması'nı imzalamış olmakla övünmekte birbirleriyle yarışmaya kalkışabilirler miydi? Benim yanıtım: *"Hiç sanmam"* oldu. Yok eğer, bu gerçeği bile bile, bu antlaşmayı imzalamak onurunu birbirlerine kaptırmamak istemişlerse, istiyorlarsa, o başka!

"Türkiye'nin daha kuruluşunda devlet toplumun gidişatına göre biçimlenecek yerde, tersine, toplum, devletin elinde yoğrulmuş, toplumsal sınıflaşma, geniş çapta siyasal gerekler bu sayede biçimlenebilmiştir. Demek ki, Türk toplumunun sınıfsal ayrışımını yaratan faktör devletin kendisi olmuş bulunmaktaydı."[12]

Prof.Dr.Niyazi Berkes de *"Osmanlı düzeni hangi sınıflara dayanıyordu?"* sorusuna, bir bakıma bu yargıdan yana çıkarak, şu yanıtı vermektedir.

"Bu sistemde devlet ve hükümet halk sınıflarının çıkarlarını veya isteklerini temsil edemez.[13] *Onun için Osmanlı sistemi hangi sınıflara dayanıyor diye sormak abes. Hiçbir sınıfa dadayanmıyor, sınıfları devlete dayandırıyordu."*[14]/[15]

Oysa, devletin ancak toplumsal sınıfların ortaya çıkması ile belirginleştiği ve bu nedenle de sınıfsal temellerinden ayrı düşünülemeyeceği tarihsel/bilimsel bir gerçek. Devlet, toplumsal, ekonomik ve siyasal gerçekliklerden soyut bir olgu değil. Siyasal ve hukuksal bir örgütlenme. Ne ki, bir örgütlenmeden söz edebilmek için her şeyden önce bir **insan topluluğu** gerekli. Başka bir deyişle, önce toplum olacaktır ki bunun içinden devlet çıksın. Sınıfsız toplumlarda devletin bulunmadığını ise biliyoruz. Demek ki, bir toplumun devletli bir topluma geçebilmesi için orada bir sınıfsal ayrışımın oluşması olmazsa olmaz bir koşul. Onun içindir ki, sınıfsız ve eşitlikçi ilkel toplumdan sınıf-

---

[12] **Mustafa Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî Ve İçtimaî Tarihi***; C.II: ***1453-1559***; D.T.C.F., yyn., Ankara, 1971, s.90.

[13] Berkes, böyle diyerek, başka yerlerde devletlerin ve hükümetlerin halk sınıflarının çıkarlarını ya da isteklerini temsil ettiğini (veya edebileceğini) öne sürmüş oluyor. O zaman, tüm tarih boyunca görülegelen sınıf savaşımları, kanlı kitle kırımları, devrimler (ihtilâller), devlet terörü ya da devlete karşı terör nasıl açıklanacaktır?

[14] **Niyazi Berkes:** ***Türkiye'nin İktisadî Tarihi***; C.I, Gerçek yyn., İstanbul, 1969, s.41.

[15] Dinsel açıdan benzer bir yargı için bkz. **Mustafa Erkal: "*Osmanlı Ve Sınıfsızlık*"**; Zaman, 27 Kasım 1989.

lı ve eşitsizlikçi topluma geçiş sürecinde devlet varlık kazanmış bulunuyor. O halde, nasıl olur da *"Türk toplumunun sınıfsal ayrışımını yaratan faktör devletin kendisi"* olabilir ya da devlet, *"hiçbir sınıfa dayanmıyor, sınıfları devlete dayandırıyor"* denebilir?

Bu gibi yanılgılara düşülmesinin nedeni, bence, tarihsel olgu ve verilerin üst üste yığılması ve öylece değerlendirilmeye çalışılması, ama konuyla ilgilenen öteki bilim dallarının ortaya koydukları gerçeklerden yeterince ya da doğru bir biçimde yararlanılmamasıdır.

Türk toplumunda da devlet, devletin oluşumu ile ilgili bu çizginin dışında değildir. Temelinde sınıfsal ayrışım bulunur. Bununla birlikte, hemen belirteyim ki, egemen sınıfın etnik yapısında kendine özgü gelişmeler olduğunu, bunun da Türk tarihine damgasını bastığını ayrıca inceleyip göreceğiz.

-III-

Açıklık getirmemiz gereken bir başka kavram da, **"imparatorluk"**. Gerçekten, kimi devletlere yalnızca "devlet" denirken, kimilerine neden "imparatorluk" denilmektedir?

Bu soruya verilecek ilk yanıt, imparatorlukların birçok etnik guruptan/ulustan oluştukları olmalıdır. Öylesine ki, bugüne değin tüm imparatorluklar hep çok etnik guruplu ya da çok uluslu olmuştur. Bunun tersini düşünmek, tek etnik gurubun ya da ulusun insan öğesini oluşturduğu bir devletin imparatorluk olarak adlandırılması olanaksızdır. Ne ki, birden çok etnik guruptan ya da ulustan oluşan ama kendilerine "imparatorluk" denilmeyen devletler de vardır: İsviçre, bu durumun en belirgin örneğidir. O nedenle, bir devletin imparatorluk olarak adlandırılması için çok etnik guruplu/çok uluslu olması bir önkoşuldur ama o kadar. Bir devletin imparatorluğa dönüşebilmesi, öyle adlandırılabilmesi için, onun çatısı altında yaşayan bu etnik guruplardan ya da uluslardan birinin bir yandan ekonomik ve siyasal, bir yandan da hukuksal açıdan ayrıcalıklı olması gere-

kir. Başka bir deyişle, çok etnik guruplu/çok uluslu bu gibi ve kendisine imparatorluk denen devletlerde bu etnik guruplardan/uluslardan biri egemen ulustur. Ötekileri onun egemenliği altındadırlar. Gerçi, egemen gurup/ulus içinde de bir sınıfsal ayrışım vardır ama ötekiler karşısında egemen etnik gurup/ulus içinde en altta olan sınıf bile hem siyasal ve hem de hukuksal alanda ayrıcalıklı ve üstün durumdadır.

Bu olgu tarihsel örneklerle biraz daha açıklığa kavuşturulmak istenirse, en göze çarpan örneği Roma İmparatorluğu olacaktır. Roma vatandaşı olabilmek, vatandaşın siyasal ve hukuksal haklarından yararlanabilmek için "Romalı" olmak gerekiyordu. Romalı olmayanların vatandaşlık hukukundan yararlanabilmeleri, onurlandırıcı ayrık durumlar dışında, söz konusu değildi. Roma İmparatorluğu'nun nüfusu milyonlara vardığında bile "vatandaş" sayısı birkaç on bindi. Sonraları bu vatandaşlık ilk aşamada İtalya Yarımadası'nda yaşayanlara da tanınarak biraz daha yaygınlaştırılacaktır. İkinci ve açıklayıcı bir örnek de Büyük Britanya İmparatorluğu'dur. İngilizler, toprakları üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk kurmuşlardı ama bu topraklarda yaşayan Hintliler, öteki Asyalılar, Afrikalılar'dan hiçbiri bir İngiliz ile siyasal ve hukuksal açıdan eşit değildi. Siz hiç, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Avam Kamarası'nda bir Afrikalı milletvekili bulunduğunu anımsayabiliyor musunuz? Belçikalı bir posta dağıtıcısı, bir fabrika işçisi kendi ülkesinde sıradan bir vatandaştı, kendi egemen sınıfı karşısında emeği sömürülen biriydi ama Kongo'da kara derili insan karşısında "efendi"ydi.

Bu ayrımım üzerinde şunun için duruyorum: Selçuklular'ın da, Osmanlılar'ın da birer imparatorluk oluşturmuş olmaları karşısında ve bu imparatorlukları Türkler'in kurdukları düşünülerek, Türkler'in de Romalılar ve İngilizler gibi egemenler olduğu varsayılmaktadır. Oysa, göreceğiz ki, Türkler, kurdukları bu devletlerin egemen ve yönetici kadrolarından giderek uzaklaştırılıp dışlanacaklar ve devlet —içlerinde köklerinden kopmuş, az sayıda kimi Türkler'in de bulunduğu— "kozmopo-

lit"[16] çevrelerin eline ve denetimine geçecektir. Hele Anadolu Türkleri zaman içinde Osmanlı'nın Anadolu sömürgesinde yaşayan insanlar konumuna indirgeneceklerdir. Bu, ele alınan konu bakımından son kerte önem taşıyan bir durumdur. Öte yandan, Osmanlı'nın çöküşünde belirleyici bir etken olduğu gibi, asıl Ulusal Kurtuluş Savaşımız'ın daha bir iyi anlaşılmasında ve özellikle de **Atatürk**'ün çerçevesini çizdiği ulusalcılığın ve halkçılığın kavranmasında yaşamsal bir önem taşımaktadır.

-IV-

Bu çalışmanın önceki biçimiyle olan basımlarından sonra kimilerinin bir eleştirisi oldu. Eleştiri şuydu: **ulus** ve **ulusalcılık** (milliyetçilik) ancak Avrupa'da burjuvazinin gelişmesi sürecinde ortaya çıkmıştır ve XVIII. yüzyıldan önceki dönemler için bunlardan söz edilemez. Bu nedenle de, siyasal iktidara karşı Türkler'in tarih boyunca görülen direnişlerinin "Türk" olmak ile, ulusalcılıkla bir ilişkisi yoktur. Oysa ben, Türkler'in direnişlerinin, özünde Türk olmalarından kaynaklandığını ve giderek sonunda "ulusal" bir nitelik kazandığını belirtiyorum.

Bu karşı görüş, çoğu Batılı araştırmacılarca da benimsenen bir sav. İşin gerçeği aranırsa, tümüyle Batı kaynaklı. Avrupa'daki gelişmeler göz önüne alındığında da doğruluk payı çok büyük. Örneğin, **Hobsbawn**, "ulus" ya da "ulusalcılık" için der ki, *"Sözcüğün modern anlamı taş çatlasa on sekizinci yüzyıldan*

[16] "Kozmopolit" sözcüğü Yunanca "kozmos" ve "polis" sözcüklerinden gelmektedir. "Kozmos", evren; "polis" ise devlet (kent devleti) anlamındadır. Yunan kent devletleri uygarlığı çökerken ortaya çıkan bu sözcükle anlatılmak istenen şey, herhangi bir "polis"e bağlı olmaksızın tüm polislerde orası kendi devletiymiş gibi yaşayabilen, kökeninden kopmuş kişidir. Bu açıdan bakıldığında, "küreselleşme" olgusunun ilk biçiminin bir anlatımıdır.

daha eskiye dayanmaz."[17] Yine **Hobsbawn,** *"..... 'millet' yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme aittir. 'Millet' ancak belli bir teritoryal devletle, 'millî devlet'le ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir; bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın bir yararı yoktur.... Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.... Bunun yanı sıra, teknolojik gelişmenin belirli bir aşaması bağlamında vardır..... konuşulan ya da yazılan millî dillerin bu haliyle matbaadan, kitlesel okur yazarlık ve dolayısıyla kitlesel eğitim aşamasından önce ortaya çıkamayacağı....."*[18] görüşündedir. Önce şunu belirteyim: **Hobsbawn**'ın dil konusundaki yargısı, Türkler bakımından tümüyle geçersizdir; çünkü, Türkçe binlerce yıldan beri konuşulup yazılıyor.[19]

---

[17] **E.J.Hobsbawn:** ***1780'den Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik – Program, Mit, Gerçekçilik***; 2.basım, çev. Osman Akınbay, Ayrıntı yyn., İstanbul, 1995, s.17.

[18] ay.,s.24-25.

[19] Konuya yalnızca Batılı düşünür ve yazarlar ve Batılı ülkelerin gerçekleri açısından bakmakla kendi gerçeklerimizin açıklanamayacağına Umut Özkırımlı'nın doktora çalışmasında yer alan ve ulusların son birkaç yüzyılda yaşananların sonucu olduğuna ilişkin şu sözleri çarpıcı bir kanıttır: *"Bu görüşü desteklemek için milletin vaz geçilmez nesnel ölçülerinden biri olarak görülen dile bakmak yeterli. Örneğin 1789 yılı Fransası'nda halkın yüzde ellisi Fransızca konuşmaktaydı; bunların da ancak yüzde on iki – on üçü dillerini 'doğru' bir şekilde konuşuyordu. İtalyan birleşmesinin sağlandığı 1860 yılında halkın yüzde iki buçuğu İtalyanca biliyordu. Norveççeyi Danimarka dilinin etkisinden kurtarmak için gösterilen tüm çabalara karşın, bu dil 1947'de Norveçlilerin yalnız yüzde yirmisi tarafından kullanılmaktaydı"* **(Umut Özkırımlı:** ***Milliyetçilik Kuramları – Eleştirel Bir Bakış***; Sarmal yyn., İstanbul, 1999, s.252). Öyle ise nasıl oluyor da bunlar ulus olarak görülüyor sorusunun yanıtlanmasındaki güçlük bir yana, bu değerlendirmeye göre Türkçe'nin binlerce yıl var olmuş bulunması karşısında ve ***eğer*** dil *"milletin vaz geçilmez nesnel ölçütlerinden biri"* ise, bu sav doğruysa. Türk ulusunun da binlerce yıldır var olduğunu kabul etmek gerekmez mi?

Kaldı ki, "ulus" olgusu konusunda birbirine karşıt iki görüş var. Biri, ulusun, etnik yapının bir uzantısı olduğunu, yani köklerinin çok eskilere dayandığını öne sürürken, ötekisi ancak yeni (modern) bir olgu olduğu savında. İlk görüşü, ulus olgusunun temelini tarihin ilk basamaklarına değin geri götürdüğü ve birbirinden çok ayrı yapıdaki toplulukları aynı pota içinde gördüğü için eleştirmek gerekiyor. İkincisinin en önemli yanılgısı ise, ulusların tarihsel geçmişlerini ve birikimlerini, uluslaşmanın bu geçmiş ve birikimle eşzamanlı olarak oluştuğunu dikkate almaması.[20] Gerçekten de, bugün bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman ulusundan söz ediyorsak, bu, bunların geçmişlerinin birbirinden değişik olması nedeniyledir. Hiçbiri bir anda belli bir ulus olmuş değillerdir. Şu duruma göre, ikinci görüş doğru olarak benimsense bile, uluslaşma bir süreç sonucudur ve bu süreç her toplum için değişik çizgidedir. Türkler'in geçmişleri ve birikimleri ise çok eskilere gitmektedir.

Bu bir yana, bir toplumun üyesi, bireyi olma duygusu ve giderek bilinci, çok eski dönemlerden beri var olan bir gerçekliktir. Bu toplumlar, başkalarından belli bir adla da ayrılırlar. Ne var ki, bu toplumların başlangıçta göreceli olarak az sayıda olan ve aynı biyolojik kökenden gelen ve içlerinden varlıklarını sürdürebilenlerinin üyelerinin sayıları zaman içinde artmış ve biyolojik kökenin çoğu yerde önemini yitirmesi sürecine koşut olarak türdeşlikleri de bozulmuştur. İşte, bu aşamada eğer bir **ortak kimlik** (kimilerine göre, **üst kimlik**) oluşursa, bunu nasıl adlandırırsanız adlandırın, ulus olmanın temelleri de böylece atılmış olacaktır. Ortak bir dil ve kültür, ortak bir geçmiş ve ortak bir gelecek kaygısı söz konusu olduğu sürece de o toplum artık "ulus" olarak tanımlanabilir. O toplumun, bu durumu ile varlığını sürdürmek istemesi için de yapacak oldukları şeyler, oluşturacakları kült, üretecekleri düşünceler de, *bu anlamda*, ulusalcılıktır. Ancak, bu gelişim, Avrupa toplumlarının ulus-

---

[20] **Montserrat Guibernau:** ***Milliyetçilikler – 20.Yüzyılda Ulusal Devlet Ve Milliyetçilikler***; Çev.Neşe Nur Domaniç, Sarmal yyn., İstanbul, 1997, s.94-95..

laşma sürecine uygun değilse, belki Batılı anlamda uluslaşma ve ulusalcılık olmayabilir ama, yine de uluslaşma ve sonucunda da ulusalcılık söz konusudur. Batılı araştırmacıların ve düşünürlerin ulus ve buna bağlı olarak uluslaşmayı taş çatlasa XVIII.yüzyıldan geriye götürmemelerinin nedeni besbelli ki, Avrupa burjuvazisinin tarih sahnesine çıkması sonucunda bu kıtada beliren uluslaşma ve ulusalcılıktır. Burjuvazinin bu oluşumu Avrupa'ya özgüdür. Feodal sistemden kopuş sürecinin bir sonucudur. Yeryüzünün başka yerlerinde yaşanmayan bir süreçtir. Dolayısıyla, eğer ille de Avrupa'daki model tüm dünya için geçerli kılınmaya kalkışılırsa, Avrupa dışında başka hiçbir yerde ulusların ortaya çıkmaması gerekirdi. Özellikle de, sömürülen, azgelişmiş ülkelerde antiemperyalist bir ulusalcılıktan asla söz edilemezdi. Bir başka açıdan bakarsak, bu, Avrupa'da burjuvazi ortaya çıkmasaydı, yeryüzünden uluslar ve ulusalcılık da hiç olmayacaktı demektir.

Öte yandan, **Viroli**'nin de belirttiği üzere, "yurtseverlik", tarihsel süreçte evrimleşip gelişerek "modern ulusalcılık"a dönüşmüş bulunuyor, Yurtseverlik ise, antik çağdan beri insanlara egemen olmuş bir duygu.[21] O halde, bugün Batılı düşünür ve yazarlarının kullandığı anlamda olmasa bile, ulusalcılığın temellerinin daha o günlerde atıldığını söylemek gerekiyor. Her toplumun gelişim temposu aynı olmadığına göre de, ayrı ayrı toplumlar bakımından yurtseverliğin giderek ulusalcılığa dönüşmesi için ille de XVIII. yüzyılı başlangıç noktası olarak görmek anlamsızlaşıyor.

Ancak, yurtseverliğin Batılılarca da anlaşıldığı biçimde bile olsa ulusalcılığa dönüştüğünü ve bu nedenle de ulusalcılık kavramına *"taş çatlasa XVIII. yüzyıldan önce rastlanamayacağı"* yargısının geçersiz olduğunu, çünkü Avrupa'da da ulusalcılığın öyle birdenbire ortaya çıkmadığını söylerken, biri "kavram", ötekisi de "toplumsal sınıf" açısından iki ayrı olguya da

---

[21] **Maurizio Viroli:** ***Vatan Aşkı – Yurtseverlik Ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme***; çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yyn., İstanbul, 1997, s.18-19.

burada yer verilmelidir. Bir şeyin var olabilmesi için onun kesin bir biçimde bir adla ya da kavramla belirlenmesi gerekli değildir. Bir şey, adı konulmadan da var olabilir. Öylesine ki, birileri onu ancak "keşfedince" adlandırabilir. Ulusalcılık gerçekliğinde de Batılılar için durum budur. İkincisi, sınıflı toplumlarda, yurtseverlik, pek çok kez, egemen sınıfın "yurt" anlayışını dile getirmiştir ve getirmektedir de. Bu "yurt", onların malı mülkü ve çıkarlarıdır. Bu, bir gerçek. Ulusalcılıkta da aynı gerçek söz konusu. Yine pek çok kez ulusalcılık, aynı temelde, egemen çevrelerin ideolojisidir. Oysa, altını çizdiğim gibi, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde, topluca egemen çevrelerden dışlanmış olduklarına göre Türkler için böyle bir durum söz konusu olmayacaktır. Buna ek olarak, Batı'da ulusalcılık, çoğu kez bir ulusun başka uluslar karşısındaki üstünlüğü, "ulusal" çıkarların başka ulusların zararına korunup geliştirilmesi, onları kendi uluslarından aşağı görmelerinin de ideolojisidir. Buna karşılık, görüleceği üzere, özellikle son dönem Osmanlı egemenliğindeki Türkler'de görülen ulusalcılık, Türkler'in de öteki "Osmanlılar"la eşit haklara sahip olması istemine dayanmaktadır. Gerçek şu ki, **Özkırımlı**'nın adı geçen doktora çalışmasında belirttiği gibi, tek bir ulusalcılık değil, fakat ulusalcılıklar vardır[22]/[23].

---

[22] Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.264.

[23] Ancak, Özkırımlı, bu doğru saptamasını açıklarken bir yandan da önemli bir yanılgıya düşmüş bulunuyor. Diyor ki: *"Örneğin Türkiye'de tek bir milliyetçilik yoktur: İslamcıların, Kemalistlerin, Türkçülerin, liberallerin milliyetçilik anlayışları birbirinden farklıdır. Bu grupları alt guruplara ayırmak da mümkündür. Örneğin İslamcıların içinde Refah/Fazilet gurubuyla Fethullah gurubu farklı milliyetçi projeleri savunurlar. Bu sayılan grupların millî kimlik tanımları da farklılıklar içerir....."*(a.y.,s,265). Yanılgı şurada: İslamcılar için temel kavram "ümmet" olup, "millet"in tam karşıtıdır. Öylesine ki, onlar için "milliyetçilik", İslam ümmeti içinde nifak çıkarmak, bölücülük yapmaktır. "Millî Devlet" ülküleri yoktur, İslam devletlerinin birleşerek tek bir devlet kurma ülküsünü güderler. Bu nedenle, Fethullahçıları ve benzerlerini şu ya da bu türden bir "milliyetçi" olarak nitelemek büyük bir yanılgıdır.

Şimdi, bu noktada ulus ve ulusalcılığın varlık kazanmasını **Hobsbawn**'a benzer bir biçimde açıklamış olmakla birlikte **Gellner**'in ulusalcılık ile ilgili tanımını görmekte yarar var. Tanımı şöyle: *"İşte, ortak bir kültürün kazanmış olduğu bu önem insanı milliyetçi kimlikle donatır: Kendi kültürleri ve onları saran siyasal, iktisadî ve eğitim bürokrasileri arasındaki uyum yaşamlarının biricik gerçeği haline gelir. İnsanlar bu uyumu sağlayabilmeye ve koruyabilmeye özen göstermelidirler; bu da onları milliyetçi kimlikle donatır. Siyasal alandaki ilk amaçları, **kendi** ifade biçimleriyle tanımlanan ve bu ifade biçimlerinin devamını, kullanımını ve savunmasını kesinleştiren siyasî bir birimin üyeleri olmak zorundadırlar. İşte milliyetçilik budur."*[24] Türkler'in kendilerine yabancılaşan iktidarlara karşı savaşımları, adı yakın zamana değin konmamış olmakla birlikte, giderek bu tanımın kapsamına daha çok girecektir.[25]

---

[24] **Ernest Gellner:** ***Milliyetçiliğe Bakmak***; çev.Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyark, İletişim yyn., İstanbul, 1998, s.8.

[25] Öte yandan, kimilerine göre ulusalcılık, bazı toplumların XIX.yüzyıl liberalizmine karşı tutumlarının sonucudur. Örneğin Çağlar Keyder'e göre, *"Milliyetçilik, liberalizme karşı bir tutum gerektirir. Liberalizmin fertçiliğine karşı kendi özü, kültürü, geçmişi ve geleceği olan bir toplumun farklılığını savunur. Aydınlanmacı akılcılığa karşı toplumun çıkarlarının soyut bir mantık ve kişisel çıkar muhasebesine feda edilemeyeceğini söyler. Bu tür bir düşünsel platformla dünya sahnesine çıkan ilk gerçek milliyetçi hareket aydınlanma karşıtlığı çok açık olan, kendi kültürünü ve ulusal kimliğini yücelten Alman milliyetçiliğidir."* (**Çağlar Keyder:** ***"Milliyetçilik Üzerine Notlar"***; yazarın ***Ulusal Kalkınmacılığın İflası***; 2.basım, Metis yyn., İstanbul, 1996, adlı kitabında, s.54). Bu görüş için öncelikle belirtilmelidir ki, emperyalizm aşamasına ulaşmış kapitalist devletlerin koyu bir ulusalcılık ideolojisine sahip oldukları göz ardı edilmektedir. İkincisi, XIX.yüzyılın liberalizm adı altında yeryüzünün çoğu ülkelerini sömürüp duran uygulamalarına karşı çıkmak (Almanya'nın romantik ulusalcılığının nedenlerini ayrık tutmak koşuluyla) "aydınlanmacı akılcılığa" karşı çıkmakla bir tutulmaktadır. Keyder'in bu yargısını daha iyi değerlendirebilmek için şu sözlerini anmak gerekiyor: *"Bu düşünüşe*

Bu konuyu şimdilik şöyle bağlamak istiyorum:

---

göre [ulusalcı düşünüşe göre] *kişiler seçim yapmak mecburiyetinde kaldıkları zaman, birçok milliyetçi edebiyat türünde olduğu gibi, ülkeleri yerine arkadaşlarına ihanet ederlerse doğru hareket etmiş olurlar."*(ay.,s.56). Başka bir deyişle, Keyder'e göre, kişiler ülkelerinin çıkarları yerine, arkadaşı hain bile olsa yine de arkadaşlık gibi feodal bağları gözetmelidirler, ama çelişkiye bakın ki kişinin liberalizmin gereklerine göre davranması gerektiğini söylerken bu savda bulunuyor. Keyder, bu makalesi boyunca ulusalcılığa ağır eleştiriler yöneltmektedir. Ne ki, bunu yaparken emperyalist kapitalist ülkelerin sömürgen ulusalcılıklarını yok saymakta ve ulusalcılığın *"modernliğin liberalizm vasıtasıyla yayılmasına karşı bir tepki ideolojisi"*olduğunu (a.y.,s.63) söyleyebilmektedir. XIX.yüzyıla emperyalizm damgasını basmış olduğuna göre, bu modernliğin insanları sömürge insanları durumuna getirmek anlamını taşıdığını burada söylemek gereksizdir. Kaldı ki, Osmanlı Devleti açısından bu gerçeği gelişmeleri izlerken somut kanıtlarıyla da göreceğiz. Ancak Keyder'in gerçek amacı şu: Ulus-devletlerin hem kuruluş sürecinin aydınlanmacı akılcılığa ters düştüğünü ve hem de artık günümüzde yeni dünya düzenine ayak uydurarak çözüldüklerini, çözülmeleri gerektiğini kanıtlamak. (bkz.a.y.,s. 67). Atatürk ulusalcılığını da ağır bir biçimde eleştiren Keyder ve onun gibi düşünenlerin asıl amaçları aynı kitapta yer alan ***"İstanbul'u Satmak"*** başlıklı yazıda açıkça ortaya konmuş bulunuyor. Şöyle demiş: *"Yeni dünya, sermayenin mantığına teslim olmuş durumda. Artık ulusal ekonominin devlet eliyle inşa edildiği dönemde değiliz; global sermayenin dünya yüzünde istediği yerde yatırım yaptığı, beğenmediği yerleri de durağanlığa, dışlanmaya mahkûm ettiği bir dünyada yaşıyoruz. Bu olayı doğru tespit edersek, ona göre politika geliştirmek mümkün olabilir. Yeni düzenin bir özelliği, sermayeye gerekli hizmetleri veren şehirlerin öne çıkması. Bu global şehirlerin belirli kalifiye hizmetlerde uzmanlaşması gerekir..... Kaliteli emek çekebilen, dünya ölçeğinde hizmet verebilecek şirket merkezlerini, iletişim odaklarını, iş merkezlerini ve otelleri barındırabilecek yapılar.... Sözünü ettiğimiz türden bir İstanbul'u satma girişimi..... dünya ekonomisine daha iyi şartlarla entegrasyonun ileride olanakları genişleteceğine işaret ediyor...."*(s.105).

Köklerine yabancılaşan, yabancılarla bütünleşerek Anadolu Türkler'ini ezen Selçuklular'ın Sultanını devirerek yerine **Gıyaseddin Siyavuş**'u geçiren ve daha başkent Konya önlerinde iken topladığı divana **"Bundan sonra divanda, dergâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmaya!"** kararını aldıran **Karamanoğlu Mehmet Bey**'in bu davranışı, ***eğer dil ulus olmanın çok önemli bir öğesi ise***, en azından durup düşünmek gerekir.

Anadolu Türk başkaldırılarının önderlerinden **Kalenderoğlu**'nun kendisini ve direnişe katılanları, **"Türk"** olarak tanımlamamakla birlikte, uyruğu oldukları Osmanlı Devleti'nden kesinlikle ayrı gören şu mektubundan da birkaç satır okuyalım:

"....Osmanyan, mütegalibe [zorba] **olmakla, gururları kemale erip cevr-ü cefayı** [haksızlığı ve zulmü] **pişe kılmakla** [huy edinmekle] **tâatlarından yüz çevirip** [itaat etmekten vaz geçip] **izhar-ı hülûs** [samimiyet göstermeği] **terk eyledikten sonra..... min ba'd** [artık/bundan sonra] **can tende oldukça serfüru eylemek** [baş eğmek] **yoktur. Hak Teâlâ muin** [yardımcı] **olursa yanımızda olan bî-şümar** [sayısız] **kârgüzar** [becerikli] **dilâverle** [yiğitle] **ol koca fertutu** [bunağı/yani, Kuyucu Murat Paşa'yı] **bertaraf eyleyip, Üsküdar'dan berisini Osmanluya feragat ettirmek vardır. Eğer fırsat Koca'nın olursa** [yani, Murat Paşa galip gelirse], **hod bizim ettiğimiz işler dillerde destan olduğu hemen bize kâfidir."**[26]

Bu mektubu nasıl nitelerseniz niteleyin, ama **Mustafa Kemal Paşa**'nın şu sözleri ile birlikte değerlendirin:

"Osmanoğulları, zorla Türk ulusunun egemenliğine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini ve saltanatını, kendi eline almış bulunuyor."[27]

---

[26] **Naima**; C.II, s.562.

[27] ***Söylev***; T.T.K.,yyn., C. II, s.921.

Dedim ya, Türk ulusalcılığı özellikle de Osmanlı'da son dönemde eşitlik istemi ile varlık kazanmıştı. Bir de bu tarihsel gerçeğe bir örnek vereyim. Düzenli orduya geçildikten sonra Gayrımüslim Osmanlılar askerlik görevinden bağışık tutulmuşlardı, bunun yerine bir "bedel" ödemeleri gerekiyordu ama onu da vermiyorlardı. Dört bir cephedeki savaşlarda ölenler Anadolu Türkleri'ydi. Bu durum karşısında Meclis-i Mebusan'ın 28 Zilhiççe 1294 (3 Ocak 1878) günlü oturumunda bakın Aydın Mebusu **Yenişehirlizâde Ahmet Efendi** sesini nasıl yükseltmiş: **".....madem ki vatandaş diyoruz, bu mülkün** [memleketin] **selâmeti için onlar da hizmet etsinler. Bu mülkte biz yalnız yaşamayacağız. Onlar da yaşayacak. Onlar da müstefîd olacak** [yararlanacak]. **Şimdi bedelât-ı askeriye** [askerlik bedeli] **olarak bir seneden beri hiçbir şey alamadık. İşte nâzır paşa buradadır, söylesinler....."**[28]

Sözü uzatmak gereksiz. Gelişmeleri tek tek inceleyeceğiz. Bu kitabın son sayfasına değin okuyanlar, Türkler'in Türk oldukları için topluca egemen çevrelerin dışında bırakılarak ezildiklerini ve sömürülen bir halk durumuna zorla getirildiklerini, bu nedenle de iktidara başkaldırdıklarını görecekler.

-V-

Değinilmesi gereken bir konu da, sol çevreler tüm tarihsel süreci sınıf savaşımı olarak gördükleri için, ulusalcılık ile Marksizm'in çelişik olup olmadığıdır. Gerçekten de, **Marks** ve **Engels**'in tarihsel süreci ulusal temelde değil de sınıf savaşımı olarak ele almış olmaları karşısında, her ikisinin uzlaşmaz konumda bulundukları düşünülebilir. Kaldı ki, her ülkenin, başka bir deyişle de değişik ulusların işçi sınıflarının birleşerek ve böylece uluslararası bir güç oluşturmaları sonucunda burjuva devletin yıkılacağı, oluşacak sınıfsız toplumda devletin ortadan

[28] **Hakkı Tarık Us:** ***Meclis-i Meb'usân İnikadları (Zabıtları)***; C.II, İstanbul, 1945, s.66.

kalkacağı Marksizm'in temel öğretilerinden ve bu nedenle de "***enternasyonalizm***"in ana tema olması karşısında da böyle düşünmek doğaldır. Bu gerçeklere dayananlar, Türkler'in ve özellikle de Anadolu Türkleri'nin Osmanlı'ya karşı direnişlerinde, ayaklanışlarında **"Türk"** olmalarından kaynaklanan değil, fakat sınıfsal temelli nedenlerin aranmasını gerektiğini öne süreceklerdir. Bununla birlikte, öncelikle şu gerçeği göz önüne almak gerekiyor: **Marks** ve **Engels**'in altını çizdikleri gerçek, kendisi ***enternasyonal***, daha doğrusu uluslarüstü olan emperyalist kapitalizme karşı, değişik ülkelerin sömürülen işçi sınıflarının da ancak birleşerek direnebilecekleri ve giderek devrim yapabilecekleri olgusuydu. Bu çerçevede şu yargının gerçeği yansıttığı söylenmelidir: *"Marks'ın enternasyonalizmi toplumlar arasındaki kültürel farklılıkları ortadan kaldırmaya veya tekdüzeliğe yönelik bir girişim değildir. Daha çok, büyük toplumların uyumlu bir dünya kurulması için daha etkili bir başlangıç noktası oluşturacağını varsaymıştır. O bir enternasyonalistti, yalnızca işbirliğine dayanan bir dünya sistemini savunduğu için değil, daha çok kendi içinde uyumlu olarak örgütlenmiş büyük ulusların dostça karşılıklı ilişkilerinin bu sistemin çıktılarını veya işlevini oluşturacağını algılayabildiği için bir enternasyonalistti. Bana göre Marks'ın amacı, tüm ulusal ayrımların ortadan kaldırılması değil, kapitalizmden kaynaklanan derin ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmanın ve tüm bireyleri insan olarak kurtaracak bir dünya kurmanın mümkün olduğunu göstermekti."*[29]

Öte yandan, **Manifesto**'dan şu bölümleri de dikkatle okumak gerekiyor:

"Çağdaş sanayinin yarattığı ileri ulaşım araçları da, ayrı ayrı mahallerde yaşayan işçilerin birbirleri ile ilişki kurmalarını sağlayarak, bu birliğin kurulmasına yardımcı olur. Hepsi aynı niteliği taşıyan çeşitli mahallî mücadeleleri,

---

[29] **Montserrat Guibernau:** ***Milliyetçilikler – 20.Yüzyılda Ulusal Devlet Ve Milliyetçilikler***; çev.Neşe Nur Domaniç, Sarmal yyn., İstanbul, 1997, s.22.

millî çapta sınıflar-arası bir mücadelede birleştirmek için gerekli olan da bu ilişkilerin kurulmasından başka bir şey değildir."[30]

"Özde değilse de biçimde, proleteryanın burjuvaziyle mücadelesi başlangıçta millet çapında bir mücadeledir. Her ülkenin proleteryası, muhakkak ki, önce kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak zorundadır."[31]

"Proleterya her şeyden önce siyasî üstünlüğü ele geçirmek, milletin önde gelen sınıfı olmak, kendisini millet yerine kaim etmek zorunda olduğu için, bu bakımdan, kelimenin burjuva anlamında olmakla birlikte, zaten millîdir."[32]

Şu duruma göre; **Marks** ve **Engels**, daha 1848'de proleteryanın savaşımının ***enternasyonal*** olmadan önce ulusal çerçevede olduğunu, kendisinin ulusun tümü yerine geçmesi gerektiğini böylece vurgulamış oluyorlardı.

Ne ki, asıl önemlisi, ***Manifesto***'nun sonraki basımlarına yazılan önsözlerde ortaya konulan görüşlerdir. 1892'de Lehçe basıma yazılan Önsöz'de şu satırları buluruz:

"Avrupa milletlerinin milletlerarası alanda samimî işbirliği, ancak, her birinin kendi toprakları üzerinde tam anlamında bağımsız olmasıyla mümkündür."[33]

1893'de İtalyanca basımın Önsöz'ünde de ise denilmektedir ki:

"Her bir milletin bağımsızlığı ve birliği sağlanmadıkça, proleteryanın milletlerarası birliğini, ya da bu milletlerin ortak amaçlar uğrunda barışçı ve akıllıca işbirliğini gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır."[34]

---

[30] **Karl Marks-Friedrich Engels:** ***Manifesto***; Çev.Tektaş Ağaoğlu, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1970.
[31] s.55.
[32] s.65.
[33] a.y., s.31.
[34] a.y., s.34.

Ayrıca, **Engels**, 14 Mayıs 1872'de İrlandalılar'ın İngiliz emperyalizmine karşı yürüttükleri ulusal savaşım üzerinde durmuş ve öncelikle ulusal bağımsızlıklarını kazanmaları gereğini belirtmiş bulunuyor.[35] Yine **Guibernau**'nun sözleriyle, *"Marks ve Engels'in İrlanda ulusallığı konusundaki tutumları düşünüldüğünde, ulusalcılığa en azından bir ülkede sınıf mücadelesine başlamadan önce işgalcilerden kurtulmak gerektiği anlamında bir yer bulunmaktadır. Marks aynı zamanda işçi sınıfının öncelikle 'kendi burjuvazisi' ile sorunlarını halletmesi gerektiğini yazar ve hiçbir zaman açıklanmamakla birlikte en azından 'komünist topluma' ulaşmadan önceki geçici ama zorunlu aşamalarda, özellikle bu geçici dönemin sonu belirlenmiş olmadığı için, ulusalcılığın belirli versiyonu ile Marksizm bir birlik oluşturabilir."*[36]

Bunun yanı sıra, demin belirttiğim gibi ve ilerde ayrıntılı bir biçimde üzerinde durulacağı üzere, Türkler, gerek Büyük Selçuklu, gerek Ana Selçuklu Devletleri'nde ve gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda, kendi köklerine yabancılaşan ve bu nedenle de egemen ve yönetici çevre içinde yer alan çok az sayıda kişi dışında, bu devletlerde ***topluca*** ezilen/sömürülen bir kitle durumuna indirgenmiş bulunuyor. Dolayısı ile, Türkler'in iktidarla olan kavgaları, aynı zamanda ***sınıfsal*** bir nitelik de kazanacaktır. Başka bir deyişle, Türk olmak ve ezilen/sömürülen sınıftan olmak durumları örtüşecektir. **Arrighi-Hopkins-Wallerstein,** bir "sınıf mücadelesi"nin varlığından söz edebilmek için 3 koşulun var olması gerektiğini belirtirler. Bunlar; 1-kollektif ya da genel bir protesto, 2-bu protestonun (karşı koymanın) amacının ve biçiminin katılanların sınıfsal durumları, yani üretim araçlarıyla verili ilişkileri çerçevesinde olması, 3- mücadelenin üretim araçları ile farklı ilişkiler içinde

---

[35] ***"Genel Kurul Toplantısına Rapor";*** **Marx&Engels:** ***Collected Works,*** C. XXIII, s.154 [**Guibernau,** s.20-21'den].

[36] **Guibernau,** s.23.

olan guruplar arasında olması.[37] Bu 3 koşul da, Türk direniş eylemlerinde tam anlamıyla var olmuştur.

Ayrıca, Marksizm; kapitalistlerce emeği sömürülen, yaşamı karartılan emekçilerin/işçi sınıfının bunlara karşı savaşımını öngördüğüne göre, daha yakın dönemlere geldiğimizde kapitalizmin aşaması olan emperyalizme karşı yürütülen antiemperyalist ulusal kurtuluş savaşlarının bu düşünüşle tam bir uygunluk içinde olduğu tartışmasız olsa gerektir. Bu durumda, emperyalistlerle çıkarlarını bütünleştirmiş olan işbirlikçiler dışında tüm ulus, sömürücülere karşı bir kurtuluş savaşı vermektedir.[38]

Bu çerçevede önce **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'nın 1 Aralık 1921'de T.B.M.M.nde söylediği şu sözleri anımsatmak istiyorum:

".....biz hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan erbab-ı sâyiz [emekçileriz]**, zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim, Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır. Selâhiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı iktisap ederiz** [kazanırız]**. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını**

---

[37] **Giovanni Arrighi - Terence K. Hopkins - Immanuel Wallerstein:** ***Sistem Karşıtı Hareketler***; çev. C.Kanat-B.Somay-S.Sökmen, Metis yyn.,İstanbul, 1995, s.66.

[38] Arrighi – Hopkins – Wallerstein, bu gerçeği şöyle dile getiriyorlar:

"Ulusal kurtuluş mücadelesi bildiğimiz kadarıyla uzun bir tarihe sahiptir. Neyden ulusal kurtuluş? Açıktır ki bunun yanıtı, modern dünya sisteminin farklı bölgeleri arasındaki eşitsiz ilişkilerden ulusal kurtuluştur. Bu sistem bildiğimiz gibi zaman içinde mekânını genişletmiş, önceleri kendi dışında olan bölgeleri kendine bağlamış, onları (ekonomik, politik ve kültürel bakımdan) boyunduruğu altına sokmuş ve bütünleşmiş bir yapı içinde sımsıkı zapt eden bir kapitalist dünya ekonomisi biçimini almıştır.

Tüm modern milliyetçiliklerin temel ideolojik temalarından biri eşitlik —hem 'ulus'un tüm üyelerinin varsayımsal eşitliği, hem de 'dış' ezen devletlerle/guruplarla eşitlik talebi— için mücadele olmuştur." (s.57).

sâydan muarra [çalışmadan] **geçirmek isteyenlerin bizim heyet-i içtimaiyemiz** [toplumumuz] **içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur!..... Biz bu hakkımızı mahfuz** [saklı/güvencede] **bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyet-i umumiyemizce** [tüm toplumumuzca]**, heyet-i millîyemizce** [tüm ulusça] **bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyece mücahedeyi** [savaşımı] **caiz gören bir mesleği** [düşünceyi/öğretiyi] **takip eden insanlarız."**[39]

Şimdi kendimize ve bu arada da Atatürkçülüğe karşı çıkan solculara **Viroli**'nin şu yargısında haksız olup olmadığını soralım:

"Takdire şayan birkaç istisna dışında, sosyalist entelektüeller [sağcı] *milliyetçiliğe göğüs germeye muktedir bir sol yurtseverlik oluşturma yönünde, belki hiç diyemeyiz ama, çok az çaba harcamıştır. Demokratik sol, milliyetçilikle onun kendi sahasında mücadele etmelidir; demokratik solun millî kimlik ihtiyacına verilecek bir yanıtı olmalıdır ama bu yanıt* [sağcı] *milliyetçiliğin yanıtından farklı olmalıdır; savaş alanından kaçmamalıdır ama düşman saflarına katılmamalıdır. Entelektüel görev kolay değildir...."*[40]/[41]

---

[39] ***Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri"***; A.K.D.T.Y.K. Atatürk Araştırma Merkezi yyn., Ankara, 1989, C.I, s. 196.

[40] **M.Viroli**; s. 26-27.

[41] Viroli'nin adı geçen kitabından şu satırları da burada anmak yerinde olacak: *"Yurtseverlik dilinin yeniden keşfedilmesinin en önemli örneklerinden biri, İtalyan anti-faşist şehit Carlo Rosselli'nin yazılarında bulunabilir. 1929'da sürgünde yazdığı, temel eseri* ***Socialismo liberale****'de Roselli, İtalyan sosyalistlerinin 'millî hayatın en yüce değerlerini ihmal etme' tavırlarını ciddî bir politik hata olarak görmüştür. Şayet onlar bunu 'ülkeye kendini adamanın ilkel ya da yoz ya da bencil biçimleriyle...mücadele adına' yapmış olsalar bile, politikaları aslında 'başarılarını millî söylenceyi sömürmeye borçlu' diğer partilerin işine yarar.*

Rosselli'ye göre, sosyalistler, millî duygunun (sentimento di nazionalita) soyut bir teorik kurgu değil, millî bağımsızlıklarına geç

"Türk"ün iktidara karşı direnişlerinden, devrim girişimlerinden ve devriminden söz ettiğimize göre, **"Türk"**ten ne anladığımı da belirtmem gerek.

Öncelikle şu gerçeğin altı çizilmelidir: İçinde bulunduğumuz zaman diliminde, hangi etnik kökenden gelirse gelsin, hangi inançtan (dinden) olursa olsun, kendisini **"Türk"** olarak gören, duyumsayan kişi **"Türk"**tür. Aynı biçimde, varsayalım ki kişi **Bilge Kağan**'ın soyundan gelsin, ama kendisini Türk olarak görmüyor, duyumsamıyorsa o Türk değildir. Sanırım, bu gerçeği en iyi dile getirenlerin başında **Ziya Gökalp**'in yanında yetişen ama kendisi Yahudi ve asıl adı **Moiz Kohen** olan ve Türkçülük akımının önde gelenlerinden **Tekin Alp** bulunur. **Tekin Alp,** ***Türkleştirme*** adlı kitabında der ki:

"....yanlış zan ve zehaplara [yanlış sanı ve görüşlere] *yer vermemek için merhum üstadın* [Ziya Gökalp'in] *vaaz ettiği* [koyduğu] *umdeyi* [ilkeyi] *şu yolda tâdil* [değiştirmek] *ve tespit etmek lâzım gelir. Akide* [inanç/duygu] *itibarı ile Türküm diyen her ferdi Türk tanımalıdır.....*

Türküm diyen bir Arnavut, bir Acem, bir Arap veya bir Musevî'nin karşısında bulunulduğu zaman mazisine, içinde yaşadığı muhite, telâkki ettiği [anladığı/benimsediği] *terbiyeye, menafî-i maddiye ve manevîsinin* [maddî ve manevî çıkarlarının] *sevaik-i daimesine* [süreklilik gösteren nedenlerine] *bakılır. Bütün bu âmiller* [etkenler/nedenler] *Türk âkidesinin mevcudi-*

---

kavuşmuş İtalya ve Almanya ve benzeri ülkelerde özellikle güçlü sahici bir insanî tutku olduğunu anlamakta yetersiz kalmışlardır. Millî yerine enternasyonalizmi geçirmektense, sosyalistler onu devlet denetimi, milliyetçilik, emperyalizm ile bütün bağlarından ve bütün millî üstünlük söylencelerinden arındırmalı ve onu Avrupa'nın birliğine çalışan yapıcı bir politik güce dönüştürmeliydiler." (s.176-177).

Bugünkü anlamıyla "Avrupa Birliği"ne ilişkin olanı bir yana, Rosselli'nin bu görüşünün Türkiye için de geçerli olduğunu söylemek gerekiyor.

yetine delalet ederse [varlığını gösterirse] *Türklük iddiası şayan-ı kabul ad olunmalıdır.*

..... Akide bazen terbiyenin mahsülü olur. Türk terbiyesi ile büyüyen, Türk muhitinde yaşayan bir gayr-ı Türk [Türk olmayan], *terbiyenin tesiri neticesi olarak bittabi* [doğal olarak] *'Ben Türküm' der ve bu suretle kendisinde Türk âkidesi peyda olur* [belli olur/oluşur].

Bazen keyfiyet bir akis olabilir. Kalb-i inzicab [yürek tutulması/bağlılığı], *mevhum* [varsayılan] *veya hakikî bir menfaat saikasıyla* [güdüsüyle/nedeniyle] *ve hükm-ü bilnefs* [kendi yargısıyla/kendini yönlendirerek] *auto suggestion* [kendi kendine telkin/kendini inandırma] *tesiriyle insan kendini Türk telâkki eder. Ben Türküm diyerek Türk muhitine kavuşur, Türk camiasının emel ve metalibine* [isteklerine], *bütün duygularına, maddî manevî mukadderatına* [yazgısına] *iştirak eder. Çocuklarını dahi aynı yola sevk eder ve bilnetice* [sonuçta] *yalnız âkide ile başlayan Türklük, hars* [ekin/kültür] *ve terbiye ile tekâmül olur* [gelişir]."[42]

Günümüzden de aynı çizgideki anlayış için bir örnek vereyim. **Prof.Dr.Tuncer Baykara,** ***Türk Adının Anlamı*** adlı yapıtında aynı gerçeği şu sözlerle vurguluyor:

*"**Türk,** işte sen, ben ve biziz. Bizlerin ortak özelliklerimiz, Türk'ün kendisi demektir. **Türk**'ün böylesine sade, böylesine basit bir tanımı olmasını yadırgamayınız. Bu tanım kesinlikle doğrudur; çünkü Atatürk'ümüzün de belirttiği gibi, Türk olup*

---

[42] Türkçülük akımının önde gelenlerinden olan Tekin Alp'in burada anılması gereken bir yönü de, önce Fransızca ve Almanca olarak ve arkasından da 1936'de Türkçe olarak yayınlanan *Kemalizm* adlı kitabıdır. CHP kadrolarında yer alan Tekin Alp'in bu kitabı Atatürk'ün sağlığında yayınlanmış olduğuna göre basılmadan önce olmasa bile yayınlandıktan sonra onun onayını kazanmış olmalıdır. Bu nedenle, Kemalist ideolojiyi anlamak bakımından önemli bir kaynaktır. Bu kitabı ben bugünkü dile çevirmiş bulunuyorum. Kitap, Toplumsal Dönüşüm yayınları arasında çıkmıştır (İstanbul, 1998). Kitabın başında Tekin Alp'e ilişkin bilgiler de bulunmaktadır.

*olmamak, başka birilerinin karar vereceği bir husus değildir. **Türk** olup olmamaya karar vermeye, kişinin kendisi dışında, hiç kimsenin hakkı yoktur. Çünkü **Türk olmak** için, Türk özellikleri taşımak çok önemli değildir. En önemlisi ve en temel gerçeği, kişi-oğlunun, yani o insanın kendisini Türk hissetmesi, kendi kendisine 'ben Türküm' demesidir."*[43]

Ne var ki, işte tam bu noktada da önce şu soruların da yanıtları aranmalıdır: Kişinin özünde duyumsadığı bu "Türk"ün geçmişi nedir? Kimlere "Türk" denmiştir? Ve ikinci olarak da, Türkler çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunduklarına göre, bu çalışmada ele alınacak olan Türkler hangileridir?

Bir kere, "Türk" denince, Türkçe konuşan insanlar, toplumlar anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakılınca, Türkler'in geçmişinin İ.Ö.4000 yıllarına uzandığı görülecektir.[44] Bununla birlikte, Türkçe'nin bu geçmişine karşın "Türk" adının İ.S. VI. yüzyılda (bir olasılıkla da V. veya IV. yüzyılda) varlık kazandığı biliniyor. Ancak, Türk adının bu yüzyılda ortaya çıkması demek, doğallıkla bu yüzyılda yaşayan Türkler'in atalarının Türk olmadıkları demek değil.[45]

Türkçe konuşan ve bu nedenle de "Türk" olarak adlandırılan tüm toplumları "direniş ve devrim" olguları açısından ele almak gibi bir amacım yok. Amacım, günümüz Türkiyesi'ne uzanan süreçte yaşananlara elden geldiğince değinmek. Türkler'in Anadolu'ya *topluca* gelmeleri ise 1071'den başlıyor. Gelenlerin büyük çoğunluğu da Oğuzlar. **Ord.Prof.Dr.Zeki Velidi Togan**'ın deyişiyle, *"Anadolu Türk ekseriyetinin Türkmen-Oğuz olduğu, buraya gelen her Türk'ün hattâ zümre halinde gelen Türk kitlelerinin hemen Oğuzlaşmış olmaları ile sabittir.*

---

[43] A.Y.K.A.K.M. yyn., Ankara, 1998, s.6.
[44] a.y.,s.11.
[45] a.y.,s.22.

Bu husus, halıcılık ve at terbiyesi ananesinde de görülür."[46] Gerçekten, Türkiye Türkleri'nin özünü Oğuzlar oluşturmuştur. O nedenle, Oğuzlar'ın Asya'dan Anadolu'ya izledikleri yol ve yolda kurdukları devletler içindeki iktidar odağı çerçevesinde konu ele alındığında, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu devletlerindeki gelişmeler üzerinde durulacaktır. Kuşkusuz, bu yapılırken de, bu devletlerin temellerinin nasıl atıldığı üzerinde durulmalıdır.

Öte yandan, Oğuzlar'ın 24 boyundan birinin adı da **Kayı**'dır. Kayı Boyu, XI.yüzyıldan başlayarak Anadolu'ya yerleşmiş. Üzerinde bazı tartışmalar bulunmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ni kuranların Oğuzlar'ın **Bozok** dalının **Günhan** kolunun **Kayı** soyundan oldukları genellikle kabul ediliyor.[47] Fakat, Kayı soyundan olsun olmasın, Türkiye Türkleri'nin kökeninin Oğuzlar olduğu tartışmasızdır ve Anadolu Türkleri, dolayısı ile de konumuz için de önemli olan budur.

-VII-

Bu çalışmada Türkler'in gerçekleştirdiği **"direnişler"** ve **"devrimler"** söz konusu olduğundan bu kavramlara da bir parça olsun açıklık getirmek gerekiyor.

---

[46] **Zeki Velidi Togan**: ***Umumî Türk Tarihine Giriş***; C.I: ***En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar***; 2.basım, İ.Ü.Ed.F., yyn.,İstanbul, 1980, s.218-219.

[47] Bu konuda örneğin bkz. **M.Akdağ;** C.I: ***1243-1453***; Ankara, 1959, s,106-114; **Faruk Demirtaş:** ***"Osmanlı Devletinde Anadolu'da Kayılar"***; Bell., C. XIII, sayı 47, 1948, s.575-613; **Aldo Gallotta:** ***" "'Oğuz Efsanesi' Ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme"***; çev.G.Ç.Güven-İ.Yerguz-T.Altınova, *Elizabeth A.Zachariadou; Osmanlı Beyliği, 1300-1389; 2.basım, TVY yyn.,İstanbul, 2000*; s.41-61; **Hüseyin Namık Orkun;** ***Türk Tarihi***; C. IV. Ankara, 1946, s.136-139; **Faruk Sümer:** ***Osmanlı Türklerinin Menşei – Kayılar, Ertuğrul Gazi Ve Kara Keçili Oymağı***; R.T.M., C. II, sayı 22, Ekim 1951, s.1014-1015; **İsmail Hakkı Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C. I, 3.basım, T.T.K.,yyn., Ankara, 1972, s.98 vd..

Kabaca tanımlarsak, **devrim**, bir toplumsal sınıfın ya da bu sınıfın bir bölümünün, kurulu kamusal/siyasal düzeni değiştirmek amacı ile devlet gücünü ele geçirmesi ve kendi düzen özlemini ve düşüncesini gerçekleştirmek için eylemde bulunması; **direniş/direnme** ise, siyasal iktidara, devlet gücüne, birazdan belirteceğim biçim ve yöntemlerle, karşı koymasıdır.

Bu tanımlara göre; direnme(ler), devrimin kapsamında bulunur, daha doğrusu onun aşamalarındandır. Ama bunun için, iktidara, egemen güce karşı direnişlerin devrimi amaçlaması gerekiyor. Çünkü, amacı bir devrim yapmak olmayan direniş biçimleri de var. Bu nedenle de Batı dillerinde **devrim** için ***revolution / révolution*** sözcüğü kullanılırken, **direnme** bir hak olarak görüldüğünde Latince'de ***ius resistendi***, Fransızca'da ***le droit de résistance à l'oppression,*** Almanca'da ***Wiederstandsrecht***, İngilizce'de ***right of resistance (against arbitrary power and oppression)*** deyişleri yer alıyor.[48]

Direnme ve devrim arasındaki önemli bir ayırım da şu: Kişiler ya da topluluklar, görevlilerin, örneğin kolluk güçlerinin, geçerli olan kurallara aykırı davranış ve tutumlarına da karşı koyabilirler. Bu durumda, bu tür direnişler, herhangi bir devrim düşüncesi ile ilgili değildir. Devletçe geçerli kılınmış kuralların ve düzenin saptırılmadan doğru uygulanması amaçlanmakta, bir düzen değişikliği düşünülmemektedir.[49]

Konumuz açısından önemli bir nokta da şudur: Siyasal iktidara karşı direnişler ile onun koyduğu kuralların soygunculuk, yağmacılık gibi amaçlarla çiğnenmesini, bu eylemler ne denli kitlesel ve güçlü olursa olsun, hiçbir zaman karıştırmamak gerekiyor. Burada ölçüt, eylemin amacının ***siyasal*** olup olmadığı-

---

[48] **Muammer Aksoy:** ***"Milletlerin İsyan Ve İhtilâl Hakkına Dair"***; Forum, C. IX, sayı 106, 15 Ağustos 1958, s.7.

[49] Ancak şunu belirtmek gerekiyor: Marksizm'de ve Anarşizm'de, burjuva devlet ve toplum düzeni özünde yadsındığı için onun kurallarının "doğru" uygulanması için bu tür bir davranış söz konusu olamaz. Buna karşılık, Marksizm açısından işçi sınıfının burjuvaziden şu ya da bu biçimde koparıp aldığı haklar elbette korunmalıdır.

dır. Bu nedenle, siyasal amaçlı olmayan bu tür eylemler bu kitabın konusu dışında kalmış bulunuyor.

Direniş ve devrimler için bir "model" çıkarmak olanaksızdır. Tarihin içinde bulunulan kesimi, egemenlerin ve direnişçilerin/devrimcilerin elindeki teknolojik olanaklar, ülkenin her açıdan koşulları, eylemcilerin toplumsal ve sınıfsal yapıları... gibi değişken öğeler, değişik yöntem ve biçimleri gerektirecektir. Bununla birlikte, uygulamalar göz önüne alınarak, devrime varmayan direnişler için, şöyle ikili bir bölümlendirme yapılabilir:

Devletin ya da egemen sınıfın buyruklarına, koymuş olduğu kurallarına, güç kullanmadan, eylemli bir davranış göstermeden uymamak, gereklerini yerine getirmemek yoluna gidilirse, **edilgen direniş** (pasif direnme) söz konusu olacaktır. Bu tür direnişi kırmak için devlet gücünü ellerinde bulunduranlar eyleme geçmek zorundadır. Bu çeşit direnişlerin başarılı olabilmelerinin temel koşulu, kitlelerin dayanışma içinde bulunmalarıdır. Göreceğiz ki, Anadolu'daki eylemli direniş ve kalkışmaları Osmanlı acımasızca bastırdıktan sonraki aşamada, Türk halkı bir anlamda genelde bu yola başvuracaktır.

Devrim yapmak amaçlanmamakla birlikte devlet gücünü kullananlara karşı güç kullanılarak, eylemli bir biçimde direnilirse, **savunucu direnme** ile karşı karşıyayız demektir. İncelenecek birçok olayda bu direniş biçimine rastlayacağız.

Gerçekte direnişler de, devrimler de, iktidar savaşımının birer çeşididir. Çünkü, egemen güçler, iki yönseme içinde bulunurlar: 1- öncelikle, iktidarlarını sürdürmek, 2- güvenceye aldıkları iktidarlarını daha da güçlendirmek. Yönetilenler ise, 1- öncelikle, egemenlerin iktidarını elden geldiğince dizginlemek, sınırlandırmak, 2- iktidara şu ya da bu biçimde katılmak, ortak olmak, 3- son amaç olarak da iktidarı ele geçirmek isterler. Yönetilenler açısından direnişler, türüne göre, 1. ve 2. durumlar için söz konusu iken, devrim 3. durumda gündeme gelir.

İktidar için savaşım da başlıca iki ayrı ortamda olur. İlki, doğrudan/açık savaşımdır. Bu, güç kullanılarak yapılan sava-

şımdır. İkincisi ise, dolaylı/örtülü savaşımdır ki, bunun en belirgin örneği demokrasilerde görülür. Başka bir deyişle, güç kullanmadan yapılan savaşım ortamıdır.

Şunu belirtmekte yarar var: Egemenler açısından din, hukuk, ahlâk, gelenekler, eğitim ve propaganda da iktidarlarını sürdürmek ve giderek güçlendirmekte çok önemli araçlardır.

Türkler'in Selçuklu ve Osmanlı egemenlerine karşı verdikleri savaşımlar da bu çerçevede fakat doğrudan/açık biçimde olacaktır.

BÖLÜM 1

ASYA'DA ATILAN TEMELLER

1
DEVLETİN BİÇİMLENİŞİNDE ÖZEL ETKENLER

-I-

Türk toplumunda, daha doğrusu "toplumları"nda, siyasal iktidarın ve giderek devletin (devletlerin) oluşumu, ***genelde*** her yerdekine koşut bir biçimde gerçekleşmiştir. Başka türlü olması da olanaksızdı. Ancak, konunun ele aldığımız gelişim çizgisinin başlarında denebilecek aşamalarda görülen ve göçebeliğin başka yerlerdekinden daha uzun süreli ve kapsamlı olması ve sonraki dönemlerde de dar anlamda da varlığını sürdürmesi, sınıfsal ayrışımın bir yandan göçebeliğini şu ya da bu biçimde sürdüren kesim içinde ve bir yandan da yerleşik düzene geçenlerle geçmeyenler arasında giderek artması ve İslâmiyet'in bu değişik kesimlerce değişik algılanışı devletin biçimlenişinde ***özel*** etkenler olarak karşımıza çıkıyor. Bu nedenle, *"Siyasal iktidarın ve devletin kökeni nedir?"* sorusuna Türkler açısından da verilecek yanıt, başka topluluklar için verilecek yanıtla aynıdır ama bu özel etkenler zaman içinde başka yerlerdekinden çok başka sonuçlar doğuracaktır.

Önce, genel ile aynı olan oluşuma kısaca değinmenin bir anımsatma çerçevesinde yararlı olacağını sanıyorum:

İnsanlar, başlangıçta sürüler olarak yaşamışlar, giderek "kabile" aşamasına geçmişler. Bu aşama, ilkel biçimiyle bir "toplumsal örgütlenme" demek. Kabilenin en alt birimine verilen ad, "klan". Klanlar kendi aralarında kümeleşerek "fratria"ları; onlar da, "kabile"yi oluşturmuşlar. Kabilenin örgütlenmesi şöyle: "başkan", "yaşlılar kurulu" ve "kurultay. Başkan; dinsel ve yönetimsel şef. Şefliği, aynı zamanda askerî alanı da kapsıyor. Önceleri kurultayca seçilirken zamanla babadan oğula da geçmeye başlamış ama bunun kurultayca onanma-

sı gerektiği gibi kurultay onu görevden uzaklaştırabiliyormuş da. Bugün Türkiye'deki köy "ihtiyar heyetleri"nin uzak kökeni olan yaşlılar kurulları; bazan klan başkanlarından, bazan daha varsıllaşmış (ayrıcalıklı olmuş) klanların başkanlarından, bazen da bu ayrıcalıklı klanların üyelerinden oluşurmuş. Gerçek güç onun elindeymiş; örneğin, başkan yaptığı işlerde yaşlılar kurulundan onay almak zorundaymış. Kurultaya gelince, anaerkil dönemde tüm kadın ve erkek üyeler, sonraki dönemde de yetişkin erkek üyeler bir araya gelir ve savaş-barış gibi önemli konularda karar alırmış. Kabile toplumunun bir özelliği de, ortak mülkiyet ya da tersinden söylerseniz, mülkiyetsizlik. Yerleşik düzene geçmiş kabilelerde otlaklar ortaklaşa, çoğu yerde de ekilen topraklar da kura ile dağıtılarak ve dönüşümlü olarak kullanılırmış.[1] Fakat, daha verimli olan yerleri bir yolunu bulup dönüşüm dışı bırakarak sürekli elde tutmanın (sürekli zilyedlik) mülkiyete doğru bir gelişime yol açtığını görüyoruz ki, devletin ortaya çıkması bakımından önemli bir adım olacaktır.

Kabilenin nüfusça büyümesi, başka kabileler ile birleşmesi ya da onları savaşlarda yenerek egemenliği altını alması gibi gelişmelerle eş zamanlı olarak toplumun içinde varsıl-yoksul, buna bağlı olarak daha güçsüz-daha güçlü yönünde bir ayrımlaşma olduğu görülüyor. Bu ayrımlaşma aynı zamanda o toplumun bireylerinin bir bölümü doğrudan üretimde bulunurlarken bir bölümünün üretime eylemli olarak katılmayıp yaşamlarını "yönetici" olarak sürdürmeleri demek. Başka bir deyişle, üretimde bulunanlar bir toplumsal **ekonomik artık, *"artı-ürün"*** yaratmalıydı ki, yönetim işeri ile uğraşanlar, din adamları ve askerler işlerini üretime katılmayarak yapabilsinler.

Toplumun tüm üretiminden üreticinin tüketimi ile üretimin sürdürülebilmesi için gerekli tohum v.b. çıkarıldıktan sonra kalan bölümü olarak tanımlayabileceğimiz artı-ürünün bir bö-

---

[1] Bugün köy meralarının köyün ortak mülkiyetinde olmasının kaynağı o günlere değin geriye gitmektedir. Öte yandan, belli belirsiz de olsa bu örgütlenmenin hükümet başkanını (başbakanı), hükümeti ve meclisi andırdığının gözden kaçmadığını sanırım.

lümü doğrudan üretici olmayan toplumsal kesim (sınıf) ve meslek sahiplerinin tüketimi, bir bölümü de üretiminin artırılması ve düzenlenmesi (örgütlenmesi) için kullanılacaktır. Pekiyi, bu artı-ürün toplumdan nasıl sağlanacak, açıkçası nasıl çekilip alınacaktı? Bunu sağlayacak bir gücün, bir mekanizmanın gerekli olduğu besbelli. İşte, bu güç de, geniş anlamda siyasal iktidar, dar anlamda da devlet olacaktır. Ne var ki, bu gücün bu işlevini yerine getirebilmesi için basit de olsa, ilkel de olsa, yazım ve hesap sistemlerinin bilinmesi gerektiği de apaçık. Bu nedenle de, devletin ortaya çıkması bu sistemlerinin bulunması ile birlikte olmuş. İşlevin yerine getirilmesindeki en başta gelen yöntem de vergi olacak. Hemen belirteyim, göreceğiz ki, ele alacağımız direnişlerin pek çoğu vergilerin ağırlığı, toplanmasındaki yolsuzluklar yüzünden olacaktır.

Devlet öncesi eşitlikçi topluma "ilkel", devletli topluma ise "uygar" toplum deniyor.[2]

-II-

Konumuz için yanıtlanması önem taşıyan bir soru da, "*Si-*

---

[2] İlk devletler, kent devletleridir. Çünkü, yerleşik düzene geçen kabileler bulundukları bu yerlerde nüfusça artıp çoğalarak "köy" olmaktan çıkıp "kent" durumuna gelmişler ve bu arada şimdi belirttiğim gelişmeler de gerçekleşmiştir. Şu açıklama aydınlatıcı olacak: "Uygarlık" sözcüğünün Fransızca karşılığı *"civilisation"*, İngilizce karşılığı ise *"civilization"*; Latince *"civitas"*, yani "devlet" sözcüğünden geliyor. Ayrıca, Latince *"civilis"* de, "devlete/kamuya ilişkin" demek. Arapçada da *"medine"*, "kent" demek, "medeniyyet" sözcüğü buradan geliyor ve örneğin "medenî" demek, "kentli" demek. İlginçtir ki, bugün de köylülük, kaba saba olmak, uygar olmamak anlamında kullanılırken, "şehirli" yani "medenî" sözcüğü tersi anlam içeriyor. Şunun da altını çizmek gerek: Yukarıda s.25, n.16'da belirtildiği gibi Yunancada *"polis"* sözcüğü de "devlet" anlamına geliyor. İngilizce *"polite"*, ise "kibar/uygar" anlamında ve bu sözcükten. Kentli-köylü ayırımının nedeni üzerinde ilerde ayrıca duracağım. Burada şunu belirtmekle yetineyim ki, Türk direnişlerinin göze çarpan bir yönü de kent ve kırsal kesim arasındaki karşıtlık olacaktır.

yasal iktidar ve devlet aynı şey midir?", "Yoksa değişik gerçeklikleri anlatan başka başka kavramlar mıdır?" olmalıdır. Bu soru hemen yanıtlanmadan önce konu çok kısaca da olsa birkaç değişik açıdan ele alınmalı.

Üzerinde ilk durmamız gereken gerçek devlet öncesi toplumda da bir siyasal iktidarın bulunmuş olması. Çünkü, ortak çıkarı korumak o toplumun tüm üyelerinin uğraşı idiyse de, ister istemez, örneğin, üyeler arası uyuşmazlıkların çözülmesinde olduğu gibi bir "yetke" (otorite) söz konusu olduğunu biliyoruz ve ayrıca çeşitli kurulların bulunduğunu da gördük. Ne var ki, bu "yetke" kullanılırken amaç, toplumun bir bölümünün değil, fakat "ortak" çıkarın korunmasıydı. Bu nedenle de, bu yetkeyi kullananlar, bunu toplumun bir bölümünden değil, tümünden alıyordu, yani yetkenin kaynağı tüm toplumdu. Buna bağlı olarak da sözlerinin geçmesi için ayrı fiziksel ve maddî bir güç gerekmiyordu. Genel onay, yeterli manevî gücü sağlıyordu.[3] Oysa, ekonomik çıkara dayalı toplumsal ayrımlaşma ve yöneten – yönetilen başkalaşması sonucunda toplumun ortak çıkarlarının yanı başında bir de toplumun bir bölümünün öteki bölümüyle çelişik çıkarları ortaya çıkacaktır. Bu durumda manevî yetke artık yetersiz kalacak, bu nedenle de devlet ve hukuk maddî/fiziksel güç örgütlenmesi olarak belirecek ve bu güç gerçi bir yandan ortak çıkarı gözetecek ama bir yandan da toplumun bir bölümünün öteki bölümüyle çelişik çıkarlarını korumaya yönelecektir. **Oppenheimer**'in deyişiyle, *"Ne kadar küçük olursa olsun, her hangi bir insan gurubunda, çalışmaları karara bağlayacak ve olağanüstü durumlarda önderliği üstlenecek bir yetkenin (otoritenin) bulunacağı apaçıktır. Ama bu yetke.....*

[3] İlk biçimiyle "kırallık", kabile şefliğinin kalıtımsal yolla babadan oğula geçmesi durumunun sınıflı toplumda sürmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle geçmişten gelen bir izle, ilk kıralların yetkeleri de (otoriteleri) maddî güce dayanmakla birlikte daha çok "manevî" nitelikteydi. Sonraları bu "manevî" öğenin yerini kırallıklarda geleneklere bağlılık alacaktır.

'devlet' değildir. 'Devlet', öteki sınıflar üzerinde egemenlik kuran bir sınıfın örgütü olarak tanımlanabilir."[4]

İkinci olarak; hem siyasal iktidarın ve hem de devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli toplumsal olgular arasında gelenekler, din ve ahlâk kuralları başta gelir. Oysa, hukuk, devletin ayrılmaz parçasıdır, devlete özgüdür, devletle birlikte var olmuştur. Devlet öncesi toplumlarda da, iç içe olmakla birlikte gelenekler, din ve ahlâk kuralları vardır. Hukukunkiler dışında kalan toplumsal kuralların da amacı, tıpkı hukuk kurallarında olduğu gibi, toplumsal düzeni sürdürmektir. Fakat hiçbirinin yaptırımı, hukuk kurallarında olduğu gibi, devlet gücü zoruyla sağlanmaz.[5] Hukuk kurallarının ortaya çıkışı ise, artı-ürünün, doğrudan üretici karşı koyduğunda elinden zorla alınabilmesi gereksiniminin duyulması ile eş zamanlıdır. Bu nedenle de, **Duverger**'in şu saptaması gerçeğin tam bir anlatımı oluyor: *"İktidar.... en mükemmel şekline ve en tam teşkilâtlanışına devlette ulaşır."*[6]

Üçüncü bir nokta da şu: Günlük yaşamda ancak hukuk kurallarına aykırı davrandığımızda devlet hukuk aracılığı ile çeşitli yaptırımlar uygulayarak istencini geçerli kılar. Oysa, günlük yaşamımızı yönlendirmede, siyasal iktidarın yapısında var olduğunu belirttiğim gelenekler, din ve ahlâk kuralları, her zaman varlığını duyurur.

Bu söylenenlerin konumuz ile doğrudan ilgisi de şöyle:

---

[4] **Franz Oppenheimer:** ***Devlet***; çev.Aleaddin Şenel – Yavuz Sabuncu, Kaynak yyn., İstanbul, 1984; yazarın İngilizce basım için yazdığı "Önsöz", s.20.

[5] Devlet gücünü elinde bulunduranlar, gerekli gördüklerinde geleneklere, din ve ahlâk kurallarına da hukuksal yaptırım getirebilirler. Bundan amaç, o kurallara mutlaka uyulmasını sağlamaktır. Örneğin; hırsızlık, hem dine ve hem de ahlâka aykırıdır, ama aynı zamanda da hukuk planında da suç sayılır.

[6] **Maurice Duverger:** ***Politikaya Giriş***; çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık yyn., İstanbul, 1964, s.7.

Belirtmiş olduğum ve ilerde de hep üzerinde duracağım gibi; Türkler, Türk olarak egemen çevreler dışında bırakılacakları için, ***çelişiki*** (çelişik çıkarlar) aynı devlet çatısı altında **Türk olanlar** ile **Türk olmayanlar** (ve köklerinden kopmuş çok az sayıda ve kendilerini "Türk" olarak görmeyen ve adlandırmayanlar) arasında belirginleşecektir.

Ayrıca, Türkler devlete karşı direndiklerinde ayrı bir devlet kurarak (Ulusal Kurtuluş Savaşımız'a değin) bu eylemlere girişmeyecek oldukları için, bu direnişleri sırasında kendi içlerinde de, şimdi belirtilen çerçevede, bir çeşit iktidar olgusu ile yüz yüze geleceğiz demektir.

2
GÖÇEBELİK VE DEVLET

-I-

Göçebelik, toplumsal gelişimin bir aşaması. İnsanlar, yerleşik düzene ulaşmadan önce, yaşam koşullarının gereği göçebelik aşamasından geçmişler. Kuşkusuz, "Türk" olarak adlandırdığımız topluluklar için de bu durum söz konusu. Ne var ki, burada üzerinde durulacak olan göçebelik, ilkel toplum göçebeliği olmayacak. Ve hemen kimi zaman öne sürülen yanlış bir yargıyı düzeltmek gerekiyor. Bu yargı, yerleşik devletler kurma aşamalarında da Türkler'in ilkel göçebelik durumunu, bazı Çin kaynaklarının öne sürdüğü gibi yalnızca *"otlar ile suları takip ederek"*[7] sürdürmüş olduklarıdır. Böyle bir göçebelik tanımlaması, Türkler'in "devlet" kurma düzeyine ulaştıkları zamanlardan çok gerilerde kaldığı gibi devlet ve halk arasındaki ilişkinin belirlenmesinde de doğru veriler sağlamaktan uzak. Önce şu belirtilmeli: Türk direnişleri için göçebelik bir anlam taşımaya başladığında, Türkler'in en göçebe kesimleri bile kışlık gereksinmelerini sağlamak için tarımsal üretimde bulunmakta idiler.[8] Tarımsal üretim ise, zorunlu olarak, dönemsel olsa bile, şu ya da bu biçimde bir yere bağlı olmak demek. Gerçekte ise, Türkler, birtakım kentler kurmakta da geri kalmayacaklardır. Ancak, bu kentlerin yanı başında bir kesim Türkler yine de **yarı-göçebe** yaşamlarını sürdürüyorlardı. Örneğin; X. yüzyıl ortalarında başlıca Oğuz kentleri, **Yeni Kend, Cend** ve **Cuvare (Huvare)** idi; bunları **Savran (Serpen), Suğnak, Karaçuk** ve **Süt Kend**

---

[7] **B.Ögel:** C.I, s.15.

[8] **W. Eberhard:** ***"Eski Çin Kültürü Ve Türkler"***; D.T.C.F.,D., C.I, sayı 4, Mayıs-Haziran 1943, s. 2; **Faruk Sümer:** ***Eski Türkler'de Şehircilik***; T.T.K.. yyn., Ankara, 1993, s.8.

(Sitgün) izleyecektir[9] ama aynı zamanda niteliğini şimdi belirteceğim biçimde göçebe Oğuzlar da bulunacaktır. Daha eski tarihlerde de Türkler'in kavramın yaygınca bilinen anlamıyla göçebe olmadıkları da görülüyor. Bu konuda **Rasonyi** şu bilgileri verir: *"Türk kavimleri bu arada Macarlar da yarı göçebe hayatın ve tabiat şartlarının müsaadesi nispetinde çiftçilik ile meşgul olmuşlardır. Bu takdirde bir oymağın bir kısım halkı, bilhassa kadınlar, ihtiyarlar, bazı zanaatkârlar ve esirler yazın da kışlakta kalarak çiftçilik ile meşgul olmuşlardır. Bu usul göçebeliğe sıkı surette bağlı olanlar arasında da cari idi. Meselâ Göktürkler'in Kapağan-Kağan'ı (Çin kaynaklarına göre Moço) Çin Salnâmeleri'ne göre 699'da zaferle biten bir seferden sonra, onlardan külliyetli miktarda ham malzeme ve ipek kumaştan başka haraç olarak tohum ve ziraat âletleri almıştır."*[10] Ayrıca, İslâmiyet'i benimseyen yerlerde kentleşmenin arttığı da görülüyor. Bunun yanı sıra daha öncelerinden beri maden adlarının Türkçe olması ve maden işlenmesinin bilinmiş, yazıt ve anıtlar dikilmiş olması karşısında Türk toplumlarında göçebelikten söz açıldığında bunun ne anlama geldiği üzerinde özenle durulması gerekiyor.

O halde, ele alınan zaman dilimi ve gelişim çizgisinde, devletin ve halkın karşılıklı konumunu belirleyen Türk göçebeliği nasıl bir yaşam biçimiydi? Sorunun ilk yanıtı şöyle: Bu topluluklar belli bölgelerde yaşıyorlardı ama **yay** (yaz) mevsimini **yaylak**'ta, **kış**'ı da **kışlak**'ta geçiriyorlardı.[11] Başka bir deyişle, belli bölgeler içinde yaz ve kış aylarına bağlı olarak ve ayrıca hayvan sürülerine besin bulmak amacı ile dönemsel bir biçimde yer değiştiriyorlardı. Bu durum, onlara bazı gereksinmeleri karşılamak üzere tarımsal üretimde bulunmak ve madencilik yapmak olanağını sağlamış bulunuyordu. Bundan başka, bulundukları bölgede yaşam koşulları elverişsiz duruma gelirse

---

[9] **F. Sümer:** ***....Şehircilik***; s.87-88.

[10] **Laszlo Rasonyi:** ***Tarihte Türklük***; T.K.A.Ens.,yyn., Ankara, 1971, s.50.

[11] **T.Baykara**: ***Türk....***; s.19.

aynı biçimde yaşamak üzere başka yerlere göçerek oraları kendilerine **yurt** ediniyorlardı.[12]

Yurt kavramını ve göçebeliğin belirli bir bölge içinde olduğunu, İslâm öncesi döneme ait olan[13] ***Oğuz Kağan Destanı***'nda belirgin olarak görebiliriz:

"Yine o zamanlarda sağ yanında Altun Kağan adında bir Kağan vardı ..... Sol yanında Urun adında bir Kağan vardı."[14]

Beylerin belli bölgelere yerleştiklerine de şu bölüm ışık tutacak:

"İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü, ve: İtil'in suyunu nasıl geçeriz? dedi. Asker arasında iyi bir bey vardı. Onun adı Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı .....bir erdi; gördü ki, bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç..... O ağaçları.....kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve: Sen burada bey ol; senin adın Kıpçak Bey olsun dedi. Yine ilerlediler [Yolda Oğuz'un kaçan atını bulup getiren beye] **Oğuz Kağan sevinçle güldü ve: Sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun dedi. Ona çok mücevher bağışladı ve ilerledi."**[15]

---

[12] Türkler'i hep ilkel göçebeler olarak değerlendirenleri bu yanılgıya düşüren nedenler için bkz. **İbrahim Kafesoğlu:** ***Türk Millî Kültürü***; 6.basım, Boğaziçi yyn.,İstanbul, 1989'da ***"Göçebelik Meselesi"*** başlıklı bölüm, s.32-35.

[13] *".....diğer Oğuz destanı parçaları hep İslâmiyetten sonraki devirlere aittir. Bunlardan yalnız Oğuz Kağan Destanı İslâmdan önceki devreden kalan bir parça hüviyetindedir ve bu bakımdan eldeki Oğuz Destanı malzemesi arasında hususî bir yer tutar."* **W.BANG – G. R. Rahmeti:** ***Oğuz Kağan Destanı***; İstanbul, 1936; M.E.B. 1000 Temel Eser, İstanbul, 1970, ***"Önsöz"***, s.11.

[14] s.6.

[15] s.8-10.

Öte yandan, **"Oğuz Kağan yendi. Sayısız eşya, at aldı ve yurduna, evine doğru yola koyuldu gitti"**[16] sözleri de aynı gerçeğin bir başka anlatımı.[17]

Bu durumun konumuz açısından ilk önemli sonucu, ele alınan dönem içinde Türk toplumunun ilkel bir göçebe yaşam sürdüğü sanısına kapılarak bunun gerektirdiğinden öte bir üretim ilişkisi, dolayısı ile sınıflaşmanın bu yarı-göçebe kesim içinde bulunmadığını öne sürmemek olacak. Ne ki, ikinci olarak çıkarılması gereken sonuç daha var: Yerleşik olanlar ile bu yarı göçebelerdeki sınıflaşmanın ayrı temellere oturduğu olmalıdır.

Asıl önemlisi, iktidarın kentlerde oluşup alanını çevreye, kırsal kesime doğru genişletmesi gerçeğidir. Bu nedenle, iktidar merkezinde yaşayanlar, ***"Bal tutan parmak yalar"*** örneği, kırsal kesimde yaşayanlara göre daha bir ayrıcalıklı olmuşlardır. Hep öyle de olacaklardır. Bu durum kent devletlerinde daha belirgindi ama çok kentli devletlerde de aynı gerçek söz konusu olduğu gibi bu kere başkentte yaşayanların da öteki kentlerdekilere oranla daha üst bir statüde bulunmalarının nedeni de budur. Bu çerçevede, kırsal kesimdeki bu yarı göçebeliğin başka toplumlardakilerden çok daha uzun sürmesi, Türkler'de devletin biçimlenişinde belirleyici bir etken olacaktır.[18]

---

[16] s.12.

[17] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Faruk Sümer:** ***"Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?"***; Bell.,C. XXIV, sayı 96, 1960, özellikle, s.567-571; ayrıca, **Cengiz Balcı:** ***"Göçebelik Meselesi Ve Türkler"***; Türk Dünyası Tarih D., Nisan 1994, sayı 88, s.52-58.

[18] Bu gibi aşamaların atipik olarak gereğinden uzun sürmesinin değişik ve önemli sonuçlar doğurmasının bir örneğini de Akdeniz, Ege ve Yunan Yarımadası'ndaki polislerde (kent devletlerinde) görürüz. Tarihsel gelişimin bir aşaması olan (çok daha sonraları örneğin İtalya'da ortaya çıkacak kent devletlerini –cumhuriyetlerini- bu aşama ile karıştırmamak gerekir) kent devletleri oluşumu, buralarda özel bazı koşullar nedeniyle bin yıla yakın sürmüş ve bu nedenle bu temelde yükselen ayrı bir uygarlığın varlık kazanması ile sonuçlanmıştır.

Böyle bir toplumun ana malvarlığının ve geçiminin özü, hayvancılıktı. Çobancılık ve hayvancılığın bu yaşamsal öneminin toplumsal ve siyasal yapılanmada etkisi çok önemli. Bu, büyük hayvan sürüleriyle birlikte dönemsel olsa da yine sürekli denebilecek bir biçimde hareket durumunda olmak demek. Öte yandan, olumsuzlaşan iklim koşulları nedeniyle yeni yurt bulmak için girişilen yer değiştirmeleri buna ekleyin. Bu tür yaşam, toplumsal örgütlenmenin ve dayanışmanın sıkı bir dokuya sahip olması sonucunu kendiliğinden doğurur. Toplumda askerî nitelikteki ilişkiler gelişmiş olmasını[19] bu çerçevede düşünmek gerekiyor. Başka bir deyişle, toplum içinde *"disiplinli bir düzen"* oluşur.[20] Sürekli hareketlilik, bir yanda da başkaları ile çatışmalara yol açar.[21] Bu çatışmalar da toplumdaki askerî nitelikli ilişkileri güçlendirir. Eğer söz konusu topluluk bir kabile ise, başka kabilelerle çatışmalar da çoğu zaman kaçınılmazdır. Bir kabile bu çatışmalardan sürekli olarak başarılı çıkarsa, onun başkanı, yenik düşen ve yönetim altına alınan öteki kabilelerin de "başbuğ"u durumuna yükselir.

"Sürüden ayrılanı kurt kapar" sözünde de anlatımını bulduğu gibi, bu yaşam biçiminde toplum, bireyden çok önde gelecektir. Çünkü, bireyin yaşamı, toplumun güvenliğine bağlıdır.

Yaşam biçimi, her bireyin toplumsal yaşama eylemli olarak katılmasını gerektirir. Bunun sonucunda da, kadın, bir birey olarak toplum içindeki yerini alır. Açıkçası, ikinci sınıf ve edilgen bir insan değildir. Türkçede hem karı ve hem de koca için kullanılan "eş" sözcüğünün "arkadaş/yoldaş" anlamına gelme-

---

[19] **Attila Özkırımlı:** ***"Kaşgarlı'ya Göre Türkler'de Askerlik"***; Türk Dili, C. XXVII, sayı 253, Divanü Lügat-it Türk Özel sayısı, Ekim 1972, s.87-95.

[20] **B. Ögel:** C.II, s.17.

[21] Bugün bile Toroslar'daki Yörükler'in hayvan sürüleriyle bir yerden bir yere gitmeleri, yerleşik halkla çeşitli sorunlara neden olmaktadır.

si[22] ve dahası "eşitlik" sözcüğünün de kaynağı olması bir rastlantı değildir. Evlenmelerde kadının ve erkeğin ***"dengi dengine"***[23] olması gerektiği dile getirildiğinde de aynı olgu bir başka açıdan belirtilmiş oluyor. Çünkü, birlikte at koşturacaklar, gerektiğinde birlikte savaşacaklardır.[24] Sonraki yüzyıllarda Türkler'in Anadolu'da Osmanlı'ya karşı başkaldırdıklarında başlangıçta Osmanlı Devleti'nin güçlü ordularını ard arda yenilgiye uğratmalarında bu yapısal temellerin izleri açıkça görülecek, bu çatışmalara kadınlar da erkeklerinin yanı başında katılacaklardır.[25]

Kadının erkekle bu eşitlik durumu, Araplar'ın kırsal kesim Türkleri'ne İslâmiyet'i kabul ettirmelerinde, yerleşik Türkler'in az direnç göstermelerinin, hattâ kimi yerlerde hiç göster-

---

[22] **Andreas Tietze:** ***Tarihi Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati"***; C.I,, Simurg yyn., İstanbul/Viyana, 2002, s.745.

[23] "Deng/denk", aynı ağırlıkta olan anlamında; a.y.,s.588.

[24] **Jean-Paul Roux:** ***Orta Asya – Tarih Ve Uygarlık***; Lale Arslan, Kabalcı yyn., İstanbul, 2001, s.39.

[25] ***Dede Korkut Kitabı'***nda, ki İslâmiyet'in kabulünden sonra derlenip toplanmışsa da İslâm öncesi Türk toplumunun genel bir destanı niteliğindedir (bu konuda bkz. **Abdülkadir İnan:** ***"Kitab-ı Dede Korkut Hakkında"***; M.İ., C.I, s.165-172; ***"Dede Korkut Kitabı'ndaki Bazı Motiflere Ve Kelimelere Ait Notlar"***; M.İ., C.I, s.173-175; 179-181; 182-184; 185-190) bu gerçek açıkça görülür. Örneğin ***Bamsı Beyrek Destanı***'nda **Beyrek** evlenmek istediği kadını şöyle tanımlar:

"Baba bana bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben koşup atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli." (***Dede Korkut Kitabı***; hazırlayan Muharrem Ergin, 2.basım, M.E.B., yyn., İstanbul, 1971, s.62; Ayrıca bkz. **Abdülkadir İnan:** ***"Türk Edebiyatında Ve Halk Edebiyatında Kadın"***; M.İ., C.I, s.274-280).

Kan Turalı Destanı'nda da **Kan Turalı**, kendisine uygun eşin nasıl olması gerektiğini tıpkı **Bamsı Beyrek** gibi anlatınca, babası **Kanglı Koca**'nın yanıtı şöyle olur:

".....sen yiğit bir bahadır istermişsin." (s.134)

memelerinin tersine, yarı göçebelerin direnmelerinde bir etken olarak da kendini gösterecektir.[26]

Bu noktada tarihsel bir gelişim çizgisini de anımsatmak gerekiyor: Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklular'ın; Osmanlı Devleti de, Anadolu Selçukluları'nın en göçebe kesimlerince kurulmuştur. Bu, bir ölçüde, bu toplumsal ve yaşam biçiminin başlangıçta bu iki devlette, yani oluşumlarının ilk aşamasında, yenilenmesi anlamına geliyor. Ancak, bu devletler geliştikçe, göreceğimiz nedenlerle, olayın toplumsal yönünü bir yana bırakarak, yalnızca siyasal açıdan askerî temelde mutlak iktidar kurmak yoluna gideceklerdir.[27]/[28]

-III-

İlerde inceleneceğine şimdi değindiğim gibi, kentlerde yaşayanlar İslâm'ı çok daha kolaylıkla benimsemişler, buna karşılık kırsal kesim yarı göçebeleri büyük bir direnç göstermiş-

---

[26] İslâm'ın Arap kadınına getirdiği haklar, onlar açısından bir devrim olarak görülmelidir. Ancak, Türk kadınının o dönemdeki statüsü düşünüldüğünde, İslâm'ın kadınlar ile ilgili düzenlemeleri, Türkler için çağdışı ve gerici uygulamalardır.

[27] Bu konuda bir değerlendirme için bkz. **Mehmet Ali Şevki;** ***"Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması"***; yazarın ***Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması Ve Öteki Makaleleri***'nde; Elif yyn., İstanbul, 1968, s.29.

[28] **Doğan Avcıoğlu,** ***Türkler'in Tarihi***'nde (C.I, 3.basım, İstanbul, 1979) benim ulaştığım bu sonucu eleştirmiş ve *"Bu, Türkler'in Anadolu'ya disiplinli milyonluk bir ordu gibi geldikleri varsayımına dayanan bir yanılgıdır. Oysa Türkmenler, Anadolu'ya birkaç kişilik dağınık ve bağımsız oymaklar halinde geldiler."* demiştir (s.103). Ne var ki, ben yalnızca "askerî" nitelikli ilişkilerin geliştiğini ve bunun giderek siyasal yaşamda da etkisini gösterdiğini belirtiyorum. Yoksa, milyonluk bir göçebe devletten söz etmiyorum. Bununla birlikte, yerleşik büyük devletler durumuna gelindikten sonra da bu etkinin devlet geleneğinde bu biçimde yaşadığını söylüyorum. O nedenle, Avcıoğlu'nun eleştirisi, bir yanlış anlamanın sonucu olsa gerektir.

ler. Bunun en başta gelen nedeni, bu dinin koyduğu kuralların Türkler'in kentsel yaşamlarına göreceli olarak daha uygun düşmesine karşılık, yarı göçebelerin bu **hareketli/dinamik** yaşam biçimlerine aykırı gelmesi. Üstelik, onlar, yerleşik Türkler'i **"yatuk"** (tembel) diyerek küçümsemişler. **Jean-Paul Roux**'nun sözleriyle, *"En eski çağlardan bu yana, insanoğlu besinini sağlamak için toprağa bağlandığından beri, göçebeler ve yerleşikler hep karşı karşıya gelmişlerdir. Her şey onları ayırır ve birbirlerini küçümsemelerine neden olur. Çiftçiler için önemli olan küçük kasabası, bacası tüten bir kulübe, tohum atarken sabanın ardında bıraktığı iz, bir verdiğinizi beş ya da on katıyla size veren mucizevî tohumdur. Göçebelerse uçsuz bucaksız diyarları, özgürlüğü ve onlara hayat veren sürüleri yeğlerler."*[29] Çinliler'in Türk akınlarını önceden saptadıklarında onların sınırlarına varmalarının söz gelimi 3-4 gün alacağını hesaplayarak ona göre önlem almak istediklerinde, çoğu kez belki hemen ertesi gün onları karşılarında bulmuş olmaları bu dinamizmin önemli bir kanıtı. VI.yüzyılın 2.yarısında **Klikyalı Zemarkhos**'un başında bulunduğu Bizans elçilerinin belirttiğine göre; Türk hükümdarı süslü, altın yaldızlı, görkemli bir taht üzerinde oturuyormuş ama bu tahtın tekerlekleri varmış ve önüne at koşulabilmekteymiş.[30] VII.yüzyılda Çin'de bulunan bir Türk soylusu kendisine ayrılan sarayda değil, bu sarayın bahçesine kurdurduğu bir çadırda yaşamış.[31] Öte yandan, bu dinamizmin ana öğesi olan atın Türk yaşamında taşıdığı eşsiz önem, atasözlerimize yansımış bulunuyor.

O halde, kentlerde yaşayan Türk ile geleneksel yaşamını sürdüren Türk arasında artık bir kopukluk, hattâ çelişki başlamış bulunuyordu. Şimdi, buna bir de İslâm yaşam ve devlet

---

[29] **J.-P. Roux:** ***Orta Asya....***; s. 38.

[30] **L.Ligeti:** ***Bilinmeyen İç Asya***; çev. Sadrettin Karatay, M.E.B.,yyn., 1000 Temel Eser, İstanbul, 1970, C. I, s. 50; ayrıca bkz. **J.-P. Roux:** ***Orta Asya....***; s. 137.

[31] **Faruk Sümer:** ***"Türk Çadırları"***; R.T.M., C. V, sayı 56, Ağustos 1954, s.3293.

anlayışının kentlerde oluştuğu ve buralardan kırsal kesimleri egemenlik altına almaya giriştiği gerçeğini eklersek, bu kopukluğun açık bir karşıtlığa, hattâ giderek düşmanlığa bile dönüşmekte gecikmeyecek olduğunu anlarız. Gerçekten de, bir süre sonra Selçuklular'da, daha sonra Osmanlılar'da kentler bu Türkler'in açık saldırılarının hedefi olacaklardır.

İlerde üzerinde ayrıca duracağım. Ancak yeri geldiği için burada da kısaca şunun altını çizeyim ki, böylesine hareket içinde olan bir topluma, İslâm'ın kurallarının zorla benimsettirilmeye çalışıldığını, bu çabanın merkezlerinin de kentlerin oluşturduğunu düşünün. Bu topluluğu günde 5 kez durdurarak nasıl namaz kıldıracaksınız, bireylerini hacca nasıl göndereceksiniz, gönderecek olsanız hayvan sürüleri ne olacak, İslâmiyet bile "seferî" olmak durumunda oruç tutmamaya olanak tanırken sürekli "seferî" olan bu insanlara nasıl oruç tutturacaksınız ya da toplumsal-siyasal yaşamdan kadını nasıl ayırıp bir yana koyacaksınız? Günümüze değin gelen gelişmelerin ve sorunların birçoğunun anlaşılabilmesi bu sorulara verilecek doğru yanıtlara bağlıdır.

-IV-

İnsanlık tarihi bize gösteriyor ki, devlet önce kabile toplumunda özel mülkiyet yoktu. Her şey komünün ortak malıydı. Devlet varlık kazandıktan sonra ise, hayvancılık yapılan yerlerde otlaklar genellikle özel mülkiyetin kapsamı dışında kaldı. Bunun bir nedeni de, hayvanlar değişik kişilerin mülkiyetinde olsa bile sürüler durumunda beslenmeleri gereği idi. Yerleşik düzene geçilmekle oluşmuş bulunan köylerde bu durumun kurumlaşarak günümüze değin geldiğine yukarıda değinmiştim. Göçebe ya da yarı göçebe toplumlar için ise, **toprak**, özünde **otlak** demektir. Bu açıdan bakıldığında; Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin, sırası ile Büyük Selçuklular'ın ve Anadolu Selçukluları'nın en göçebe kesimlerince kurulduğunu bildiğimize göre, bu devletlerde toprağın devlet mülkiyetindeymiş gibi düşünülmesinde bu anlayışın bir ölçüde olsa bile etkisi

bulunduğu öne sürülebilir. **Mirî toprak** anlayışının gelişmesinde, başka birtakım etkenlerin yanı sıra, bu durumun da etkisi bulunmuş olsa gerektir.[32]

Böyle bir etkeni varsayarak konuya bir de şu açıdan bakalım: Selçuklu devletlerinin ama özellikle Osmanlı Devleti'nin, sürekli olarak toprak kazanarak ülkelerini genişletmiş oldukları bilinen bir olgu. Bu yeni elde edilen toprakların mülkiyetinin devlete (sultana) geçtiğinin varsayıldığını da biliyoruz. Bu, kişiler açısından toprak mülkiyeti hakkının olmaması demekti ama devlet bunları **devlete hizmet edenlere** —mülkiyeti kendisinde kalmak üzere— dağıtacaktır. Bu uygulama, bir açıdan kişisel toprak mülkiyeti anlayışının gelişmemiş olması ile açıklanabilir, ne ki zaman içinde bunun da özel mülkiyete doğru gittiğini göreceğiz. Ancak, bizim için önemli olan bu uygulamanın ortaya çıkaracağı sonuç. Devletten yana olanlar, geniş toprakları ellerinde bulundururlarken, kırsal alanda yaşayan geniş halk kesimi topraksız kalacak ve çoğunluğu bu topraklar üzerinde çalışmak zorunda bırakılacak; devlete kapılananlar böylece bu en önemli üretim aracına sahip olarak egemenlerden olurken, çoğunluk bu egemenlerin boyunduruğu altına girmiş olacaktır.

---

[32] **Osman Turan:** ***"Türkiye Selçukluları'nda Toprak Hukuku, Mirî Topraklar Ve Hususî Mülkiyet Şekilleri"***; Bell., C. XII, sayı 47, 1948, s.569-569.

3
SINIFSAL AYRIŞIM VE DEVLET

-I-

Devlet öncesi eşitlikçi toplumdan devletli ve eşitsizlikçi toplumsal düzene geçebilmek için zorunlu olan koşulların başında o toplumda çelişik çıkarların belirginleşmesinin ve bir kesimin kendi çıkarlarını koruyup geliştirmek için örgütlenerek devlet gücünü ellerinde bulundurmalarının gerektiğini biliyoruz. Kuşkusuz, devletli topluma geçiş bir anda olmaz, bir süreç sonunda oluşur. Kuramsal bilgilerin aydınlattığı gerçekleri bir an için bir yana bıraksak bile, hem tarihsel gelişime ve hem de şu anda yeryüzündeki ülkelere baktığımızda şunu görürüz: Devlet gücünü ellerinde bulunduranlar, her yerde ve her zaman belli bir sınıftandır ya en azından belli bir sınıfın güdümündedir veya ona dayanmaktadır. Bu sınıf ise yoksul sınıf değildir. Eğer bu sınıf ile onun yönetimindeki (yönetilen) sınıf arasındaki varsıllık ve yoksulluk arasındaki oran büyükse, orada devlet gücü uygulamada daha bir baskıcı olur ve daha yoğun bir şiddet gösterir; oran küçüldükçe bu baskı ve şiddet azalır. Doğal olarak, baskı ve şiddetin yoğun olduğu yer ve zamanlarda buna karşı girişilecek direnişler de aynı ortamda gerçekleşecektir. Bu gerçeği, tüm Türk direnişlerinde gözlemleyeceğiz.[33]

Önemli bir nokta da şu: "Yönetim", kavram olarak, az sayıda kişinin çok sayıda kişiyi yönetmesi, bir başka deyişle de, azınlığın çoğunluk üzerindeki egemenliği demektir. Bunun tersi

---

[33] Yoksul sınıfların bir devrimle iktidarı ele geçirmeleri, teknik olarak, devlet gücünü o ana değin ellerinde bulunduranların değişen *fiilî* sınıfsal güç dengeleri nedeniyle kitleler üzerindeki denetimlerini yitirmeleridir. Oysa, sınıflar arası uçurumun giderek törpülenmesi ve olabildiğince alt düzeye indirgenmesi, bugün çoğu Batı ülkesinde olduğu gibi, ılımlı bir yönetim biçimiyle sonuçlanır.

olanaksızdır. Ne var ki, toplumdan topluma düzeyi değişse de, çoğunluk hiçbir zaman iktidardakilerle aynı varsıllık düzeyinde değildir. Genelde (göreceli olarak) yoksullar çoğunluğu oluştururlarken, ara/orta sınıftan olanların da en üsttekiler ölçüsünde varsıl olmadıkları da açık bir gerçektir. Demek ki, her zaman varsıl bir azınlığın, daha az varsıl ve büyük çoğunlukla yoksul olan büyük kitle üzerinde egemenliği söz konusu. Bu nedenle de, Türk direnişlerinden söz ettiğimizde, ilke olarak (yerel olanlar dışında), çoğunluğun bir azınlığa karşı olan girişimleri gündeme gelecek

Türkler'de bu durumu önce iki ayrı açıdan ve sonra da bu iki açı arasındaki ilişki bakımından ele almak gerekiyor. İlki, niteliği belirtilen göçebeler, ikincisi de yerleşik düzene geçmiş olanlar içinde, sonra da göçebeler ile yerleşik olanlar arasındaki başkalık yönünden konu irdelenmelidir.

-II-

Ele aldığımız dönemin başlangıcında Türkler'deki göçebeliğin ilkel bir göçebelik olmadığını görmüş bulunuyoruz. Bu demektir ki, bu aşamada belli bir sınıfsal ayrışım artık söz konusuydu. Aileden başlarsak karşımıza hemen **"ev-len"**den gelen **"evlenme"** sözcüğü çıkacaktır. Bu, evlenen kişinin babadan ayrı bir aile birliği kurduğunu çağrıştırıyor ki, evlenenlerin, yani yeni ailenin, üyesi oldukları topluluğun ortak malvarlığının dışında kendilerine ait bir malvarlıklarının olduğunun kanıtıdır. Gerçekte, ortak mülkiyet otlaklar ve hayvan sürüleri üzerinde olup, bunun dışında ve toplumsal-ekonomik yapının elverdiği ölçüde özel mülkiyet de bulunmaktaydı.[34] Özel mülkiyet bir kere varlık kazandıktan sonra zaman içinde kapsamının genişlemesi de doğaldı ve bu kapsam içinde havyan sürüleri de bulunmakta pek de gecikmeyecekti.

---

[34] **İ.Kafesoğlu:** , s.216; ayrıca bkz. **Orhan Türkdoğan:** ***"Türk Ailesinin Genel Yapısı"***; *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*; Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yyn., Ankara, c. I, 1993, s.29-66.

Sınıfsal ayrışımın eski Türk yazıtlarına yansıdığı görülüyor. Yazıtlardan toplumun **"beyler"** ve **"halk"** olarak ikiye ayrıldığı anlaşılıyor.[35] Göktürk yazıtlarında halk için kullanılan deyiş, **"kara kamıg budun"**, yani "kara kemikli halk"tır. Ayrıca, halk için yalnızca **"kara budun"** deniyor ve **"kara"** sözcüğü genellikle halk için kullanılıyordu. ***Dede Korkut Kitabı***'nın başlangıç bölümünde yer alan **"Kara eşek başına gem vursan katır olmaz, hizmetçiye elbise giydirsen hanım olmaz"**[36] sözü toplumsal ayrışmanın kesinliğine ışık tutuyor.[37] Öte yandan, herkes çadırını ancak toplum içinde bulunduğu yere göre kurabilirdi. Bu, **"orun"** denen sıkı bir düzene bağlıydı. Kişilerin o topluluk için taşıdığı öneme göre çadırlar içten dışa doğru

---

[35] **Coşkun Üçok:** ***Türk Hukuk Tarihi Dersleri***; 3.basım, Ankara, 1960, s.25.

[36] a.y.,s.2.

[37] Kafesoğlu, *"kara"* sözcüğünün bu anlamla açıklanışına karşı çıkmakta ve bunun *"asıl, büyük, kalabalık"* biçiminde anlaşılması gerektiğini öne sürmektedir (a.y.,s.229-230). Biraz aşağıda sözcüğün başka kaynaklarda da aşağılayıcı anlamda kullanıldığı görülecek. Şunu belirtmek gerekir ki, başlangıçtan bu yana *"ak"* ve *"kara"* sözcükleri; biri kötülüğü ve olumsuzluğu, ötekisi iyiliği, güzelliği ve olumluluğu anlatmak üzere dilimizde hep karşıt anlamlarda kullanılagelmiştir. *"Kara talih", "kara gün / ak gün", "ak akçe kara gün içindir", "karalamak / aklamak"* deyişlerinde olduğu gibi... Dede Korkut Kitabı'nda çocuğu olmayan ve bu durumu hoş karşılanmayan Dirse Han için Han Bayındır'ın şu tutumu *kara* ve *ak* sözcüklerinin anlamlarını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koymaktadır: *"...bir yere ad otag, bir yere kızıl otag, bir yere kara otag kurdurmuştu, kimin ki oğlu kızı yok kara otag kondurun, kara keçe altına döşen, kara koyun yahnisinden öngüne getürüng, yerse yesün, yemezse dursun gitsin demişti. Oğlu olanı ag otaga kızı olanı da kızıl otaga kondurun...."* (**A.İnan: "....*Notlar*"**; M.İ., C.I, s.173). Öte yandan, yine örneğin, Türk şamanizminde de *"Bizim âlemimiz en küçük ve aşağı âlemdir: Kara Tanrı: Siyah Sema tesmiye olunur* [adlandırılır]" denilmektedir. (**Abdülkadir İnan:** ***"Türk Şamanizmi Hakkında"***; M.İ., C.I, s.390).

halkalar oluştururlardı.[38] Kesilen hayvanın etinden hangi parçayı alacağı, yine kişinin durumuna göre belli olurdu ve buna **"ülüş"** denirdi. **Ebûl Gazi Bahadır Han,** XVII. yüzyılda bile etkisini hâlâ sürdüren bu geleneği şöyle anlatır:

".....şimdi biz 12 çadırda kimlerin (mevki) işgal ettikleri, kimin ne gibi (ülüş) [kesilen hayvanın etinden pay] *aldığını, kimin et doğradığını ve kimin atlar yanında kaldığını* [seyislik yaptığını] *söyleyelim:*

Altın çadırda, en şerefli yerde ('tür'de) Gün Han oturmuştu. Milletin en meşhur olanları, bütün kavmin ittifakı üzerine, koyunun başını, sağrısını Gün Han'a takdim ettiler ve dediler ki, kim han olursa bu onun 'ülüş'üdür [payıdır]. *Kapı yanında Irkıl-koca oturmuştu: ona koyunun döşünü takdim ettiler ki, kim vezir olursa onun hakkıdır .... Sol tarafta ..... Beşinci çadırda Deniz Han oğlu Iğdır'ı oturttular, ona kol kemiğini verdiler. Böğdüz doğradı, Karluk atlara baktı. Altıncı çadırda Ava oturdu, ona sol taraf kürek kemiğini verdiler. Kanık doğradı, Kıpçak atlara baktı."*[39]

Barthold, Orkun yazıtlarını temel alarak, toplumdaki sınıfsal ayrımlaşmayı ve sınıfsal karşıtlığı ortaya koyar. Ona göre; yazıtlarda soylu kesim ile halk kesimi arasında sınıfsal bir gerginliğin bulunduğu ve bu ayrımlaşmanın derinliğinin sürtüşmelere yol açtığı anlaşılıyor. Ayrıca, Çin egemenliği sırasında Türk soylularının, toplumsal durumlarını ve kişisel çıkarlarını korumak için Çin geleneklerini benimsemeleri de halkın tepkisini çekmiş bulunuyordu.[40]

Tümüyle yerleşik düzene geçmiş, kentsel yaşam sürmeye başlamış olanlara gelince, bu yaşam biçiminin gerektirdiği işbölümü, belirginleşmiş siyasal örgütlenme, zorunlu olarak, çok daha ileri ve kesin bir sınıflaşma demekti. Öte yandan, yarı

---

[38] **B.Ögel:** C.II, s.138.

[39] **Abdülkadir İnan:** ***"Orun Ve Ülüş Meselesi"***; T.H.İ.T.M., C.I, 1931, s.121-122.

[40] **W.Barthold:** ***Histoire des Turcs d'Asie Centrale***; Fransızcaya çev. M.Donskins, Maison Neuve, Paris, 1945, s.9.

göçebe toplum içinde sınıflaşma ve soyluların kendilerini çoğunluktan ayrı ve üstün görmeleri ne denli kapsamlı ve güçlü olursa olsun, bunun, kentsel yaşam biçimini sürdürenler arasında olduğu ölçüye ulaşması olanaksızdı. Bir kere, birinciler aynı "mekân"ı paylaşıyor ve aynı fiziksel koşullar altında bulunuyorlardı. Kentlerde aynı durumun hiç de söz konusu olamayacağı besbelli. İkincisi, kentler artık tam anlamı ile bir devlet çatısı altındaydı ki, bu da halkın dışında ve üstünde bir ordu, devlet görevlileri ve düzenli vergi salınması demekti. Askerler ve devlet görevlileri, işlevleri gereği üretimde bulunmayan ama üreticinin emeğine ortak olan bir kesimi oluşturuyordu. Kentsel yaşamın bir başka sonucu olan ticaret ise, bir tacir sınıfını da ortaya çıkarmış bulunuyordu. Oysa, yarı göçebelerde bunların hiçbirini göremeyeceğimiz gibi, söz konusu olan, bir kültür ve soy sop başkalaşması değil, toplumsal ve siyasal üstünlüktü.[41]

Kaşgarlı Mahmud'un ***Divanü Lugat-t-Türk***'e aldığı bir şiirde bir dilenciye yapılabilecek yardımlar arasında ona dayanabileceği bir değnek verilmesinden de söz edilmesi[42] yerleşik Türkler'de sınıflaşmanın ne düzeye ulaştığını gösterebileceği gibi, ***Kutadgu Bilig***'de yer alan **"karabudun"**u **Sadri Maksudî Arsal**'ın açıklayış biçimi de aydınlatıcı olacak:

"Bunlar, muayyen bir sanatı olmayan şehir halkı, mesleği olmayan amele [işçi], *şehir proleteri. Bunlar hakkında Kutadgu Bilig müellifi* [yazarı] *pek yüksek fikirde değildir. Onlar karınlarını doyurmaktan başka bir şey düşünmezler. Onlara fazla yüz vermek, onlarla çok konuşmak faydasızdır. Bu kara halkın karnı doydu mu dili açılır. Eğer han onları inzibat altında tutmazsa derhal şımarırlar."*[43]

---

[41] **W.Eberhard:** ***Çin'in Şimal Komşuları – Bir Kaynak Kitabı***; çev.Nimet Uluğtuğ, T.T.K.,yyn., Ankara, 1942, s.92-93.

[42] **Mehmet Altay Köymen:** ***Selçuklu Devri Şiirlerine Göre Türkler'in Kültür Seviyesi***; Selçuklu Araştırmaları, 3.sayıdan ayrı basım, Ankara, 1971, s.122-123.

[43] **Sadri Maksudî Arsal:** ***Kutadgu Bilig***; İ.Ü.H.F.,yyn., İstanbul, 1947.

Bu söylenenlerden konumuz açısından ilk çıkarmamız gereken sonuç şu: Yarı göçebe düzeye ulaşan, kırsal kesimde yaşayan Türk topluluklarında da sınıflaşma vardı ama yerleşik-kentsel yaşam sürdürenlerde bu sınıflaşma çok daha belirgindi, kesindi. Öte yandan, yerleşiklerin varsıl ve egemen çevreleri ekonomik açıdan kırsal kesimlerdekilerden çok daha ilerdeydi. Başka bir deyişle, her iki yanda da halk, **"kara budun"**du ama bu halkların üzerinde yer alan varsıl kesimler arasında da malvarlığı, buna iyelik ve kültür alanlarında da büyük ayırım vardı. İkincisi, bu ayırım asıl önemli sonuçlarını Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde doğuracaktır. Göreceğiz ki, özünü yarı göçebelerin oluşturduğu ve giderek köylüleşen ve yer yer de dönemsel göçebeliklerini sürdüren kırsal kesim insanı ile kentliler arasındaki kopukluk zamanla sıcak çatışmalara dönüşecek. Köylü ya da yarı göçebe kesim, kendi içindeki sınıfsal çelişki ve karşıtlıklara karşın, temelinde kentlilerin siyasal örgütü olan devlet karşısında bir bütünlük gösterecek. Kentleşme sonucunda göçebelik geleneklerinden kopma, belirli ölçülerde bu geleneklerini sürdüren kırsal kesim halkı ile kültürel çatışmayı da birlikte getirecek. Daha sonraları kentlerde yaşamak zorunda kalanlar açısından ise, bu gelenekler bir kez aradan geçen zaman boyunca toplumsal yaşamda daha bir yer edinmiş olacağından kentler içinde de çelişkiler baş gösterecek.

En önemli nokta ise, Selçuklu ve Osmanlı devletleri, her ne kadar Türklerce kurulan devletler idi ise de, bilindiği ve ayrıntıları ilerde belirtileceği üzere,[44] kuruldukları ve yayıldıkları bölgelerde yaşamakta olan yerli ve eskiden beri yerleşik kültürlü halklarla kısa sürede bütünleşecekleri için, bu bütünleşmenin dışında kalan bu geniş halk kesimleri ile devlet arasındaki kopukluğun ve karşıtlığın daha da artacak olmasıdır. Gelişmeleri

---

[44] Bkz.ilerde Bölüm 3 ve Bölüm 4.

bir başka açıdan şöyle değerlendirmek de olanaklı: Eğer göçebe Türk toplulukları yarı göçebelik aşamasından geçerek yerleşik düzene ulaşıp devlet kurmuş olsalardı, gelişme genelde dünyanın başka yerlerindekine koşut ya da benzer olacaktı. Ama bir yandan yarı göçebelik sürerken bir bölümünün yerleşik düzene geçmesi, bunların eskiden beri yerleşik yerli halkla bütünleşmeleri, buna karşılık, geniş bölümün bu sürecin dışında kalması, ama sonunda aynı devletin çatısı altında yaşamak zorunda bırakılması, denebilir ki, Türk tarihinin ayırıcı bir özelliğidir.[45] Bu, şu demek: Başka yerlerde oluşan devletlerde olduğu gibi Türkler'de de yöneten-yönetilen ilişkisi giderek gelişmiş ama bunun yanı sıra, yönetenler etnik ve kültürel köklerine yabancılaşmış, buna karşılık, yönetilenlerin büyük bölümü köklerine, bu süreci yaşamadıkları için bağlı kalmış bulunuyorlardı. Türk halk kitlesinin, kendi içindeki sınıfsal çelişkilerine karşın, devlet karşısında bu çelişkileri aşan bir bütünlük göstermiş olmasının nedeni, özünde budur.

Türk halk kitlesinin egemen çevrelerce horlanması ve bir süre sonra da beylerinin bile iktidar odaklarından dışlanması için bir temel daha böylece atılmış oluyor.[46]

---

[45] Dünyanın başka yerlerinde de benzer gelişmeler gerçekleşmiş olabilir. Ancak, ben, bu benzer gelişmelerin onların tarihsel süreçlerine damgalarını basmış olup olmadıklarına ilişkin bir bilgiye sahip bulunmuyorum. Buna karşılık, şurası kuşku götürmez ki, en azından Osmanlı Devleti ve giderek "İmparatorluğu", *"özgün"* bir yapıdaydı.

[46] Halk o denli devlet işlerinin dışında tutulacaktır ki, halkın yöneticilere yardım etmeye kalkışması bile büyük tepki ile karşılanacaktır. Örneğin; Musa Çelebi ile Süleyman Çelebi arasındaki iktidar kavgasında, Süleyman Çelebi kaçarken köylülerin Musa Çelebi yanını tutup Süleyman Çelebi'yi öldürmeleri, bizzat Musa Çelebi tarafından hanedana saygısızlık olarak değerlendirilerek bu köylüler diri diri yaktırılacaklardır. Yine bunun gibi, II.Beyazıt, kendisine karşı ayaklanmış olmasına karşın, Cem Sultan'a zorluk çıkaranları cezalandırılacaktır. Yavuz Sultan Selim'e karşı ayaklanan ağabeyisi Sultan Korkut'un Mısır'a kaçmak üzere iken saklandığı yeri ihbar eden Türkmenler idam edileceklerdir. İlginçtir ki, Sultan Korkut da öldürülecektir.

4
İSLAMİYET'İN KABUL EDİLMESİNİN (ETTİRİLMESİNİN) ETKİLERİ

-I-

Din, bir ideolojidir. Bir inanç sisteminde, yaşamın tüm gerçekleri bu ideoloji ile açıklanır.[47] İnsanlar, devlet öncesi yaşamlarında da çeşitli inanç sistemleri geliştirmişlerdir ama devlet bir kere oluşunca, egemenler, dinin her şeyi açıklayıcı bu yapısı nedeniyle kendi iktidarlarının kaynağını, sınırlarını (daha doğrusu sınırsızlığını), "meşruluk"unu... dinde göstermişlerdir. Bugün de laiklik ilkesinin geçerli olmadığı ya da sulandırıldığı yerlerde aynı durum söz konusudur. Bu yüzden de, dinler, iktidarlar için çok elverişli ve başta gelen bir yönetim aracıdır. Öte yandan, hiçbir inanç sistemi, içinde belirdiği zaman diliminden ve maddî yaşam koşullarından soyutlanarak değerlendirilemez. İslâmiyet'in Türklerce niçin, nasıl ve ne ölçüde kabul edildiği, bu kabulün ne kadar bir süreyi kapsadığı bu gerçekler göz önünde tutularak irdelenmelidir. Bu yapıldığında, her şey bir yana, göçebe ve yerleşik Türkler'in İslâmiyet'i niçin değişik algıladıkları ve uyguladıkları, dahası özellikle Anadolu'da görülecek olan devlet ve halk arasındaki çatışmalarda tarafların kendilerini Müslüman olarak tanımlamalarına karşın niçin bu alan-

[47] Bu nedenledir ki, din ve bilim tarih boyunca çatışma içinde olmuştur. Kuşkusuz, herhangi bir dinin ona inananlarca nasıl algılandığı da bu konuda önemlidir. Örneğin, ülkemizde 17 Ağustos depremini, dinden çıkanları Allah'ın cezalandırması olarak açıklayan ve adlarının başında "Prof.Dr.", "Doç.Dr." gibi unvanlar bulunan üniversite öğretim üyelerinin bulunması bu gerçeğin çok tipik bir örneğidir.

da da değişik ideolojilere sahip oldukları anlaşılabilecektir. Kaldı ki, günümüz sorunlarının bir bölümünün temeli de bu gelişmelerde bulunuyor. Ama, asıl önemlisi, bu sürecin doğru ortaya konulmasının Ulusal Kurtuluş Savaşımız'ın ve onu izleyen devrimlerin birçok yönüne de ışık tutacak olmasıdır.

"Niçin, nasıl, ne ölçüde, ne kadar sürede?" sorularının yanıtlarını aramaya başlamadan önce şunun altı önemle çizilmelidir ki, bu süreci bugünkü inançlarımız ve değer yargılarımızla ele almamamız gerekiyor. Bugün Türkler, İslâmiyet'in ataların-ca nasıl dirençle karşılandığını genellikle hiç düşünmemekte, bu dinin kabulünün mutlu bir olay olduğuna inanmaktadırlar.[48] Oysa, Müslüman Araplar'la karşılaşan o günün Türkleri için olay, dillerini anlamadıkları yabancıların ordularıyla ülkelerini istila etmeleri, çapulculuk ve yağmacılık yapmaları, kendilerini köleleştirmeleri ve inançlarına aykırı ve maddî yaşam koşullarına hiç uygun düşmeyen bir inancı zorla kabul ettirmeye kalkışmalarından başka bir şey değildi. Gerçi, İslâmiyet'in **"cihat", "şehadet"** gibi kavramlarının askerî yönü gelişmiş Türk topluluklarının ilgisini çektiği ve bir din olarak çağının öteki dinlerinden üstün olduğu varsayılan İslâmiyet'in bu yönüyle toplum psikolojisi açısından kimi çevrelerde "manevî" bir gereksinmeyi karşıladığı söylenmektedir.[49] **Bilge Kağan**'ın Budizm için

---

[48] Bu duruma değinen Turgut Akpınar'a göre; *"Bu inancın asıl kaynağı şüphesiz. İslâmiyet gibi her yönden mükemmel görülen ve tarihimizde ve bugün son derece sevgi ve saygı gören, uğrunda milletçe bunca fedakârlıklar yapılan dinimizin vaktiyle atalarımız tarafından reddedilmiş ve mukavemetle karşılanmış olmasını havsalalarımızın almamasında yatmaktadır."* (**Turgut Akpınar: *"Tarihimizde İslâmiyet; 1-Türkler İslâmiyeti Nasıl Kabul Etti?"***; T.T.D., C.XIV, s.45, 1990).

[49] **W.Barthold: *Histoire....***; s.57; **İsmail Danişmend: *Türklük Ve Müslümanlık – Türk Halkı Niçin Müslüman Olmuştur?***; Okat yyn., İstanbul, 1959, s:35, s.52 vd.; **Osman Turan: *Türkler Ve İslâmiyet***; Turan Neşriyat Yurdu yyn.,İstanbul, 1971, s.1-31'de metin bütünü, s.14.

bir tapınak yaptırmak istediğinde **Tonyokuk**'un *"Savaşı ve hayvan kesmeyi yasaklayan ve miskinlik telkin eden bir dinin kabulünün Türkler için felâket olacağını"* söyleyerek[50] kağanı bu girişiminden döndürdüğü belirtiliyor ki, bu bakımdan ilginç olsa gerek. Ancak, kabulü ile birlikte Türk toplumsal ve siyasal yaşamını derinden derine etkileyen İslâmiyet'in geniş Türk halk kitlelerince kendiliğinden ve istenerek özümsendiğini sanmak büyük bir yanılgıdır. Türkler genelde bu dini kabul etmemek için direnmiş, dirençleri kırılınca zor altında kabul etmiş, kabul ettikten sonra da İslâmî görünüm altında eski gelenek ve inançlarını yaşatmaktan geri kalmamıştır. **Fuad Köprülü**'nün belirttiği gibi, Oğuz boyları, sıkıcı ve anlaşılmaz fıkıh hükümlerini dinlemek yerine, her zaman kendi ozanlarının seslenişlerine kulak vermeyi yeğlemişlerdir.[51] Ancak, bu gerçek genel olarak kırsal kesimde yaşayan halk kitleleri için söz konusu. Yerleşik düzene geçmiş, kentleşmiş varsıl kesim İslâmiyet'le ılımlı ilişkiler kurmuş, hattâ kimi yerde bu dine sıcak bakmış bulunuyor. Özellikle de ekonomik ve ticarî alanda İslâm'ın, biraz aşağıda değineceğim sağladığı elverişli ortamın da etkisiyle, daha bir kolaylıkla, kimi zaman da kendiliklerinden Müslümanlaşmışlardır. Böylece de, bir yanını göçebe ya da yoksul halk kesimlerinin, bir yanını da yerleşik, varsıl ya da kırsal kesimdekilere oranla göreceli olarak varsıl kesimin oluşturduğu toplumsal ayrışım da giderek dinsel-ideolojik bir nitelik de kazanarak keskinleşecek ve büyüyecektir. İslâmiyet'e geçmek zorunda bırakılanlar ise, eski inançlarından yine de dönmeyecekleri için bu uçurum daha da derinleşecektir. İşte, bu nedenle, **Prof.Dr.Osman Turan**, bu gelişimi şu sözlerle dile getirmiş bulunuyor: *".....İslâmiyeti birbirinden farklı şekilde anlayan ve kabul eden şehirli unsurla bu göçebeler arasında yaşayış bakı-*

---

[50] **Osman Turan:** ***Türkler Ve....***; s.15; **F.Sümer:** ***....Şehircilik***; s.7.

[51] **Mehmed Fuad Köprülü:** ***Les Origines de Bektachisme – Essai sur le dévoloppement historque de L'Hétérodoxie musulmane en Asie Mineur, Extrait des actes du Congré Int. D'histoire de réligion tenu à Paris en Octobre 1923***; Paris, 1926, s.10.

mından olduğu gibi inanış bakımından da bazı tezatlar vücuda gelmiş ve bu, birtakım mücadelelere sebep olmuştur."[52]

Bizim asıl ilgilendiğimiz Oğuzlar'ın, Türkler'in bu kolunun, Müslümanlaşması 300 yıla yakın bir zaman almış bulunuyor. Şu da önemli ve önemli olduğu için altı bir kez daha çizilmeli: Sanılmamalı ki bu direnç İslâmiyet'e karşı olduklarından değil de, yalnızca yurtlarını yabancı istilacı güçlere karşı savunmak isteğinden ileri gelmiştir; değinildiği ve birazdan daha ayrıntılı bir biçimde üzerinde durulacağı üzere İslâmiyet'in kabulünden sonra da Türkler'in büyük bir bölümünün eski inanç ve geleneklerini yine de sürdürmüş olmaları böyle bir savın geçersizliğinin kanıtıdır. Kaldı ki, **Turgut Akpınar**'ın sözleriyle, birdenbire *"insan yıllar boyu savaştığı bir ordunun zorla kabul ettirmek istediği bir dini nasıl sevip benimseyebilir?"*[53]/[54]

-II-

Araplar açısından gelişmelere bakıldığında, bu durumun yanı başında bir başka olgu ile daha karşılaşırız. Araplar'ın kendilerine uyum sağlayabilecek Türk beylerinin askerî yeteneklerinden yararlanmak istedikleri de görülüyor.[55] Bu amaçla bir süre Araplar, Türk beyleri arasında yoğun bir propagandaya başvuracaklar, bunun sonucunda da **Ballı, Huttal, Sogd, Esruşene, Curcan Beyleri, Turgiş, Efşin, Aklışid, Bayçur Oğulları** Arap ordularında çeşitli görevler alacaklardır.[56]

---

[52] **O.Turan:** ***Türkler Ve....***; s.28.

[53] **T.Akpınar:** I, s.47.

[54] Konumuz Türkler'in Araplar'a karşı giriştikleri direniş eylemleri olmadığı için bunun ayrıntısına girmiyorum. Turgut Akpınar'ın belirtilen çalışması ve özellikle de **M.Erdoğan Aydın**'ın Cumhuriyet'te 8-17 Mart 1994 tarihlerinde yayınlanan ***"Türkler Nasıl Müslümanlaştırıldı?"*** adlı incelemesi bu konuyu yeterince aydınlatmaktadır.

[55] **O.Turan:** ***"Türkler Ve...."***; s.28.

[56] **Z.V.Togan:** C.I, s.75.

Araplar'ın bu yola başvurmalarının çeşitli nedenleri bulunuyordu. Bir kere, beylerin de Araplar'ın yanında yer almaları halklarının da Müslümanlaşmalarını kolaylaştıracaktı. İkincisi, Araplar artık giderek askerî güç ve eylemlerinde yetersizleşiyorlardı. Kimi Türk beylerinin Arap birliklerinde komutan olarak görevlendirilmelerinde bu durumun etkisi olduğu belirtiliyor.[57] Öte yandan, halifenin otoritesine karşı Şiîler büyük çaplı bir direniş, hattâ saldırı içindeydiler. Sünnî halifenin, bu çatışmanın taraflarından herhangi birine karşı ideolojik bir yakınlık içinde bulunmayan Türkler'in Şiîler'in yanı başında yer almalarına ilgisiz kalması düşünülemezdi.[58] Bu nedenle de Türkler Sünnî İslâm içine alınmalıydı. Araplar, bu amaçla çeşitli girişimlerde de bulunacaklardır. Örneğin, 921 yılında halifenin Oğuz beylerine elçiler ve bunların eliyle armağanlar ve mektup göndermesi konuya ışık tutacak niteliktedir.[59] Türk beyleri arasında İslâmiyet'in yaygınlaşmasında, bu yolla Müslümanlaşan beylerin büyük etkisi olacaktır.[60] Bu durumu değerlendirirken anımsamamız gereken şey, beyler ve halk arasındaki ve giderek çelişkiye dönüşen ayrışımdır. Başka bir deyişle, böylece, İslâmiyet, yönetici kesimin ideolojisi olmaktadır.[61]

---

[57] **R.Grousset:** C.I, s.174; **Jean-Paul Roux:** ***Türklerin Tarihi***; 3.basım, çev.Galip Üstün, Milliyet yyn., İstanbul, 1991, s.140. Arap ordularında Türk komutan ve subaylar için örneğin bkz. **Claude Cahen:** ***İslâmiyet – Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar***; çev.Esat Mermi Erendor, Bilgi yyn., Ankara, 1990, s.166-167.

[58] **Nejat Birdoğan:** ***Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik***; 2.basım, Berfin yyn., İstanbul, 1994, s.31-32.

[59] **Z.V.Togan:** C.I, s.77-78.

[60] **Yılmaz Öztuna:** ***Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türk Tarihi***; Hayat Kitapları, İstanbul, 1964, C.I, s.211.

[61] Sünnî İslâm bakış açısıyla Doç.[Prof.] Dr.Ahmet Akgündüz bu gelişimi şöyle açıklıyor: *"Türkler, İslâm dinine de çok önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Her şeyden önce İslâmiyeti kendi safiyetinden uzaklaştırarak şia yanlısı Hz.Ali taraftarlığı şemsiyesi altında İran milliyetçiliğine mal etmek ve başta Zerdüştlük olmak üzere eski İran hurafelerini İslâmın arı ve temiz inançlarına katarak İslâm dinini cihanşü-*

-III-

Türkler'in varsıl kesimlerinin daha bir kolaylıkla ve kimi zaman da kendiliklerinden Müslümanlaşmaları olgusuna gelince; bunda ticaretin büyük etkisi olduğu görülüyor. Türk toplumu içinde sınıfsal ayrışımla birlikte tacirlerin de ortaya çıkmış olduğunu anımsayacaksınız. İşte, yerleşik Oğuz tacirleri ile

---

mul bir din olmaktan çıkarmak için gayret gösteren Sasanilerin bu sinsi planları, Türklerle suya düşmüştür. Karmatîler, Zerdüştîler ve benzeri fesat çetelerine karşı Bağdat'taki Abbasî Halifeleri, bizzat Oğuzlar ve diğer Türk kabilelerine mektuplar göndererek (921 yılında) onları İslâmın kılıcı olmaya dâvet etmişlerdir. Bunun neticesini 921'de Saltuk Buğra Han'ın Şia'yı mağlup etmesiyle hemen aldıkları gibi, artık Türkler, kendilerini İslâmın saf ve temiz inançlarını korumak için görevlendirilen Allah'ın ordusu olarak kabul etmişlerdir. (**Ahmet Akgündüz: *"Türklerin Müslüman Oluşu Neler Doğurdu?"***; Zaman, 9 Haziran 1990).

Bu bakış açısı ve anlayış, bu kitap boyunca incelenecek olan Selçuklu/Osmanlı ve halk çelişkisinde Sünnî egemen çevrelerin ideolojisine güncel bir örnektir. Bu aşamada şunu belirteyim ki, bu anlayış, "ulusal bilinç"ten, "Türklük duygusu"ndan uzaklaştıkça daha belirginleşmektedir. Nitekim **Ahmet Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi Ve Çözüm Yolları*** (Osmanlı Araştırmaları Vakfı yyn., İstanbul, 1994) adlı kitabında bu gerçeğin kanıtlarını kendisi açıkça ortaya koymaktadır. Şu sözler Akgündüz'ün bu kitabından: "*Güneydoğu meselesinin sebepleri/Birinci Sebep: Güneydoğu'da Mukaddes İslâmiyet Milliyeti Yerine Kavmiyet Şuurunun Yerleştirilmek İstenmesi....Güneydoğu meselesinin birinci sebebi: Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların, vatandaşları birbirine bağlayan bağlarda değişiklik yapmak isteyişleridir. Bunlar, asırlarca bu insanları birbirine bağlayan bağları bir tarafa bırakmışlar ve meseleyi cebir ve kanun ile ve sadece* 'Ne mutlu Türküm diyene' *kalıbıyla çözmeye çalışmışlardır."*(s.44)

Kitapta buna benzer yargılar pek çok ve Güneydoğu sorununa temel bir çözüm olarak da Said-i Nursî'nin görüşlerine bağlı güvenlik görevlilerinin yetiştirilip görevlendirilmesi gösteriliyor.

Bu anlayışta olan kişilerin genel bir değerlendirilmesi için bkz. **İlhan Arsel: *Arap Milliyetçiliği Ve Türkler***; 4.basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987.

İslâm dünyası arasında yoğun bir ticaret gelişmekte gecikmeyecekti. Araplar'dan işlenmiş ürünleri alan bu Türkler, buna karşılık koyun, keçi gibi şeyler satıyorlardı. **Curcan, Sabaran, Cend, Huara** başlıca ticaret merkezleri olmuşlardı. Hattâ, yerleşiklerin VI.yüzyılda bile Bizans ile ticarî ilişkiler kurdukları biliniyor.[62] İşte, ticaretle uğraşan bu kesim, Müslümanlarla olan ilişkileri sonucu İslâmiyet'i benimsiyor ve İslâm dünyasını kendi soydaşlarına karşı savunmaya başlıyorlardı.[63] Üstelik, Türkler arasına karışan Arap tacirler de birer "misyoner" gibi çalışmakta ve İslâmiyet'in yayılmasında önemli işlev görmekteydiler.[64] **Fahreddin Mübarekşah,** ***Tarih***'nde der ki:

"Başka milletlerin Müslüman olup tekrar dinlerine döndükleri ve Müslüman iken de ana, baba ve akrabaları ile münasebetlerini kesmedikleri çok defa görüldüğü ve samimî Müslüman olmak için uzun zaman gerektiği halde, Türkler Müslüman olduktan sonra Müslümanlığa öyle sarılar ki, bir daha adlarını, yerlerini ve yakınlarını hatırlamazlar; hiçbir Türkün irtidat ettiği [inancından, yani İslâm'dan döndüğü] *görülmemiştir."*[65]

Tacir Türkler'in İslâmiyet'i benimsememiş olan soydaşlarına karşı cephe almalarında, Araplar ile ortak ekonomik çıkarlarının etkin olduğu kuşkusuz. Gerçekten de, Arap tacirler, kendi topraklarının ötesine taşan bir ödeme ve kredi sistemi kurmayı başarmış bulunuyorlardı.[66] Türkler'in **"ortak"** olarak adlandırdıkları ve bir çeşit şirket olan bu sisteme İslâmiyet'i benim-

---

[62] **Leon Cahun:** ***Introduction á L'Histoire de L'Asie Turcs et Mongols des origines á 1405***; Libraire Armand Colin, Paris, 1886, s.43.

[63] **Mevdudî:** ***Selçuklular Tarihi***; çev.A.Genceli, Hilal yyn., Ankara, 1971, C.I, s.62-63.

[64] **J.-P.Roux:** ***Türkler'in....***: s.147-148.

[65] ***Tarih-i Fahreddin Mübarekşah***; D.Ross yyn., s.36 — **Osman Turan**'ın **Kerimüddin Mahmud**'un ***Müsâmere tül-ahbâr***'nın çevirisine yazdığı "Önsöz"den; T.T.K.,yyn., Ankara, 1944, s.8.

[66] **Bernard Lewis:** ***The Arabs in History***; Arrow Boks, Londra, 1953, s.91.

semiş olan Türk tacirler de katılmaktaydı.[67] Bu çıkar birliği, tacir kesimin Araplar'ın dinlerini kabul etmelerini kendiliğinden birlikte getirmekteydi. XI.yüzyıla gelindiğinde Türk-Arap ticaretinin doruğuna ulaşmış[68] olmasında bu durumun etkisi bellidir. İslâmiyet, bir inanç sistemi olmasının yanı sıra, hem bu ticaret yaşamı ve hem de yerleşik Türkler'in tarımsal üretimlerinin düzenlenmesi ve değerlendirilmesi bakımından bir hukuk sistemiydi de aynı zamanda. Gerçekten, İslâmiyet'in aynı zamanda bir hukuksal kurallar bütünü olduğu da unutulmamalıdır.[69] Ticaret ise, ancak bir hukuk düzeni altında gelişebilir. Bu hukuk düzeni ne denli geniş bir alanı kapsarsa, ticaretin alanı da o denli geniş olur. İşte, bu nedenlerle İslâmiyet'i benimsemekle varsıl kesim ve yöneticiler, durumlarını hem günlük yaşamda böylece, hem de ayrıca ideolojik yönden sağlamlaştırmış oluyorlardı.[70] Araplar açısından da, Türkler arasında kendileri ile işbirliği yapacak olanları elde etmek anlamında, aynı durum söz konusuydu. Daha halife **El Me'mun** döneminde varsıl ve büyük Türk ailelerine armağanlar gönderilerek, çıkarlar sağlanarak, bunların İslâmiyet'e bağlanmaları yoluna gidilmesini, **El**

---

[67] **Y.Öztuna:** C.I, s.213-214.

[68] **W.Heyd:** ***Histoire de Commerce de Levant au Moyen-Age***; C.II, Amsterdam, 1959, s.231; Araplar ve ülkeler arası ticaret için bkz. **C.Cahen:** ***İslâmiyet....***; s.149-163.

[69] Bu açıdan Hıristiyanlık ile İslâmiyet arasında önemli bir başkalık bulunur. Hıristiyanlık güçlü bir Roma İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde doğup geliştiği için başlangıçta devletin husumetini üzerine çekmemek kaygısı ile devlet düzeni ile ilgili kurallar koymaktan kaçınılmıştır. *"Tanrının hakkı Tanrı'ya, Sezar'ınki Sezar'a"* sözü bu çerçevede değerlendirilmelidir. Oysa İslâmiyet, bir din olarak gelişirken aynı zamanda bir İslâmî devleti de oluşturmuştur. Bu nedenle, kuralları aynı zamanda devlet düzeni ile de doğrudan ilgili olmuştur.

[70] **Claude Cahen:** ***Pre-Ottoman Turkey – A general survey of the material and spritual culture and history, 1071-1330***; Londra, 1968, s.9.

Mu'tasım'ın da bu siyasayı sürdürmüş olmasını[71] bu açıdan değerlendirmek gerekiyor.

-IV-

Varsıl yerleşik kesimin ve bu bölgelerin yönetici kadrolarının belirli ve güçlü bir direnç göstermeden ya da kendiliğinden, kimi durumlarda da zorla da olsa, İslâmiyet'i benimseyenler, karşılarındaki askerî ve ekonomik gücün başındaki halifenin yoluna girecekler, bir başka anlatımla da Sünnîleşeceklerdir. Buna karşılık, direnç göstererek ama en sonunda boyun eğmek zorunda kalarak Müslümanlaşan kesim ise, bu dini kendi öz inançlarını koruyarak ancak yüzeysel bir biçimde benimseyecektir. Bu durum, bu iki sınıf arasında bir başka yol ayırımı demekti.

Bu çerçevede bu dönemden kaynaklanan Sünnîlik - Alevîlik/Şiîlik konusu üzerinde durmak gerekiyor. Önce, **Hz.Muhammed**'in ölümü ile başlayan Araplar içi uyuşmazlıkları, iktidar kavgalarını ve **Hz.Ali, Hasan** ve **Hüseyin** olaylarını bir yana bırakırsak[72] sonraki aşamalarda **Hz.Ali** yandaşlığının, Arap iktidarı karşısında bir muhalefet akımına bürünmekte gecikmediği için Araplar arasında yoksul ve ezilen kesimlerin ideolojisi durumuna geldiği görülecektir. Buna koşut olarak da, Sünnîlik, egemen sınıfların benimsediği ideoloji olacaktır.[73] Şiîliğin de Sünnîlik gibi dinsel bir öğreti olduğu ölçüde ama belki de daha çok, siyasal bir düşünce akımı olduğu göz önünde tutulduğunda, aralarındaki karşıtlığın, şu ya da bu ölçüde Müs-

---

[71] **Mehmed Fuad Köprülü:** ***Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar***; 2.basım, Ankara, 1966, s.10.

[72] Bu gelişmelerin anlaşılır ve açık bir anlatımı için bkz. **Cemal Şener:** ***Alevilik Olayı – Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi***; 12.basım, Ant yyn., İstanbul, 1991. Ayrıca, **İsmet Zeki Eyuboğlu:** ***Alevilik-Sünnilik Düşüncesi, İslam Düşüncesi***; 2.basım, Der yyn, İstanbul, 1989, s.23-42.

[73] **B.Lewis:** ***The Arabs....***; s.71-72; **George E.Kirk:** ***A Short History of the Middele East***; Methuen and Co.Ltd., Londra, 1948, s.21-32.

lümanlaşan Türkler arasında da etkisini gösterecek olduğu kendiliğinden anlaşılır. En azından, **Prof.Dr.Osman Turan**'ın deyişiyle, Şiîler, *".....asılzâde ve dihkan* [çiftçi] *sınıfının ellerinde ezilen sefil, çıplak halktan ve serserilerden faydalanmasını iyi bilen insanlardı. Bu münasebetle Batınî reislerinin dinî ve siyasî gayeleri esas olmakla beraber hareketlere iştirak edenleri* [Sünnî otoriteye karşı gelenleri] *sevk eden iktisadî âmilleri gözden uzak tutmak doğru değildir."*[74]

Anadolu'da Alevîlik, iktidar karşıtı bir ideoloji olurken, İran'da Şiîliğin iktidar / devlet ideolojisi olması bizi yanıltmamalı. Bunun birçok nedenleri var. Bir kere, İran, Arap yayılmacılığına ancak ideolojiye karşı ideolojiyle savaşabilmek ve Araplar içindeki aykırılıklardan yararlanabilmek için **Ali** yandaşı olmayı yeğlemiş fakat bunu kendi eski inançlarıyla yoğurmuşlardır.[75] Arkasından, İran'ın hem doğusunda ve hem de batısında bulunan Sünnî devletlerin varlığı, bu ülkede bunlara karşı Şiîliğin resmî bir ideoloji durumuna getirilmesinde bir başka etken olmuştur.[76] Kaldı ki, Şiîlik, İran'da daha önceden de belli bir ölçüde gelişmiş bulunuyordu ve bunun jeopolitik olanlarının dışında ayrı nedenleri vardı. Bir kere, yayılmacı siyasa güden Emevîler'in Arap olmayan Müslümanları bile köle gibi görmeleri, Sünnî Emevîler'e karşı İran'da yaşayan halkın yukarıda belirtilen nedenlerle bir tepki olarak yer yer Şiîleşmesine yol açmıştı.[77] Ne var ki, İran'da Şiîliğin giderek sürekli bir biçimde iktidar ideolojisi durumunu kazanması ve bu açıdan Sünnîliğe

---

[74] **O.Turan:** ***Türkler Ve....***; s.20-21.

[75] **İ.Z.Eyuboğlu**: s.44.

[76] **Mehmed Fuad Köprülü'**nün **W.Barthold:** ***İslâm Medeniyeti Tarihi***; 2.basım, Diyanet İşleri Başkanlığı yyn., Ankara, 1962'ye yaptığı ***"Ek Ve Düzeltmeler"***inde, not 107, s.278-279.

[77] **Abdülbaki Gölpınarlı:** ***Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatler***; Gerçek yyn., İstanbul,1969, s.39; ayrıca bkz. **W. Montgomery Watt:** ***Islam and the Integration of Society***; Londra, 1961, s.108-109; **Anthony Nutting:** ***The Arabs – A Narrative History from Mohammed to the Present***; Londra, 1964, s.154-155.

eşdeğer bir duruma gelmesi, hatta günümüzde daha da baskıcı bir ideolojiye dönüşmesi ile sonuçlanacaktır. Türkler açısından ise, böyle bir gelişmenin söz konusu olması bir yana, Ulusal Kurtuluş Savaşımız ve Cumhuriyet'in **Atatürk** dönemi dışında, Alevîlik, sürekli olarak, ezilen halkın ideolojisi olmak niteliğini sürdürecektir. Onun içindir ki, dinsel açıdan İran Şiîliği ile Türk Alevîliği arasında; Allah, Muhammed, Ali, 12 İmam... soyut terminolojisi dışında bugün hiçbir koşutluk yoktur. Kaldı ki, Alevîlikte **Hz.Ali** imgesi Türkleştirildiği, Türk inançları çerçevesinde algılandığı gibi[78]/[79], **Ali, Hasan** ve **Hüseyin**'in zulme uğramış olmaları ile halk kitlesinin kendi durumları arasında bir koşutluk kurduğunu da belirtmek gerekiyor. Bu görüşü destekleyen bir başka Alevî yaklaşımı da, şiirlerinde **Musa-Firavun** temasının sıkça kullanılmış olmasıdır. Bunun nedeni, kuşkusuz, **Hz.Musa**'nın firavun tarafında zulme uğratılmış olmasının varsayılmasıdır. **Musa** adının Alevîler'de sıkça kullanılmasının nedeni de bu olsa gerektir. Alevîler'in **Atatürk** ile ilgili tutumlarına, onu nasıl duyumsayıp anladıklarına, Ulusal Kurtuluş Savaşımız'daki yerlerine ve bu nedenle de Aleviler üzerinde oynanan oyunlara ilerde değineceğim. Bugün Sünnî ***tarikatler***'in ve İran'ın Şiî mollalarının **Atatürk**'ü ne gözle gördüklerini ise hep biliyoruz. Burada, Alevîliğin Sünnî İslâm'dan ve İran Şiîliğinden ne denli uzak olduğunu, hattâ, deyiş yerindeyse, onların tam karşısında bulunduğunu anımsatmak için Alevî şiirlerinden birkaç parçayı birlikte okuyalım.

---

[78] **Irène Mélikoff:** ***Uyur İdik Uyardılar – Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları***; çev. Turan Alptekin, Cem yyn., İstanbul, 1993, s.40, 44.

[79] **Ali Abbas Çınar:** ***"Köroğlu Destanı'nın Türkmenistan Versiyonunda Hz.Ali"***: *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, 27-29 Nisan 2000/Ankara*; Hacı Bektaş Anadolu Kültür Vakfı yyn., Ankara, 2000, s.177-190'da yayınlanan bildirisinde Türkmenistan'da bu destan çerçevesinde Hz.Ali'nin Türk inanç ve düşünüşü çerçevesinde nasıl algılandığını açıklamaktadır.

Önce XV.yüzyıl başında yaşamış olan **Kaygusuz Abdal**'dan 2 ayrı dörtlük:

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı

Bakkal mısın teraziyi neylersin
İşin gücün yoktur gönül eylersin
Kulun günahını tartıp neylersin
Geçiver suçundan bundan sana ne

XVI.yüzyılda yaşamış **Azmi** de bir "nefes"inde diyor ki:

.....
Ne yapıp da öldürürsün sağları
Can verüp alırsın sen cancı mısın
.....
Bu ateşi cehennemi neylerdin
Hamamın mı var külhancı mısın
.....[80]

---

[80] Bu bakış açısına günümüzden bir örnek de 1989'da 97 yaşında iken ölen Malatyalı **Melulî**'nin **İsmail Özmen**'in ***Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi***'nden (K.B.,yyn., Ankara, 1998, C.V, s.236) aldığım şu dizeleridir:

Behey Tanrım şaşa kaldım işine / *Erkek misin dişi misin bilen yok*
Herkes gezer yaranıyla eşiyle / *Senin ile bir oynayan gülen yok*
Neden kaldın böyle sen tek başına / *Ne saklanın kapıp kaçıp alan yok*
Bu bir yaşamak mı bu bir hayat mı / *Bu bir şeref midir bu bir şöhret mi*

Ne evlendin, ne oğlun var ne kızın / *Halk ettin cihanı neler verdin sen*
Ne meclisin, ne sohbetin, ne sözün / *Yemedin içmedin, nesin gördün sen*
Dünya kurulalı gören yok yüzün / *Herkes yedi içti baktın durdun sen*
Bu bir kanun mudur,bu bir âdet mi / *Bu bir adalet mi, bu bir mürüvvet mi*

Meluliyim çok üzüldüm bu hale
Böyle bir kuru adı almam bir pula
Bu şan senin olsun var güle güle
Bu bir büyüklük mü, bu bir devlet mi

Prof. Dr. Şerafettin Turan, Türkler'in İslâmlaşmasının 3 evreye ayrılabileceğini belirtiyor:

1) Bireysel olarak İslâmiyet'e geçiş, 642-751;
2) Topluluklar olarak, orduda ve yönetimde görev alarak, 751-868:
3) Kitlesel geçişler ve ilk Müslüman Türk devletlerinin kurulmaları, 868-940.[81]

Turan, 2.evreyi, 750 yılında Emevîler'in devrilip yerlerine Abbasîler'in geçmesine ve bunların Arap olmayan Müslümanları da eşit görmelerine bağlamaktadır.[82] Ne var ki, Oğuz boylarının bir bölümü X.yüzyıl başlarında bile henüz İslâmiyeti kabul etmemiş bulunuyorlardı.[83] Denebilir ki, yeni dine karşı en dirençli olanlar Oğuzlar'dı.

Oğuzlar, İslâm'a geçtikten sonra da yaşam biçimlerini ve eski inançlarını büyük ölçüde sürdüreceklerdir. Ancak, bu İslâm öncesi inançları da ister istemez İslâmiyet'ten etkilenecekti. Öte yandan, Anadolu'ya geldiklerinde buralardaki geleneklerden ve inançlardan bir ölçüde etkilenmeleri de kaçınılmazdı. Sonunda ortaya çıkan, Sünnî İslâm görüntüsü altında –Türkler'in karşılaştıkları İslâm'ın Sünnî İslâm olduğu ve bunu kabul etmek zorunda bırakıldıkları unutulmamalıdır– ve bazı başka kaynaklardan da beslenmekle birlikte Anadolu Türk'üne özgü ve onun yaşam biçimine uygun bir inanç düşünce dizgesi oldu.[84] Ne ki, bu gelişim, İslâmiyet'in benimsenmek zorunda kalınması ile birlikte Asya'da başlamış bulunuyor. Buna karşılık, gerek Büyük Selçuklu, gerek Anadolu Selçuklu devletlerinin egemen çevreleri ***ortodoks*** Sünnî İslâm'a sahip çıkmışlardı. Bu durum,

---

[81] **Şerafettin Turan:** ***Türk Kültür Tarihi – Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne Ve Evrenselliğe***; Bilgi yyn., Ankara, 1990, s.111.

[82] a.y.,s.112.

[83] a.y.,s.113.

[84] Cahen, *"Türkler'den birçoğunun tam inançlı olmadığı[nın] düşünülebileceği"* öne sürüyor ki (***İslâmiyet....***s.238), Araplar ile karşılaştırıldığında ve bu çerçevede, kuşkusuz, doğrudur.

kitabın başından beri belirtilmeye çalışılan ve egemenler ile özellikle kırsal kesim halkı arasındaki çelişkileri daha da keskinleştirecektir.

Türkler'in yüzyüze geldikleri Sünnî İslâm'dı ve görünüşte de İslâm'a geçtiklerinde bu mezhebe girmişlerdi ama, bu durumu bu Türkler'in Sünnîleştikleri anlamında almamak da gerekir. **Prof.Dr.Ahmet Yaşar Ocak**, bu konuda şu saptamayı yapıyor:

"Orta Asya'dan kalkıyorsunuz, hayatında medreseyle temasa gelmemiş, yazılı İslâmî kaynaklarla temasa gelmemiş ama şifahî olarak Ahmet Yesevî gibi birtakım önderlerin aracılığıyla İslâmiyet'i kabul etmiş bozkırda yaşayan Türk halkı..... Böyle bir ortamdan kalkıyorsunuz, 10.yüzyıldan itibaren geliyorsunuz İran üzerinden, Horasan üzerinden Anadolu'ya, İran'da, Horasan'da yıllarca kalıyorsunuz. Buradaki mistik çevrelerle, tasavvuf çevreleriyle temas haline geliyorsunuz, beraber yaşıyorsunuz. Buralardaki eski kültürlerin kalıntılarına varis oluyorsunuz, o inançları benimsiyorsunuz, sentezliyorsunuz. Anadolu'ya geliyorsunuz. Anadolu'daki birtakım yerel şeyleri de içselleştiriyorsunuz. Onları sentez haline getiriyorsunuz ve bir sistem kuruyorsunuz. Bu sistem Sünnîliğin dışındaki bir inanç sistemidir..... Türk tarihindeki heteredoks İslâm inancı teolojik çatışmalardan değil, sosyal şartların tabiî inkişafından doğmuştur."[85]

Bu noktada, **Ahmet Yesevî**'nin bu gelişmelerdeki yeri üzerinde de kısaca da olsa durmak gerekiyor. Bilindiği gibi, **Ahmet Yesevî**'nin Alevîliğin temellerinin atılmasında önemli bir etkisi var. Fakat, Sünnîler de ona sahip çıkarlar ve Türkler arasında İslâmiyet'in yayılmasında çok önemli bir görev üstlenmiş olduğunu belirtirler. Gerçekte, **Ahmet Yesevî**, Sünnî ve şeriata bağlı bir kişiydi ve daha sonraları Nakşibendi tarikatine

---

[85] **Ahmet Yaşar Ocak:** ***"Alevî-Bektaşî Düşüncesi Hakkında Genel Bilgiler"***; *1.Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, 27-29 Nisan 2000/Ankara*; Hacı Bektaş Anadolu Kültür Vakfı yyn., Ankara, 2000, s.54.

de girecektir. O zaman, nasıl olmuştur da **Ahmet Yesevî**, Alevîliğin oluşumunda önemli bir işlev yerine getirmiştir, sorusu yanıtlanmalıdır. Bu yapıldığında, konu daha bir açıklık kazanacaktır.

İslâm'ı böylece görünüşte ve yüzeysel olarak kabul etmiş gözüken Türkler'in Sünnîliği içlerine sindiremedikleri, daha önemlisi, maddî yaşam biçimlerine ve kültürlerine yabancı ve ters düşen bu ideolojiyi anlayamadıkları da açıkça ortadaydı. **Ahmet Yesevî** bir yandan bu engeli aşmak ve bir yandan da daha Müslümanlığa adım atmamış olan Türkler'e de İslâm'ı benimsetmek istiyordu. Bunun için ise bu ideolojiyi onların algılayabilecekleri ve yaşam biçimlerine ters gelmeyecek bir söylemle anlatmak ve belletmek gerekiyordu. İşte, o da bu yolu izleyecekti. Özellikle de, Türkler'in Şamanist inançlarını İslâm'la kaynaştırarak sürdürmeleri[86] ve saz şairlerini eski Şamanlara benzetmeleri, **Ahmet Yesevî**'nin ise bu saz şairleri üzerinde derin etkiler yaratması[87] onun işini kolaylaştıracaktı.[88] **Köprülü**'nün anlatımıyla, *"İslâmiyet dairesine yeni giren ve felsefî fikirlerin inceliklerinden henüz bir şey anlamayan basit ve sade bir çevrede, yine aynı mahiyette basit ve sade dinî ve ahlâkî esasları telkin eden, daha doğrusu dinî ve ahlâkî propaganda yapan bir tasavvuf mesleğinin bu başarısı tabiî idi. Bilhassa Ahmed Yesevî, halka anladığı bir lisan ve alışmış olduğu edebî şekillerle hitap ediyordu; bundan dolayı başarısı bir kat daha büyük oldu."*[89] Ne ki, sonuç, Sünnî Ortodoks İslâm anla-

---

[86] **M.Fuad Köprülü:** ***"Ahmed Yesevî"***; W.Barthold'un *İslâm Medeniyeti Tarihi*'ne "izahlar"dan, s.188, 192.

[87] **M.F.Köprülü:** ***....Mutasavvıflar***; s.151.

[88] Ahmet Yesevî'de eski Türk inançları için örneğin bkz. **Şakir İbrahimov:** ***"Ahmed Yesevî Düşünceleri Ve Tengrılik"***; *I.Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, 27-29 Nisan 2000/Ankara*; Hacı Bektaş Anadolu Kültür Vakfı yyn., Ankara, 2000, s.89-92.

[89] a.y.,s.97.

yışından çok değişik olmakta da gecikmeyecektir.[90] Ama bu nedenle de, İslâmiyet'in bu anlatılış ve anlaşılış biçimi, bu dini yüzeysel de olsa benimsemeye zorlanmış olan Türkler için kabul edilebilir bir yorum olacak ya da en azından onlar öyle algılayacaklardır. Örneğin, **Ahmet Yesevî**'ye ait olan (ya da öyle kabul edilen) şu dizelerde anlatımını bulan anlayışın bugün bile Türkiye'deki Sünnî çevrelerin ideolojilerine ne denli aykırı olduğu kendiliğinden anlaşılabilir:

Anlamıyor âlimler konuştuğumuz Türkçeyi
Ariflerden duyunca açar gönül mülkünü
Âyet, hadis mânası Türkçe olsa uygundur
Mânasını kavrayanlar yere koyar börkünü[91]

Açıkça der ki:

Sözü didar isteyen herkes için söyleyip
canı cana bağlayarak damarları ekleyip
garip, fakir, yetimlerin gönlünü avlayıp
gönlü bütün kimselerden geçtim işte[92]

Üstelik, **Ahmet Yesevî**, Türk halkını ezen egemen çevrelere zaman zaman karşı çıkmış ve halktan yana da söylemiş:

Padişahlarda, vezirlerde adalet yok
Dervişlerin duasına icabet yok
Türlü bela halk üstüne yağar dostlar[93]

---

[90] Prof.Dr.Talat Tekin'in belirttiğine göre; *"Kaynaklara göre eski Yesevîlik geleneklerinde sığır kurban etme, türlü biçimlere girip uçma, münafıkları hayvan biçimine sokma gibi Türk paganizminden ve Budizmden gelen inanç kalıntıları da varmış. Yesevîlikte kaç-göç de yokmuş. Zikir meclisine kadınlar da katılırmış. 13.yüzyılda Anadolu'ya giren Yesevîlik, Bektaşîlik tarikatının ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur.... Yunus Emre üzerinde de etkisi olduğu söylenir.... Bu görüş bizce de doğrudur."* — **Talat Tekin: *"Hoca Ahmet Yesevi'den Yunus'a"***; Cumhuriyet, 1 Nisan 1993.

[91] **Ahmet Yesevî: *Hikmetleri***; hazırlayan, İbrahim Hakkulov, çev. ve sadeleştiren Erhan Sezai Toplu, M.E.B.,yyn., İstanbul, 1995, s.14.

[92] a.y.,s.52.

[93] a.y.,s.36

Şu dizeleri ise Alevî yazınında sonraki dönemlerde göreceğimiz bir temel duygu ve inancı çağrıştırmıyor mu?

Ey siz, can çekip, her lahza izlersiniz ilahiyi
Onu izlemeye gerek yok, ilahi siz ilahi siz(siniz)[94]/[95]

Zeki Velidi Togan, Türkler'in İslâm'ı kendi yapı ve yaşamlarına uydurarak özümsemelerini, *"İslâmiyet'in bir millî Türk dinine"* çevrilmesi olarak tanımlamakta,[96] buna karşılık, *"İslâmiyet, Müslüman kavimler arasında ekalliyet* [azınlık] *olarak yaşayan Türkler için temessülün* [özümlenmenin, assimile olmanın] *esas âmili olmuştur"*[97] dedikten sonra, *"Selçuklular'ın medeniyete hizmetlerini, millî Türk kültürü sahasında değil, umumî İslâmlık ve insanlık sahasında aramak icap eder."*[98] sonucuna vararak önemli bir gerçeği belirtiyor. Bu nedenle de, inceleyeceğimiz Türk halk direnişlerinde halk ***Türk***; devlet kadroları ise, ***etnik kökeninden kopmuş*** olarak çatışmaların saflarını oluşturacaklardır.

-VI-

Konuyu daha bir açıklığa kavuşturabilmek için, eski Türk inançlarının İslâm çatısı altında varlıklarını bugün bile nasıl sürdürdüklerine birkaç örnek vermek yerinde olacak. Ama önce **J.-P.Roux**'nun bir gözlemini aktarmak istiyorum:

"Anadolu'daki Türk göçebeleri arasında yaptığım ve bazı başkaları tarafından yerleşik çevrelerde yapılmış olanları karşılayan soruşturmalar, yoksul tabakanın dokuz yüzyıllık Müs-

---

[94] a.y.,s.35.

[95] Ahmet Yesevî için ayrıca bkz. *I.Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, 27-29 Nisan 2000/Ankara*; Hacı Bektaş Anadolu Kültür Vakfı yyn., Ankara, 2000, s.303-313'de **Muhammedrahim Jarmuhammedulî:** ***"Hoca Ahned Yesevî Ve Türkistan"***; s.316-337'de **Abdimâlik Nisanbayev:** ***"Hoca Ahmed Yesevî'nin Dünya Görüşü"***.

[96] **Z.V.Togan:** C.I, s.271.

[97] a.y.,s.217.

[98] a.y.,s.221

lümanlaşmadan sonra, ortaçağdaki inançlarından, bazı kalıntılardan çok fazla şeyler muhafaza etmiş olduğunu açıkça göstermektedir."[99]

Dr. Yaşar Kalafat da, ***Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*** adlı araştırmasının "Sözbaşı" bölümünde diyor ki:

"Bugün, Türk dünyasının büyük çoğunluğu Müslümandır. Buna rağmen başlangıçtaki Türk inançları da, İslâmiyet içinde, hayatımızdaki etkinliğini korumaktadır. Tabiatiyle, bunların bir kısmı fonksiyonları değişime uğrayarak, ama bir kısmı da aynen yaşayarak devam etmektedir."[100]

Kalafat'ın saptadığı uygulamalardan birkaçı şöyle özetlenebilir:

Boz atlı yol Tengrisi (yol iyesi) yolda sıkıntıya düşen, darda kalanların yardımına koşar; Hızır Nebi ve İlyas/Hıdırellez inancı[101] yeryüzü iyeleri, yeryüzünde yaşayan insanlara yardım ederler. Bunlar, karlarla kaplı yüksek dağ doruklarındaki kaynaklarda, gözlerde (su) yaşar: Köroğlu Destanı'nda kahramanın Kalaylı Dağ'daki Kırklarla buluşması;[102] her suyun bir iyesi vardır, Çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci/şarap salarak o ırmakların iyelerini menınun edip onların yardımı ile çocuk sahibi olunur; Zemzem Suyu,[103] ağaç ve orman kutsal varlıklardır: Siirt'e kayın ağaçları kutsaldır, Diyarbakır'da Sin ve Sidaş adlı iki kardeşin türbesi çevresindeki ağaçlara dokunulmaz ve dallarından koparanların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır, Keban'da Taşkesen köyünde bir tepenin üzerindeki tek ağaca kutsal gözüyle bakılır; Siirt, Elazığ, Tunceli ve Adıyaman illerinde tek tük görülen ardıç ve meşe ağaçları da kutsal sayılır.[104]

---

[99] **J.-P.Roux:** ***Türkler'in....***; s. 195; ayrıca bkz. **J.-P.Roux:** ***Orta Asya....***; s.58.

[100] T.K.A.Ens.,yyn.,Ankara, 1990, s.5.

[101] s.40.

[102] s.41.

[103] s.43.

[104] s.46.

Od, ocak iyelerinin çok önemli bir yeri vardır: Diyarbakır'da ateş ocağa su dökülerek söndürülmez, Tunceli çevresinde ocağa karşı and içilir.[105]/[106]

Doğrudan doğruya Anadolu Alevîliğinde yaşayan eski inançlar arasından da yalnızca bir-ikisine göz atalım: Ateşe su dökülmez, arka dönülmez, ateşe and içilir.[107] Dağ, su ve orman (ağaç) kutsaldır.[108] **Prof.Dr.Ahmet Yaşar Ocak**'ın sözleriyle, *"Anadolu'da böyle takdis edilen dağlara bilhassa Bektaşî ve Kızılbaş toplumlarında sık rastlanmaktadır. Hacıbektaş'taki Arafat Dağı'ndan başka, Kırıkkale yakınlarındaki Hasandede Köyü'nün yanında bulunan Denek Dağı bunlardan birini teşkil eder. Çevre Kızılbaşları, bu dağı çok kutlu sayarlar. Eskiden Orta Asya Türkleri'nde olduğu gibi, günümüz Kızılbaşlar'ı da bu dağlara esrar dolu yerler, mübârek mekânlar nazarıyla bakmaktadırlar."*[109] Bugün özellikle Tahtacılar, çeşitli ağaçları kutsarlar, Muharrem ayında ve hafta içinde de Salı günleri ağaç kesmezler, geçimlerini ormancılıktan sağlayan Tahtacılar ağaç

---

[105] s.50-54

[106] Ayrıca bkz. **Abdülkadir İnan:** ***"Türk Boylarında Dağ, Ağaç Ve Pınar Kültü"***; *Reşit Rahmeti Arat İçin,* T.K.A.Ens.,yyn.,Ankara, 1966, s.272-277.

[107] Örneğin bkz. **Nejat Birdoğan:** ***"Anadolu Alevîliği Üzerine Notlar"***; Günaydın, 2 Eylül 1991; **Mehmet Eröz:** ***Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) Ve Alevîlik-Bektaşîlik***; Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yyn., İstanbul, 1992, s.70-72; İslâm öncesi için ayrıca bkz. **Ziya Gökalp:** ***Türk Töresi***; Türk Kültür yyn., İstanbul, 1975, s.35-36; **K.İnostrantsev:** ***"Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz"***; çev.A.İnan, Bell., C.XIV, sayı 53, 1950, s.2.

[108] **Turgut Akpınar:** ***"Eski Ve Bugünkü Türkler'de Su-Kültü Ve Âdetler"***; T.T.D.,C.IX, s.38; **N.Birdoğan:** ***"Anadolu Alevîliği...."***; 1 Şubat 1991; **M.Eröz:** s.100, 103, 366; **Abdülkadir İnan:** ***"Türkler'de Su Kültü İle İlgili Gelenekler"***; M.İ., C.I, s.s.491-495.

[109] **Ahmet Yaşar Ocak:** ***Alevî Ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri – Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri***; 3.basım, İletişim yyn., İstanbul, 2002, s.119-120.

kesecekleri zaman dualar okurlar.[110] Hıdırellez, bir Alevî inancı olarak sürer.[111] Ölüm sonrasında özellikle Tahtacılar'da bugün yaşayan gelenekler, genelde İslâm öncesine aittir.[112]/[113] Bunun gibi, İslâm öncesinde Oğuz erkeklerinin sakal bırakmamaları, 12 sayısının kutsanması, Anadolu Alevîleri'nde bugün de geçerlidir. Özellikle, İslâm'ın tüm kurallarına ve baskısına karşın, kadının önceki konumu değişmemiştir. **Dr.Zühre İndirkaş, *"İslâm Öncesi Türk Kadınına Bakış"*** adlı makalesinde, İslâm öncesinde Türk kadınının durumu için şu saptamayı yapıyor: *"Bütün kaynaklar göstermektedir ki eski Türk topluluklarında kadın, ana ve eş olmanın getirdiği saygınlığın yanı sıra toplumsal ve hattâ siyasal alanda da etkin bir kimliğe sahip olmuştur. Bu kimliğin gereklerini yerine getirirken de davranış modelleri ve giyim kuşam açısından cinsiyet farkı vurgulanmamıştır. Bir başka deyişle kadın ve erkekte aranan nitelikler bir anlamda insanda aranan nitelikler olmuşlardır."*[114] Anadolu Alevîliğinde kadının konumu böyledir.[115]

---

[110] a.y., s.135.

[111] **M.Eröz:** s.361; **Abo İlhan:** ***"Hıdırellez, Hızır-İlyas Günü Ve Anlamı"***; Cem, Mayıs 1992, s.24-25.

[112] **M.Eröz:** s.67, 80; **Alım Karamürsel:** ***"Eski Türkler'de Defin Törenleri İle İlgili Usul Ve Âdetler"***; T.T.D., C.XIII, s.279, 281; **Bedri Noyan:** ***"Ölüm Ve Ölüm Halinde Erkân"***; Cem, Eylül 1992; **Faruk Sümer:** ***Oğuzlar (Türkmenler) – Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları***; 2.basım, D.T.C.F.,yyn.,Ankara, 1972, s.45; **Celal Necati Üçyıldız:** ***"Taşeli Yöresinde Tahtacı Türkmenlerinde Gelenekler"***; Cem, Aralık 1991, s.27.

[113] Genel olarak Tahtacılar için bkz. **İsmail Engin:** ***Tahtacılar - Tahtacı Kimliğine Ve Demografisine Giriş***; Ant yyn.,İstanbul, 1998; **Yusuf Ziya Yörükân**: ***Anadolu'da Alevîler Ve Tahtacılar***; eklerle yayına hazırlayan, Turhan Yörükân, 2.basım, K.B.yyn.,Ankara, 2002.

[114] Top.T., Eylül 1994, sayı 9, s.9.

[115] Eski Türk inanç ve geleneklerinin İslâmiyet sonrasında da sürmesi konusunda ayrıca ve özellikle bkz. **Ali Rıza Balaban**: ***Gelenekler, Töre Ve Törenler***; Betim yyn., İzmir, 1983; **N.Birdoğan:** ***Anadolu'nun Gizli...***; **Bedri Noyan:** ***Bektaşîlik, Alevîlik Nedir?***; 2.basım,

Burada yalnızca bir fikir verebilmek ve bundan sonraki bölümleri daha bir yerli yerine oturtabilmek için bu örnekleri verdim. Yoksa, tartışmasız gerçek, **Prof.Dr.M.Eröz**'ün sözleriyle şudur:

"Türk Alevîlik ve Bektaşîliğinin ana kaynağı Türk kültürü ve eski Türk dinidir."[116] *"Türkler kitleler halinde İslâmiyeti kabul ettiler. Şehir yerlerinde yeni dinin bütün icapları yerine getirilirken, göçebeler, Müslümanlığı şeklen kabul ettiler."*[117] /[118]

-VII-

Türkler'in İslâm karşısındaki bu tutumlarına karşılık Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde siyasal iktidarın dayandığı sınıflar ve yönetici kadronun kendisi, köklerinden kopmalarına koşut olarak Ortodoks Sünnî İslâm içinde yer alınca, daha sonraki yüzyıllarda Anadolu'da bir açıdan "ulusallaştırılmış İslâm" diyebileceğimiz Alevîlik ve bu niteliği taşımayan Ortodoks Sünnîlik, halk ile devlet arasındaki çatışmanın ideolojik çatısını oluşturacaktır. Bu nedenle de, Anadolu'da Alevîlik, **halkçı-ilerici (devrimci) bir ideoloji** olurken, Sünnîlik **tutucu-baskıcı** devlet çevrelerinin ideolojisi olacaktır. Aynı nedenledir ki, incelenecek olduğu üzere, Ulusal Kurtuluş Savaşımız'da ve Cumhuriyet'in **Atatürk**'ün yaşadığı yıllarında Alevîler, **Atatürk**'ün yanında yer alacaklardır. Bugün tutucu ve gerici çevrelerin hem

---

Ankara, 1987; **A.Yılmaz:** ***Tahtacılarda Gelenekler***; C.H.P.Halkevleri yyn., Ankara, 1948.

[116] **M.Eröz:** ***Eski Türk....***; s.7.

[117] a.y.,s.10.

[118] Bazı alevî yazarların (doğal olarak bu arada Sünnî olanların da) **Nejat Birdoğan**'ın Aktüel dergisinde (20-26 Ekim 1994) ***"Alevîlik İslâm Dışıdır"*** başlığı altında yayınlanan açıklaması üzerine yoğunlaştırdıkları ve Alevîliği İslâm'ın ta kendisi imiş gibi göstermeye ve temelinin Kuran'da bulunduğunu kanıtlamaya yönelik çabalarının tarihsel ve bilimsel verilere aykırı olduğunu belirtmek gerekir. Bu gibi çabaların nedeni üzerinde ilerde durulacaktır.

Atatürk'e ve devrimlere, hem de Alevîler'e, hattâ Türklük'e karşı olmaları da aynı nedenledir.[119]

Alevîliğin bu niteliğine karşılık, bütün Sünnî Türkler'in Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde egemen ve yönetici çevrelerin ideolojisini benimsedikleri gibi bir savda bulunmadığımı da **– altını çizerek –** belirtmek isterim. Sünnî halk kitlelerinin salt öyle oldukları için halkçı-ilerici bir nitelikten yoksun olduklarını söylemek hiç de olanaklı değildir. Bir kez, Anadolu'ya gelirken Türkler'in ne denli yüzeysel de olsa Sünnî oldukları anımsanmalıdır. Alevîlik, Anadolu'da bir süreç içinde varlık kazanacaktır. Kaldı ki, yüzeysellikten giderek daha içtenlikli bir Sünnîliğe kayan halk kesimi de eski Türk İnançlarını bugüne değin sürdüregelecektir. Örneğin; bugün, totemik temele dayanan inançları nedeniyle Alevîler tavşan eti yemiyorlarsa, Sünnîler de büyük çoğunlukla tavşanı uğursuz sayarlar; Sünnîler'in yolcu uğurlarken arkalarından su dökmeleri ya da *"Su gibi aziz ol"* deyişleri ile Alevîler'in suya ilişkin inançları arasında temelde başkalık yoktur; hiçbir Sünnî köyünde —tutucu tarikatler buralara girmediği sürece— kadın toplumsal yaşamdan dışlanmış değildir; Sünnîler de dilek tutup kutsal sayılan yer ve şeylere çapıt bağlarlar ki, bu uygulamanın temeli Şamanist inançtır; Sünnîler de adak niyetine kurban keserler...[120] Bundan dolayıdır ki, Os-

---

[119] Her hangi bir yanlış anlamaya yer vermemek için özellikle belirtmek isterim ki, Alevî değilim. Tersine, **Sünnî** bir aileden gelmekteyim.

[120] Yine örneğin, Ahmet Yaşar Ocak'ın sözleriyle, *"Kızılbaş zümrelerdeki kadar olmamakla beraber, Sünnî ahali arasında da ağaç kültünün mevcudiyetini tespit edebiliyoruz. Ankara, Adana, Balıkesir, Çorum, Merzifon ve Muğla gibi çok değişik bölgelerde şurda burda dallarına çaputlar bağlanmış, çivi çakılmış veya kovuklarında mumlar yakılmış çınar, çam ve ardıç benzeri ulu ağaçlar sık sık göze çarpar. Mevcut literatüre geçmiş örnekler ve şahsî müşahedeler, Sünnî halk arasında bu ağaçların yağmur duası, çabuk evlenme, hastalık tedavisi vs. çok çeşitli maksatlarla ziyaret edildiğini ortaya koymaktadır."* (**A.Y.Ocak:** ***Alevî Ve Bektaşî İnançlarının....***; s.136-137). Ayrıca bkz. s.149-150.

manlı'ya karşı Alevî ayaklanmalarının gücü kesilip bittiği yerde Sünnî halkın direnişleri başlayacak ve bu kere bu direnişler içinde Alevîler'in de yer aldığı görülecektir. Benim burada vurgulamak istediğim, ister Alevî, isterse Sünnî olsun, halk çoğunluğunun karşısında yer alan iktidarların Sünnîliği bir devlet ideolojisi durumuna getirmeleri ve buna koşut olarak da köklerinden koparak Türk halkına ve Türklüğe yabancılaşmalarıdır. Üstelik, Osmanlı'nın batılılaşma girişimlerinin ülkenin emperyalist Batılı devletlerce sömürgeleştirilmesi, halkın daha yoksulluğa sürüklenmesi ile atbaşı yürüyecek olması karşısında, Sünnî halk, bu sürecin gerçek niteliğini kavrayamayacağı için, bu durumu bir "dinden çıkma", "gavurlaşma" olarak değerlendirerek, yanlış bir gerekçe ile de olsa, sonuçta doğru bir çizgide bu sürece tepki gösterecektir. Bunun en belirgin örneğini, Tanzimat döneminde Sünnî-İslâmcı akımların bir kolunun antiemperyalist olmasında ve bunların uzantılarının Ulusal Kurtuluş Savaşımız içinde de eylemli olarak yer almasında göreceğiz.

-VIII-

Irène Mélikoff, ***"Alevî"*** sözcüğü ve Aleviliğin ortaya çıkışı için, *"Bilimsel açıdan bu sözcük yanlıştır. Alevîlerin tarihteki adı 'Kızılbaş'tır: XV. ve XVI. yüzyıllarda, Kızılbaşlar, ilk Safevîler olan Şeyh Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail taraftarı Türkmen boylarıydılar. Kırmızı bir serpuş giyiyorlar, bunun için de onlara 'Kızılbaş' deniyordu..... 'Alevî' sözünün, 'Kızılbaş' deyiminin yerini alması daha yakın zamandadır."*[121] demektedir. Gerçekten de, **Şeyh Cüneyd, Haydar** ve **Şah İsmail**'in Türk halkı üzerindeki etkileri sonucunda ***Kızılbaşlık*** bu dönemde Anadolu'da ortaya çıkmış bulunuyor.[122]

---

[121] **I. Mélikoff:** s.33-34.

[122] Bu konuda bkz. **Walther Hinz:** ***Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd – XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi***; 2.basım, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, A.K.D.T.Y., T.T.K., yyn., Ankara, 1992.

Şimdi şu soruyu yeniden sormak gerekiyor: Pekiyi, bu tarihlerden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş olan Türkler'in Şiîlikle ilgileri neydi? Sorunun yanıtını önce **Mélikoff**'tan alalım:

"Uzun yıllar inceleme alanlarım 'Kızılbaş' çevreler ya da bugün onlara dendiği gibi, Anadolu 'Alevî' çevreleri oldu. Önceleri, Şiîliğin Kızılbaş görünümü.... İnanç biçimiyle karşı karşıya olduğumu sanıyordum. Fakat araştırmalarımı, iki yıldan beri aynı olguya daha arkaik biçimde rastladığım İran Azerbaycanı'na uzandırma fırsatını buldum; ve bu bölgedeki gezilerim, benim görüşümü biraz değiştirmeye zorladı. Söz konusu olan, Şiî bir İslâmlık değil, daha çok, Safavî propaganda ile Şiîleştirilmiş, Türkmen bir din anlayışı idi. Kökeni Müslüman olmayan fakat Safavî propagandasının Şiî İslâmî bir cila ile kapladığı bu din, daha sonra, şüphesiz XVI.yüzyıldan ve Balım Sultan döneminden başlayarak, bazı bölgelerde, öncelikle de Anadolu'da, başlangıcında muhtemel olarak Osmanlı yönetimince yönlendirilmiş bulunan Bektaşî dervişler kardeşbirliğinin (confrérie) sorumluluğunda, 'tarikat' biçiminde kurumlaştı. Gerçekte, bu dönemde Anadolu'da çok yaygın olan ve bir Şiîlik göstergesi sayılmayan, Ali ve Kerbela şehitlerine karşı dindarca bir saygı dışında, Şiîliğin, aşırı ya da aşırı olmayan, hiçbir görünümünü ortaya koymayan bu tarikat, eski Türkler'in dinî ve sosyal yaşamlarının basit ve kolay bir İslâmlığa uygulandığı bir halk inanışı biçimini yayması dolayısıyla, Sünnîliğe pek az uyuyor olsa da, halkın din duygularını karşılıyordu."[123]

Şu duruma göre, bugün adına Alevîlik dediğimiz inanç ve davranış biçiminin bu açıdan da temeli Şiîlik değil, fakat Anadolu Türkleri'nin İslâm'ı —ki zamanla ve göçülen yerlerdeki öğelerle içeriyi çok değiştirilmiş olsa da özünde Sünnî İslâm olduğunu gördük— kendi yaşam koşulları, gelenek ve töreleri çerçevesinde ve yüzeysel olarak algılamalarıdır. Safevîler'in etkisi, bu temel üzerinde yükselmiş bulunuyor. İlerde inceleye-

[123] **I.Mélikoff:** s.55-56.

ceğiz: 1153 yılında patlak veren Büyük Oğuz Ayaklanması sırasında bu Oğuzlar Müslümanlaşmışlardı ve Sünnî idiler ama Müslüman din adamlarına karşı sistemli bir kıyım gerçekleştirecekler, camileri yıkıp yakacaklardır. **Ahmet Yesevî**'nin ise Sünnî olduğunu gördük. Yine üzerinde duracağımız ve 1239 yılında Anadolu'yu sarsan Babaîler Ayaklanması'nda Babaîlik, **Ahmet Yesevî**'den etkilenmiş olacaktır. **Hacı Bektaş**'ın bu ayaklanmanın önderi **Baba İshak**'ın müridi olması ise bir başka olgu olarak karşımıza çıkıyor.

Sünnîliği benimseyen, ***hatta bunu yaymak için çaba gösteren*** Türkler'in İslâm'ı nasıl algılamış oldukları da konuya ışık tutacak bir başka gerçek. **Abdülkadir İnan**, Müslüman Türkler'in Asya'da İslâm maskesiyle tarih boyunca, hatta XX.yüzyılda bile, Şamanist inançlarını nasıl sürdürdüklerini örnekleriyle sergilemiş bulunuyor. Daha da ilginç olanı Sünnî **Kaşgarlı Mahmut**'un ***Divanü Lugat-it-Türk***'te Şamanist inanç ve kavramları hiç yadırgamadan ve benimseyerek anmış olmasıdır. ***Dede Korkut Kitabı***'ndaki kahramanların Müslümanlıkları ise, **İnan**'ın deyişiyle, *"arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kılmaktan (o da sıkıştıkları zaman) ibaretti"* ve aralarında imamlık ve müezzinlik yapacak biri bile yoktu.[124]

---

[124] **Abdülkadir İnan:** ***"Müslüman Türkler'de Şamanizm Kalıntıları"***; M.İ., s.462-479, özellikle s.483, 369. İnan'ın verdiği örneklerin her biri konuyu ayrı ayrı kanıtlayacak niteliktedir. Bunlardan birini burada anayım: *"İbni Batuta'nın Sinop'ta gördüğü cenaze töreni de Şamanizm kalıntılarını ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Onun tavsifine göre İbrahim Bey'in anasının cenaze töreninde ahali elbiselerini ters giymişlerdi; başları açıktı. Ulema ise sarıklarına siyah bir bez bağlamışlardı. Şüphesizdir ki bu törenin <şer-i şerif>ile ilgisi yoktur."* (s.477). İnan, Kaşgarlı Mahmut için, ***"Divanü Lugat-it-Türk'te Şamanizm'e Ait Kelimeler"*** adlı makalesinde *"Müslüman Türkler'in eski Şamanizm kalıntılarından olan kelimeleri ve terimleri izah ederken tam bir Şamanist gibi konuşuyor"* demektedir (M.İ.,C.II,s.318). Ayrıca bkz. **Abdülkadir İnan:** ***"Yasa, Töre-Türe Ve Şeriat"***; M:İ:,C.II,s.222-228.

Prof.Dr.Mustafa Akdağ'ın, buraya değin belirtmeğe çalıştıklarımın belli bir açıdan genel bir değerlendirmesi niteliğinde olan şu sözlerinin burada yinelenmesi konuyu biraz daha açıklığa kavuşturacak:

"İslâm devletlerinde, medrese denince, sadece ahiretle uğraşan din adamı [anlaşılmaz]. *Bürokrasi sınıfını da hazırlayan bir mektep anlaşılması icap* [eder]..... *Onun için, hükümet nüfuzunu teşkil eden şehirli-medreseli birliğine dayanan devletlerde din anlayışının Sünnîlikten başka türlü olmasına da imkân yoktur. Anadolu Türk cemiyetini mazinin böyle bir gelişmesi içinde mütalaa edersek, Büyük Selçukîler'de, Anadolu Selçukîleri'nde ve nihayet Osmanlılar'da, medreselerin bürokrasiye hâkim olmaları sayesinde siyasî iktidarın dahi onların nüfuzunda olarak devam ettiğini görürüz..... Mahdut büyük şeyhlerinin uzun gayretle elde ettikleri felsefî görüşleri ve derin din bilgileri müstesna, Şiîlik-Kızılbaşlık, din anlayışını ve İslâm prensibini, büyük emekler ve geniş bilgiler ocağı demek olan medrese müessesesinin aksine olarak, basitliğe nakletdiyordu. Çoğu Türkmen olan göçebe halkının da Şamanîlikten sahip oldukları birtakım âdetlerin İslâm dininin de kaidesi olarak ifadesi elbette bu göçebe unsurunu fethedecekti. Anadolu'da görülen tarikat faaliyetlerini ve arasıra büyük isyanlar şeklinde, devlete, yani şehirli-medreseli siyasî nizamına karşı vukua gelen ayaklanmaları gözden geçirdiğimiz zaman, bunu daha iyi anlarız."*[125]

Şurası önemli: Safevîler'in Anadolu'daki bu yüzeysel İslâm'ı, başka bir deyişle de İslâmî görüntü altında varlığını sürdüren eski Türk inançlarını, Kızılbaş/Alevî çizgisine çekebilmelerinin temelinde yatan neden yalnızca ideolojik değildir. Gerçek ve asıl neden, görüleceği gibi, Osmanlı düzeninin Anadolu Türk halkı karşısında giderek kazanmaya başladığı nitelik olacaktır.

Prof.Dr.Faruk Sümer'e göre:

---

[125] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî ....***; C.I, s.282-283.

"Bu konunun en dikkate değer tarafı, Şiîliğin İran'a Anadolu'dan getirilmiş olmasıdır. Şiîliği İran'a getiren unsur da Safevî devletini kuran ve Kızılbaş adı ile anılan Anadolu Türkleri'dir. Anadolulu Türkler'in Safevî devletini kurmaları ve bu unsurun zor kullanarak Şiîliği İran'ın rakipsiz bir mezhebi haline getirmesi bugüne kadar ilim âlemince layıkiyle anlaşılmamış bir konudur."[126] *"XV.yüzyılın ikinci yarısında İran'daki halkın çoğunluğu Sünnî mezhebine sâlik idi. İsmail, buyruğundaki Anadolu Kızılbaş Türkleri ile kan ve ateş saçarak bu Kızılbaş Türkler'in Şiîlik anlayışını İranlılar'ın anladığı Şiîlik'ten, birçok bakımlardan farklı idi."*[127]

Sorulması gereken soru şu: **Sümer**'in adlandırmasıyla bu Anadolu Şiîlik/Kızılbaşlık'ının İranlılar'ın anladığı Şiîlik'ten "farkı" neydi? **Sümer**'in sözleriyle:

"XV.yüzyılın ortalarında Anadolu'daki göçebe ve köylülerin dinî inançları.... Anlaşıldığına göre, medresenin tesiri dışında kalan köylü ve göçebelerin mühim bir kısmı sathî [yüzeysel] *bir İslâmiyetin görünüşü altında Orta-Asya'dan getirdikleri eski dinî inanç ve telâkkilerini devam ettiriyorlardı."*[128]

Ancak, anımsatmalıyım ki, bu inanç sistemi, İran'da sürekli bir biçimde devlet ideolojisi olunca, Anadolu'da görüldüğünün tümüyle tersine, zamanla giderek tutuculaşacak ve Anadolu Alevîliği ile uzak yakın bir benzerliği kalmayacaktır.[129]

Osmanlı dönemindeki Türk başkaldırılarının nedenini kavrayabilmek için bu aşamada önemli bir gerçeği de bu arada gün ışığına çıkarmış oluyoruz. Çünkü, bir kere, Safevî devletini

---

[126] **Faruk Sümer:** ***Safevî Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail İle Halefleri Ve Anadolu Türkleri)***; A.K.D.T.Y.K., T.D.K.,yyn., Ankara, 1992, s.1.

[127] a.y.,s.2-3.

[128] a.y.,s.7.

[129] Unutulmamalıdır ki, *"Bugünkü İmâmiyye (İsnaşeriyye = Caferriyye) mezhebi, bilhassa Şah Tahmasb'dan itibaren başlayan uzun bir gelişmenin neticesinde oluşmuştur. Bu gelişmede dış âmillerin tesiri inkâr edilemez."* (a.y.,s.201).

kuranlar Türkler'di. "Hangi Türkler?" diye sorulacak olursa, yanıtını yine **Sümer**'den alalım:

"Ustacalı-Usta-Hacılu (Safevî eserlerinde Ustaclu), Rumlu, Tekeli, Zulkadr, Şamlu, Afşar, Kaçar. Bunlardan Ustacalular Sivas-Amasya bölgesinden gitmişti. Rumlular'ın Tokat-Amasya, Çorum, Koyul-Hisar, Bayburt ve İspir köylülerinden mürekkeb [oluşan] *bir teşekkül* [birleşim] *olduğu görülüyor. Tekeli, adını Teke sancağı denilen Antalya bölgesinden almıştır. Tekeliler arasında Menteşe (Muğla bölgesi) köylülerinden bir bölük halk da vardı. Zulkadr, Maraş, Elbistan, Yozgat bölgesindeki Dulkadırlı ulusuna mensup bir boydu. Şamlu, yazın Sivas'ın güney tarafında ve Uzun-Yayla'da oturan, kışın Haleb bölgesinde yaşayan Türkmenlerin Beğdili, Harbendelu, İnallu gibi oymaklarının kollarından meydana gelmiştir. Devletin kuruluşunda ve ilk devirlerde asıl mühim rolleri bu oymaklar oynamışlardır. Afşar (Avşar), Dulkadırlu (İmanlı Afşarı), Haleb Türkmenleri (Gündüzlü ve Alplu Afşarı) ve Ak-Koyunlu Afşarlarından (daha önce İran'a gelen ve Kuh-Gilûye'de oturan Mansur Bey Afşarları) teşekkül etmiştir. Kaçar (Kacar)'a gelince bu oymak XV.yüzyılın sonuna doğru, Ak-Koyunlular devrinde, Anadolu'nun Boz-Ok (bugünkü Yozgat) bölgesinden gelmiş ve Azerbaycan'da yurt tutmuştu. İkinci kademede bulunan teşekküllere gelince bunlar: Varsak, Çepni, Cerid-Silsüpür, Turgutlu, Bayat, Bazcalu, Arabgirlu, Hınıslu, Çemizgezeklü ve diğerleridir."*[130]

Ve **Şah İsmail,** "Hataî" adıyla ***Türkçe*** şiir yazıyordu.

23 Ağustos 1514'te Çaldıran'daki savaşta bu Türkler'in başında **Şah İsmail** vardı.

Karşısındaki Osmanlı ordusu ise başlıca (büyük çoğunlukla) Hıristiyanlardan devşirme Yeniçeriler'den, yardıma gelmiş Sırplar'dan ve başka yabancılardan oluşuyordu.

Osmanlı ordusunun başındaki **Yavuz Sultan Selim,** ***Farsça*** şiir yazıyordu.

---

[130] **F.Sümer:** ***Oğuzlar....***; s.153.

Osmanlı tarihçisi **Hoca Saadeddin Efendi**, **Şah İsmail** ve başında bulunduğu Türkler için diyecekti ki:

Başına tâc aldı çıktı ol pelid
İtti bîidrak Etraki mürid[131]

[131] O rezil/alçak başına taç alıp çıktı, kafasız/idraksiz Türkler'i müridi yaptı.

BÖLÜM 2

SELÇUKLULAR DÖNEMİ

1
TOPLUMSAL YAPI

-I-

Ele aldığımız Asya'dan Anadolu'ya uzanan gelişim çizgisinde, kabileler ya da kabilelerin oluşturdukları siyasal birimlere karşı değil de, "devlet"e karşı ve başkaldırmaya varan belli başlı ilk direnişi Büyük Selçuklular'da görüyoruz. Büyük Selçuklular'da, daha sonra da Anadolu Selçukluları'nda, Asya'daki temeller üzerinde artık iyice biçimlenen ve direnişlerin içinde gelişeceği toplumsal çerçeve, birçok açıdan günümüze değin de varlığını sürdürecektir. Gerçekte, Anadolu Selçuklu toplumsal yapısı ve siyasal örgütlenmesi, Büyük Selçuklu devletininkinin bir devamı. Öte yandan, Anadolu Selçukluları, ilkinin Batı'daki kolu.[1] Bu nedenle, Selçuklular dönemi üzerinde toplumsal yapı açısından durulurken, o da bir fikir verebilmek düzeyinde, her ikisi birden ele alınacak.

Selçuklu devletleri, günümüz Türkiyesi'ne uzanan gelişimlerde, toplumsal yapının kesin ve sert çizgilerle belirginleştiği devletler. Denebilir ki, bugün yaşadığımız çoğu oluşum ve sorun, Asya'da atılan temeller üzerinde, Selçuklular döneminde kök salmış ve giderek Anadolu topraklarını sarmış.

-II-

Selçuklular'da gözlemlenen en önemli gelişme, toplumsal ayrımlaşmanın büyümesi ve keskinleşmesi. Öylesine ki, *"X.asırda..... büyük zenginler ile fakir kitleler arasında husule gelen iktisadî tezat ve uçurumlar..... birbirine düşman zümreler*

---

[1] **İsmail Hakkı Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal***; 2.basım, T.T.K.,yyn., Ankara, 1970, s.69.

meydana çıkarmış idi."[2]

Sınıflaşmada ana etken, tarımsal üretimdi. Tarımsal üretimin özünü oluşturan toprak düzeni ise **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**'nın sözleriyle şöyleydi:

"Selçukî devleti topraklarındaki halk, arazinin idare tarzına göre ikta, mülk ve vakıf reayası idiler; bunlar öşür ve vergilerini kimin reayası iseler ona verirlerdi; toprak nereye aitse köylü de oranın reayası sayılırdı. Toprak ikta ise ve ikta kime verilmişse orayı ekip biçen halk da o iktanın sahibinin reayasından addedilirdi Toprak vakfa tahsis kılınmış veya mülkiyet üzere kime terk edilmiş ise, reaya da oranın malı idiler. Bir mülk arazi vakfa intikal etse [geçse] *veya bir ikta mülk olsa köylü de toprağı ile beraber vakıf veya mülk raiyeti olurdu."*[3]/[4]

"İkta"larda[5] mülkiyet hakkının sahibi devletmiş gibi görünüyor idi ise de, uygulamada ikta sahibinin mülkiyet benzeri

---

[2] **Osman Turan:** ***Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti***; 2.basım, Turan Neşriyat Yurdu yyn., İstanbul, 1969, s.328.

[3] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***....Medhal....***; s.116.

[4] Arapça olan "Raiye, raiyyet" sözcüğünün karşılığı **Ferit Develioğlu**'nun ***Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lûgat***'nda 2 ayrı anlamı var. Buradaki anlamı şöyle: *"bir hükümdar idaresi altında bulunan ve vergi veren halk"*. 2. anlamı da şu: *"sürü, otlatılan hayvan sürüsü"*. (14.basım, Aydın Kitabevi, Ankara, 1997, s.875). Aynı sözcüğün böyle iki anlamı bulunması ilginç olsa gerektir.

[5] "İkta/mukataa" için **Mehmet Zeki Pakalın,** ***Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü***'nde (M.E.B.,yyn., İstanbul, 1983) şu bilgiyi verilmektedir: *"Lûgat mânası kesişmek, birbirinden kesilmek demek olan mukataa ıstılah olarak devlete ait bir varidatın bir bedel mukabilinde kiralanması yani muvakkaten temliki yerinde kullanılır. 'İkta' da bu mânaya gelir. İslâm devletlerinde mukataa usulü eskiden beri câri idi. Emevî ve Abbasî hükümdarları bazı akraba ve havasına araziyi ikta ederdi. Fakat bunlardan haraç alınmazdı. Bunlar zamanında asker maaşları ve sair masraflar her yerde haraç varidatından tediye olunurdu. Mukataat arazisi ise sahipleri elinde kalır, ondan bir şey alınmazdı. İlk defa Nizam-ül-Mülk bu usulü değiştirdi. Selçuk devletinin genişlediğini görünce, araziyi mukataalara tahvil ve askere tefviz*

bir hakkı olduğu ve bunun da kapsamını genişletmek için yollar aradığı anlaşılıyor. Örneğin; **Meliki Âdil Nureddin Mahmud**'un askerlerinin şöyle dedikleri biliniyor: *"İktalar bizim mülkümüzdür, evlatlarımız bizden sonra vâris olurlar. Onun için biz de emin olarak muharebe ederiz."*[6] XII.yüzyılda durum şuydu: İkta sahipleri görev yapamayacak kadar yaşlandıklarında ya da öldüklerinde, göreve başlarken verilen parça çocuklarına geçiyor, fakat görev sırasında yükseltilmeleri nedeniyle ayrıca verilen iktalar devlete dönüyor ya da o göreve yeni atanana veriliyordu. Bu nedenle de ikta sahipleri daha görevleri sürerken sağlıklarında o toprağı vakfetme yoluna gidiyorlardı. Böylece bir yardım kurumu oluşturmuş gibi görünüyorlar ama gerçekte vakfın yönetimini ve gelirinin bir bölümünü çocuklarına bırakarak iktanın bu yolla vârislerinin elinde kalmasını sağlamış oluyorlardı.[7] Görüleceği üzere, bu yola Osmanlı döneminde de sıkça başvurulacak ve devletçe belirli bir görev yapması karşılığında kişiye geliri ile geçinmesi için verilen devlet topraklarının özel mülklere dönüştürülmesi sürdürülecektir.

Ayrıca, devlet topraklarının doğrudan özel mülke dönüştürüldüğü de görülmektedir. Örneğin; Moğollar zamanında, ikta sahipleri ellerindeki toprakları mülk durumuna getirmişlerdi. İlhanlılar, bu toprakları yeniden mirî toprak durumuna getirmeye çalışmışlar, ancak sahiplerinin direnmeleri ile karşılaştıklarından, **Gazan Han**, 3.600.000 dirhem karşılığında, mülk olarak bırakılmasını kabul etmek zorunda kalacaktı. Bu rakam,

---

etti. Bununla arazinin bir kat daha mamur olacağını düşünmüştü. Çünkü arazi böyle birçok ellerde bulunursa, bu eller kendi menfaati icabı olarak onun imarına gayret edeceklerdi. Filhakika bu teşebbüs iyi neticeler verdi..... Bu usul mucibince kendilerine arazi tevcih edilenler halktan yalnız muayyen miktarda vergi almaya selâhiyetli idiler, yoksa başka bir hakka malik değildiler. Sonradan mukataata birtakım tadiller vukuu bularak arazi kısmen mukataat, kısmen satılık, kısmen vakıf oldu....."(C.II, s.578).

[6] **İ.H.Uzunçarşılı: ....*Medhal*....**; s.53.

[7] **M.Akdağ: *Türkiye'nin İktisadî*....**; C.I, s.25.

İlhanlılar'ın kendilerine bağlı bütün Anadolu'dan 33.000.000 dirhem vergi aldığı düşünülürse, özel mülk durumuna geçirilen toprağın büyüklüğüne ilişkin bir kanı uyandırabilir. Bu gelişimin sonucunda Anadolu'da çoğu toprağın özel mülke dönüştürülmüş olduğu belirtiliyor.[8]

Mülk arazi ise, devlet tarafından, devlete yaptıkları işler karşılığı vb. nedenlerle çeşitli kişilere verilmiş olan topraklardı. Bu toprakların bir bölümü de vakıf biçimine dönüşmüş olmakla birlikte, genellikle tam bir mülkiyet konusu olarak kalmış bulunuyordu. Bu çeşit topraklar; bağış, satış ve miras yolu ile bir başkasına devredilebiliyordu. Bu durum da, yeni mülk sahibi tam anlamı ile mülkiyet hakkını kullanabileceği için, özel mülkiyetin yaygınlaşması sonucunu doğuracaktı.[9]

Devlete ait mirî topraklarda da gerçekte ancak bazı haklar devletindi. Toprağı işleyen ve kullanan yine bireydi. Akşehir yöresindeki Alp-saru köyünün şehzâde **Ebu'l Muzaffer Rükneddin Kılılarslan**'a devrine ilişkin bir belge bu bakımdan ilginç. Belgeye göre, *"mirî topraklara dahil olması icap eden bu köyün devlete ait hakları (vergi) hususî bir şahsa"* bırakılıyor.[10] Kaldı ki, köylerde alım-satıma, faize konu olabilen tam bir kişisel mülkiyet de bulunuyordu.[11]

Kırsal alanda giderek genişleyen bu özel toprak mülkiyeti, Anadolu'da büyük topraklara sahip bir ağa kesiminin oluşup

---

[8] **O.Turan:** ***"Türkiye Selçukluları'nda Toprak Hukuku...."***; s.556-557.

[9] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***....Medhal....***; s.115.

[10] **Osman Turan:** ***Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar – Metin, Tercüme, Araştırma***; T.T.K.,yyn., Ankara, 1948, s.32 ve Vesika XXXI.

[11] **D.Sourdel-J.Thomine Sourdel:** ***"Un Acte de Vente Arabe Portant sur la Région d'Ahlat au VII/XIIIe Siécle"***; T.A.D., C.VI, sayı 10-11, s.56 v.d.; **Osman Turan:** ***"Selçuklu Türkiyesi'nde Faizle Para İkrazına Dair Hukukî Bir Vesika"***; Bell., C. XVI, sayı 61, 1952, s.251-253.

gelişmesi ile sonuçlanmış bulunuyor.[12]

Şu duruma göre; ne gibi bir hukuksal terminoloji kullanılırsa kullanılsın, mirî toprak rejiminin varlığı, geniş özel toprak mülkiyetinin gelişmesine engel olamamış. Tersine, belki çoğu yerde fetih yolu ile elde edilen toprakların özel mülkiyete devrindeki güçlüğü azaltmış. Konumuz bakımından bunun ilk önemi, bir yanda sayıca az bir kesimin geniş toprakları elinde bulundurması ve giderek bunun kapsamını genişletmesi, bir yanda da topraksız köylü çoğunluğunun bulunması olacak. Açıktır ki, toprak birincilerin alinde toplandıkça topraksız köylülerin sayısı da artacak. Üzerinde ayrıca durmaya gerek yok: Birinciler; egemenler, efendiler, ağalar, beyler; ötekilerse yoksullar...

-III-

Selçuklular'da ticaret de toplumsal yapının belirlenmesinde önemli.

İç ve dış ticaret Büyük Selçuklu Devleti'nde sürekli olarak gelişmiş ve devlet bu gelişime büyük katkı sağlamış bulunuyor. Ticaretin gelişmesi için devlet hazinesinden büyük kaynaklar ayrıldığı görülüyor.

Anadolu Selçukluları bakımından Anadolu'daki kervansaraylar, bu alanda devletçe yapılanların somut bir kanıtı. Gerçekten de, XIII.yüzyılın son 80 yılı içinde burada yapılan kervansaray sayısı 96.[13] Bu kervansaraylarda yolcular 3 gün para ödemeden kalabiliyor ve yemek yiyebiliyorlarmış, hayvanlarına da bakılıyormuş.[14] Kervansarayların birbirinden uzaklığı ise 18 mil. Bu 18 mil ölçüsü, deve ile 9 saatte, başka bir deyişle de,

---

[12] **Mehmed Fuad Köprülü:** ***Les Origines de L'Empire Otoman***; Publié par L'Institut Français D'Archeologie de Stanboul, Paris, 1935, s.63.

[13] **Oktay Aslanapa:** ***"Ortaçağda Türklerin İleri Bir Sosyal Müessesesi: Kervansaraylar"***; T.K.D., C.II, sayı 5, 1963, s.28.

[14] **Osman Turan:** ***"Selçuklular Zamanında Türkiye"***; *Selçuklular Ve İslâmiyet'*de, s.66.

bir günde alınabilecek yol uzunluğu. Böylelikle, kervancılara yolculuk ettikleri süre boyunca her günün akşamı geceleyebilecekleri ve gereksinmelerini karşılayabilecekleri bir yer sağlanmış oluyordu.[15]

Ticaretin gelişmesi kuşkusuz her devletin yararınadır. Ancak, bu amaçla devlet hazinesine yüklenen giderler, uygulamada tacirlerin kişisel, giderek bir sınıfın çıkarlarını kollamak anlamına da gelir. Bu açıdan bakıldığında, devletin ticaretin gelişmesine yardım ve katkıları arasında ticaret kervanlarının örgütlenmesi, kervanların ve ticaret yollarının askerî yönden güvenliklerinin sağlanması, tacirlerin uğrayacakları çeşitli zararların devlet hazinesinden karşılanması ve kervanlara yapılacak herhangi bir saldırıya karşı askerî birlikler gönderilmesi, hatta seferler düzenlenmesi bulunduğuna da tanık oluyoruz. Antalya daha Selçuklular'ın elinde değilken, buraya egemen olan İtalyanlar'ın İskenderiye ile ticaret yapan Müslüman tacirlerin mallarına el koymaları üzerine **Gıyaseddin Keyhüsrev**'in 1206'da Antalya üzerine sefer düzenlemiş olması bu konuda bir örnek.[16]

Selçuklu sultanları, dış ticaretin geliştirilmesi için devletlerarası antlaşmalar da yapacaklardır. Örneğin; **İzzeddin Keykâvus**'un Kıbrıs Kıralı **Hugues** ile yaptığı antlaşmaya göre, iki ülke tacir ve denizcileri serbest giriş-çıkış hakkı elde edebiliyorlar, yabancı tacirin ölümünde mallarının geri verilmesi kabul ediliyordu.[17] **Alâaddin Keykûbad'**ın Venedikliler ile yaptığı bir antlaşmaya göre ise; serbest ticaret hakkı, %2'den fazla gümrük alınmaması, Venedikli, Pisalı ve öteki Latinler arasında bir anlaşmazlık çıktığında bunu Latinler'in kendi yasa-

---

[15] **Tamara Talbot Rice:** ***The Seljuks in Asia Minor***; Thames and Hudson, Londra, 1961, s.101.

[16] **Tuncer Baykara:** ***"Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya"***; *Antalya IV.Selçuklu Semineri, 13-14 Mart 1992 – Bildiriler*; Antalya Valiliği yyn., Antalya, 1993, s.39.

[17] **O.Turan:** ***....Resmî Vesikalar***; s.110-115 ve Vesika LXVII, LXIX, LXX, LXXII.

larına göre çözmeleri, ticarî amaçlarla ülkede bulunan Latinlerce adam öldürme ve hırsızlık suçları işlendiğinde ise bu eylemlerin Selçuklu Devleti yargısına bağlı olduğu kabul edilmekle birlikte **şer'î** mahkemelerde değil, fakat **örfî** dâvalara bakan mahkemelerde bakılması öngörülüyordu.[18] Bu gibi antlaşmalar bu dönemde ticaretin ne denli geliştiğini göstermek bakımından önemli birer belge. Gerçekten de, örneğin Ankara keçisi tiftiği XIII.yüzyılda İngiltere ve Fransa'ya satılabiliyordu.[19] Ticaretle ile ilgili ***"notar"*** (noter), ***"gümrük"*** (commercium), ***"piyasa"*** (piazza = meydan) gibi birtakım sözcüklerin bu dönemde Selçuklularca kullanılmaya başlanması da[20] bir başka önemli gösterge olarak karşımıza çıkıyor. Bu dönemde girişilen savaşlar da, öyle ün ve onur elde etmek ya da salt ülkeyi genişletmek için değil, fakat genellikle ticarî açıdan önemi olan yerleri ele geçirmek için. Örneğin Sinop'un ve Antalya'nın alınması ile ülke biri kuzeyde ve biri de güneyde olmak üzere iki önemli dışalım ve dışsatım liman kentine sahip olacaktır.[21]

-IV-

Kent ve kırsal kesim arasındaki ve geçen bölümde belirtilen çelişkiyi anımsarsak Anadolu'da büyük kentlerin gelişmesinin de toplumsal ve siyasal yapımız üzerinde önemli sonuçları olacağını kendiliğinden çıkarırız.

Prof.Dr.Osman Turan'ın verdiği rakamlara göre; Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi kentlerin nüfusu 100.000'i

---

[18] a.y., s.125-131 ve Vesika LXIII.

[19] **O.Turan:** ***"Selçuklular...."***; *Selçuklular Ve İslâmiyet*; s.67.

[20] **Osman Turan:** ***Selçuklular Zamanında Türkiye – Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)***; Turan Neşriyat Yurdu yyn., İstanbul, 1971, s.305, n.83.

[21] **Aynur Durukan:** ***"Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı Ve Antalya"***; *Antalya III.Selçuklu Semineri, 10-11 Şubat 1989 – Bildiriler*; Antalya Valiliği yyn., İstanbul, 1989, s.52.

aşmış. XIV.yüzyılda ise Sivas'ın nüfusu 120.000'ne ulaşmış.[22] Malatya'da 12.000-19.000 adet kumaş tezgâhı (navl) bulunduğu belirtiliyor.[23] Kentlerde ***"Pirinççiler Hanı", "Meyve Hanı", "Pamuk Hanı"*** gibi adlar taşıyan yapılarda bulunan tacirler, bu gibi malların alım-satım işleriyle uğraşıyor, köylüler ürünlerini satmak için büyük kentlerde kurulan pazarlara geliyorlarmış.[24] Sinop ve Antalya'nın alınmasından sonra Selçuklu sultanlarının bu kentlere varsıl tacirleri yerleştirdiklerini, onlara kapitallerini arttırmaktan başlayarak çeşitli yardımlarda bulunduklarını da biliyoruz.[25] Kentlerde başta **Yahudiler** olmak üzere[26] çeşitli etnik guruplara ait mahalleler kurulmuş, konsolosluklar açılmış. Gerçekte, Anadolu kentlerinin çeşitli etnik ve dinsel grupları barındıran birer büyük ticaret merkezleri olduğu görülüyor.[27] Buralarda Müslümanlar'ın ve öteki dinlerden olanların dinsel uyuşmazlıklara ve çatışmalara düşmeden bir arada yaşadıkları anlaşılıyor.[28] Kentlerde yaşayan bütün bu guruplar için toplumsal yaşamın güvenceli ve örgütlü olduğu söylenmelidir.[29]

Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir gerçek var. Anadolu'daki bu kentler; Yunan'dan, Roma'dan beri var olan

---

[22] **O.Turan:** ***"Selçuklular...."***; *Selçuklular Ve İslâmiyet*; s.67.

[23] **O.Turan:** ***Selçuklular....-Alp Arslan'dan....***; s.64.

[24] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.20-22; **A.Durukan:** s.50-59.

[25] **Osman Turan:** ***"Selçuklu Kervansarayları"***; *Selçuklular Ve İslâmiyet,* s.95.

[26] Yahudiler'in İspanya ve Portekiz'den 1492'de topluca Osmanlı topraklarına göç etmiş olmaları, daha önceki tarihlerde Anadolu'da Yahudiler'in bulunmadığı kanısını uyandırabilmektedir. Oysa, Yahudiler, Yunan ve Roma dönemlerinden beri Anadolu'da bulunuyorlardı. Selçuklular döneminde Anadolu'daki Yahudiler için bkz. **Abraham Galante:** ***Les Juifs sous la Domination des Turcs Seldjoukides***; İstanbul, 1941.

[27] **M.F.Köprülü:** ***Les Origines de l'Empire Otoman***; s.69.

[28] a.y., 70-71.

[29] Bu kentlere ilişkin ayrıntılar için bkz. **C.Cahen:** ***Pre-Ottoman....***; s.189-202.

yerleşim birimleriydi. Selçuklular zaten var olan bu kentlerde kendilerine yer edineceklerdi. Başka bir deyişle, Selçuklular bu kentleri kendileri kurmuş değillerdi. Her ne kadar Selçuklu egemenliği bu kentlere damgasını basacak ise de, Selçuklu'nun kendisinin giderek Türklük'ten koptuğu da —aşağıda bu konuya ayrıca değinilecek— düşünüldüğünde, bu durumun, genellikle kırsal kesime yerleşen ve hatta yarı göçebeliklerini sürdüren Türkler ile kenti nüfus arasında yaşam, davranış ve düşünüş açılarından ***yeni*** bir kopukluk etkenini oluşturduğu belirtilmelidir. Bir başka açıdan bakarsak, Oğuzlar, Anadolu'ya gelip yerleştiklerinde, bu yerleştikleri yerler gelişerek kentlere dönüşmüş değildir. Yakın zamanlarda önce kasabalaşan köylerin giderek kentleşmeleri bir yana bırakılırsa, bu durumun, başka ülkelerde yaşanan kentleşme olgusundan genelde ayrıldığı görülür. Anadolu ayaklanmalarında kentlerin sanki düşmana aitmiş gibi kuşatılmalarını, hatta yağmalanmalarını ilerde ele aldığımızda bu gerçeği de, kent-kırsal kesim ayrılığına ek olarak, anımsamamız gerekecektir.

-V-

Büyük Selçuklular'dan başlayan bu gelişim sürecinde varsıl bir sınıf türeyecekti. Burada bu sınıftan kişilerin para ve malvarlıklarının ne boyutlara ulaştığına ilişkin bir kanı uyandırabilmek amacı ile birkaçına değinmek yerinde olacak. Örneğin; Çankırılı **Nüsretüddin Çelebi**'nin —taşınmaz malları dışında— 10.000 koyun, 70 at ve 500.000 dirhem nakiti olduğu; Moğollar'ın Harput kadısı **Seyyid Necdeddin**'den 500.000 dirhem, Aksaraylı **Şeyh Hacı Hâmûs**'tan öteki mallarının yanı sıra 12.000 altın aldıkları biliniyor. **Hoca Necdeddin**'in bir kervandaki kumaş yüklerinin 50.000 dirhem değerinde olması, bir başka kervanda ise 300.000 yük şeker 100.000 altın bulunması konuya ışık tutacak niteliktedir. Yine bunun gibi, **Kadı Sadreddin**'in 20.000 dinarlık bir malvarlığı bulunuyor ve Sivas'ta **Kızıl Sarraf** adlı kişi 15.000 dinarlık bir havaleyi karşı-

layabiliyordu.[30]/[31] İleri gelen devlet adamlarının gelir ve malvarlıklarının tacirlerden ve öteki varsıl kişilerden hiç de aşağı kalmadığı, belki daha fazla olduğu belirtiliyor.[32] Gerçekte, bi-

---

[30] **O.Turan:** ***Selçuklular Tarihi....***; s.296-297.

[31] Paranın satın alma gücü ve değeri için Osman Turan şu bilgiyi vermektedir. *"...el-Omarî'ye göre beylikler zamanında iyi bir koyun 12 dirhem, bir tıfl bal (takriben 1 kilogram) 1/3 dirhem, Germiyan'da bir mud buğday (100-120 kilogram) 15 dirhem fiyatla satılıyordu. Beylikler devri dirhemleri Selçuk devri dirhemlerine nazaran daha düşük olduğu göz önüne getirilirse bu fiyatları Selçuk devrine nazaran biraz daha azaltmak icap eder."* (a.y.,s.297). Ayrıca bkz. **M.Z.Pakalın:** ***Osmanlı Tarih Deyimleri....***; C.I, s.453-454.

[32] Bu konuda bir kanı edinebilmek için şu açıklama ve bilgilere göz atmak yetecektir:

"Celâleddin Karatay, Necmeddin Nahçivanî'yi vezirliğe getirmek istediği zaman âlim ve dindar kadı Necmeddin, devletin geçirdiği sarsıntı dolayısıyla, maaşları azaltmaya girişeceğini ve bu sebeple kendisine yıllık 720 dirhem yeteceğini bildiriyor; fakat devlet adamlarının bu kısıntıya katlanamayacakları kendisine bildirilince Selçuk vezirlerinden en mütevazilerinden bulunan Mühezzebûd-din Ali'nin aldığı 40.000 dirhemi kabul ediyor; buna karşı ikta gelirini almaya yanaşmıyordu. Bu meblağ bugünkü paramızla 600.000 lira eder ki (1969 yılındaki 600.000 lira – Ç.Y.) *devlet adamlarının hayat seviyelerini anlamak için bize kâfi bir fikir verebilir.....Konyalı vezir Sahip Fahreddin Ali muazzam bir servete sahip idi. Kendisine, evlâtlarına ve mensuplarına ait iktalar hariç günlük iradı 7.000 dirhem tutuyordu. 200 hassa kölesi hizmetindeydi. Onu otağında ziyaret eden Abdullah bin Abdüzzahir büyük hükümdarlardan daha debdebeli bir hayat sürdüğünü, hayrat ve iyiliğinin çok olduğunu ve bununla şöhret bulduğunu söyler. 1285 (684) yılında Karahisar (Afyon)da bulunan hazinesinden 400.000 dirhem nakit Moğul Şehzâdesi Geyhatu'ya göndermişti. İlhanî hükümdarı Abaga'dan, müsadere edilen servetini, bütün iktalarını ve eski vezirlik makamını geri aldıktan sonra bu hükümdara, şahsî hesabına yılda iki bin bâliş (120.000 dirhem) para ve her yıl Anadolu'dan gönderilecek malların nakli için de 700 at temin ediyordu. Beylerbeyi Seyfeddin Toruntay hayatını kurtarabilmek için Abaga Han'a 400.000 dirhem para, 2000 at, Moğul kumandanlarına kıymetli*

reylerin malvarlıkları, onların devletteki görevlerinin yüksekliğine koşut bulunuyor ve *"meselâ bir şehirde, hükümet ricalini teşkil edenlerin aileleri de zenginlikte birinciydiler..... hem siyasî, hem iktisadî kudretleri itibarı ile başta geliyorlardı."*[33]

-VI-

Bu aşamada yanıtlanması gereken sorular var: Ticarî ve sınaî kazançtan vergi alınmadığına, tersine tacirlerin zararları bile devlet kesesinden ödendiğine, ticaretin gelişmesi için karşılıksız yardımlarda bulunulduğuna göre, devlet bunlar için yaptığı ödemeleri nasıl karşılıyordu? Kervansaraylarda konaklayan yolculara —bu yolcuların bir bölümünün de yabancılar olduğu unutulmamalı— yapılan bu yardımlar nereden sağlanıyordu? Din adamları her türlü vergiden bağışık tutulurken[34] ya da **Melikşah**'ın gümrük ve ilgili ticarî vergileri kaldırması nedeniyle hazinede oluşan 600.000 dinarlık açık[35] kapatılırken hangi gelir kaynaklarına başvuruluyordu?

Bu ödemelerin, şimdi belirtilen ve vergilendirilmeyen gelir kaynakları dışında kalan vergilerle karşılanmış olduğu kendiliğinden bellidir. Toplanan vergi tutarına gelince; **Hamdullah Kazvinî**'nin verdiği rakamlara göre bunalımlı bir döneme rastlayan 1336 yılında bile Anadolu Selçuklu Devleti'nin topladığı verginin tutarı 17.000.000 dinara (altına) ulaşıyormuş. Aynı

---

hediyeler ödemiş ve 1000 kişilik bir Moğul kıtasının kışlık masrafını üzerine almıştı. Bu misaller yüksek devlet erkânının ne âzim bir servete mâlik olduğunu göstermeğe kâfidir." (**O.Turan:** ***Selçuklular Tarihi....***; s.295-296).

"Sultanın muthabında hassa kulları ve umum saray halkı için yevmiye [günde] *otuz baş koyun kesilirken, Çaşnigir Seyfüddin'in konağında her gün seksen beş koyun kesiliyordu."* (**İBNİ BİBİ:** s.105).

Başka örnekler için bkz. **O.Turan:** ***Selçuklular.... -Alp Arslan'dan...***; s.534-535, 626, 631-632.

[33] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.6.

[34] **O.Turan:** ***....Resmî Vesikalar***; s.59 ve Vesika LVI:

[35] **O.Turan:** ***Selçuklular Tarihi....***; s.267.

dönemde Fransa Kırallığı'nın yılda 3.000.000, İngiltere Kırallığı'nın 4.000.000 altın vergi toplamış olduğu düşünülürse, bu rakamın büyüklüğü kolayca anlaşılır.[36]

Şimdi burada bir gerçeği anımsatmak isterim. Bir devletteki toplumsal-sınıfsal yapıyı, kimlerin egemenler ve kimlerin de o egemenlerin sömürdüğü sınıftan olduğunu hiç bilmeseniz, o ülkeyi hiç görüp inceleme olanağınız olmamış ise bile, oranın vergi yasalarını/düzenini bilirseniz, durumu anlarsınız. Çünkü, bir önceki bölümde de değinildiği gibi egemenlerin/yöneticilerin var olabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri öncelikle geniş halk kesimlerinin vergilendirilmesine bağlıdır.[37]

Selçuklu devletlerinde en başta gelen vergi yükümlüleri ise Türkmen köylülerdi.[38] Başka bir anlatımla, devletin ve sivil-asker görevlilerinin tüm giderleri, hemen hemen bütünüyle tarımsal üretime konan vergilerle karşılanmaktaydı. İşte, Osmanlı'da da sürecek bu vergi siyasası nedeni iledir ki, **Akdağ**'ın sözleriyle, ***"....cemiyetimizin tarihinde ziraî istihsalin*** [tarımsal üretimin] ***ilerleme ve gerilemesi hükümet düzeni, memleketin siyasî hayatı üzerinde tesirini derhal göstermesi itibarı ile birinci derecede önemli bir iktisadî işletme bölümünü teşkil eder."***[39] Bu saptamanın altı önemle çizilmelidir. İlerde Osmanlı dönemini incelerken göreceğiz ki, tarımsal üretimin düşük olduğu, az ürün alınabildiği yıllarda devlet yeterli vergiyi toplayamayacak, bu yüzden özellikle de Yeniçeriler'e ayarı düşük para ile ödeme yapmaya kalkacak, bu da çeşitli Yeniçeri ayaklanmalarına yol açacaktır. **Akdağ**'ın bu tür ayaklanmalar ile bunların olduğu yıldan bir önceki yılda tarımsal üretimin düşük

---

[36] **O.Turan:** ***"Selçuklular..."***; *Selçuklular Ve İslâmiyet....*; s.67-68.

[37] Türkiye'deki vergi düzeni bu gerçeğin çok belirgin bir kanıtını ortaya koyar. Bugün ülkemizde, "vergi adaleti"nin bulunmadığından söz edilmesinin nedeni de bu gerçekten kaynaklanmaktadır. Bir ülkede, çalışanlar/emekçiler üzerindeki sömürü ne denli acımasızsa vergi adaletsizliği de o denli büyük boyuttadır.

[38] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.14.

[39] a.y.,s.18.

olması arasında kurduğu bağlantıya da ilerde değinilecek. Şimdiden bu olguyu söz konusu etmemin nedeni, **Akdağ'**ın andığım saptamasının altının niçin önemle çizilmesi gerektiğini belirtmeme açıklık getirmek.

Demek ki, egemenlerin, üst düzey yöneticilerin, çoğu tacirlerin belirtilen o göz kamaştırıcı yaşamlarının, o usa sığmaz para ve malvarlıklarının temelini genelde köylünün, kırsal kesimde yaşayan üreticinin emeği oluşturuyordu. Doğal olarak bu varsıl insanlar çok büyük çoğunlukla kentlerde yaşıyorlardı. Kentlerde yaşayanlarla kırsal kesimde yaşayanlar arasında göçebelik-yerleşiklik ve İslâm'ın değişik algılanışlarından kaynaklanan karşıtlık ve sınıfsal ayrışım süreci üzerinde durmuştum. O sıra belirtmeğe çalıştığım gerçeklerle şimdi ortaya çıkan görüntü birlikte değerlendirilecek olursa, Büyük Selçuklular'da başlayan ama Anadolu'yu baştan başa saran halk direnişlerinin ve ayaklanmalarının nedenleri daha bir iyi anlaşılabilecek.

Ama bu görüntüye şu gerçekleri de eklemek gerekiyor:

Büyük Selçuklu ve özellikle de Anadolu Selçuklu Devleti'nde ticaretteki bu gelişmeye ve yöneticilerin parlak yaşantılarına karşılık, ülkede genel olarak bir yoksulluğun hüküm sürdüğü, köylülerin güç koşullar altında bulunduğu görülüyor. Devlet gelirlerinin belirtilen kanallara akıtılması dar bir çevreyi daha da varsıllaştırırken, kırsal bölgelerde yaşayan geniş kesimleri daha da yoksullaştırıyordu. Buna bir de dışalımın dışsatımdan çok olduğunu ve lüks malların dışarıdan getirildiğini ekleyin. Bu "ticaret"te kazanç tacirlerin cebine girerken, hazine açığı köylünün emeğinden karşılanacaktı. Öte yandan, toprak sahipleri ellerindeki toprakları sürekli genişletirken, köylüler ellerindeki bir avuç toprağı da yitirmekteydiler. Sistem, **Osman Turan**'ın deyişiyle, ***"içtimaî adaletsizliğe"*** neden olmuştu.[40] Üstelik, geniş toprak sahipleri, tacirler ve yöneticilerden oluşan varsıl ve egemen sınıftan olanlar, İslâm dini faizi yasaklamış olma-

[40] **O.Turan:** ***Selçuklular Tarihi....***; s.267.

sına karşın, türlü şerî hilelerle faizcilik yapıyorlar,[41] bu yolla da halkı sömürüp soyuyorlardı.

[41] **O.Turan:** ***"Selçuklu Türkiyesi'nde Faizle…."***; s.251-252.

2
TÜRKLER
ve
SELÇUKLU DEVLETLERİ

-I-

Büyük Selçuklu Devleti'ni Oğuzlar kurmuşlardı. Ne ki, bu devletin bir süre sonra onların devleti olmaktan çıktığına tanık oluyoruz. Yerleşik, varsıl ve yönetici çevreler ile göçebe/yarı-göçebe ve yönetilen halk kitlesi arasında şu ana değin gördüğümüz kopukluk ve karşıtlıklar, kuşkusuz, ulaşılan bu sonucun başlıca nedenleri. Ancak, Büyük Selçuklu Devleti'nin yerleşik ve görece ileri bir uygarlığın egemen olduğu topraklar üzerinde gelişmesi, varsıl ve yönetici kesimin bir yandan başta İran olmak üzere bu kültürün etkisinde kalırken bir yandan Sünnî Arap Halifesi ile işbirliğine girmesi ile de devlet, Oğuz töresinden bütünüyle kopacak ve giderek kendi halkını açıkça aşağı görecektir. Öylesine ki, Selçuklular, öz dillerini bile yadsıyacaklardır.

Halk Türkçe konuşurken, yabancılarla bütünleşen bu çevrenin devlet, bilim ve sanat dili artık Farsça ve Arapça olacaktır. Aydınlar, artık, **M.F.Köprülü**'nün deyişiyle, *"halktan ve halka ait şeylerden ayrılmayı kendilerine şeref bilen"*[42] kişilerdir. Daha sonraları Anadolu'da izdeşleri (müridleri) devlete başkaldıracak olan **Baba İlyas**'ın soyundan gelen **Âşık Paşa**'nın ***Garibnâme***'de şöyle demiş olmasını bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor:

---

[42] **M.F.Köprülü:** ....*İlk Mutasavvıflar*; s.199.

Türk diline kimesne bakmaz idi
Türklere her kiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

İslâm öncesi Türk toplumundaki sınıflaşmayı ve niteliğini gördük. Ancak o dönemde varsılı da yoksulu da, yöneticisi de yönetileni de aynı dili konuşuyordu. Şimdi ise, *"Yüksek soydan olanlar için Türkçe konuşmanın yakışık almadığı"*[43] bir dönem başlamış bulunuyordu. **Nihat Sami Banarlı**'nın şu yargısı gerçeğin tâ kendisi: *"Tarih, hâkim bir milletin devlet kurduğu ülkelerde yaşayan dilleri benimseyerek, kendi anadilini unuturcasına bu yeni lisanlarla ilim ve edebiyat eseri vücuda getirmeye çalıştığını hiçbir zaman hiçbir yerde —bilhassa böylesine geniş ölçüde— kaydetmiş değildir."*[44]

Osmanlı da, dil konusunda aynı yolu izleyecektir. Bu nedenle, Cumhuriyet dönemine geldiğimizde bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulacak olmakla birlikte, burada da yeri gelmişken bir gözlemde bulunmak yerinde olacak. Dil Devrimi'ne, Türkçe'nin özleşmesine karşı çıkanlara bir bakın: Bunların hemen hemen tümünün Arapçı-İslâmcı olduklarını, ulusal bilinç yoksunu bulunduklarını göreceksiniz. Siyasal ideolojileri ise, halkın, yabancılarla ortak malî oligarşice sömürülmesini haklı çıkarmayı amaçlar. Bu hiç de tarihsel bir rastlantı değil. Deyişleri dilimizin anıtlarından **Yunus Emre**'nin şeriata ve şeriatçıya karşı çıkması da öyle.[45] ***Divanü Lîgat-it-Türk***'ü *"Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye"* yazdığını söyleyen **Kaşgarlı Mahmud**'u[46]/[47] ve Anadolu Selçuklu Sulta-

---

[43] **Nihat Sami Banarlı:** ***Resimli Türk Edebiyatı Tarihi***; İstanbul, 1948 (?), s.65.

[44] a.y.,s.65.

[45] **Talat Tekin:** ***Yunus Emre Şeriata Karşı***; Cumhuriyet, 11 Temmuz 1994.

[46] **Kaşgarlı Mahmud:** ***Divanü Lîgat-it-Türk***; yyn. Besim Atalay, T.D.K.,yyn.,C.I, 1939, s.6.

nını devirerek yerine **Gıyaseddin Siyavuş**'u geçiren ve daha Konya önlerinde iken topladığı divana **"Bugünden sonra, divanda, dergâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmaya!"**kararını aldıran **Karamanoğlu Mehmet Bey**'i de[48]/[49] Selçuklular'ın öz dillerine "ihanet"lerinin ne boyutlara varmış olduğunu bilirsek anlayabiliriz.[50]

---

[47] Kaşgarlı Mahmud, ayrıca, *"Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur."*(s.4) demektedir.

[48] Bu konuda bkz. **Ş.Turan:** ***Türk Kültür Tarihi***; s.564.

[49] Ahmet Yaşar Ocak, Karamanoğlu Mehmet Bey'in bu davranışı için değişik bir yorumda bulunuyor ve diyor ki: *"Bu Türkçeye olan sevgiden ziyade —biz bugün bunu böyle yorumluyoruz ama yanlıştır— Karamanoğlu Mehmet Bey'in bir Türkmen reisi olarak Türkçe'den başka dil bilmemesi gibi pratik bir ihtiyaçtan geliyor. Çünkü Mehmet Bey Türkçe biliyor, sadece Türkçe biliyor. Siyasal hâkimiyeti eline geçirince tabiî ki resmî olarak da Türkçe'nin kullanılmasını sağlayacaktır."* (**Ahmet Yaşar Ocak:** ***....Genel Bilgiler***; s.51). Bu yoruma katılmak olanaksızdır. Çünkü bir kere, Karamanoğlu Mehmet Bey, bu kararı alırken kafasından neler geçtiğini, neler düşünüp duyumsadığını kim nereden bilebilir ki! İkincisi, böyle bir yorum, Mehmet Bey, Türkçe'den başka dil bilmiş olsaydı, Türkçe'nin resmî dil olmasını istemeyecekti demektir ki, bunu da kim nereden bilebilir! Kaldı ki, bu düşünüş biçimi, Türkçe'den başka dil bilenlerin Farsça'yı resmî dil olarak benimsediklerini öne sürmek anlamına gelir ki, hiç de ussal bir yaklaşım değildir. Şunu da eklemek gerek: Yalnızca Türkçe bilenlerin Türkçe'nin resmî dil olmasını istemeleri en doğal davranış değil midir? Hem sonra, Türkçe'yi savunanların tümü de mi başka dil bilmiyor!?...

[50] Tanzimat'la birlikte başlayan ve günümüzde doruğa ulaşan Türkçe'yi yabancı sözcük ve kurallarla soysuzlaştırma çabaları üzerinde ilerde ayrıca durulacaktır.

-II-

"Oğuz" sözcüğü, zamanla **"Türkmen"** ve **"Türk"** olarak anılmaya başlamış[51] ve buna koşut olarak da, Selçuklu Devleti'nin gelişip kökleşmesi ve Selçuklu hanedan, soylu ve varsıllarının yabancılarla kaynaşmaları sürecinde, Selçuklular kökenlerinin **Oğuz Han**'da değil, İran tarihinin geçmişinde bulunduğunu öne sürmeyi yeğlemişlerdir.[52] Türkler ise, bu devletin koyun, at v.b. gereksinmelerini karşılayan, ama giderek daha da yoksullaşan ve üstesinden gelinmesi gereken bir **"sorun"** durumuna geleceklerdi. Örneğin; 1044 yılında halife **Kaim bi-Emrullah, Tuğrul Bey**'e Türkmenler'den yakındığında, **Tuğrul Bey**, halifenin elçisine diyecektir ki, **"Doğru hareket etmek için elimden geleni yapıyorum. Eğer milletimden** [Türkmenler'den] **aç kalanlar kötülük yapıyorsa, buna karşı ben ne yapabilirim."**[53] Türk olmayan Büyük Selçuklu veziri **Nizam-ül Mülk, *Siyasetnâmesi*'**nde **"Türkmen sorunu"**nu şöyle ortaya koyar: Sayıları büyük olan Türkmenler devlete birçok güşlükler ve sorunlar çıkarmaktadırlar ama, devletin kuruluş aşamasında canla başla çalıştıkları, birçok eziyete katlandıkları ve sultan ile aynı soydan geldikleri için Selçuklu devleti ve hanedanı üzerinde onların da hakkı vardır. Sorun şöyle çözülebilir: Türkmenler'in ileri gelenlerinin oğullarından 1000 kadarı kölelere uygulanan yöntemlere (gûlâm göre yetiştiril-

---

[51] Bu konuda örneğin bkz. **W.Barthold:** ***"A History of Turkman People"****; W.Barthold: Four Studies....*; C.II, s.73 vd.; **İbrahim Kafesoğlu:** ***Türk Adı, Mânası Ve Mahiyeti***; Jean Deny Armağanı'ndan ayrı basım, T.T.K.,yyn., Ankara, 1958, s.121-133. "Türkmen" sözcüğü için Melikoff'un belirlemesinin en doğru anlayış olduğu kanısındayım. Melikoff'a göre: *"Orta Çağ kaynaklarında, henüz Müslüman olmuş veya Müslüman olmayan Türk nüfusa 'Türkmen' adı veriliyor."* **(Melikoff:** s.31).

[52] **Bahattin Ögel:** ***"Türk Irkının Tarih Derinliklerinde Gelişmesine Genel Bir Bakış"***; *Hammer Tarihi*'nin Zuhuri Danışman tarafından yapılan çevirisinde ayrı not (C.I, İstanbul, 1972, s.334-335).

[53] **O.Turan:** ***Selçuklular....-Alp Arslan'dan....***; 16.

mek üzere boylarından alınmalı, eğitilerek devlet görevlerinde kullanılmalı, saraya girmelidirler. Böylelikle hanedana bağlanmış ve devletten de kendilerine düşen payı almış olurlar. Bu da Türkmenler'in devlete karşı besledikleri nefret duygularının kalkmasını sağlar. Bundan devlet de yararlanmış olur. Çünkü böylelikle Türkmenler'den **gûlâm** gibi eğitimli ve örgütlü asker de sağlanmış olacaktır.[54] Kuşkusuz, **Nizam-ül Mülk**, aynı zamanda, bu yolla bu Türkmenler'in devletin elinde birer **rehine** olacaklarını, bunun da boylarının devlete karşı gelmekten alıkoyacağını düşünüyordu.[55] Burada asıl önemli olan, dönemin en yetkili devlet adamının bu sözleriyle gerçeklere ışık tutmuş olması. **Nizam-ül Mülk**, açıkça söylüyor: Türkmenler, devlete karşı nefret duyguları içindeymişler, devleti onlar özveriyle kurmuşlar ama nimetlerinden yararlanamıyorlarmış, bu sağlanırsa sorun çözülecekmiş. Kaldı ki, vezirin sözlerinden, Selçuklu devlet yapısının Türk töresine uygun düşmediği de pek açık bir biçimde gözler önüne seriliyor.

Gerçekten de, Oğuzlar, yani Türkmenler, Selçuklular'a, devletin yüksek yerlerine yabancıları getirdikleri, geleneklerinden koptukları, kendilerini sürekli olarak **"uç"**lara sürdükleri, yarı göçebeler için olağan bir geçim yolu olan akınları ve yağmaları yasakladığı için kızıyorlardı. **Faruk Sümer**'in sözleriyle, *"Başbuğ da törenin gerektirdiği bazı vazifeleri yapmakla mükellefti. Bunlar yerine getirilmediği zaman saygı ve itaat ortadan kalkıyor ve öfkeyle atlarına binen Oğuzlar aynı aileye mensup bir başkasının etrafında toplanıyorlardı."*[56]

Sorunun özünü **"Türkmen meselesi"** başlığı altında

---

[54] **Nizam Al-Mulk:** ***The Book of Government or Rules for Kings (The Siyasat-nâma or Siyar al-mulûk)***; İngilizceye çev.Hubert Drake, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1960, s.105.

[55] Selçuklu yöneticileri, buna benzer bir yönteme gerçekten başvurmuşlar, Türkmen kabile başkanlarının yakınlarını bir rehine gibi yanlarında tutmuşlardır. — **L.Cahun:** s.182; **M.F.Köprülü:** ***Les Origines de L'Empire Otoman***; s.58.

[56] **F.Sümer:** ***Oğuzlar....***; s.105.

Mehmet Altay Köymen şöyle ortaya koyuyor:

"Devlet, kuruluşundan sonra göçebelikten çıkarak yerleşik medeniyeti temsil eden bir siyasî teşekkül haline gelmeseydi, şüphesiz 'Türkmen meselesi' diye bir mesele de ortaya çıkmayacaktı."[57] *"Selçuklular, içinde yaşadıkları içtimaî muhitin ve hâkim oldukları halk kitlelerinin —isteyerek veya istemeyerek— tesiri altında kalmışlardır. Bunun neticesi olarak kurdukları devlet, tedricen* [derece derece/giderek] *yerleşik İran halkının devleti haline gelmiştir."*[58]/[59]

-III-

Büyük Selçuklu hükümdarı **Tuğrul Bey**, Arap-İran evreni ile kaynaştığı ölçüde, bir Oğuz beyi, başbuğu olmak niteliğini yitirerek, Türkler'in dışlandığı, küçümsendiği bir devletin başkanı oldu. Halife'nin kızıyla evlenmek istedi ve kendisini 1058'de halifeye Doğu'nun ve Batı'nın sultanı olarak ilan ettirdi. Bununla da yetinmemiş, kendini halifenin resmî temsilcisi olarak kabul ettirmişti. Sünnî Müslümanlar, onu halifenin kurtarıcısı, Sünnîlik'in koruyucusu olarak anmakta gecikmeyeceklerdi. Böylece Türkler dışındaki çevrelerle bütünleşen Selçuklu

---

[57] **Mehmet Altay Köymen:** ***Selçuklu Devri Türk Tarihi***; Ankara, 1963, s.158-159.

[58] a.y.,s.161-162.

[59] *"Bu keyfiyet, ilk defa kendisini, daha Dandanakan muharebesini hemen takip eden zamanlarda göstermeye başlamıştır.Devlet tanzim edilirken, Gazneliler'den iltica eden kumandanlar askerî teşkilât kadrolarına alınmışlardır. Bu andan itibaren devletin kuruluşunda başlıca unsur olduğunu gördüğümüz Türkmenler'in ikinci plana atıldığı söylenebilir. Çünkü, zamanın klâsik gûlâm sistemine göre yetiştirilmiş olan mülteci kumandanları devlet teşkilâtına resmen alındıktan sonra mağrurlaşmaları ve diğer unsurları —tabiî bu arada emektar Türkmenleri— küçük görmeleri başka türlü izah edilemez. Devlet kurulduktan sonra umduklarını bulamayan, külfetini çektikleri halde nimetinden başkalarının istifade ettiğini gören Türkmenler'in daha bu andan itibaren devlete ve başındakilere gücenmiş oldukları muhakkaktır."* —**M.A.Köymen:** ***Selçuklu Devri Türk Tarihi***; s.162.

sultanları, Sünnî anlayışın, yani İslâm ortodoksisinin savunucusu oldular. Bundan böyle, gerek yaşam biçimleri ve gerekse dinsel inançları yüzünden bu çevrelerle ters düşen Türkler, devlet içinde istenmeyeceklerdi. Üstelik, Selçuklu sultanları, kendilerinin Türk olduklarını anımsamamaya başlamışlardı.[60] Selçuklu egemenlerin Sünnî İslâm'ı savunmaları onların kendi çıkarları gereğiydi. Ancak, Türk halkı İslâm'ı incelediğimiz biçimde anlıyordu. Çatısı altında yaşamak zorunda kaldıkları devlette, kırsal kesimde yaşayan Türkler ile Selçuklular'ın giysileri bile birbirinden başkalaşmıştı.[61]

Şimdi de, bu bilgilerin ışığında **M.F.Köprülü**'nün şu saptaması büyük önem taşıyor:

"Şayet Oğuzlar'ın içinde yaşadıkları ve çeşitli dinlerle temasa geldikleri ortam göz önüne alınır ve göçebe Türkler'in dinî gelenekleri hatırlanırsa Oğuz ayaklanmalarının, Selçuklu, Osmanlı ve Timur soyunun İslâm ortodoksisinin ne pahasına olursa olsun koruma çabalarına rağmen 'non-konformist' İslâmlığı neden savundukları anlaşılır."[62]

Büyük Selçuklular'da belirginleşen bu durum, XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları'nda da kendini aynı biçimde gösterecektir.[63]

R.Grousset ise olayın bir başka yönünün altını çizerken diyor ki, *"İranlılaşmış Selçuklu Sultanları, İran'ı Türkleştiremediler. Zaten böyle bir niyetleri de yoktu. Tam tersine, kendi istekleriyle İranlaştılar..... Öte yandan, Türkmenler Anadolu'yu gerçek anlamı ile Türkleştirdiler. İşte, Türkmenler'in Konya sultanlarından Osmanlılar ve Atatürk zamanına değin ulaşan ve Türk tarihini yaratan eserleri budur."*[64] O halde, **Türk** olarak tarih sahnesinde kalabilmeyi başaranlar, halktır. Ama bu halk,

---

[60] **W.Barthold:** ***Histoire de Turcs D'Asie Centrale***; s. 84: **Rene Grousset:** ***L'Empire des Steppes***; Payot, Paris, 1939, s.205-208.

[61] **Ş.Turan:** ***Türk Kültür....***; s.211-212.

[62] **M.F.Köprülü:** ***Les Origines de Bektachisme***; s.13.

[63] **M.F.Köprülü:** ***Les Origines de L'Empire Otoman***; s.58.

[64] **R.Grousset:** ***L'Empire....***; s.219.

yoksullaştırılmıştır, horlanmıştır. Ve artık *"nizamı ihlâl edici unsur haline"* gelmiştir.[65]

Ne ilginçtir ki ve ilginç olduğu ölçüde de aydınlatıcıdır ki, bir halkı "ulus" yapan öğelerin belki de en başında gelen "dil"i, Türkçe'yi, yaşatarak bugünlere getirenler de o Türkmenler'dir!...

-IV-

Türkmenler'i bir türlü Selçuklu devlet düzenine boyun eğdiremeyen sultanların, ülkelerinde kamu düzenini sağlamak için buldukları bir çözüm, onları uçlara göndermekti. Ne var ki, Büyül Selçuklu Devleti, Batı sınırları dışında kalan tüm yerlerde İslâm devletleri ile çevriliydi. Batı'da ise Bizans bulunuyordu. Gerçi, her ne kadar Türkler birkaç yüzyıldan beri küçük kümeler olarak Anadolu'ya gelip yerleşmekte iseler de, bu yerleşim bir sızma biçimindeydi ve kitleler olarak Anadolu'yu kaplamalarına olanak yoktu. Bunun için Bizans'ın direncinin kırılması gerekiyordu. Bizans'ın direnci kırılmalıydı ki, Anadolu'nun kapıları Türkler'e açılabilsin ve Selçuklular bu **"nizamı ihlâl edici unsur"**dan bir ölçüde kurtulabilsin.

Bu direnç, 1071 Malazgirt'te kırılacaktır. Kırılacaktır ama İstanbul'a kadar karşısında hiçbir Bizans gücü kalmayan **Alp Arslan** Anadolu'yu fethetmeyerek gerisin geriye dönecektir! Neden?

Selçuklu tarihçisi **Prof.Dr.Mehmet Altay Köymen**'in bu soruya verdiği yanıt şöyle:

"Fakat, kazanılan zaferle yapılan anlaşma karşılaştırıldığı zaman şartların ne kadar hafif olduğu dikkati çekmektedir..... Alp Arslan, neden bu kadar hafif şartlarla bir anlaşma yapmıştır? Bunun sebebini kısmen Bizans İmparatoru'nun hareket ve konuşmalarıyla Selçuklu hükümdarı üzerinde uyandırmaya muvaffak olduğu itimatta, kısmen de Bizans İmparatorluğu'nu vassal bir devlet haline getirmenin Alp Arslan'ın gururu-

[65] **M.A.Köymen:** ***Selçuklu Devri Türk Tarihi***; s.162.

nu tatmin etmesinde aramak gerekir. Yoksa, savaş sonucunda askerî teşkilâttan mahrum hale gelen Bizans'ı ortadan kaldırmak mümkün[dü]."[66]

Bu görüşe katılmak olanaksız. Çünkü tarih, **"itimat"** ve **"gurur"** gibi ***kişisel*** duygularla açıklanamaz. Kaldı ki, **Alp Arslan**'ın, devletin egemen çevreleri eğer ters kanıda iseler, onları hiçe sayarak böyle davranmış olduğu da siyasal iktidar olgusunu yok saymakla eş anlamlıdır.[67]

Konuyu daha tutarlı bir yaklaşımla ele alan **Prof. Dr. Semavi Eyice** ise, önce, *"Geleceği çok karanlık bir imparatorun kabullendiği bu andlaşmanın uygulanması da aynı derecede şüpheli"* olduğu gerçeğini vurguladıktan sonra diyor ki:

"İmparator ve Sultan'ın bu andlaşmanın ne derecede geçerli olduğunu düşünüp düşünmedikleri bilinemez. Alp Arslan, cömert bir şövalye asaleti ile canını bağışladığı ve yurduna dönmeye bıraktığı Romonos'a ne derecede güveniyordu? Bunun

---

[66] **Mehmet Altay Köymen:** ***Alparslan Ve Zamanı***; Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yyn., İstanbul, 1972, s.70.

[67] Bu noktada insanın aklına ister istemez 12 Eylül 1980 darbesinden hemen sonra 23 Ekim 1980'de, o sıra NATO'nun askerî kanadından çekilmiş bulunan Yunanistan'ın yeniden NATO'ya dönmesini, Kenan Evren'in Türkiye'nin veto hakkını kullanmayarak ve NATO Başkomutanı General Rogers'ın Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunların çözüleceğine ilişkin verdiği söze "itimat" ederek sağlamış ve doğal olarak da hiçbir sorunun çözülememiş olduğunu anımsıyor! Bu konuda Kenan Evren'in Anıları'nın 3.cildinde (Milliyet yyn., İstanbul, 1990,) s.191'de açık bir anlatımı yer almaktadır. Bu olay, öyle "itimat" gibi şeylerle devletlerarası ilişkilerin yürümediğinin tipik bir örneği olduğu gibi, Türkiye'nin egemen çevrelerinin de o tarihte Evren'le aynı kafada olduğunun da bir kanıtıdır. Ne var ki, yanlış anlaşılmamak için şunu da belirtmeliyim ki, burada asla Kenan Evren ile Alp Arslan arasında bir koşutluk kuruyor değilim. Böyle bir koşutluk kurmaya kalkışmak, Alp Arslan'a karşı bağışlanamaz bir haksızlık olurdu.

cevabını vermek şimdiki halde imkânsızdır."[68]

Yunanlı **Prof.Pavlos Karolidis** de şu gerçeklerin altını çiziyor:

"Sultan âlicenap davranarak, tutsaklık ve Bizans ordusunun dağılmasından istifade ile, aşağılatıcı şartların kabulünü öne sürmedi. Tam tersine, söylemiş olduğumuz gibi, Bizanslılar ile savaşa bir an önce son vererek, tüm ordusu ile Türkistan'a dönmeyi tasarlıyordu. Bu şekilde hoşgörülü davranarak, kahramanlık ile politik menfaati barıştırdı, ve Bizans Devleti'nden hiçbir eyaleti koparmadan sulhu imzaladı.

Tam tersine, Bizans Devleti'nin sınırları, Türk saldırılarının başlamasından önceki II.Vasilios zamanındaki duruma getirilmiş oldu.

Küçük Asya'nın [Anadolu'nun] *hemen tümü, Kuzey Suriye ve Ermenistan'ın batı bölgesi Bizans hâkimiyetinde kaldı."*[69]

Gerçekten de, **Jean-Paul Roux**'nun deyişiyle, *"Alp Arslan, istese tüm küçük Asya'yı hiç kan dökmeden ele geçirebileceğinden en küçük bir kuşku duymamak"* gerekiyor.[70] **Georg Ostrogorsky**'ye göre de, hele 1072 yılında **Romanos Diogenes** ölünce, *"Anadolu elden çıkmış sayılabilirdi. Yol Selçuklular'a açıktı ve karşılarına dikilecek ne bir kuvvet, ne de irade kalmıştı."*[71]

Durum bu olunca, fetihleriyle övünen, **Fetihnâmeler** yazarak sağa sola yollayan **Alp Arslan**'ın öne sürüldüğü gibi Bizans'ın "efsaneleşmiş" ününden çekindiği için mi,[72] yoksa "ebedî" Roma İmparatorluğu'nun yıkılabileceğine inanmaması

---

[68] **Semavi Eyice:** ***Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romonos Diogenes (1068-1071)***, T.T.K.,yyn., Ankara, 1971, s.64-65.

[69] **Pavlos Karolidis:** ***Romanos Diogenis – İstanbul'a Yollar Açılırken***; 2.basım,Yunanca'dan çev. Kriton Dinçmen, İletişim yyn, İstanbul, 1998, s.68.

[70] **J.-P.Roux:** ***Türkler'in....***; s. 165.

[71] **Georg Ostrogorsky:** ***Bizans Devleti Tarihi***; çev. Fikret Işıltan, A.K.D.T.Y.K.,T.T.K.,yyn., Ankara, 1991, s.320.

[72] a.y.,s.165.

ya da asıl amacının Mısır'ı fethetmek olması nedeniyle mi[73] Anadolu'yu fethetmeden çekilip gitmesini uzman tarihçiler nasıl açıklarsa açıklasınlar, Malazgirt utkusu kitleler olarak göç edebilmeleri için Bizans direncini kırarak, engelini kaldırarak Türkmenler'e Anadolu'nun kapısını açmıştır.

O halde, Büyük Selçuklu Devleti yöneticilerinin böylece Türkmen baskısından (sorunundan) kurtulmayı düşünmüş olduklarını öne sürmek olasıdır. Anadolu'yu Selçuklu Devleti sınırları içine katacak olsalardi, sorun yine devlet çatısı altında sürecekti. Ama bu yolla hiç olmazsa Türkmenler'in bir bölümü devletin sınırları dışında kalacaktı. Malazgirt'ten kısa bir süre sonra **Alp Arslan**'ın Türkmenler'e artık Anadolu'yu fethedebileceklerini bildirmiş olması[74] bu görüşü doğrulayan bir başka olgudur.

-V-

Bu kesimde bir karşı görüşü de, ki zaman zaman bana eleştiri olarak yöneltiliyor, yanıtlamak gerekiyor. Bu görüş/eleştiri şöyle:

Devlet, insanlığın gelişiminde kabile toplum düzeninden daha ileri bir aşama olduğuna göre, "Türkmen sorunu" denen şey, gerçekte devlet düzenine ayak uyduramayan, geri kabilelerin ortaya çıkardığı bir sorundur. Bunlar; göçebelikten kurtulamadıklarından eski alışkanlıklarını sürdürmüşler, kentlere ve yabancılara saldırmışlar, yağmacılık yapmışlardır. Bu davranışları ile kamu düzenini bozduklarından merkezî devlet yetkesi (otoritesi) ile çatışmışlardır. Bu nedenle ortada Türk olmak ya da olmamak/kökenine yabancılaşmak diye bir sorun yoktur. Kaldı ki, "ulus" kavramı da bu dönemde bilinmemektedir. Öte yandan, devlet ve giderek bir imparatorluk kuran Selçuklular, (sonraları Osmanlılar) elbetteki başka etnik gurup ve kültürlerden olan insanları da devletlerinin çatısı altına alacaklardı. Çok

---

[73] **C.Cahen:** ***İslâmiyet....***; s.236.

[74] **O.Turan:** ***Selçuklular....- Alp Arslan'dan....***; s.34.

uluslu bir devlette ve hele bir imparatorlukta yönetim kadrolarında Türkler dışında kalan kişilerin bulunmasından ve başka kültürlerden yararlanmadan ve giderek bir sentez oluşturmadan daha doğal bir şey olamaz. Bu nedenlerle, bu gerçekleri yok saymak, tarihsel perspektiften soyutlanmış ve ayakları yere basmayan "romantik" bir ulusçuluktan başka bir şey değildir.

Bu görüş/eleştiri tümden yanlış ve haksız. Ancak, neden yanlış ve haksız olduğunu ortaya koymak ise, şu ana değin söylediklerimi çoklukla yinelemek olacak. Böyle yinelemekten kaçınarak ama bir "özet/sonuç" olarak şunlar belirtilebilir:

1- Değinildiği gibi, Oğuz boyları salt kendi iç gelişmeleri ve dinamikleri sonucunda "devlet"i kurmuş değiller. Daha kuruluş sürecinde devleti kuranlar arasında başka etnik guruplardan olanlar da bulunuyordu.

2- Bu "yabancılar" yönetim kadrolarında yer alacaklardı.

3- Bu oluşumu, kabileden devlet düzenine geçen her toplumda görmek olanaklı değil.

4- Şunu da ekleyeyim: Göçebe ya da yarı göçebe bir topluluğun egemenliği altına giren yerlerdeki yerleşik kültür genelde daha üstün olduğu için kendi üzerinde siyasal egemenlik kuranları etkisine aldığı, onları özümseyip biçimlendirdiği de bilinen gerçeklerden.

5- Gerçi, çok etnik guruplu/uluslu oluşumlarda kültürlerin kaynaştığı ve bir sentez ortaya çıkardığı doğrudur ama "hâkim kültür" diye bir şey de var. Yani, bu kültürlerden biri o "sentez"e damgasını basar. Yoksa, her biri eşit paylarla o "sentez"i oluşturmaz.[75] Selçuklu devleti giderek bu açıdan da köklerinden kopmuştur.

---

[75] Örneğin, İslâm dininde Yahudilikten de, Hıristiyanlıktan da çok şey vardır. Ama, İslâm, apayrı bir dindir. Öte yandan, Osmanlı kültürü ile Anadolu halk kültürünün birbirinden çok ayrı olmasının nedeni de, Anadolu'da buna damgasını basanın Türk kültürü olmasına karşılık, Osmanlı'da, göreceğimiz gibi, giderek başta Bizans olmak üzere başka kültürlerin ağırlık kazanmış olmasıdır.

6- Kaldı ki, kırsal ve kentsel kesimin İslâm'ı birbirinden ne denli başka algıladıklarını da oldukça ayrıntılı bir biçimde belirtmiş bulunuyorum.

7- Devlet — imparatorluk ayırımının da önemle anımsanması gerekiyor. Selçuklu İmparatorluğu'nun egemen ulusunun Türk ağırlıklı olmadığını görmüş bulunuyoruz.

8- Devletlerin sınıflaşma ile birlikte varlık kazandıklarına da değinmiş bulunuyorum. Her devlette, her zaman ve her yerde bir egemen sınıf olagelmiştir. Selçuklu devletlerinde bu egemen sınıf kimlerden oluşuyordu sorusuna verilecek yanıt, konuya kendiliğinden açıklık getirecektir. "Ezilen ve sömürülen kitle kimlerdir?" sorusuna verilecek yanıt ise açıklığı daha da pekiştirecek.

O halde, Oğuzlar'ın devlet düzenine uymadıkları için "Türkmen sorunu"nun ortaya çıkmış olduğu yargısı elbette doğrudur ama onlar bu devlet düzeni ileri bir aşama olduğu ve bu nedenle de ona ayak uyduramadıkları için değil, fakat yabancılarla ortak, kozmopolit yapıda bir sömürü düzeni olduğu için ona karşı gelmişlerdir.

"Ulus" ve "ulusalcılık" konusuna yeniden girmek istemiyorum. Şu kadarını söyleyeceğim: Türkler'i "hunhar" ve "köpek" olarak niteleyen **Aksaraylı Kerimeddin Mahmut**, içinde bu sözlerin geçtiği kitabını Selçuklu sultanına sunarken ve sultan da ona "ihsan"da bulunurken, ben bu devlete "Türk" devleti diyemem. Dahası, o tarihlerde de Arap, Arap; Fars, Fars, Türk de, Türk olduğunu pekâlâ bilmektedir. **Kaşgarlı Mahmud**'ın 1074'te bitirdiği **Divanü Lûgat-it-Türk**'te, "Türk"ten ve "Türkçe"den söz ettiğini kim nasıl görmezlikten gelebilir? **Karamanoğlu Mehmet Bey**'in Türkçe'yi, devletin o ana değin resmî dili Farsça olduğu için, resmî dil yapmış olması çok şey açıklamıyor mu?

Daha sonraları **Ebûlgazi Bahadır Han**[76] boşuna söylememiş: ***"Selçuklu Türkmen bolub, karıntaşımız teyip, ülke ve halkına faidesi tigmedi."***

[76] 1603-1663.

3
KUTALMIŞ OLAYI

-I-

Kayda değer ilk önemli ve bir iç savaşa dönüşen Oğuz/ Türkmen direnişi, **Alp Arslan**'ın babası **Çağrı Bey**'in amcası **Arslan**'ın oğlu **Kutalmış**'ın kendi açısından giriştiği taht kavgasında görülür. Bir iç savaş niteliğini kazanacak olan bu kavga, ilk bakışta gerçekten de bir taht savaşımı izlenimini veriyor. Ne var ki, bu savaşım, kısa sürede Türkmenler'in iktidara karşı yürüttükleri bir başkaldırı niteliğine bürünmekte gecikmeyecektir. Daha açık söylemek gerekirse, **Kutalmış** açısından bir taht kavgası, Türkmenler açısından ise toplumsal ve siyasal dışlanmışlığa, ekonomik sömürüye bir başkaldırı...

Gerçekte, Oğuz boyları, Büyük Selçuklu Devleti sultanlarına karşı koyan, ayaklanan hemen her soylunun yanında yer almış bulunuyorlardı. Salt bu olgu bile, onların devletten ne denli kopmuş olduklarını kanıtlar. Oğuzlar, **Kutalmış** olayının hemen öncesinde de, 1058'de **İbrahim Yınal**'ın yanında saf tutmuşlardı. Bu tutumun nedeni, Türk siyasal geleneğinde "hanedan" (soylular) dışından birinin başa geçmesinin düşünülemeyecek olmasıydı. Bu, onların doğrudan eyleme geçmesini önlüyordu, ancak ne zaman bir Selçuk soylusu direnişe geçse, ayaklansa, hemen onun yanı başında yer alıyorlardı. **Sultan Sancar**'a başkaldırıp onu tutsak ettiklerinde bile **Sancar**'ı önceleri yine de sultan olarak tanıyacaklar, en sonunda kendilerine baş olacak bir başka soylu arayacaklardır. İşte, bu nedenlerle, **Kutalmış**'ın saltanat dâvası Oğuzlar'a bir kez daha devlete başkaldırma olanağı yaratmış oluyordu.

-II-

Arslan Bey, Gazneniler'ce tutsak alınıncaya değin Selçuklu Devleti'nin başında bulunduğu için **Kutalmış**, Selçuklu tahtının kendisine ait olduğu savındaydı. Ancak, tahta **Tuğrul Bey** geçmişti. Bu nedenle, **Kutalmış**, tahta sahip olmak için ayaklanınca, **Tuğrul Bey**, onun üzerine asker yolladı (Nisan-Mayıs 1061). Yanında Türkmenler bulunan **Kutalmış, Tuğrul Bey**'in ordusunu yenilgiye uğrattı. Arkasından bulunduğu **Girdkûh Kalesi**'ni kuşatan **Humar Tekin**'in askerlerini bozdu. Fakat Mayıs 1063'de Selçuklu veziri **Amîdü'l-Mülk Kündurî,** onu aynı kalede kuşattı. Bu sırada **Kutalmış**'ın yanında 10.000 kişilik bir güç bulunuyordu. Kale her ne kadar alınması güç bir yerde idi ise de, yiyecek ve su sıkıntısı baş gösterince **Kutalmış** anlaşma yollarını aramaya başladı. Ne ki, bu sırada **Sultan Tuğrul**'un ölüm haberi gelince **Kündurî** başkent **Rey**'e dönmek zorunda kaldı.

Kutalmış, bu durumdan yararlanarak kaleden inmekte, Türkmenler'den yardım istemekte gecikmedi. 50.000 kişilik bir Türkmen ordusu kısa bir süre içinde **Kutalmış**'ın komutasında toplandı. Ayaklanmasının başında da Türkmenler'den yararlanmış olmakla birlikte, bu andan sonra **Kutalmış olayı**, hem nitelik ve hem de nicelik yönünden bir Oğuz/Türkmen eylemi olarak gelişti.

Ordusu gittikçe güçlenen **Kutalmış**, başkent **Rey**'i kuşattı (Kasım 1063), başkent önlerinde bir orduyu daha yenilgiye uğratarak komutanları başta olmak üzere birçok tutsak aldı. Kuşatma sürederken, **Kündürî**'nin daha önceden haber salıp sultanlığını tanıdığı ve yardımını istediği **Alp Arslan** başkenti kurtarmak için davranmıştı. Bunu duyan **Kutalmış** yeni güçler toplamak amacı ile kuşatmayı kaldırdı. Yolda **alp Arslan**'ın öncülerinden bir bölümünü daha yenilgiye uğrattı ise de **Alp Arslan** ile yaptığı son savaşta yenik düştü, kaçarken atından düşerek öldü (Aralık 1063).

Türkmen eylemi de böylece dağılıp yitti.

-III-

Olayın tarihin yazdığı öyküsü böyle.

Ama bu öyküyü konumuz açısından değerlendirirsek önce anonim bir Selçuklu tarihinden şu tümceyi anmak gerekir: *"Türk askerleri de onunla* [Kutalmış ile] *birlik oldular."*[77] **Faruk Sümer** ise diyecektir ki, *"Bu sırada Alp Arslan'ın yanında Kül-Sarığ, Sav-Tegin, Buldacı, Sunkurca, Ağacı gibi emirler vardı ki, bunların hepsi veya çoğu Memlûk menşeli idiler. Gerek Tuğrul Beyin, gerek Alp Arslan'ın büyük emirleri arasında birkaç Türkmen beyinin görülmemesi gerçekten hayret verici bir husustur."*[78] **Sümer**'in bu saptamasına **Bündarî**'nin, savaşın bitiminde **Alp Arslan**'ın pek çok Türkmen'i öldürttüğünü ve onlardan çokça "ganimet" aldığını belirttiğini de[79] eklersek, daha ele aldığımız ilk olayımızda bu kitabın başından beri söylenenlerin somut bir kanıtı açıkça karşımıza çıkar.

Bu savaşlar sırasında ve özellikle de **Rey** önlerinde Türkmenler'in bir Türk ülkesinde, kendi ülkelerinde değil de, yabancı ve düşman bir ülkedeymiş gibi davranmış olmaları, konuyu gerçek boyutlarıyla kavramak bakımından önemlidir. Gerçekten de, Türkmenler, ülkeyi yağmalamış, tutsak aldıkları kadınları bile öldürmüşler.[80]

Prof.Dr.Köymen, bu davranışın nedenini benim açıklamaya çalıştığım yönde şöyle özetliyor:

"[Kutalmış'ın] *yeni bir ülke fetheder gibi çevreyi yağmalaması, kadınları esir etmesi ve öldürmesi yalnız hanedanın iki ezelî rakibi arasındaki düşmanlıkla izah edilemez. Bunda şüphesiz devletin kuruluşundan sonra yerleşik halk ve gûlâm sistemine dayanan klâsik İslâm devleti haline gelmesi yüzünden*

---

[77] ***Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi***; yyn. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952, s.7.

[78] **F.Sümer:** ***Oğuzlar (Türkmenler)***....; s.107.

[79] **Bündarî**: s.27.

[80] **M.A.Köymen:** ***Selçuklular Devri Tarihi***....; s.64.

kenarda kalan Türkmenlerin intikam arzularının da etkisi vardır."[81]

Olayın bu yönü önemlidir. İlerde, Osmanlı Devleti'nde de, iktidar odaklarından uzaklaştırılan ya da başka bir deyişle devlet nimetlerinden (artı-üründen) yararlanmaları engellenen, bir de üstelik aşağılanıp sömürülen kesimlerin devlete nasıl baş kaldırıklarını, önce de belirttiğim gibi bu kesimlerin Türkler'den oluştuğunu, bu nedenle de bu kalkışmaların hemen hemen tümünün Türkmen eylemleri olduğunu göreceğiz. **Kutalmış** olayı, bu sürecin ilklerindendir. Türkmenler'in Asya'da böylece başlayan bu eylemleri, Anadolu'da sürüp gidecektir. **Füruzan Tökin**'in sözleriyle, *Anadolu baştan başa ferdî ve içtimaî istiklâlleri için çarpışan Türkler'in kemikleriyle, kanlarıyla doludur."*[82] **Kutalmış**'ın yanında savaşan Türkler, Anadolu direnişlerinin öncüleridir.

---

[81] **M.A.Köymen:** ***Alp Arslan Ve Zamanı***; s.82-83.

[82] **Füruzan Tökin:** ***Türkiye'de Halk Hareketleri***; İstanbul, 1968, s.60.

4
BÜYÜK OĞUZ AYAKLANMASI

-I-

Oğuzlar, zaman zaman direnmeler gösterseler de, Kutalmış olayından sonra güç koşullar altında ve iktidar odaklarından dışlanmışlık içinde, üstelik sultanın sarayına yılda 24.000 koyun da vererek, yaşamlarını yine Büyük Selçuklu Devleti çatısı altında sürdürüyorlardı. Oysa, **Bündarî**'nin dediğine bakılırsa, **Sultan Sancar** bir oturuşta 5 gün durmadan şarap içiyor, bu sırada *"cömertliğin her çeşidi"*ni sergiliyor, hazineden sağa sola para dağıtıyor ve yalnız altın olarak dağıttığı para bu süre içinde 700.000 dinara ulaşıyormuş.[83] **Bündarî, Sultan Sancar**'ın, Oğuzlar'dan alınan bu 24.000 koyunun tüketildiği saraydaki yaşantısını şöyle anlatıyor:

"Sancar'ın âdeti şöyleydi. Beğendiyi bir köleyi satın alır, sonra ona âşık olur ve onu sevmekle iştihar eder [ün salar], *onunla ünsiyet etmeğe* [dostluk etmeye] *meftun olur* [tutulur]. *Malını canını ona feda eder, sabah şarabını akşam şarabını onunla içer, hükmünü onun eline verir ve saltanatını ona tevdi eder. Fakat gecesi onun gündüzünü silip götürdükte ve menekşesi onun nar çiçeğini kuşattıkta (teraveti gittikte)* [körpeliği gittikte] *ondan gönlü soğur ve ona b'uz eder* [yüz çevirir], *ondan ayrılır, ona b'uz etmekte o raddeye varır ki, vuslattan onu terk etmekle iktifa etmez* [âşıkı olarak onu bırakmakla yetinmez], *müsterih olmayı onu öldürtmekte görürdü."*[84]

Sancar, Sunkur adlı köle için önce hazineden mallar dışında 700.000 dinar harcamış, ancak 2 yıl sonra ondan bıkınca bıçaklattırarak öldürtmüş. Sultanın böyle gönül bağladığı ama

---

[83] **Bündarî**: s.247.

[84] a.y.,s.244.

sonra öldürttüğü öteki kölelerin adları da, **Geçkûllah Kaymaz** ile **İhtiyarüddin Cevher Utaci** imiş.[85]

Bu arada şuna dikkatleri çekmek isterim: Bu tür bir yaşam Türk töresine aykırı ama yerleşik İran kültürüne uygundu!...

Oğuzlar'ın ayaklanmalarına ve Selçuklu ülkesini kan ve ateşe boğan gelişmelere gelince; kıvılcım, işte **Sancar**'ın böylesine bir yaşam sürdüğü sarayının mutfak nâzırı (han-salar) yine koyunlarını alıp getirmesi için tahsildarını Oğuzlar'a gönderdiğinde çakacaktır. Bu tahsildarın Oğuzlar'a aksilik çıkarıp kötü davranması, rüşvet istemesi üzerine, bu kez Büyük Selçuklu Devleti'ni yıkılışa değin sürükleyen olaylar zincirinin ilk halkasının patlak verdiğini görüyoruz.

Olayın ilk aşaması şöyle:

Belh yöresinde **Huttelan** otlaklarında bulunan Oğuzlar, bu tahsildarı öldüreceklerdi. **Belh** valisi **İmâdüddin Kamac, Merv**'e, Sultan'ın yanına giderek o ana değin henüz duyulmamış olan bu olayı anlatıp, Oğuzlar'ın bu davranışlarının gerçekte devlete karşı olduğunu ve onları yola getirmek gerektiğini söyleyerek ondan yetki aldı. **Kamac,** bu ek yetkiyi alırken **Sancar**'a, Oğuzlar'dan 24.000 yerine 30.000 koyun alacağına da söz verecekti.

Kamac, Belh'te önce Oğuzlar'dan öldürülen tahsildarın diyetini istedi. Bu isteği geri çeviren Oğuzlar, **Kamac**'ın adamını kovdular. Bunun üzerine **Kamac,** büyük bir ordu ile Oğuzlar üzerine yürüyecek, ancak onlarla yaptığı savaşta ordusu dağılacak, oğlu ve kendisi öldürülecektir.

-III-

Tarihçilerin belirttiklerine göre bundan sonra olaylar şöyle gelişmiş bulunuyor:

Vali ile oğlunun öldürülmesi ve bu yenilgi başkentte büyük tepkilere yol açacaktı. Üstelik, bu kere, Oğuzlar, herhangi

[85] a.y.,s.244-246.

bir soylunun yönetimi altında değil, ama kendi başlarına devlete karşı gelmişlerdi. Bürokrasi ve saray ileri gelenleri, **Sultan Sancar**'dan Oğuzlar'ın ağır bir biçimde cezalandırılmalarını istiyorlardı. Bu çevrelerin isteği üzerine **Sancar**, Oğuzlar üzerine sefere çıkmaya karar verdi.[86]

Ne var ki, Sultan'ın üzerlerine geldiğini duyan Oğuzlar ona karşı gelmekten çekindiler. **Sancar**'a elçiler göndererek yapılan haksızlıkları, bu haksızlıklar karşısında öyle davranmış olduklarını, **Kamac**'ı öldürmelerinin ve ordusunu bozmalarının ise kadınlarını, çocuklarını ve canlarını korumak için olduğunu anlatmaya çalıştılar. **Kamac** ve oğlu için 100.000 dinar ve 1.000 köle vermeye hazır olduklarını bildirdiler. **Sancar**'ın ordusu üzerlerine varınca da önlerine kadınlarını ve çocuklarını katarak ve yalvararak onu karşıladılar.[87] **Sancar**, Oğuzlar'ın açıklama ve önerilerini kabul ederek geri dönmek istedi Fakat yanında bulunan *"saray adamları"* sultanı zorladılar ve onu kandırdılar.[88] Hatta aralarında **Kamac**'ın torunu da bulunan bu kişiler, Oğuzlar'ın yalvarmalarına dayanamayarak geri dönecek olan Sultan'ın atının dizginlerini tutarak onu savaşa sürüklediler.[89] Çaresizlik içinde kalan Oğuzlar, çoluk çocukları ile birlikte savaşmak zorunda kaldılar. Ne ki, bozguna uğrayan **Sancar**'ın ordusu oldu (Nisan 1153). **Sancar**, Oğuzlar'ın eline düştü.

Oğuzlar, kendilerini hâlâ devletin egemen ulusu olarak görmek istiyorlardı. Onlara göre belki sultan kandırılmıştı, ama devlet kendilerinindi. **Bündarî, Sancar**'ın Oğuzlar'ca tutsak edildiği sahneyi şöyle anlatır:

"Guzların [Oğuzlar'ın] *emiri atından indi ve yer öptü, inadı ile Sencer'in* [Sancar'ın] *atının dizginini tuttu. Sencer'e*

---

[86] **Mehmed Fuat Köprülü:** ***Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları***; Bell., C.VII, sayı 27, 1943, s.481.

[87] **Mehmet Altay Köymen:** ***Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi***; C.II: ***İkinci İmparatorluk Devri***; T.T.K.,yyn., Ankara, 1964, s.410.

[88] **M.F.Köprülü:** ***Anadolu Selçuklu....***; s.481-482.

[89] **M.A.Köymen:** ***Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi***; C.II, s.455.

bol bol dua etti ve senin kavmin eza ve cefaya başladılar, tebaaya iyi bakmasını bilmediler. İşte biz senin etrafında hizmetçileriniziz, senin sözünü söyleriz ve senin sözünü dinleriz, dediler."[90]

Bu utkularından sonra Oğuzlar, kaçmayı başarıncaya değin **Sancar**'ı 3 yıl süreyle yanlarında dolaştırmışlar. Önceleri göstermelik de olsa saygıda kusur etmedikleri, hatta **Sancar** yüzlerine karşı sert sözler söylese de, onlara sövse de ses çıkarmadıkları belirtiliyor.[91] Ancak, gündüzleri onu hakan yerine oturtmalarına karşılık geceleri demir bir kafes içinde tutuyorlarmış.

Oğuzlar'ın yanlarında **Sancar** İran'ın içlerine doğru ilerlediklerini, **Merv, Tûs, Meşhedi, Nişapur** ve **Serahs** kentlerini yağmaladıklarını, paralarının yerlerini söylemeyenlere işkence ettiklerini, cami yıktıklarını, din adamlarını[92] ve devlet memurlarını öldürdüklerini görüyoruz. **Köymen**'nin dediğine göre; *"cemiyetin alt tabakasını teşkil eden işsiz güçsüz tabakası da"*, yani yoksul kesim de onlara katılmıştı ve ayaklanma sona erdiğinde, varsıl kişiler, din adamaları ve devlet görevlilerinin oluşturduğu bu sınıftan her 4 kişiden 1'i öldürülmüş bulunuyordu.[93]

---

[90] **Bündarî:** s.253-254.

[91] a.y.,s.254.

[92] Oğuzlar'ın camilere ve din adamlarına karşı bu davranışlarının nedenini daha iyi anlaşılabilmesi için Köymen'in verdiği şu bilgiyi de burada anmak gerekiyor: *"Alp Arslan zamanında devlet Sünnî mezheplerive bilhassa Hanefîliği ve Şafîliği himaye ediyordu..... Selçuklular'ın din adamlarına karşı davranışları ve tutumları kendilerinden önceki zamanlardan çok farklıdır..... çok daha cömert davranmıştır. Bunun neticesi olarak, devlet teşkilâtında vazife almış olsun veya olmasın, binlerce din adamı..... devlet hazinesinden, Selçuklular'dan önce hiçbir devlette görülmemiş ölçüde, çok defa hayatları boyunca devam eden, tahsisat almışlardır"; "devlet hizmetinde bulunmak, ticaret ile meşgul olmaktan çok daha kârlı idi."* — **M.A.Köymen:** ***Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi***; C.III: ***Alp Arslan Ve Zamanı***; 1992 A.K.D.T.Y., T.T.K.., yyn., Ankara, s. 466, 476.

[93] a.y., 1954 basımı, C.II, s.455.

-III-

Olayların bu yönde gelişmiş olması, bir kere başkaldırının ekonomik nedenlere, daha açık bir anlatımla ekonomik sömürü ve haksız vergi alınmasına bağlı olduğunu kanıtlar.

İkincisi, salt bu açıdan bakıldığında bile, sınıfsal bir nitelik taşıdığı kendiliğinden anlaşılacaktır.

Üçüncü olarak, daha önce altını çizdiğimiz şu gerçeği de anımsamamız gerekiyor: Yoksul, sömürülen sınıftan olanlar, Türk; varsıl, sömüren sınıftan olanlar ise, kozmopolittir.

Öte yandan, Oğuzlar'ın kendilerine zorla kabul ettirilmek istenen ancak yaşam biçimlerine ters düşen dinsel, toplumsal ve siyasal sistemi içlerine sindiremedikleri de açıkça ortadadır. Unutmamak gerekir ki, bu başkaldırı sırasında Oğuzlar, Müslüman olmuş bulunuyorlardı. Ama şu işe bakın ki bu Müslüman Oğuzlar camileri yakıp yıkıyorlar ve Müslüman din adamlarını öldürüyorlar!...

Selçuklu devlet düzeninin Oğuzlar'a ne denli yabancı geldiğini ve ciddîye alınmadığını göstermesi bakımından, **Merv**'de iken Oğuz önderlerinden **Bahtiyar**'ın tutsak Sultan'dan buradan kendisine iktada bulunulmasını istemesi ama **Sancar**'ın başkentten hiç kimseye ikta verilemeyeceğini, bunun olanaksız olduğunu anlatmaya çalışması üzerine, o sırada Sultan'ın yanında bulunan Oğuzlar'ın onun bu sözlerine kahkahalar atarak gülmeleri açıklayıcı olsa gerektir.[94]

Ne var ki, Oğuzlar, Selçuklu ordusunu bozmalarına, İran içlerinde ilerlemelerine, **Sultan Sancar**'ı ellerinde tutmalarına ve ondan sonra da hanedandan başlarına geçecek birini aramalarına karşın, iktidarı ele alarak devlete egemen olamamışlar. Kuşkusuz, bunda, bölgenin yerleşik halkına karşı besledikleri kin sonucunda yıkıcı bir biçimde davranmalarının etkisi büyük. Öte yandan, devletin ekonomik ve malî olanaklarını kendi adlarına örgütleyecek yerde buna hiç önem vermemeleri, daha doğrusu önemini kavrayamamaları, hatta tersine davranmaları, so-

[94] a.y., C.II, s.425.

nuç olarak eylemlerinin dağılıp parçalanmasına, kendi kendine yitmesine yol açmış bulunuyor. Bununla birlikte, devletin ekonomik ve toplumsal-siyasal yapısını alt-üst etmiş olmaları, Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküş sürecini başlatacaktır. Kurdukları devletin kendilerine yabancılaşması üzerine, yine kurucularınca yıkılışa sürüklenmesi tarihin ilginç sayfalarından biri. Ama, Osmanlı Devleti'nin de, kurucuları Türkler'in **Mustafa Kemal Paşa'**nın önderliğindeki Ankara Hükümeti tarafından tarihe gömülecek olması bu ilginç sayfaya daha bir anlam kazandırıyor.

5
BABAÎLER BAŞKALDIRISI

-I-

Büyük Selçuklu Devleti'nin izlediği siyasa sonucu Türkler Batı'ya doğru göçerek Kendilerine geçim olanakları sağlamak için Anadolu'yu yurt edindiler. Burada Anadolu Selçuklu Devleti kuruldu. Bu bölümün başında belirtildiği gibi, bu devletin de toplumsal ve siyasal yapısı Büyük Selçuklu Devleti'nin çizgisindeydi. Üstelik, Türkler'in geçim koşulları daha da ağırlaşmıştı. Sürekli savaşların malî yükünü halk çekiyor, vergileri onlar ödüyor, devlet örgütü de doğru dürüst çalışmıyordu, *"bütün sosyal sınıflar durumdan şikâyetçi"* bulunuyordu.[95] Bu arada, Doğu'da gelişen Moğol tehlikesi karşısında Anadolu'ya yeniden Türkmenler doluyor ve bunların durumu yeni sorunlara neden oluyordu.[96] 1237'de tahta **II.Keyhüsrev**'in geçişi ile daha da gelişen huzursuzluk son kerteye ulaşmıştı.[97] Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenler'in inanç ve toplumsal davranış biçimlerini sürdürdüğünü biliyoruz. Yeni yeni göçüp gelenler de, bu eğilimlerin canlı tutulmasını sağlıyorlardı. Devlet

---

[95] **M.F.Köprülü:** ***Les Origines de L'Empire Otoman***; s.60.

[96] Örneğin, Prof.Dr.Ahmet Yaşar Ocak'ın belirttiğine göre, sayıları gittikçe artan Türkmenler'in koyun, at ve hatta deve sürüleriyle yazın yaylaya çıkmaları ve kışın düze inmeleri sırasında sürülerin yerleşik halkın tarlalarına ve bağlarına verdikleri zararlar ve zaman zaman yağmacılık yapmaları sürtüşmeler, çatışmalar ve devletin Türkmenler üzerine varması ile sonuçlanıyordu. —**Ahmet Yaşar Ocak:** ***XIII.Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl <Babaîler> İsyanı Ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri***; Dergâh yyn., İstanbul, 1990, s.65.

[97] **O.Turan:** ***Selçuklular Tarihi....***; 228.

ise, bu insanlara *"yalnız istismar edilen unsur gözüyle"* bakıyordu.[98]

İşte, bu ortamda Anadolu'da Yesevîlik, Babaî tarikatini doğuran en önemli akım olmuş.[99] Gerçekten de, *"medreselerde ömür çürüten bir avuç insanın anlayabildiği kitabî ilimden öğrenilen din kaideleri Mevlana devrinin sefil insanına hiç de teselli vermiyor"*,[100] o, anlayabildiği ve Şamanî yönü ağır basan ve şeyhlerini eski Şamanları yerine koyduğu bu "halkçı" anlayışa içinde bunaldığı güç koşullarda son bir umutla sarılıyordu. Oysa, devletten geçinenler, egemen çevreler, İslâm ortodoksisini yani Sünniliği, devlet ideolojisi durumuna getirmişlerdi. Böylece aradaki uçurum giderek daha de derinleşmekteydi. Bu, aynı zamanda, günümüzde de tanık olduğumuz aydınlar ve halk arasındaki kopukluk, aydınların halkla bütünleşememeleri demekti.

-II-

Horasan'dan Anadolu'ya gelen ve Amasya'da yerleşen **Baba İlyas** adlı bir şeyh,[101] Babaîliği bu dönemde bu koşullar altında geliştirdi. Önce Kayseri'de kadılık yaptı, daha sonra Amasya'daki dergâh şeyhliğine getirildi Bu sıralarda **Baba İshak** adlı bir derviş,[102] onun izdeşleri (müridleri) arasına katılacaktı. **Baba İshak**'ın kısa sürede ününün arttığı, Türkmenler'in sevgi ve saygısını kazandığı belirtiliyor. Bu arada Amasya valisi **Hacı Toğrak Bey** Babaîlik yoluna girecek ve bu durum da **Baba İshak**'ın halk üzerindeki etkisini arttıracak, bir

---

[98] **F.Sümer:** ***Oğuzlar (Türkmenler)....***; s.158.

[99] Bu konuda bkz: **M.F.Köprülü:** ***Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar***; s.151; **Burhan Oğuz:** ***Türk Düşüncesi Ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri;*** Simurg yyn., C.III, İstanbul, 1997, s.162 vd..

[100] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.35.

[101] Baba İlyas'ın kimliği için bkz. **Hamza Aksüt:** ***Anadolu Alevîliğinin Sosyal Ve Coğrafî Kökenleri***; Art yyn., Ankara, 2002, s.70-78.

[102] Baba İshak'ın kimliği için bkz. a.y.,s.78-88.

süre sonra "veli" olarak görülmeye başlanacaktı.[103] Bu noktada ilginç ama aynı zamanda tartışma konusu olan bir şey de, Türkmenler'in **Baba İshak**'ı peygamber olarak görüp görmedikleridir. Çünkü, genelde öne sürüldüğüne göre Türkmenler **Baba İshak**'a **"Baba Resul Allah"** diyerek peygamberlik düzeyine çıkarmışlar ve zikirde bulunurken **"Lâ ilâhe illahlah Baba Resul Allah"** demişler.[104]

Buna karşılık, **Hamza Aksüt**'e göre, *"Baba Resul, ya Resulayn'da kışlayan Türkmenlerden, ya da ikinci merkez olan Pazarcık yöresindeki Resullü Türkmenlerindendir. Baba Resul, gerçek bir ad değil, bir hitap adıdır. Baba Resul peygamberlik iddia etmemiştir. Taşıdığı hitap adının Resul bölümü, onun peygamberlik iddia ettiği yorumuna yol açmıştır. Merkezî güç, bu yorumu Babalara karşı savaşta bir propaganda aracı olarak kullanmıştır."*[105]

---

[103] **O.Turan:** ***Selçuklular Zamanında Türkiye***; s.424.

[104] a.y.,s,424,

[105] **H.Aksüt:** s.77. Aksüt'ün bu görüşünün bir gerekçesi de şöyle: *"Zaten, Baba Resul ifadesindeki Resul sözcüğünün peygamberlik anlamında olması, ifadeyi anlamsız kılar. Yani, Baba Resul'deki Resul'ün yerine peygamber sözcüğünü koyduğumuzda 'Baba Peygamber' ortaya çıkar ve bu adlandırma çok saçma olur. Baba, kişi adı değil ki, İsa Peygamber der gibi Baba Peygamber denilsin. Baba, bir unvandır. Bu anlamsızlık, 'Türkmenlerin, ayaklanma önderine Baba Resul demekle yetinmeyip Baba Resullah da dediği bazı kaynaklarda yer alıyor' denilerek anlamlılığa dönüştürülmek istenebilir. Oysa, Türkçede kişiye tümceyle hitap edilmez. Hacı Bektaş Vilayetnâmesinde de Baba Resul hitap adı vardır. Bu veriyi kullanarak Hacı Bektaş'ın çevresindeki bu kişi peygamberlik iddia etmiştir denilebilir mi? Hacı Bektaş'ın halifesi olan Baba Resul, yine Resulayn'dan ya da Resullü topluluğundan ad almış bir babadır. İddia edildiği gibi, Bektaşiler, zaman içinde 'Baba Resul ile Hacı Bektaş arasındaki halifelik ilişkisini Hacı Bektaş lehine değiştirmiş' değildir. Bu Baba Resul, aynı topluluğunun başka babasıdır."*—a.y.,s.76.

Burhan Oğuz ise diyor ki, *".....buradaki peygamber kavramı, İslâm ilâhiyatındaki Allah tarafından vahye mahzar kılınan ve şeriat getirmekle görevli peygamber mânasına alınmayacaktır. Bu, Baba İlyas için söz konusu olamaz ve ancak* mehdîlik *kavramı ile yorumlanabilir, şöyle ki zulme maruz kalan, şiddetli manevî, fikrî ve siyasî baskı altında ezilen, kurtuluş umudunu yitiren bir toplumda insiyakî olarak ortaya çıkan bir* messianism*'den başkası değildir."*[106]

Burhan Oğuz, Abdülbaki Gölpınarlı'nın bu yaklaşık aynı görüşte olduğunu belirtiyor ve ondan şu sözleri aktarıyor: *Baba İlyas'ın peygamberlik iddiası da sanıyoruz ki adından meydana gelen bir isnad, bir iftiradır. İran'da hâlâ Abdürresûl adını taşıyanlar vardır....."*[107]

Durum ne olursa olsun bir kere şurası tartışmasız bir gerçek: Babaîler başkaldırısında Türkmenler'in inançları Selçuklu devlet katlarındakilerinden çok daha başkaydı.[108] Bu başkalığın nasıl oluşup geliştiğini de görmüş bulunuyoruz. Egemen çevrelerin, Sünnîliği bir devlet ideolojisi yaparlarken, bunun dışında kalan inançtan olanları ve öyle davrananları sapkınlıkla suçlayacak olmaları doğaldı. Hep böyle olacağını da göreceğiz. O nedenle, kendi açılarından bir karşı propaganda olarak, **Baba İlyas**'ın peygamberlik savında bulunduğunu ortaya atmış oldukları yargısı ussal bir yaklaşım. Ama şu da var: Türkmenler, besbelli ki **Baba İshak**'ı bir "*kurtarıcı*" olarak görmüşler. "Karizmatik"[109] bir önder olduğu da kuşkusuz.

---

[106] **Burhan Oğuz:** ***Türk Halk Düşüncesi....***; C.III, s.167.

[107] a.y.,s.167.

[108] Süryani tarihçi Malatyalı **Ebu'l Farac** olaydan söz ederken, *"Araplar'ın dinine karşı fena bir ayrılık hareketi baş gösterdi."* demekle (**H.Aksüt**: s.41) Türkler'in "din"inin Araplar'ınkinden ne denli başka olduğunu vurgulamış olmaktadır.

[109] "Karizma" sözcüğü Yunanca'da "tanrı vergisi/bağışı" anlamına geliyor. "Karizmatik önder" ise, insanları etkileyip büyüleyen, kitleleri ardından sürükleyen niteliklere sahip önder anlamında.

Siyasal açıdan **Baba İshak**'ın öğretisinin devletin Türkmenler'e yaptığı haksızlıklar ve zulüm üzerine kurulu olduğu anlaşılıyor.O, Türkmenler'e uğradıkları haksızlıkları anlatmış, buna karşılık Selçuklu ileri gelenlerinin ahlâk dışı davranışlarını gözler önüne sermiş, tüm insanların eşit haklara sahip olmalarına karşın bu azınlığın onların haklarını çiğnediğini belirtmiş. Selçuklu Devleti'nin yıkılacağını, yerine hak ve adaletin gözetileceği yeni bir düzen kurulacağını bildirmiş.[110] Ner var ki, bu hak ve adalete dayanan düzenin gerçekleşmesi için bir **devrim** (ihtilâl) yapılması gerekliydi. Devrim günü için Türkmenler, onun işaretini beklemeliydiler. Bu öğretisinin kaçınılmaz sonucu olarak **Baba İshak**, devrime katılmaları için öteki etnik ve dinsel guruplara da çağrıda bulunuyordu. Öğretisi, toplumsal ve ekonomik temellere dayalı devrimci bir öğretiydi.[111]

-III-

Baba İshak, beklenen işaretini verince, alevlenmek için yalnızca bir kıvılcım bekleyen **Şamlu (Halep), Beğdili, Kınık, Eymir, Avşar, Salur, Bayat, Kızık, Yazır, Garkın, Bayındır, Harbendeli, Barak, Çepni ve Beriyyecik, Resulayn** ve **Bozova** yöresi Türkmenleri,[112] 50.000 kişilik bir güç olarak toplandılar ve 3 ağustos 1239'da Babaîlik sözden eyleme geçti. **Baba İshak**'ın çağrısı üzerine Anadolu halkı *"karınca ve çekirgeler gibi hemen ayaklanmış, sözleştikleri gün ve saatte isyan bayrağını kaldırmışlar"*dı.[113] Türkmenler'den başka bu eyleme başka topluluklardan katılanlar da bulunuyordu. **Müneccimbaşı**'nın deyişiyle, *"Din, ulus ayırt etmeksizin sürüler bir yere geldi-*

---

[110] **O.Turan:** ***Selçuklular Zamanında Türkiye***; s.214; **F.H.Tökin:** s.25-26.

[111] **J.-P.Roux:** ***Türkler'in....***; s.195.

[112] Bu devrim girişimine katılan Türkmenler'e ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **H.Aksüt:** s.17-37.

[113] **İbni Bibi:** s.208.

ler."[114] Ancak, eylem, başka topluluklardan katılanlar olmakla birlikte bir Türkmen eylemiydi ve Türkmenler mallarını satıp elde ettikleri paralarla silâhlanmışlardı.[115] Yine çocukları ve kadınları yanlarındaydı. **Baba İshak**, eyleme geçmek için buyruğunu gelişigüzel vermemişti. Her şeyden önce halkı öğretisiyle bilinçlendirmişti ve asıl önemlisi, **II.Keyhüsrev**'in Anadolu'dan sürdüğü ve **Halep** ile **Antep** yöresinde bulunan **Harzem** Türkmenleri ile anlaşmıştı; ayrıca Selçuklu orduları da Doğu'da bulunuyordu.[116]

Bu devrim amaçlı başkaldırının gelişimine gelince, şöyle: Türkmenler; **Sümeysat, Kâhta** ve **Hısn Mansûr**'u (Adıyaman) ele geçirdiler, kendilerine uymayanları öldürdüler, mallarını yağmaladılar, katılanlara ilişmediler, aman verdiler. **Malatya** subaşısı **Muzafereddin Ali-şir**, Babaîler üzerine yürüdü, fakat yenildi. Subaşı, **Malatya**'da **Kürtler**'i ve **Germiyanlılar**'ı silâhlandırarak Türkmenler'i durdurmak istedi ise de yeniden bozguna uğradı. Bunun üzerine Babaîler **Sivas**'ı da ele geçirdiler, devlet ileri gelenlerini öldürüp kenti yağmaladılar. Eylem başarı kazandıkça katılanlar çoğalıyordu. **Tokat** ve **Amasya**'ya doğru ilerlediler. **Keyhüsrev**, başkenti bırakıp kaçtı. Bu sırada **Baba İshak, Amasya**'da bulunuyordu. Ancak, **Keyhüsrev**'in **Amasya** subaşılığı ile görevlendirdiği **Mübarizeddin Armağan-şah,** Babaîler'den önce kente ulaştı ve **Baba İshak**'ı yakalayarak kale burcuna astı. **Baba İshak**'ın öldürülmesi, Babaîleri durdurmadı ve **Arnağan-şah**'ı ele geçirerek öldürdüler. Artık **Konya**'ya doğru ilerliyorlardı. **Keyhüsrev**, bütün Selçuklu güçlerini bir araya getirdi ve 60.000 kişiyi bulan bu ordunan komutanlığını **Necmeddin Behramşah**'a verdi. **Behramşah**, önce Selçuklu ordusunda bulunan Hıristiyan askerleri Babaîler üzerine gönderdi. Babaîler ile son olarak yapılan savaşta **Frank** askerlerinin öncülüğü ve yardımı ile Selçuklu ordusu ilk aşama-

---

[114] **Müneccimbaşı:** ***Müneccimbaşı'ya Göre Anadolu Selçukîleri***; çev. Hasan Fehmi Turgal, İstanbul, 1935, s.208.
[115] **O.Turan:** ***Selçuklular Zamanında Türkiye....***; s.422.
[116] **M.F.Köprülü:** ***Les Origines de L'Empire Ottoman***; s.60-61.

da 4.000 kişiyi kılıçtan geçirdi, arkasından kitlesel kırım yapıldı.[117] **Müneccimbaşı,** *"Erleri, erenleri öldürüldü."* diyor.[118] **İbni Bibi**'nin deyişle de, *"Genç yaşlı kimseye aman verilmedi. Ardından büyük ordu yetiştiği zaman piştar kuvvetleri kumandanları işi bitirmişlerdi. İki üç yaşındaki çocuklardan başka hiçbirini sağ bırakmadılar."*[119] **Keyhüsrev,** Türkmenler'i böylece öldürüp yok ettikleri için **Frank** askerlerine 300.000 filorin arlın vererek ödüllendirdi.[120]

-IV-

Prof.Dr.Ahmet Yaşar Ocak, Babaî başkaldırısının nedenlerini önce **temel nedenler** çerçevesinde ikiye ayırıyor. Bu temel nedenlerin ilki, ekonomik. **Ocak**, ekonomik nedeni, ana çizgileriyle benim şu ana değin anlatmaya çalıştığım biçimde belirtiyor. İkinci temel nedeni ise, toplumsal ve psikolojik açıdan açıklıyor. **Ocak**'ın bu nedeni açıklama biçimi de, yine, Türkler'in devlet çevrelerince aşağılanmaları, devletin onlara yabancılaşması olarak özetlenebilir. **Kolaylaştıcı nedenler** de, elverişli dinsel koşullar ve siyasal ortamın uygunluğu.[121] Gerçekten de, **Baba İshak** öldürüldükten sonra da, Türkmenler'in dağılmayarak eylemlerini sürdürmeleri, olayın temel nedeninin dönemin toplumsal ve ağır ekonomik koşullar olduğunun önemli bir kanıtı.[122] Başlarında artık karizmatik önderlerinin bulunmamasına karşın, eylemlerini sürdürmeleri ancak bu biçimde açıklanabilir.

---

[117] **O.Turan:** ***Selçuklular Zamanında Türkiye***; s.422-424.

[118] **Müneccimbaşı:** s.60.

[119] **İbni Bibi:** 210.

[120] **O.Turan:** ***Selçuklular Zamanında Türkiye***; s.425.

[121] **Ahmet Yaşar Ocak:** ***XIII.Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babaîler) İsyanı Ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri***; Dergâh yyn., İstanbul, 1980, s.59-79.

[122] Başkaldırının nedenleri için ayrıca bkz. **Abdullah Tekin:** ***Babalılar Ayaklanması - Hacı Bektaş'ın Ayaklanmadaki İşlevi Ve Babalılığı Bektaşîliğe Dönüştürmesi***; Ankara, 1978, s.40-46.

Türkçeyi resmî devlet dili yapacak olan **Karamanoğlu Mehmet Bey**'in dedesi **Nurüddin Sofî**'nin (Nûre Sofî) ve yine onun **Gıyaseddin Siyavuş** adıyla tahta geçireceği **Cimri**'nin de Babaî dervişleri olmalarının, kuşkusuz, gelişmeler içinde anlamı ve önemi büyüktür.[123] Buna karşılık, Babaîler'in üzerine gönderilen son büyük ordunun vurucu ve öncü gücünü paralı **Frank askerleri**'nin oluşturması ise, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kendi özünden ne denli kopmuş olduğunun, egemen çevrelerin Türk halkına nasıl yabancılaştığının ve kozmopolitleştiğinin, hangi güçlerle kaynaştığının su götürmez bir kanıtıdır.[124] **Köprülü**'nün de belirttiği gibi, bu ölçüde köklü toplumsal ve ekonomik çelişkiler içinde bulunan bu sınıflar üzerinde dururken neden **"burjuva yazarlar"**ın Türkmenler'e karşı acımasız suçlamalarda, hatta iftiralarda bulunduklarını anlamak da güç değildir.[125]/[126] Sorunun özü, kişinin kendisini, **"Türk"** olarak adlandıran bir toplumun bir bireyi olarak görüp görmediğinde; buna karşılık, Türkler'i çoluk çocuk demeden öldürmekte gerektiğinde Hıristiyanlar'la işbirliği yapmakta hiçbir sakınca

---

[123] **A.Tekin**: s.71.

[124] **M.F.Köprülü:** ***Les Origines de L'Empire Otoman***; s.59.

[125] a.y.,s.60.

[126] **Reha Çamuroğlu,** ***Tarih, Heterodoksi Ve Babaîler*** (Meis yyn., 2.basım, İstanbul) adlı kitabında, benim başkaldırının nedenlerinden söz ederken **"Selçuklu burjuvazisi"**ni eklediğimi söylüyor ve bir ünlem koyarak buna şaşırdığını daha doğrusu saçmaladığımı belirtmek istiyor (s.156). Tırnak içine aldığına göre bu söz bana ait olmalıydı, ama değil. Ben, metinde de açıkça görüleceği üzere, böyle bir söz kullanmış değilim. Anlaşılan, kitabın 1. ve 2. basımlarında (3.basımda yer almamıştır) yer alan bu sözün geçtiği satırları biraz dikkatsizce okumuş. Söz, Mehmet Fuat Köprülü'ye aittir. Kaldı ki, Köprülü bunu "Selçuklu burjuvazi" anlamında da kullanmamıştır. Köprülü, Babaîler eylemi üzerine yazan kent kültürlü tarihçileri kasdetmektedir. Fakat, Çamuroğlu, Köprülü'nün bu nitelendirmesini de, hiç sanmıyorum ama, yerleşik düzene geçmeyi "burjuvalaşma"; antik kentlerde yaşayanları bile "burjuvazi" biçiminde de anlayacaksa, kuşkusuz ona bir diyeceğim olamaz!

görmeyen, Türkler dışında herkesle kaynaşabilen Türk kökenli bir Sünnî Müslüman'ın kendisini ne ölçüde **"Türk"** olarak duyumsadığında saklıdır.

Kozmopolit Osmanlı egemen çevrelerinin de, yalnızca değindiğim Çaldıran Savaşı'nda değil, başka olaylarda da Türkler üzerine ordularını gönderdiklerinde de Hıristiyanlar'a askerleri arasında nasıl yer verdiklerini göreceğiz. Bunun son örneği de, başında İslâm halifesi bulunan Osmanlı iktidarının Ulusal Kurtuluş Savaşımız'da yurdumuzu işgal eden "Hıristiyan" düşmanla Ulusalcı güçlere karşı işbirlikçiliğinde görülecektir. Bu işbirlikçilerinin bugünkü ardılları Türk halkına karşı henüz yabancı asker kullanma aşamasına gelmemişlerdir ama yeni emperyalizmin, küreselleşmenin, işbirlikçileri olarak "Hıristiyanlar"la birlikte Türk ulusu üzerinde bir sömürü düzeni kurmuş bulunuyorlar.

Babaî başkaldırısı, bir devrim yapmayı amaçlayan, ilk **örgütlü, planlı** ve **bilinçli** Türk direnişidir.[127] Ne var ki, Türkler bu eylemlerinde ezilen, sömürülen öteki topluluklara da öncülük etmişler ve onları yanlarına almışlar. Bu açıdan bakıldığında **Şeyh Bedreddin** eyleminin de öncülüdür.

[127] Ayrıca bkz. **N.Birdoğan:** ***Anadolu'nun....***; s.46-57.

BÖLÜM 3

OSMANLILAR:
Beylikten İmparatorluğa

1
TOPLUMSAL ÇERÇEVE VE OSMANLI KİMLİĞİNİN OLUŞMASI

-I-

Anadolu Selçuklu Devleti, **Baba İshak** önderliğindeki başkaldırıyı kanlı bir biçimde bastırdı ama bu devrim girişimi devletin güçsüzlüğünü de açığa çıkardığı gibi daha arttırdı. **Baba İshak**, Doğu'da beliren Moğol tehlikesinden yararlanmak istemişti; başkaldırının devleti içine sürüklediği durum ise Moğollar'ın işini kolaylaştıracak ve kısa bir süre sonra **Kösedağ** bozgunuyla Anadolu Selçuklu Devleti bağımsızlığını yitirerek Moğollar'ın egemenliği altına girecekti. Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Oğuz başkaldırısı ve eylemleri sonucunda nasıl giderek çöküşe sürüklenmişse, bu kere de, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışında da, doğrudan doğruya olmamakla birlikte, **Baba İshak** yönetimindeki Türkmen başkaldırısının sonuçlarının etkisi olduğu görülüyor. Anadolu Selçukluları'nın bu yenilgisi üzerine, Moğallar'a karşı bağımsızlık savaşımını **"uç"**larda bulunan Türkmen beylerinin sürdürdüklerine tanık oluyoruz. Buna karşılık Selçuklu sultanları, Moğol orduları ile birlikte, onlarla yan yana, Türkmenler üzerine yürüdüler, onlarla savaştılar... Anadolu Selçuklu Devleti, bu koşullar altında, yalnızca bir ad, içi boş bir görüntü olarak, tümüyle yitip yok oluncaya değin, bir süre daha Moğollar'ın Anadolu'da vergi toplamak için görevlendirdikleri bir tahsildar gibi varlığını sürdürecekti. Buna karşılık, beylikler ve bu arada Osmanlı Beyliği de siyasal bir birlik olarak biçimlenmeye başlıyordu. Bu nedenle, bizler de artık Selçuklular dönemini geride bırakıyor, Anadolu Türkleri'nin

tarihsel yazgısını Osmanlı Devleti'nin geçirdiği aşamalar içinde ala almaya başlıyoruz.

Genel kabul; **Ertuğrul Gazi** ile birlikte bir **"aşiret"** (oymak) olarak siyasal gelişmeler içinde beliren, kısa bir sürede **"beylik"** ve daha sonra da **"devlet"** oluşturan Osmanlılar'ın, **İstanbul**'un ele geçirilmesiyle bu devleti **"imparatorluk"** durumuna dönüştürdükleridir. İstanbul'un alınmasına geçen süreye de **"kuruluş dönemi"** deniyor. Ama buna şunu da eklemek gerek: Osmanlılar, daha ilk günlerinden başlayarak kozmopolit bir yapı içinde bu aşamaları yaşayacaklardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinin toplumsal ve siyasal yönlerden gerçekçi, önyargılardan arınılmış bir biçimde açıklanması —bu süreçte varlık kazanacak eylemlere ışık tutacak olması bir yana— sonraki dönemlerde devletin belirginleşecek yapısının anlaşılabilmesi için bir önkoşul. Dahası, **"Türk kimliği"** ile taban tabana karşıt olduğu açıkça görülecek olan **"Osmanlı kimliği"**nin bu süreçte temeli atılacak ve çatısı çatılacak. Bu süreç üzerinde durulmasının günümüz açısından da ayrı bir önemi var: Bugün Osmanlı düzeninin Türkiye Cumhuriyeti için özenilecek ve uygulanması gereken bir model olarak propagandasını yapanların da, daha bu düzen kurulup biçimlenirken Türkler'den kopuş sürecini başlattığı açıkça görüleceği için, neyin ardında oldukları, neyin özlemini çektikleri, daha hemen temelden ortaya konmuş olacak.

Bu sürecin konumuzda doğrudan 2 sonucu bulunuyor: **Şeyh Bedreddin**'in devrimci girişimi ve **Musa Çelebi**'nin halkçı savaşımı.

-II-

Osmanlılar'ın Batı Anadolu'da egemen olmalarını, Marmara bölgesinden Kuzaybatıya doğru yayılarak Avrupa ülkelerine başarılı seferler düzenleyebilmelerini ve devletlerini kurmalarındaki başarılarını, her şeyden önce, bu toprakları Osman-

lılar'a bırakan Bizans İmparatorluğu'nun o sıralar içinde bulunduğu koşulları göz önünde bulundurarak açıklamak gerekir.[1]

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna denk gelen döneminde Bizans, vergilerini toplayamaz, artı-değeri kendi egemen çevrelerine ulaştırıp bölüştüremez bir duruma düşmüş bulunuyordu. Temeldeki bu olgunun da körüklediği iç çekişmeler, iç savaşlar, ideolojik kavgalar birbirini izleyip duruyordu. Bu kargaşa içinde asıl örselenip duran da halktı. Üstelik, iç savaşlar sırasında yabancı paralı (ya da parasız) askerler ülkeye çağrılıyor, bunların giderlerini karşılamak için halktan zorla para alınıyor,[2] bunlar zaman zaman Bizans halkına da saldırıyor, hatta devlete de karşı gelerek büyük sorunlara yol açıyorlardı.[3] Öte yandan, Bizans'ın deniz ticareti Lâtinler'in eline geçmişti ki, bu devletin en önemli gelir kaynağını yitirmesi demekti. Bu durumun sonucunda da bir yandan paranın değeri düşürülürken, bir yandan da halktan alınmaya çalışılan vergiler ağırlaştırılıyordu.[4] Bizans genel olarak tam bir ekonomik çöküntü içindeydi.[5] Kilise de, Bizans aristokrasi ile birlikte halkı sömürmekteydi. Devlet, ülke sınırlarında yerleşmiş bulunan ve buraları savunmakla görevli askerlerine (akritai) paralarını vermemekle kalmıyor, üstelik onların vergi bağışıklıklarını da kaldırıyordu.[6] Bulgarlar ve Sırplar ise sürekli akınlarıyla Bizans topraklarını yıkıntıya çeviriyor, bu saldırılara karşı devlet seyirci kalmaktan başka bir şey

---

[1] **A.A.Vasiliev:** ***Histoire de L'Empire Byzantin***; Fransızcaya çev. Brodiuet Bourgina, Edition A.Picard, C.II, Paris, 1932, s.307.

[2] **Charles Diehl:** ***Bizans İmparatorluğu Tarihi***; çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul, 1938, s.171-172.

[3] Örneğin bkz. **G.Ostrogorsky:** s.454-455.

[4] **C.Diehl:** s.175.

[5] **Peter Charanis:** ***"Bizans İmparatorluğunun Çöküşündeki Ekonomik Nedenler"***; çev.Melek Delilbaşı, Bell., C. XLVIII, 1984, sayı 191, s.523-535.

[6] **Paul Wittek:** ***Menteşe Beyliği – 13-15.Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik***; çev.Orhan Şaik Gökyay, T.T.K.,yyn., Anlara, 1994, s.15.

yapamıyordu. İmparatorluk içinde zaten süregelmekte olan **Ortodoksluk – Katoliklik kavgası**, Katolik Lâtinler'in kendi inançlarını halka zorla kabul ettirmek istemeleri, Bizans'ın içişlerine karışmaları, karışıklıklar çıkarmaları, ticareti bir sömürüye çevirmiş olmaları ve hatta yağmacılık yapmaları, halkın Katolikler'e ve Batı'ya karşı düşmanlığını her geçen gün daha da arttırıyordu.[7] Başta **Ceneviz** ve **Venedik** olmak üzere **İtalyan Cumhuriyetleri**, Bizans üzerinde neredeyse egemen olmuş gibiydiler.[8]

Tüm bu olumsuzluklar yüzünden devlet yönetimi, yerini, anarşi benzeri bir belirsizliğe, güvensizliğe bırakmış bulunuyordu. Gerek egemen çevrelerin bir bölümü ve gerekse halk, devletten umutlarını kesmişti.[9] **Gibbons**'un deyişiyle, hiçbir şey Bizans toplumunun içinde bulunduğu koşullardan daha kötü olamazdı.[10] *"Bizans İmparatorluğu'nun Asya topraklarının refah ve zihnen huzur içinde olmadığı konusunda kuşkumuz yok"* diyen **Langer-Blake,** *"sıradan insanların yaşadıkları neredeyse dayanılmaz hale gelmiş koşullar"*ın altına çiziyor.[11] Gerçekte, Bizans, kendi çöküşünü kendi hazırlamış bulunuyordu.[12/13]

---

[7] Lâtinler'in bu tutumları için örneğin bkz. **C.Diehl:** s.181-182; Batı düşmanlığı için. **Arnold J.Toynbee:** ***The Western Question in Greece and Turkey – A Study in the Contact of Civilizations***; 3.basım, Howard Fertig, New York, 1970, s.7 v.d..

[8] **P.Chanaris:** s.524.

[9] **Herbert Adams Gibbons:** ***The Foundation of the Otoman Empire – A History of the Osmanlis up to the Death of Beyazıt I, 1300-1403***; 2.basım, Londra, 1968, s.49, 63.

[10] a.y.,s.79.

[11] **William L. Langer-Robert P.Blake:** ***"Osmanlı Türklerinin Doğusu Ve Tarihsel Arka Planı***; çev.Kudret Emiroğlu, *Söğüt'ten İstanbul'a-Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*: derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge yyn.,Ankara, 2000, s.209.

[12] **Edward Gibbon:** ***Decline and Fall of the Roman Empire***; Everyman's Library, C. VI, Londra, 1954, s.265.

Şimdi, şu bir gerçek: Her siyasal iktidar, devletin coğrafî sınırları içinde kamu düzenini sağlamak zorundadır. Devlet, gerçi bir sınıfın örgütlü gücüdür, ama yine de, amacı nasıl tanımlanırsa tanımlansın, yönetimi altındaki insanların bir düzen içinde yaşamalarını sağlamak durumundadır. Devletin, bir hukuk düzeni çerçevesinde var olabileceğine de değinmiş bulunuyorum. Bu hukuk düzeni, "asgarî" ölçülerde olsa bile, yine bir kamu düzeni demektir. Yoksa, kamusal yaşam olanaksızlaşır ve o siyasal iktidar, "devlet" olma özelliğini yitirir. Bu durumda bir yandan egemen çevreler, "egemen" olmaktan çıkarlar; bir yandan da yönetilenler günlük yaşamlarında tam bir güvensizliğe itilirler. O zaman, toplum; can, iş güç vb. güvenliğini sağlayacak bir **"güç"**ün özlemi içinde bulunur.[14] İşte, kamu düzenlerinin alt-üst olduğu bu sırada Bizans'ın ***"Hıristiyan"*** halkı[15] kendileri için de dirlik düzenlik getireceğini gördükleri ve daha da iyisini gerçekleştirebileceğini ortaya koyan diri, âdil Osmanlı siyasal gücü ile yüzyüze geliyordu.

---

[13] Bizans'ın bu dönemdeki durumu için ayrıca örneğin bkz. **C.Diehl:** s.170-183; **G.Ostrogorsky:** s.415 v.d.; **Steven Runciman:** ***The Fall of Constantinople***; Cambridge University Pres, 1965, s.1-147.

[14] Yakın geçmişte, 12 Eylül 1980 öncesinde, Türkiye'de bizler de bu gerçeği yaşadık. Her gün sokaklarda ve hatta evlerinin kapısı kırılarak insanlar öldürülürken, sağda solda bombalar patlarken, okula ve işe gitmek bir kahramanlık sorunu olurken, insanlarımız bu "düzensizlik"i ortadan kaldıracak bir gücün arayışı ve özlemi içinde olmuşlardı. Öylesine ki, 12 Eylül 1980 günü Kenan Evren ve arkadaşları o darbeyi gerçekleştirdiklerinde işçi sendikaları bile onlara kutlama telgrafları çekmişlerdi. Ve her ne kadar kısa bir süre sonra darbecilerin gerçek amaçları anlaşılınca insanlar ne denli yanılmış oldukları algıladılarsa da, çok geçmeden askerî cunta tarafından tüm toplumun soluğu kesilecekse de, 12 Eylül sabahı "rahat bir soluk" almış bulunuyorlardı!

[15] Birazdan açıklanacak gelişmeler nedeniyle "Hıristiyan" sözcüğünü özellikle vurguluyorum.

-III-

"Osman Gazi, kardeşi Gündüz'ü çağırdı: 'Sen ne dersin? Biz bu ülkeyi nasıl fethedelim? Nasıl fethedelim ki etrafımızda asker toplansın?' dedi. Kardeşi: 'Civarımızda olan illeri vuralım, bozalım.' dedi. Osman Gazi dedi ki: 'Bu düşünce yanlıştır. Şundan dolayı ki bu illeri yakıp yıkınca Karaca Hisar şehrimiz mamur [bayındır] *olmaz. Yapılması gereken budur ki komşularımızla iyi geçinip dostluk edelim.'"*[16]

Âşıkpaşaoğlu Tarihi'nde yer alan bu satırlar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda egemen olan düşünüş ve davranış biçimini belirtir. Bu tutumda, ilerde ayrıca üzerinde duracağım asker sayısının arttırılması için duyulan gereksinimin de etkin olduğu söylenmelidir. Çünkü, bu gereksinimin ele geçirilen yerler halkı içinden giderilmesi yoluna gidilecek. Ancak, bu noktada asıl önemli olan ve **"iyi geçinilmesi"** gerekenlerin Bizans topraklarında yaşayan **Hıristiyan** halk olması. Gerçekten de, **Âşıkpaşaoğlu**'nun deyişiyle, *"Osman Gazi, babasının yerine geçince yakın komşu kâfirlerle iyi geçinmeye başladı. Fakat Germiyanoğlu ile düşmanlığa başladı."*[17]

Osman Gazi'nin bu çerçevede dostluk kurup iyi geçindiği ilk **"kâfir"**, Bilecik tekfuru. **Osman Gazi**, yaylaya göçtüğünde geride bıraktığı malını ona emanet edecek ve yayladan döndüğünde de ona armağan olarak peynir, halı, kilim ve kuzu getirecekti. Öte yandan, **Osman Gazi**, savaşarak ele geçirdiği yerlerde de halka iyi davranıyor, onların yerinde yurdunda kalmalarına çalışıyor, dinlerine geleneklerine ilişmeyerek saygı gösteriyordu. Yaptığı, gerçekte, İslâm'ın buyruklarına pek de aldırmayarak, onları oluşturmaya çalıştığı devletin insan öğesinin bir parçası yapmaktı. **Osman Gazi**'nin egemenliği altına giren yerlerdeki düzensizlik sona eriyor ve kamu düzeni kurul-

---

[16] **Derviş Ahmed Âşıkî:** ***Âşıkpaşaoğlu Tarihi***; yyn.Atsız, M.E.B., yyn., 1000 Temel Eser, İstanbul, 1970, s.15-16; aynı anlatım için bkz. **Mehmed Neşrî:** ***Kitâb-ı Nümâ (Neşrî Tarihi)***; yyn. F.R.Unat – M.A.Köymen, T.T.K.,yyn., C.I, Ankara, 1949, s.87.

[17] a.y.,s.9.

muş oluyordu. Bu düzenin yalnız Türkler'i değil, Bizans uyruklarını da kapsadığını söylemeye gerek yok. O denli ki, Osmanlı Devleti'nin bu aşamasını nesnel olarak değil de Bizans yanlısı olarak yorumlamaya çalışan tarihçiler de bu gerçeği kabul etmek zorunda kalmış bulunuyorlar.[18] **Osman Gazi**'nin "Bey" sanını elde ettikten sonra ilk uygulamalarından biri, halk içinde beliren uyuşmazlıkları çözüp karara bağlamak üzere bir kadı atamak olmuş. Kadı'nın görevi din ve ulus ayırımı yapmaksızın çarşı pazarda düzeni kollamakmış. Bu alanda ün salmış bir uygulamada tarih kitaplarına geçmiş bulunuyor: Öteki Anadolu Beyliklerinin Hıristiyan olan uyruklarının da geldiği ve Eskişehir yöresinde kurulan bir pazarda bir Hıristiyan ile Germiyanlı bir Türk arasında çıkan bir uyuşmazlığı **Osman Gazi**, Hıristiyan'dan yana çözmüş, Müslüman'ı da cezalandırmış.[19] Ne var ki, bu ve benzer olayları değerlendirirken temelde yatan ekonomik olguları gözden uzak tutmamak gerekiyor. Nitekim, Rumlar ile Türkler arasında yoğun bir ticaret yaşamı da söz konusuydu ve bu da her iki halkı birbirine yakınlaştırıyordu.[20]

Orhan Bey'e gelince; onun **Osman Bey**'in izlediği siyasayı daha da yöntemli bir biçimde sürdürdüğü ve özellikle de Türkler'in yerli halk ile kaynaşmaları için çaba gösterdiği görülüyor. Bizans'a bağlı olan halk, Osmanlı egemenliğini kabul et-

---

[18] Örneğin bkz. **Edwin Pears:** ***The Destruction of the Greek Empire and Story of the Capture of Constantinople by the Turks***; Greenwood Pres Publishers, New York, 1968, s.59.

[19] **Âşıkpaşaoğlu:** s.16; **Mehmed Neşrî:** C.I, s.39: **Joseph De Hammer-Purgstall:** ***Osmanlı İmparatorluğu Tarihi – Başlangıçtan Kaynarca Ahitnâmesine Kadar***; Fransızca J.J.Heller çevirisinden çev.Zuhuri Danışman; C.I: ***Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşundan İstanbul'un Yıldırım Beyazıt Tarafından İkinci Kuşatmasına Kadar***; İstanbul, 19 /2, s.73; Ayrıca Namık Kemal gibi Osmanlı yazarları, Osmanlılar'ın ilk aşamadaki bu başarılarında bu "yargı organı"nın kurulmasının etkisini vurgulamaktadırlar – **Namık Kemal:** ***Osmanlı Tarihi***; bugünkü dile çev.Ulviye Ilgar – Hasan Ilgar, Hürriyet yyn., İstanbul, C.I, 1971, s.40.

[20] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, 203-204.

tiklerinde toplumsal ve ekonomik güvenceye kavuşuyordu. 1335'de Osmanlılar'a tutsak düşen Selânik Başpiskoposu **Gregory Palamas**'ın mektupları ve **Orhan Bey**'in isteği üzerine ulema ile din konusu üzerinde yaptığı tartışmalar sırasında öne sürülen görüşler Müslümanlar ile Hıristiyanlar'ın nasıl bir uzlaşma havası içinde olduklarını ortaya koyuyor. Örneğin; bu tartışmalardan biri şu yargı ile sonuçlanacaktı: ***"Bir zaman gelecek ki hepimiz fikirlerimizde birleşeceğiz."***[21]/[22]

Âşıkpaşaoğlu Tarihi'nde geçen ve İznik'in alınmasına ilişkin şu bölüm, şu ana değin belirtilenleri ayrıca belgeleyecek:

"Türkler de asla bu köylerin kâfirlerini incitmezlerdi. Onlar da hisardakilere yiyecek vermezdi. Vakit olurdu ki Müslümanlarla birlikte savaşa giderlerdi. İznik halkına da: 'Gelin biçareler! Rahat olun ki rahat olduk' derlerdi.Şehir halkı da göle balık avlamaya çıkamaz olmuştu. Bazı kâfirler de Gazilere gayet bunaldık diye haber verirlerdi..... Orhan Gazi'ye kâfirlerin hallerini bildirdiler. O da İznik üzerine geldi. Kâfirler de bir güvendikleri kâfiri gönderdiler: 'Bizimle anlaşın ki bizi kırmayasınız. Gidenimiz gitsin. Duranımız dursun. Hisarı size teslim edelim' dediler. Orhan Gazi dahi kabul etti. Onun için ki yiğitlik gazâların en iyisidir, dediler. Hem de bu iyiliği görünce niceleri Müslüman oldu. Tekfurunu İstanbul kapısından çıkardılar. Kendisi ve halkı beraber gittiler. Kalan şehir halkı ve sipahinin çoğu gitmediler.....[Orhan Gazi'yi] *bu şehrin kâfirleri karşıladılar. Sanki padişahları ölmüş de oğlunu tahta geçirir gibi oldu. Bilhassa kadınlar çok geldiler. Orhan Gazi: 'Bunların erkekleri hani' diye sordu. 'Kırıldılar, kimi savaştan, kimi açlıktan' diye cevap verdiler. Aralarında pek güzel olanları çoktu. Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti: 'Bu dul*

---

[21] **Halil İnalcık;** ***Fatih Devri Üzerine Tetkikler Ve Vesikalar***; T.T.K.,yyn.,Ankara, 1954, C.I, s.143.

[22] Bu konuda ayrıca bkz. **Michel Balivet:** ***"Açık Kültür Ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler"***; *Elizabeth A. Zachariadou* (Ed.): *Osmanlı Beyliği, 1300-1389;* 2.basım, çev. G.Ç.Güven-İ.Yeguz-T.Altınova, T.V.Y.,yyn. İstanbul, 1997, s.1-7.

kadınları nikâh edin, alın' dedi. Öyle yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Evlenen gazilere verdiler. Hazır kadın ve evler ola. Kim kabul etmeye? Bu fethin tarihi hicretin 731'inde vâki oldu."[23]

Türkler'in **Rumeli**'ye geçişlerini de **Oruç Beğ**'den izlemeden önce şunu vurgulamak istiyorum: Gazilerin bu Rum kadınlardan doğacak çocukları **"Osmanlı"** olacaklardır![24]

Ve **Oruç Beğ**'i dinliyoruz:

"Hemen birkaç sal yaptılar. Süleyman Paşa yetmiş, seksen kişiyle sallara bindi. Öte yakaya geçtiler. Bu kâfir bunları doğru Çimnik Kalesine götürdü. Hisara karşı yığılmış terslik vardı. Hisardan yüksekti. Kalenin içinde de fazla kimse yoktu. Harman vaktiydi ve bağ vaktiydi. Hisar boştu. Geceleyin o terslikten o kalenin içine girdiler. Ama kâfirleri incitmediler. Hattâ ikramda bulundular. Oğlanlarına, kızlarına, mallarına el sürmediler..... Böylece Rumeli'ye geçmeye buradan başlandı. Hicret'in 757'sinde oldu. Sonra o yörenin kâfirlerini incitmediler, gönüllerini aldılar. Kâfirler emniyet içinde oldular. Hatunlarını, oğlanlarını, kızlarını gayet hoş tuttular. Çimnik Kalesinin kâfirleri bu gazilerle ittifak ettiler. İşluna derlerdi, bir hisar vardı.

---

[23] s.45-46; aynı anlatım için bkz. **Mehmed Neşrî**: C.I, s.157-159.

[24] Hoca Sadettin Efendi ise olayı şöyle anlatır: *"Günlerden bir gün bazı Hıristiyan kadınların padişahın yolu üzerine çıkıp durdukları görüldü. Niçin bekledikleri, durumları sorulduğu zaman, bunların dul kadınlar oldukları, kocalarının kuşatma sırasında salgın, kıtlık ya da başka hastalıklardan veya Türk yiğitlerinin ok ve kılıçlarından helâk oldukları anlaşıldı. Bu durum karşısında padişah merhamete gelerek şöyle buyurdu: Zaferleri gölge edinen askerlerimden bu kadınlara haz duyanlar varsa, onlarla evlenebilirler ve bunların evlerine yerleşebilirler. Bu emri yerine getiren askerler, özel bir işleme tâbi tutuldular ve İznik kalesinin korunması göreviyle burada bırakıldılar."* – **Hoca Sadettin Efendi:** ***Tacü't-Tevarih***; hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, 4.basım, K.B,yyn., Ankara, 1999, C.I, s.72-73.

Varıp o hisarı dahi aldılar. Ellerinde iki hisar oldu. Bunun halkı ile de barıştılar."[25]

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılar, Rumeli'ye geçip burada ilerlemeye başladıklarında yerli Hıristiyan halka, Anadolu Hıristiyanları'na gösterdikleri hoşgörüden daha fazlasını göstermişler. En azından, Rumeli halkı, Osmanlı yönetiminden Anadolu halkından çok daha fazla hoşnutmuş[26] Osmanlılar hiçbir zaman ele geçirdikleri yerleri sömürülecek bir sömürge olarak görmemişler.[27] Dahası, Katolik baskısı altında ezilen Ortodoks Rumeli halkını[28] onlara karşı korumuş olmaları.[29] Osmanlılar'ın bu tutumu, Ortodoks Hıristiyanlar'ın onların yanında yer almalarında bir başka etken olarak karşımıza çıkıyor.[30]

---

[25] **Oruç Beğ:** ***Oruç Beğ Tarihi***; yyn. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, 1973, s.36-37; aynı anlatım için bkz. **Mehmed Neşrî:** C.I, s.175.

[26] **Nejat Kaymaz:** ***Kuruluştan Lâle Devrine Osmanlı İmparatorluğu – Çıplak Gözün Gördükleri***; Kaynak yyn., İstanbul, 2002, s.37.

[27] **Cemal Kafadar:** ***"Osmanlılar Kuruluştan İçeri"***; röportaj, Milliyet, 29 Ekim 1997.

[28] Katoliklik ve Ortodoksluk arasındaki ve açık bir savaşıma dönüşen uyuşmazlık, dinsel olmaktan çok Batı ve Doğu Roma arasındaki çekişmeden ve arkasından Papa'nın tüm Hıristiyanlar üzerinde egemenlik kurmak istemesinden kaynaklanıyordu. Bu karşıtlıkta Batı'da Lâtince egemen iken Doğu'da yazı dilinin Yunanca olmasının da kültürel açıdan etkisi vardı. İş o boyutlara varacaktır ki, Roma'da Papa ile İstanbul'daki Patrik, 1054 yılında birbirlerini karşılıklı olarak aforoz edecekler ve bu durum 1965 yılına kadar sürecektir..

[29] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.I, s.182.

[30] İstanbul'u bir yağmalayan Lâtin akınları ve üstelik deniz ticaretine indirdikleri darbe, Ortodokslarda çok güçlü bir tepki doğurmuştu. **L.Fekete**: ***"Türk Devrinde Budin'de Lâtinler"*** başlıklı incelemesinde (*VI.Türk Tarih Kongresi, 1961* Ankara, 1967), bir tepkinin bir halk türküsünde anlatımını şöyle bulduğunu belirtir (s.277-278):

Kardeşim Todor voyvoda, duyuyor musun,
Bu gece zindanından çıkıver.
Fakat denize doğru açılma,
Çünkü oralarda Lâtin muhafız dolu,
Korkarım, seni gene hapsederler.

I.Murat da öncüllerinin yolunu izlemiş bulunuyor. Ayrıca, **I.Murat,** çeşitli Türk beyliklerinin bulunduğu Anadolu'da devletinin genişleyemeyeceğinin bilincindeydi. Bu nedenle, o da Batı'ya doğru ilerleyerek devleti Balkanlar'da genişletecektir. **I.Murat**, eğer yüzünü Anadolu'ya dönseydi, buradaki Türk beyliklerinin güçlü direnişleriyle karşılaşacağını biliyordu. Buna karşılık, bu aşamada Hıristiyan yerli halkı devlet yapısına katarak güçlenmeyi yeğleyecekti.[31] Osmanlı Devleti'nin ilk kurucuları için devletlerini genişletmekte savaş, son çare olarak görülüyordu. Bu nedenle, **F.Giese** şöyle diyor: *"Osmanlılar bu amaçlarına başka türlü ulaşabilecekleri yerlerde savaşmamayı tercih etmişlerdir. Gerçekten de ilk üç Osmanlı hükümdarını,özellikle de Orhan'ı, hele hele Murad'ı devlet adamlığı konusunda birer dâhi olarak görmemiz gerekir."*[32] Öte yandan, tarihçi **Dukas, Çelebi Mehmet'**in (Mehmet I) Hıristiyanlar'a karşı şefkat beslediğini, **II.Murat**'ın ise "lütufkâr" davrandığını belirtiyor.[33] **Yıldırım Beyazıt**'ın 1402'de Timur ordularına yenik düşmesi, Anadolu'nun bu ordularca işgali ve bunu izleyen yıllarda şehzâdelerin taht kavgası sırasında hiçbir bağımsızlık kazanma girişimi görülmemesi, Osmanlı siyasal gücünün Marmara ve Rumeli bölgesi Hıristiyanları'na kendini ne denli köklü ve yaygın olarak benimsetmiş olduğunu kanıtlaması bakımından ilginç ve önemlidir. **Âşıkpaşaoğlu**'nun, **Süleyman Pa-**

---

[31] **H.A.Gibbons:** s.125. Gibbons'un değerlendirmelerine önümüzdeki sayfalarda da yer verilecek. Ancak, onun görüşleri çeşitli açılardan eleştiri konusu da olmuş bulunuyor. Gibbons'un adı geçen kitabının kapsamlı bir eleştirisi için, **Friedrich Giese:** ***"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi"*;** çev.Zehra Aksu Yılmazer; *Söğüt'ten İstanbul'a-Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*: derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge yyn.,Ankara, 2000, s.150-175'e bakılabilir. Gibbons'a yöneltilen öteki eleştiriler için bkz. ilerde s.183[92].

[32] **F.Giese:** s.151.

[33] **Dukas:** ***Bizans Tarihi***; çev, Vl.Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği İstanbul Ens. yyn., İstanbul, 1856, s.75.

şa'nın Göynük ve Mudurnu'yu ele geçirdiği sıralar için yazdığı şu satırlardaki ve Hıristiyan Bizans uyruklarının ağzına yakıştırdığı sözler, gerçeğe yakın olsa gerektir: *"Süleyman Paşa dahi o kadar adalet gösterdi ki bütün o memleketlerin halkı derlerdi ki: Ne olurdu? Eski zamandan beri bunlar bize beğ olaydılar."*[34] **Âşıkpaşaoğlu**'nun sözünü ettiği Göynük'e **İbni Batuta** da seyahatnâmesinde değiniyor ve **Orhan Bey**'in ülkesinin sınırları içinde kalan bu kasabada yalnız 1 Müslüman Türk ailesinin bulunduğunu, buna karşılık Hıristiyan Rumlar ile dolu olduğunu belirterek[35] bir bakıma **Âşıkpaşaoğlu**'nu doğruluyor. **Claude Cahen**'in sözleriyle, *"Hıristiyan halkta yenilene karşı hoşgörülü davranan, aynı zamanda insanlara en iyi şekilde hayatta kalma şansını veren güçlü bir devlete boyun eğmenin, üstelik bu devlet örgütleri ve yasalarıyla yerine geçtiği devletten hiç de aşağı durumda değilse, pek kötü bir davranış olmayacağı duygusu ağırlık kazanmış bulunuyordu. Bu bakımdan ilk Osmanlılar'a yardım edenler arasında İslâmiyeti yeni kabul etmiş, ya da Hıristiyan kalmış yerlileri bulmamızda hiç de hayret edilecek bir taraf yoktur."*[36]

-IV-

Kesin gerçek şu: Osmanlılar, çağlarının geçerli uygulamasının tersine, hiçbir zaman kılıçtan geçirme gibi bir siyasa izlememişler, Hıristiyan yerli halka hoşgörülü davranırken bir yandan da onların egemen çevrelerini kendi egemen çevreleri ile bütünleştirmişler. Bu konuda, yani Osmanlılar'ın yerli Hıristiyan halka karşı ne denli ılımlı ve hoşgörülü davrandıklarına ilişkin çok sayıda kaynak var. Ama, şimdi bu gerçeği bir yana bırakarak Osmanlı askerî gücünde Hıristiyanlar'ın yerinin ne olduğuna değinmek istiyorum.

---

[34] s.47.

[35] ***İbni Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler***; İsmet Parmaksızoğlu, M.E.B., yyn., 1000 Temel Eser, İstanbul, 1971, s.49.

[36] **C.Cahen:** ***İslâmiyet....***; s.267.

Osmanlı'da Hıristiyan askerler söz konusu edildiğinde ilk belirtilmesi gereken, Balkanlar'da soylu Hıristiyanlar ve **"askerî zümreler"**in **"Hıristiyan tımarerleri"** olarak Osmanlı Devleti içinde tımar sahibi yapıldıkları olmalı. Bu konuda, **I.Murat** ve **Yıldırım Beyazıt**'ın ordularında Hıristiyanlar'dan oluşan yardımcı birliklerin bulunduğunu belirten **Prof.Dr.Halil İnalcık**, daha da önemlisi, belgelerden saptadığı şu örnekleri verir: **Tırhala Livası**'na H.859 (M.1454-1455) tarihli defterde, toplam 182 tımardan 36'sının Hıristiyanlar'a aittir,[37] yine aynı yere ilişkin H.871 (M.1466-1467) tarihli defterde ise 343 sipahiden 20'si Hıristiyan olarak görülmektedir.[38] **II.Murat** döneminde **Kırçeva, Pirlepe** yöresinde 90 tımardan 26'sı, [39] H.859 (M.1454-1455) tarihli ve **Vılk** vilayetine ilişkin defterse 179 tımardan 27'si[40] Hıristiyan sipahilere aittir. **Novaberda** kalesindeki 11 topçu, tüfekçi ve zemberekçiden yalnız 1'i Müslümandır ve Hıristiyanlar'dan **Bokoslav** 6288, **Radoslav** ise 7050 akçelik büyük tımar sahibidirler.[41] H.827 (M.1466-1467) tarihli **Braniçeva** defterine göre, Müslümanlar'ın 32 tımarına karşılık Hıristiyan sipahiler 59 tımara sahiptir. Aynı bölgede **Güğercinlik** (Golubatz) kalesindeki 15 tüfekçinin tümü de Hıristiyandır.[42] Tımarı kullanma ve başkasına geçmesinde de din bakımından bir ayırım yapılmadığı da görülüyor. Tımar, Hıristiyan sipahinin Hıristiyan oğluna geçebileceği gibi, Müslüman'dan Hıristiyan'a, ya da Hıristiyan sipahinin biri Müslüman

---

[37] **Halil İnalcık:** ***Fatih Devri Üzerine Tetkikler Ve Vasikalar***; ***"Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna"*** başlığı altında, C.I, s.143-144.

[38] a.y.,s.145-146.

[39] a.y.,s.150.

[40] a.y.,s.151.

[41] a.y.,s.152.

[42] a.y.,s.156.

biri Hıristiyan oğlu olsa, ikisine birden geçebilmektedir.[43] **İnalcık,** burada anılanların dışında da daha birçok örnek veriyor.[44]

Timur'a karşı **Yıldırım Beyazıt**'ın ordusunda 10.000'den fazla Hıristiyan askerinin bulunduğunu, **Beyazıt**'ın ***kayınbiraderi* Stefanos**'un 5.000 mızraklı Sırp askeri ile savaştığını da biliyoruz.[45] 1416 Gelibolu deniz savaşında Osmanlı kadırgalarında Cenevizli, Sicilyalı, Fransız ve Giritli denizciler, hatta aralarında bir de Venedikli amiral bulunduğu belirtiliyor. Bu denizcilerle amiral Venedikliler'e tutsak düşünce Hıristiyan olmalarına karşın Osmanlılar'a hizmet ettikleri için öldürülmüşler.[46]

Sırbistan ve Makedonya'daki soylu Hıristiyan askerler de **Voynuk** adı altında[47] Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün bir parçası olarak görülüyor. Yanbolu, Silistre, Niğbolu, Rakova, Plevne, İrcava, Lofça, İzladi, Eskihisar, Tırnova, Şumnu ve Hezagrad Hıristiyanları'ndan oluşturulan bu birlikler vergiden bağışık askerî bir sınıf niteliğinde bulunuyordu.[48]/[49]

İnalcık, Balkanlar'da belirtilen bu durum karşısında şu saptamayı yapar: *"Ülkelerinin Osmanlı vassali olduğu dönemde Osmanlı ordusuna yardımcı kuvvet olarak yaptıkları hizmetlerin, bu Hıristiyan askerî gurupların Osmanlı askeri sınıfıyla eklemleşmelerini kolaylaştırdığı şüphesizdir. Konumlarının ve topraklarının güçlü Osmanlı yönetimince garanti altına alındığı göz önünde tutulduğunda, bu Hıristiyan askerlerin büyük ço-*

---

[43] a.y.,s.164.

[44] bkz. a.y., s.146-168.

[45] **Dukas:** s.30-31.

[46] a.y., s.66-67; **Hammer**: C.II, s.158-159.

[47] "Voynuk", Slavca "asker" demekmiş.

[48] bkz. **Yavuz Ercan:** ***Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar Ve Voynuklar***; A.K.D.T.Y.K., T.T.K.,yyn., Ankara, 1989. Ayrıca, **Mithat Sertoğlu:** ***"Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri"***; *VI. Türk Tarih Kongresi, 1961*; T.T.K.,yyn., Ankara, 1967, s.287.

[49] Yeniçerilik kurumu üzerinde ilerde ayrıca durulacaktır.

ğunluğu muhtemelen bu değişikliğe karşı koymamışlardı. Birçok Hıristiyan garnizonunun kalelerini direnmeden teslim ediş-lerine ve Osmanlı yönetim aygıtında yer almalarına şaşırmamak gerekir. Muhafazakâr Osmanlı politikası ve tımar vaadinin çoklarına cazip geldiği kuşkusuzdur. Bu, Osmanlı'nın Balkanlar'daki göreli hızlı ilerleyişine getirilen açıklamalardan biridir."[50] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, **tımar sahibi yapılan, Osmanlı askerî gücü içinde yer alan bu Hıristiyanlar'ın kendi ülkelerinin egemenleri olduklarıdır. Bunlar, Osmanlı Devleti içinde de *"egemen sınıf"* olarak varlıklarını sürdüreceklerdir.** Halk ise, ister Bulgar, ister Sırp, ister Türk olsun **"reaya"** idi.[51] Yine **İnalcık**'ın deyişiyle, *"Osmanlılar ancak menşede askerî sıfatını haiz kimseleri kendi tımar kadrolarına dahil etmişler; raiyeti, yani vergi ödemekle mükellef, çalışan tebaayı dikkatle bu kadrolardan uzak tutmuşlardır."*[52]

Bu, konumuz bakımından büyük önem taşıyor. Şu aşamada bile açıkça anlaşılsa gerektir ki, bir Türk **"reaya"**dan olurken, bir Hıristiyan **"egemen sınıf"**tan olabilmektedir. Şimdi, **"Yöntem Ve Kavramlar Üzerine Birkaç Not"** başlıklı "GİRİŞ"te üzerinde durduğum devlet ve imparatorluk arasındaki ayırımı anımsamalısınız. Altını çizmiştim ki, imparatorlukların ayırıcı özelliklerinin başında bir etnik gurubun ya da ulusun devlet içinde öteki etnik guruplar karşısında gerek hukuksal ve gerekse siyasal açıdan üstün ve ayrıcalıklı, başka bir deyişle de egemen olması gelir. O zaman şu sorunun yanıtı açıkça verilmeli: Osmanlı Devleti, daha imparatorluk olma sürecine girdiği bu aşamada bile, devletin egemen sınıfı kimlerden oluşuyordu?

---

[50] **Halil İnalcık:** ***"Osmanlı Fetih Yöntemleri"***; *Söğüt'ten İstanbul'a....*; s.457

[51] Bu konuda ayrıca bkz. **Y.Ercan:** ***....Voynuklar***; s.1; **Lajos Fekete:** ***"Macaristan'da Türkler'in Mülk Sistemi"***; İ.Ü.Ed.F., T.D., C.XII, sayı 16, Eylül, 1961, s.28.

[52] **H.İnalcık:** ***Fatih Devri....***; s.168.

Sorunun yanıtı, çok açık. Ama başkaları ile birlikte daha hâlâ egemen çevreler içinde yer almakta olan Türkler'in gün geçtikçe bu konumlarından da dışlandığını göreceğiz. Devletin egemenleri içinde yalnızca Türk olduklarını unutmuş, köklerine yabancılaşmış, dahası kendi insanını hor gören, aşağılayan ve kendisine asla "Türk" demeyen bir avuç Türk kalacaktır. Bunlara ne kadar "Türk" denirse!... Ve Türkler'in Osmanlı Devleti'ne karşı Anadolu'da neden başkaldırıp durduğunu ve Ulusal Kurtuluş Savaşımız'ın neden aynı zamanda Osmanlı'ya karşı verilen savaş olduğunu daha iyi anlayacağız...

-V-

Osmanlılar'ın yerli Hıristiyan ve bu arada Yahudi halkın dinlerine âdeta kol kanat germelerinin[53] ve Hıristiyan egemenlerle bütünleşmelerinin yanı sıra iki ayrı gelişme daha önem taşıyor. Bu gelişmelerden ilki, Rum beylerinden kimilerinin kendiliklerinden İslâm'ı benimsemeleri ve bu kimlikleri ile devletin yönetici kesimi içinde yer almaları; ikincisi de, devletin Hıristiyan halka karşı izlediği siyasanın bu halkın kalkınmasına yardımcı olması.

M.F.Köprülü, Rum ve öteki Hıristiyan aristokratlarının çeşitli ekonomik ve psikolojik nedenlerle İslâm'a geçtiklerini, fakat bunun ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda büyük çapta görüldüğünü, XVI. yüzyılda ise bu kapsamda **"ihtida"**ların görülme-

---

[53] Örneğin; Orhan Bey, Yahudiler'e Bursa'da bir sinagog yapmaları için izin vermişti – **Naim Güleryüz:** ***"500 Yıllık Göç"***; Milliyet, 16 Eylül 1989; **Nezih Uzel:** ***"Bizim Yahudilerimiz"***; Milliyet, 13 Eylül 1986. Öte yandan Osmanlılar'ın kendilerine tanıdığı özgürlük, güvence ve gönenç nedeniyle Edirne Hahambaşısı İzak Farfati, Avrupa'daki dindaşlarına çağrıda bulunarak Osmanlı yönetimi altındaki Yahudiler'in içinde bulundukları bu olumlu koşulları anlatarak onları Osmanlı ülkesine gelmeye çağırmıştı. – **Israel Zinberg:** ***A History of Jewish Literature***; C.V: ***The Jewish Center of Culture in the Otoman Empire***; İngilizceye çev. Bernard Martin, Hebrew Union College Pres, Cincinati, Ohio, 1974, s.5-6.

diğini belirtir.[54] Gerçekten de, ilk aşamada şimdi belirttiğim gibi, bu kişiler din değiştirmeksizin egemenler arasında yer almışlar. Ne var ki, durum böyle olmakla birlikte devletin kuruluşunun ilk yıllarında, sonraki yüzyıllardaki kadar çok olmamakla birlikte, İslâm'ı benimseyen ve Osmanlı Devleti'nde önemli görevler üstlenen Rum aristokratlarının Osmanlı tarihinde yerleri çok önemli. Öylesine ki bunlardan kimilerinin adları bugün bile anılıyor. Bu Rumlar'in başında da **Mihail Bey** (Mihail Gazi) gelir. Bir Bizans tekfuru olan **Mihail Bey**, kendiliğinden Müslüman olmuş ve **Mihailoğulları ailesi** tarihte derin izler bırakmış bulunuyor. Yine örneğin **Evrenos Bey** (Evrenos Gazi), Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan söz edilirken anılan bir başka Rum. **Evrenos Bey**, Osmanlılar için çalışırken büyük bir para ve malvarlığına da sahip olmuş ve bununla da ün salmış bir kişi. Yine devletin kuruluşuna katkıda bulunan **Lala Paşa** da, Hıristiyan iken Müslüman olmuş bir başka Osmanlı devlet adamı.

Başka Hıristiyan ileri gelenlerinin ama özellikle de İstanbul'un alınmasıyla birlikte o güne değin Bizans generali olanların nasıl bir anda Müslüman oluverdiklerine ve bu arada bunların ve devşirmelerin nasıl Hıristiyan yakınlarını görüp gözettiklerine daha sonra değineceğim. Bu aşamada şu soru sorulmalı: Bu kişiler bir günde, bir gecede nasıl olup da **imanlı** birer Müslüman olup çıkıvermişlerdir? Dahası, içtenlikle Müslüman olmuş olsalar bile, Türkleştikleri söylenebilir mi?

Âşıkpaşaoğlu, **Mihal Gazi**'nin Müslüman oluşunu bakın nasıl anlatıyor:

"Osman Gazi: 'Mihal'i çağıralım. İslâma davet edelim. Onu Müslüman edelim... Eğer Müslüman olmazsa önce onun ilini vuralım' dedi.

Mihal'a adam gönderdiler. 'İyi seferimiz vardır. Tez gel ki hazır olup dururuz' dediler. Mihal haberi işitince geldi. İyi atlar ve kılıçlar hediye ettiler. El öptü ve hemen: 'Hanım! Beni

---

[54] **Mehmed Fuat Köprülü:** ***Osmanlı Devletinin Kuruluşu***; T.T.K., yyn., Ankara, 1959, s.108.

Müslüman edin. Hazreti Peygamberi düşümde gördüm. Bana iman arz kıldı' dedi. İman arz ettiler. Kabul etti. O bâtıl dini terk edip halis Müslüman oldu."[55]

Anlaşılan, o günlerde halis Müslüman olmak pek kolaymış! Ne ki, **Mihail Gazi** de, **Evrenos Gazi** de, adlarını Türk ve Müslüman adları ile değiştirmeyi düşünmemişler bile. **Gibbons**, eski bir türkünün **"Sevdiğimde din var, ama iman yok"** dizesini, bu gibi kişilerin Müslümanlığının ne denli yüzeysel olduğunu belirtmek için anarken[56] haksız olmasa gerektir. **Evrenos Gazi**'nin şehzâdeler kavgası sırasında gözlerinin artık görmediğinden söz ederek **Musa Çelebi**'nin yanında yer almak istememesi üzerine, **Musa Çelebi**'nin onun görme yeteneğini gerçekten yitirmiş olup olmadığını anlamak için ona yemekte en çok sevdiği yiyecek olan kurbağa bacağını sofraya koyması ve onun bu yemeğe ilgi göstereceğini düşünerek böylelikle gözlerinin gördüğünün anlaşılabileceğini umması, Anadolu Müslümanlarının bu gibi yiyecekleri ağızlarına sürmedikleri anımsandığında ilginçtir.[57] 1338'de Konstantinopolis'deki (İstanbul'daki) Patriğin İznik Rumları'na yazdığı bir mektupta Müslümanlıktan açıkça çıkmamalarını ama yeniden kiliseye dönmelerini istemiş olması da[58] bu konuya ışık tutan bir başka olaydır.

Şunu da burada hemen ekleyeyim: İstanbul alındıktan sonra, kent nüfusunun arttırılması için yapılan çalışmalar sırasında, İstanbul'a getirilen Türk göçmenlere verilen evlerin kişi-

---

[55] **Âşıkpaşaoğlu:** s.27-28.

[56] **H.A.Gibbons:** s.81[3].

[57] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, kurbağa etinin yenecek bir şey olmadığını düşünerek Evrenos'un kör taklidi yapıp kurbağa yemeğini yediğini ve böylelikle de Musa Çelebi'nin kuşkularını giderdiğini söylüyor – İ.A.. Oysa, Hammer'in daha yerinde olarak belirttiği gibi, Müslümanlar'ın yemedikleri ama Hıristiyan halk arasında makbul bir yiyecek olan kurbağa etine karşı ve ayrıca da sevmesinden dolayı Evrenos'un bu zaafından Musa Çelebi'nin gerçek durumu anlamak için yararlanmak istediği açıktır – C.I, s.139.

[58] **W.L.Langer-Robert P.Blake:** s.217.

sel mülkleri olmasını önlemek amacı ile yeniden mukataaya bağlatmak için Veziriâzam **Rum Mehmet Paşa**'nın gösterdiği çabaların sonuç verip Türkler'in bu haktan yoksun kalması karşısında **Neşrî**, *"Kendi zira İstanbul oğlanıydı"* derken paşanın Rum kökenli olduğunu ve Rumlar'ı nasıl kayırdığını belirtmiş olacaktır.[59]

Gerçekte, Osmanlı Devleti, görünüşte Müslüman, ama hâlâ özünde Hıristiyan olanların ve bunların dindaşlarını koruyup gözettiği bir devlet olmakta gecikmeyecektir. Bu, üst düzey yöneticiler bakımından böyle olduğu gibi, daha alt düzeylerde de gözlemleniyor. Örneğin, 1557'de açık kimliği bilinmeyen bir İspanyol'un kaleme aldığı ***"Türkiye'ye Seyahat"*** adıyla yayınlanan bir seyahatnâmede, bir süre Osmanlılar'ın elinde tutsak kalmış olan yazar şöyle diyecektir:

"Kürek kısmına ayrılmaktan kurtulmak için Müslüman olmuş yaşlı bir tutsağın verdiği öğüde uyarak, hekimim, dedim. Bunu biraz mürekkep yalamış olmaklığıma güvenerek söyledim. Cerrah mısın, dediler. Hayır deyince az kalsın partiyi kaybediyordum. Bereket versin lafa sözü geçen kaptanlardan Durmuş karıştı. Cenevizli dönme Durmuş Reis, idrar ve nabız hekimidir, cerrahtan daha faydalıdır, dedi, Kürekten işte bu surette kurtuldum."[60]

İlerde aynı konuya dönmek üzere, **Kanunî Sultan Süleyman** döneminde İstanbul'da Avusturya elçisi olarak bulunan **Busbecq**'in ***Sefaretnâme***'sinden bu olgu ile ilgili bir bölümü buraya almak, sanırım, anlatmaya çalıştıklarımı biraz daha aydınlığa kavuşturacak:

"..... [adamlarımın] *içlerinden bazıları gezmek için karargâhtan Haliç'e, deniz kıyısına gitmişlerdi. Yanlarında* [onları korumakla görevli] *yeniçeriler yoktu. Yalnız Müslümanlığı kabul etmiş bazı İtalyanlar bulunuyordu..... adamlarım karargâhtan dışarı çıkınca bazı yeniçerilerle karşılaştılar.... Yeniçeriler*

---

[59] **Mehmed Neşrî**: C.II, s.711.

[60] ***Kanunî Devrinde İstanbul***; yyn. Fuad Carım, İstanbul, 1964, s.11.

adamlarıma Hıristiyan olduklarından dolayı taarruz etmeğe başladılar.... Adamlarım hakarete maruz kalınca mukabeleye kalktılar, tahkirleri iade ettiler. Nihayet iş dövüşmeye döndü. Bahsettiğim İtalyanlar da, benim adamlarının tarafında kavgaya iştirak ediyorlardı."[61]

-VI-

Çoğu tarihçiler, araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından başlayarak İslâm'ı yaymak, ele geçirdiği topraklarda yaşayan insanları Müslümanlaştırmak için büyük bir çaba gösterdiğini ve bunda da başarılı olduğunu yazıp dururlar. Kimileri daha da ileri giderek, Osmanlılar'ı **"İslâm'ın kılıcı"** olarak nitelendirirler ve fetihlerin amacının İslâm'ı yaymak olduğunu öne sürerler. Bu da **"gazilik"** ruhuyla gerçekleştirilmiştir denir. Bir başka açıdan bakıldığında, böyle düşünenlere göre, Osmanlı Devleti, tam anlamı ile bir İslâm devletidir. Bu görüş ve savların gerçeği yansıtıp yansıtmadığı konumuz bakımından büyük önem taşıyor. Hemen söyleyeyim: Eğer tarihsel gerçek böyle olsaydı, deminden beri sözü edilen **Hıristiyan Osmanlı askerleri**'nin varlığını nasıl açıklayabilirdik? Kaldı ki, şu ana değin ortaya konan gerçekler, Hıristiyanları Müslümanlaştırma şöyle dursun, Hıristiyan halkın **dinlerini, inançlarını sürdürebilmek için** kendiliklerinden Osmanlı egemenliği altına girdiklerini ortaya koymuş bulunuyor.

Şimdi bir an için Osmanlı Devleti'nin genişleme dönemini aşama aşama gösteren ve tarih atlaslarında yer alan haritalarını gözünüzün önüne getirin. Osmanlı'dan önce de halkı Müslüman olan ülkeler bakımından Osmanlı Devleti'nin buraları İslâmlaştırmasının söz konusu olamayacağı besbelli. Bakın bakalım, birazdan değineceğim tek bir ayrık durum ve bir bölüm Arnavut dışında bu sınırlar içinde kalan ülkelerin hangisi İs-

---

[61] **Busbecq:** ***Türk Mektupları – Kanunî Sultan Süleyman Zamanına Ait Bir Frenk Seyahatnâmesi***; çev.Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1939, s.207-208.

lâm'ı kabul etmiş! Ya da, önceden Müslüman olan ülkeleri saymazsak, Osmanlı yönetiminde bulunun nüfusun kaçta kaçı Müslümandır? Gerçi, bu topraklarda da bugün de görüldüğü gibi İslâm dininden olan insanlar vardır ama bunlar büyük çoğunlukla Anadolu'dan giden Türkler'dir.

Konunun bir başka yönünün, yani Osmanlılar'ın bir İslâmlaştırma siyasası gütmemiş olmasının anlaşılabilmesi için bir-iki olguya daha değinmek gerekiyor:

Bir kere, Yeniçeri olarak yetiştirilecek çocukların —ilerde görüleceği üzere, daha doğrusu, ***gençler***'in— ele geçirilen yerlerde yaşayan Hıristiyanlar'ın çocukları arasından seçilip devşirildiğini herkes bilir. Kuşkusuz, en gürbüz, en sağlıklı olanları ailelerinden koparılıp alınıyordu. İlk dönemlerde bir Hıristiyan aile için çocuğunun evinden böylece koparılıp alınmasını önlemenin yolu, doğal olarak, Müslümanlar'dan devşirme söz konusu olamayacağı için, Osmanlı egemenliği altına girdiklerinde İslâm dinine geçmekti. O zaman çocukları ana babaları ile kalacaklardı. Ne var ki, daha önce de üzerinde durulduğu üzere, hızla topraklarına toprak katmakta olan Osmanlılar'ın kendi nüfusları ile asker gereksinmelerini karşılamaları olanaksız olduğu için, Hıristiyan halkın topluca ve bu nedenle İslâm dinini benimsemeleri durumunda çok önemli bir asker kaynağını yitirecek olduğu da tartışmasızdır. Ama yitirmediğini biliyoruz. Dahası, Kapıkulları'nı incelerken göreceğimiz gibi sayıları da hızla artacak. Bu nedenle, Osmanlılar'ın Hıristiyanlar'ı İslâm'a geçmeye özendirerek ya da dolaylı dolaysız zorlayarak devletin önemli bir asker kaynağını kendi elleriyle kurutmaları anlaşılır bir davranış değildir.[62]

---

[62] H.A.Gibbons ve kimi başka araştırmacılar, bu askerî gücün sayısının hiç olmazsa başlangıçta çok az tutulduğunu, böylece devletin Hıristiyanlar'ın İslâm'ı benimselerini amaçladığını, yoksa asıl amacın asker sağlamak olmadığını öne sürmektedirler. (**H.A.Gibbons**: s.80). Ancak, konuya biraz daha yakından bakınca ve burada belirtmeye çalıştığım tarihsel gerçekler ve özellikle de devletin asker gereksinmesi-

Öte yandan, bir süre sonra, yine ilerde üzerinde duracağımız üzere, devşirmelerin aileleri ile bağlarını koparmadan devletin en üst kademelerine kadar yükseldiklerini ve ailelerini ve kendi halklarını koruyup gözettiklerini gören Hıristiyanlar için Müslümanlaşma bu olanağı elden kaçırmak demek olacaktı. Hele, **Kanunî**'nin Nahçivan seferi dönüşünde 20.000 akçe ve daha yukarı gelir getiren dirliklerin yalnızca devşirmelere verilmesini kanunlaştırması sonucunda Türkler'in bu yolla toprak sahibi olmalarının ve önemli devlet görevlerine gelmelerinin engellenmesi[63] karşısında da Hıristiyanlar'ın İslâm'a özendiklerini düşünmek olanaksızdır. O denli ki, Anadolu'da bu tarihten sonra görülecek olan Türk başkaldırılarının başta gelen nedenlerinden biri bu uygulama olacaktır. Başka bir anlatımla, **Müslüman** Türkler bu haktan yoksun bırakılırken, devşirmelere devletin en önemli görevleri bir ayrıcalık olarak verilecekti. O halde, Hıristiyan halkın İslâm dinine geçerek böyle bir ayrıcalıktan kendilerini yoksun bırakmaları da kabul edilebilecek bir görüş olamaz.

Olaya bu açılardan bakmakla yetinmemek de gerekiyor. Devletin yalnızca Müslüman olmayan halktan ("zimmî"lerden) aldığı bir vergi olan **cizye** açısından da konuya eğilmek yerinde olacak. Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hıristiyan halkın, topluca Müslümanlığı kabul ettiklerini düşünün, devlet çok önemli bir gelir kaynağını yitirmiş olmayacak mıydı? Kaldı ki, **cizye**, **Prof.Dr.Yavuz Ercan**'ın belirttiği gibi, *"sonucu bakımından zimmîler lehine mukayese kabul etmez bir avantaj sağlamıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda ehl-i zimmet* [cizye vermekle yükümlü olan halk], *her türlü tehlike ve gelir getirmeyen görevlerden korunmuş olarak büyük bir güven içinde ticaret ve sanatla uğraşmış*

---

nin büyük ölçüde Yeniçeriler'le karşılanmış olduğu düşünülünce, bu görüş inandırıcı olmamaktadır.

[63] **Mustafa Akdağ**: ***Celâlî İsyanları (1540-1603)***; D.T.C.F.,yyn., Ankara, 1963, s.132; **F.Sümer:** ***Oğuzlar....***; s.183.

ve İmparatorluğun iktisadî hayatını hemen hemen bütünüyle ele geçirmiştir."[64]

Uygulamada da bir iki ayrık durum dışında, ele geçirilen ülkeler halkının İslâm'ı benimsedikleri de görülmüyor. Bu özel durumlarda da o yer halkının İslâmlaşması, **Fatih Sultan Mehmet**'in Bosna'yı fethettiğinde Bogomil mezhebinde bulunan Bosna Hıristiyanları'nın İslâm'a geçmelerinde olduğu gibi, padişahın izni ile olabilmiş.[65]

Her şey bir yana, eğer Osmanlı'nın ele geçirilen ülkeler halkına din ve vicdan özgürlüğü tanıdığından söz ediliyorsa, nasıl olur da onun **"İslâm'ın kılıcı"** olduğu öne sürülebilir?

Osmanlı, Hıristiyanlar'ı ne kılıçtan geçirmiştir ve ne de onların inançlarına dokunmuştur ama Müslüman Türkler'i Anadolu'da çocuklara varıncaya değin kılıçtan geçireceği gibi onların Orta Asya Türk kökenli inançları da topluca öldürülmeleri için yeterli bir neden olacaktır.

Şu **"gazilik"** ya da **"gazilik ruhu"** konusuna gelince; önce anımsatayım ki; **"gazâ"**, ***din uğruna savaş***; **"gazî"** de, ***gazâ eden***, yani "din uğruna savaşan" demek. Gerçekte durumun böyle olmadığı çok açık olduğu için ve bu nedenle de sözü uzatmamak amacıyla, konuyu özlü bir biçimde ele alan bir makaleden yapacağım alıntı ile yetineceğim:

"Sadece Müslümanlar cihat yapabilir, bu nedenle gazi ordusunun yalnızca Müslüman askerlerden oluşması beklenir.....İlk Osmanlı ordularının sadece Müslüman Türk atlılardan değil, Osman'ın Bizans İmparatorluğu'ndan ele geçirdiği topraklardaki bazı Rum Ortodoks tebaasından askerlerden de oluştuğu iyi bilinmektedir. Gerçek bir gazi ordusunda böyle Hıristiyanların bulunmasını izah etmek zordur..... Ayrıca Osmanlı gücü yerel Bizans, Sırp ve Bulgar ülkeleri aleyhine Güneydoğu Avrupa'da yükselirken, Osmanlı hükümdarları bu devletlerin

---

[64] **Yavuz Ercan:** ***"Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler Ve Bu vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar"***; Bell. C.IV, Ağustos 1991, sayı 213, s.372-373.

[65] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi....***; C.II, s.84.

hükümdarlarını, düşmanlarına karşı kullanmak üzere, ordularını Osmanlılar'ın emrine vermeğe zorladılar; Balkan 'hükümdar'ları zaman zaman Osmanlılar'ın seferlerine Hıristiyan ordularıyla bizzat katılmaya zorlandılar. Ordular sadece dârülharb *'deki Hıristiyan devletlere karşı değil, aynı zamanda Osmanlılar'ın Anadolu'da egemenlik mücadelesine giriştiği komşu Müslüman Türk devletlerine karşı da kullanıldı. Bütün bu davranışlar İslâm'ın kutsal savaş kuramına ve uygulamasına ters düşmekteydi. Kendi inancının derin bilgisine sahip Müslümanlar'ın bu şekilde hareket eden Müslümanları gazi olarak görmüş olabileceklerini düşünmek zordur.'*[66]/[67]

-VII-

İstanbul'un alınması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin artık bir imparatorluğa dönüşmüş ve kuruluş/ilk genişleme aşamasını geride bırakarak asıl yükseliş döneminin başlamış bulunduğuna değinmiştim. İşte, İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin sınırları içine alınarak başkent yapılması, Anadolu Türk halkının yazgısında yenim bir dönüm noktası olacaktır. **Fatih Sultan Mehmet**'in İstanbul'un alınması ile izlemeye başladığı siyasa Türk halkı için son kerte olumsuz sonuçlar doğurmakta gecikmeyecektir. Özellikle padişahın Rumlar'a ve öteki Hıristiyanlara karşı kayırıcı ama Türkler'i dışlayıcı ve Bizans'ın kurum ve geleneklerini önemli ölçüde benimseyen tutumu, **"Osmanlı"** sözcüğünün içe riğinin biçimlenmesinde çok önemli bir aşama olarak karşımıza çıkıyor. **Fatih** dönemi, Osmanlı Devleti'nin kozmopolitleşerek Türklük'ten soyutlanmasının artık iyice belirginleştiği dönem.

---

[66] **Ronald C.Jennings:** ***"Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler"***; çev.Canay Şahin, *Söğüt'ten*....; s.430-431.

[67] Nejat Kaymaz da Hıristiyanlar'ın da Osmanlı askerî düzeni içinde yer almalarında, "ganimet"e ulaştırıcı "gaza" kavramının özendirici bir "ideoloji" olduğunu belirtmektedir **—N.Kaymaz:** s.31. Ancak, bu durumunda "gaza" kavramının nasıl bir anlam çarpıtılmasına ve kaymasına uğradığı ve "gaza" olmaktan çıktığı bellidir.

Önce, **Fatih**'in Hıristiyanlık için yaptıklarına kısaca değineyim. **Fatih**, İstanbul'daki Hıristiyan din adamlarını vergiden bağışık tutacak[68] ve kaçanın yerine yeni bir Patrik atanması için girşimlerde bulunmaya başlayacaktır. **Fatih**, fethin ilk günlerinde, daha önce kaçmış olan patrik yerine **Gennadios**'un getirilmesini isteyecek, bunun üzerine **Gennadios** patrik seçilecektir. Padişah ile bu yeni patrik arasında kişisel bir dostluk da gelişecektir. 1456'da, **Fatih, Gennadios** ile Hıristiyanlık üzerine yaptığı söyleşilerle yetinmeyerek, ondan Hıristiyanlığın ilkelerini yazılı olarak kendisine bildirmesini isteyecektir. 1477'de de bu kere patrik **III.Maksimos**'dan buna benzer bir istekte daha bulunacaktır.[69]/[70]

Öte yandan, **Fatih**'in, egemenliğini *"meşrulaştırmak"* amacı ile eski Roma devlet geleneğini benimsemiş olarak davranmakta da[71] bir sakınca görmediği anlaşılıyor. **Halil İnalcık**, bu konuda, *"Fatih'in eski Roma ananesini benimsemiş görünmesinin esas fetih ve hâkimiyet gayeleri için ne kadar faydalı, hattâ zarurî olduğunu anlamış olması da gözden uzak tutulmamalıdır"* diyor ve ayrıca Hıristiyan âlemi karşısında *"Roma cihanşümul imparatorluk fikrini"* benimsemiş olabileceğini söylüyor ve ekliyor:

---

[68] **A.A.Vasiliev:** C.II, s.375; **Y.Ercan:** ....***Vergiler***....; s.379.

[69] **M.C.Şehabettin Tekindağ:** ***"Patrik Ve Patrikhane Hakkında Düşünceler"***; T.K.D., C.III, sayı 32, Haziran 1965, s.10-11.

[70] Fatih'in bu tutumunun siyasal nedenlerden değil, fakat Hıristiyanlar'a din ve vicdan özgürlüğü sağlamak istemesinden kaynakladığı hakkında bkz. **Selahattin Tansel:** ***Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî Ve Askerî Faaliyeti***; T.T.K.,yyn., Ankara, 1953, s.10-16, 107.

[71] **Halil İnalcık:** ***"Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un Fethi Ve İmparatorluk – İstanbul'un Fethinin 511. Yıldönümü Münasebeti İle"***; T.K.D., C.I, sayı 20, Haziran 1964, s.9.

"Bu siyasetin en açık tezahürlerinden biri patrikliğin ihyasıdır, denebilir." [72] Bu nedenle, **Yorgi Trapezuntis**, 1466'da **Fatih**'e, *"Kimse şüphe etmez ki, sen Romalılar imparatorusun, İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparatordur, Roma İmparatorluğunun merkezi de İstanbul'dur."* diyecektir.[73] 1481'de **Fatih** için çıkarılan "madalya" üzerinde **"Sultani Mohanneth Othomani uguli Bizantii imperatoris Sultanus Mohammeth Othomanus Turcorum Imperator"** sözlerinin yazılı olmasını[74] bu çevrevede değerlendirmek gerekiyor. Kaldı ki, **Fatih, *"Kayser-i Rum"*** sanını da kullanmıştı.[75] **Selahattin Tansel, *"Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî Ve Askerî Faaliyeti"*** adlı çalışmasında, padişahın Batı'da izlediği siyasanın devletin sınırlarını Bizans'ın eski sınırlarına ulaştırmak olduğunu belirttikten sonra pek yerinde olarak sorar: *"Bu gayeye acaba kendisini Bizans'ın varisi mi adderek ulaşmak istiyordu?"*[76]

Fatih'in Hıristiyanlar'a tam bir din ve vicdan özgürlüğünü tanıdığını da ayrıca belirtmek gereksiz olacak.

İstanbul'un fethini izleyen dönemde **Fatih**'in Hıristiyanlar'a karşı bu hoşgörülü, hattâ kayırıcı tutumu karşısında **Papa II.Pius**'un padişaha bir mektup gönderdiği, bunda **"birkaç damla su"** ile vaftiz Hıristiyan olmasını önerdiği de belirtilmekte.[77] Her ne kadar bu mektubun Pa-

---

[72] a.y.,s.9.
[73] a.y.,s.10.
[74] a.y.,s.10.
[75] **Salih Özbaran:** ***"Bir Başka Osmanlı Kimliği: Rûmîlik"***; Top.T.D., sayı 101, Mayıs 2002, s.11.
[76] **S.Tansel:** s.17-18.
[77] **M.C.Şehabettin Tekindağ:** ***"Papa Pius II'un Fatih Sultan Mehmed'e Gönderdiği Mektup Hakkında Düşünceler"***; *Fethin 511'inci Yıldönümü Konferansları*; İ.Ü.,yyn., İstanbul, 1964, s.48.

pa bakımından bir düşünceden öteye gitmediği ve gerçekte yollanmadığı da öne sürülmekte ise de,[78] burada önemli olan, bir yakıştırma olsa bile, böyle girişimin dile getirilebilmesidir. Üstelik, Rum Patriği **Gennadios**'un da **Fatih**'in Hıristiyan olmasını isteyen bir mektup yazdığından söz ediliyor.[79] En doğrusu, herhalde, **Prof.Dr.Nejat Kaymaz**'ın değerlendirmesi. **Kaymaz, Fatih**'in Hıristiyanlarla ilgilenmesinin, Rum ve İtalyan danışmanlar kullanmasının, onları ulema ile tartıştırmasının, Hıristiyan dinini incelemesinin *"Papa'yı bile vaftiz hevesine"* düşürdüğünü belirtiyor.[80]

Bu arada şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, **Fatih**'in annesi korsanlar tarafından kaçırılarak **II.Murad**'ın haremine getirilmiş, önceleri Müslüman olmamakta di-

---

[78] **A.Adnan Adıvar:** ***"İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans Ve Türk Kültür Vaziyeti"***; İ.Ü.Ed.F.T.D., C.IV, sayı 9, Mart 1954.

[79] Bu konuda şu gazete haberi ilginç ve aydınlatıcıdır:

"FATİH'İ HIRİSTİYANLIĞA DAVET EDEN MEKTUP – Libraire de Pera Kitabevi'nin, çoğunluğu yüzlerce yıllık antika ve nadir kitaplar ile eski İstanbul gravürleri, renkli taşbaskılar ve tarihî belgelerin yer aldığı müzayedesi, 11 Şubat Pazar günü [2001] *15.30'da gerçekleştirilecek.*

Pera Palas Pteli'nde düzenlenecek müzayededе satışa çıkarılacak en ilginç belgelerden biri, ***Papa II.Pius****'ın,* ***Fatih Sultan Mehmet****'iHıristiyan olmaya davet eden mektubu. XV.yüzyılın önemli tarihçi ve hümanisti* ***Aeneas Sylvius Piccolomini****, 1458 yılında****Papa II.Pius*** *lakabıyla Hıristiyan dünyasının başına geçtiğinde, savaş yerine barışçıl bir çözüm getirmek için* ***FatihSultan Mehmet****'e mektup göndererek Hıristiyan olmasını istemişti.*

Müzayedede, 1533 yılında basılmış, yine ***Fatih Sultan Mehmet****'i Hıristiyan olmaya davet eden Latince bir metin satılacak. Bu metin ise fetihten sonra* ***Sultan II.Mehmet*** *tarafından İstanbul'daki Hıristiyanlar'ın ruhanî lideri olarak atanan* ***Patrik Gennadios****'un imzasını taşıyor."* — Hürriyet, 8 Şubat 2001.

[80] **N.Kaymaz:** s.53.

renmiş, ancak **Fatih**'e gebe kalınca Müslümanlığa geçtiğini açıklamış olan bir Hıristiyandı.[81]

Fatih dönemini yaşamış olan Rum tarihçi **Kritovulos**, fethin hemen sonrasında onun Bizans ileri gelenlerine karşı izlediği tutumu anlatırken der ki: *"Esaret altında bulunan Bizans ileri gelenlerine gelince, Padişah Hazretleri, bunların da çoluğu ile çocuğu ile ev bark sahibi olmaları için kendilerine evler vermek ve geçimlerini sağlamak istiyordu. Hatta Notaras'ı şehrin imar ve yerleştirilmesine nezaret için Şehremini tâyin etmek istiyordu. Hattâ bu komuda onunla konuşmuştu da."*[82]/[83] **Fatih**'in devletin en yüksek yerlerine getirdiği **Mahmut Paşa**'nın hem baba ve hem de ana soyu bakımından Bizans'ın aristokrat bir ailesinden gelmiş olması,[84] onun bu siyasasının bir uygulaması olarak düşünülmelidir.

"Bizans halkı mağlup olmuş, fakat mağdur olmamıştı."[85] Tümüyle tersine, Rumlar, asıl İstanbul'un fethinden sonra toplumsal ve ekonomik açılardan gelişme olanaklarına kavuşacaklardır.[86]

Ermeniler'in durumuna gelince; bunu da önce Ermeni yazar **Yetvart Çark**'tan izleyelim:

---

[81] Ayrıntılı bilgi için bkz. **M.Çağatay Uluçay:** ***Padişahların Kadınları Ve Kızları***; A.K.D.T.Y.K., T.T.K.,yyn., Ankara, 1992, s.14-15.

[82] **Kritovulos:** ***Tarih-i Sultan Megmed Hân-ı Sâni***; çev.Karolidi, yeni harflere çev. ve Türkçeleştiren, M.Gökman, İstanbul, 1967, s.107.

[83] Ancak, tartışmalı bazı nedenlerle Notaras'ın Osmanlı Devleti hizmetine gitmesi gerçekleşememiş, ertesi gün Fatih'in buyruğu ile öldürülmüştür.

[84] **Kritovulos:** s.114.

[85] **A.Hamid Ongunsu:** ***"Beşyüzüncü Fetih Yılı Münasebetiyle Bazı Düşünceler"***; İ.Ü.Ed.F.D., C.IV, sayı 7, Eylül 1952, s.9-10.

[86] a.y.,s.10.

"Sultan Fatih (1430-1481)in İstanbul'u fethetmesiyle, Ermeniler'in istikbali [geleceği] *için yeni bir yıldızın parlamaya başladığını söylersem, tarihî bir hakikati tebarüz ettirmiş* [belirtmiş] *olacağıma kaniim. Bu itibarla, eğer İstanbul'a Türkler gelmemiş veya gelmeleri gecikmiş olsaydı, o nisbette de Ermeniler'in İstanbul'a yerleşmeleri ve bahasus inkişaf etmeleri* [özellikle de gelişmeleri] *pek şüpheli* [olur], *hattâ belki de izleri bulunmazdı."*[87]

İşin gerçeği aranırsa, **Fatih**'in İstanbul'u alması Ermeni tarihinde bir dönüm noktası. Bunun neden böyle olduğunu da Ermeni gezgin **Polonyalı Simeon**'un ***"Seyahatnâmesi"***nden görelim:

"İstanbul, Rumlar'ın elinde bulunduğu devirde Ermeniler'in oraya yerleşmeleri şöyle dursun, bezirgân olarak bile hiçbir Ermeni şehre giremezdi. Fakat Türkler İstanbul'u fethettikten sonra birçok eyaletlerden Ermeniler'i dâvetle iskân ettikten maada, Rumlar'ın elinden alınan iki muhteşem kiliseyi de onlara verdiler."[88]

Bu kiliseler, Samatya'daki Surp Georg ve Balat'taki Surp Hıreşdagabet kiliseleridir ve bugün de Ermeniler'in elindedir.

Öte yandan, **Fatih**, Rum Patrikhanesini kurmakla da yetinmeyecek, 1461'de Bursa'daki Ermeni piskoposu **Hovakim**'i İstanbul'a getirterek ve ona "Ermeni Patriği" unvanını vererek Ermeni Patrikhanesi'ni kuracaktır.

Rum ve Ermeni patrikhanelerine birtakım ayrıcalıklar ve yetkiler de tanınacak ve bunlar giderek artacaktı. Bu, Rumlar'ın ve Ermeniler'in, onları izleyerek de Yahudiler'in Osmanlı Devleti'nde "cemaat" olarak örgütlenme-

---

[87] **Y.Çark:** ***Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler***; İstanbul, 1953, s.xiii.
[88] **Hrand Andreasyan:** ***Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)***; İ.Ü.Ed.F. yyn., İstanbul, 1954.

leri ve devlet düzeninin yanı başında kendi içişlerini kendilerinin düzenlemesi anlamına gelecektir. Özellikle, Patrikler dinsel konularda tam yetkiliydiler, kişi hukuku alanındaki uyuşmazlıkları çözmek de onların işiydi. Açıkçası, bu durum, onların etnik ve giderek ulusal temelde örgütlenmeleri demekti ve sonraki dönemlerinde yabancı devletleri de arkalarına alarak sanki devlet içinde devlet olacaklardır. Oysa, Osmanlı tarihinde Türkler'e hiçbir zaman böyle haklar, ayrıcalıklar tanınmış değildir.

Fatih'in Yahudiler'e de, özellikle bunlar fetih öncesinde Osmanlı'dan yana çıkıp el altından yardımlarda da bulunduğu için, tam bir özgürlük tanımış olduğunu da bu arada vurgulayayım.[89]

Şu duruma göre; Bizans'ın başkentinin Osmanlı'nın eline geçmesiyle ne Rumlar'ın, ne öteki Hıristiyanlar'ın ve ne de Yahudiler'in yaşamlarında bir kötüleşme olmak şöyle dursun, tersine, yaşam koşulları daha da iyileştiği gibi, ayrıntılı bir biçimde görüleceği üzere giderek bir yandan siyasal ve bir yandan da ekonomik alanda devletin temel egemen çevreleri arasında yer alacaklardır.

Artık Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'un nüfus bileşimi de önemli. Gerçekten de, belirtilen gelişmelere koşut olarak İstanbul kozmopolit bir kent görünümünü kazanmakta gecikmeyecektir.

Fatih döneminin sonlarına doğru kentteki nüfus dağılımı şöyle olacaktır: İstanbul kesiminde 8951 Müslüman haneye karşılık 3151 Hıristiyan, 1647 Yahudi; Galata'da ise, 531 Müslüman haneye karşılık 592 Rum ve 332 Frenk hane.[90]/[91] Bu verilere göre, başkent bir bütün olarak düşü-

---

[89] **Avram Galanti:** ***Türkler Ve Yahudiler – Tarihî, Siyasî Tetkik***; 2.basım, İstanbul, 1947, s.33-35.

[90] **H.İnalcık:** ***....İstanbul'un Fetih Ve İmparatorluk....***; s.13.

nüldüğünde toplam olarak 9482 Müslüman, 5712 gayrımüslim hane olduğu görülüyor ki, bu, kentin nüfusunun 2/3'e yakınının Türk ve Müslüman olmaması demek.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin bu görünümü, devletin giderek daha da artmaya başlayan kozmopolitliğinin açık bir kanıtı.[92]

-VIII-

"Osmanlı Devletinin Kuruluşu" kitabında **Köprülü, "Osmanlı"** kavramı için der ki:

"Etnik değil sadece politik bir tabir olan Osmanlı kelimesi eski vak'anüvislerde daima ***'devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim*** [egemen] ***ve müdir*** [yönetici] ***sınıf'*** *mânasını ifade eder."*[93]

Buraya değin söylenenlerin özlü bir anlatımı olan bu belirlemeye göre; **"Osmanlı"** diye tanımlanacak bir kişinin şu yada bu etnik guruptan olmasının hiç önemi yok. O kişi ister Türk, ister Rum, ister Sırp, ister Arnavut vb. olsun, eğer devlete hizmet ediyor, geçimini devletten sağlıyor, egemen/yönetici sınıftan ise, "Osmanlı"dır. "Vak'anüvis"ler, yani "resmî tarihçiler", "Osmanlı" denilince bunu anlıyorlarmış. Bu nedenle <Osmanlı=Türk> demek, temelli bir yanılgı.

Halk ise "reaya", yani vergi vermekle yükümlü olanlar, yönetilenler...

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ilişkin ve daha önce andığımız **Gibbons** da, Osmanlılar'ı çeşitli etnik guruplardan oluşmuş ***yeni bir ulus*** olarak niteliyor. [94] / [95] **Uzunçarşılı,**

---

[91] 1478'de Ermeni hane sayısı, 434 — **Bernard Lewis:** ***İstanbul and the Civilization of the Otoman Empire***; University of Oklohoma Pres, 1963, s.101.

[92] **Paul Wittek:** ***The Rise of the Ottoman Empire***; Royal Asiatic Society of Great Britain and England, Londra, 1963, s.51.

[93] s.5.

[94] **H.A.Gibbons:** s.5.

Gibbons'un bu görüşü için, *".....Osmanlılar'dan bahsederken 'yeni bir millet teşekkül ediyor' demesi çok yerinde kullanılmış bir tevcih olup hâdiseler de bu sözün mâ'kesidir* [yansımasıdır]" demekte. Gerçekten de, **Toynbee**'nin belirttiği gibi, örneğin Fransızca konuşan bir toplum, bir Fransız devletinin; İngilizcenin anadil olduğu bir toplum bir İngiliz siyasal birliğinin varlığını düşündürebilirse de, Osmanlı Devleti bu genel kanının tersine olarak birçok etnik öğeden oluşmuş ve Osmanlı siyasal yapısı bu yolla ortaya çıkmıştır.[96] **Dukas**, aynı olguyu zamanında şöyle dile getirmiş: *".....bir kimse hangi tebaadan olursa olsun, diğer bir tabiiyete geçerse ve ikinci tabiiyetin başında Osmanoğulları sülâlesinden biri varsa, yeni tabiiyetine daha kolay intibak eder."*[97]

Şunu da unutmamak gerekiyor: Yerli halkın egemenleri ile nasıl kaynaştığına değinilen Osmanlılar, sayıca bu yerli halktan azdılar. Kuşkusuz, bu kaynaşma sürecinde yerli Hıristiyan halk da, Osmanlılar'dan etkilenerek belirli bir toplumsal, kültürel değişime uğrayacaktı. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin "Türk" kurucularının ve egemen çevrelerinin bu süreçte Hıristiyan yerli halkın onlardan etkilendiğinden daha çok etkilendikle-

---

[95] Gibbons'un kitabının eleştirisi için s.163[81]'de belirtilen kaynağa ek olarak bkz. **M.F.Köprülü:** ***Osmanlı Devletinin Kuruluşu*****; Mehmet Ali Şevki:** ***"Osmanlı Tarihinin Kuruluşu Konusu"****; Osmanlı Tarihinin....*; s.105-136. Ayrıca, örneğin Mehmet Ali Kılıçbay, Gibbons'u *"Intelligence Service hizmetindeki sözümona tarihçi"* olarak nitelendirirken (**Mehmet Ali Kılıçbay:** ***"Tarih Üzerine Konuşmalar"***; Türkiye Günlüğü, Bahar 1991, sayı 14, s.120), Taner Timur da, kitabın Türk devletinin ortadan kaldırmanın planlandığı 1916'da yazıldığına dikkati çekiyor (**Taner Timur:** ***Kuruluş Ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni***; 2.basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 1979, s.75. Gibbons'un çizgisinde olan yayınlar için bkz. **M.F.Köprülü:** a.y.,s.2, 18.

[96] **A.J.Toynbee:** s.16 vd..

[97] **Dukas:** s.84.

ri çeşitli yönleriyle gözlemlenen tarihsel bir olgu.[98] Öte yandan, yerli Hıristiyan halkın Osmanlı Devleti çatısı altında kendi düzenlerini yalnız din ve vicdan özgürlüğü alanında değil, hukuk alanında da sürdürdüklerinin, üstelik bu düzenlerinin Osmanlı devlet anlayışını nasıl etkileyip biçimlendirdiğinin belirgin kanıtları Osmanlı kanunnâmeleridir. Bu kanunnâmeler, egemen bir Türk-Müslüman devletinin yasal düzenlemeleri olmaktan çok daha fazla fethedilen yerlerin hukuksal yapılarının ürünüdürler.[99] Şunu da iyi bilmek gerekiyor: Osmanlı hukukunun ana kaynakları olan kanunnâme, ferman ve emirnâmelerde şeriat ile ilgisiz, hattâ şeriata aykırı *"pek çok"* hüküm bulunur.[100] Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, **Ömer Lütfi Barkan**'ın belirttiği üzere, *"....tecrübe ve göreneklerden mülhem* [esinlenmiş] *pratik bir duygu hâkim olmuş ve bu sayede İslâmî renk ve lafızlar* [sözcükler] *altında tamamen yabancı devlet ananelerinin devam ettirilmesi imkân dahiline girmiştir."*[101]

Kuruluş döneminde devletin yalnız Türk "aristokrasi"sine dayandığı ve kesimin kapsamlı bir Müslümanlaştırma siyasası

---

[98] Örneğin bkz. **Charles Diehl:** ***Byzance, Grandeur et Décadence***; Paris, 1934, s.325-326; **H.A.Gibbons:** s.73; **A.J.Toynbee:** s.113-114; **P.Wittek:** ***The Rise....***; s.42. Ayrıca Bizans kurumlarının Osmanlılar üzerindeki etkilerini gösteren yayınlar için bkz. **Mehmed Fuad Köprülü:** ***"Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar"***; T.H.İ.T.M., C.I, s.165 vd..

[99] Çeşitli örnekler için bkz. **Neşet Çağatay:** ***"Osmanlı İmparatorluğu Arazi Ve Reaya Kanunnâmelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Âdet Ve Kanunları Ve Istılahlarının İzleri"***; III.Türk Hukuk Kongresi, 1948, s.495 vd..

[100] **Neşet Çağatay:** ***"İslâm Hukukunun Ana Hatları Ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları"***; Bell., C.LI, 1987, sayı 200, s.632.

[101] **Ömer Lütfi Barkan:** ***XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları***; C.I: ***Kanunlar***; İ.Ü.,yyn., İstanbul, 1943, s.xviii.

izlediği savları, *"realite ile taban tabana zıt iddialardır."*[102] Gerçekte, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan egemenlerin güçlenmelerine yardım ettiğini biliyoruz. Kaldı ki, Ortodokslar'ı Katolikler'e karşı Osmanlılar'ın koruduğunu ama **Fatih**'in bununla da yetinmeyerek Hıristiyanlar için neler yaptığını da görmüş bulunuyoruz. Ortodoks Hıristiyan egemenler ile Osmanlılar'ın ekonomik ve siyasal çıkarları örtüşünce, dinsel ayrılıkların hemen ikinci plana itilivermesi, pek de öyle şaşılacak bir şey olmasa gerektir. **Hammer**'in şu sözü bu konuda bir özdeyiş gibi: *"Rum ve Lâtinler arasında süregelen din ayrılıkları İslâmiyet'in gelişiyle sona ermiş oldu: Tanrıdan başka Tanrı yoktur!"*[103]

Demek ki, Osmanlı Devleti, önce belirli bir ekonomik bütünlük gösteren **Marmara Bölgesi**'nde kurulmaya başlamış, bu kuruluş **Rumeli**'de sürmüş ve ekonomik-siyasal çıkarları aynı yönde olan değişik egemen çevreler, hep birlikte bu yeni devletin egemen çevresini oluşturmuş bulunuyor. **Vasiliev**'e göre, bu yeni devlet, bir **"Greko-Slavo-Türk"** devleti niteliğini kazanmıştır.[104] **Cahen** de, kuruluş sürecinde yenen ile yenilenin kaynaşarak bir yönetici kesim ortaya çıkardığını söylerken aynı gerçeğe değiniyor.[105]

Osmanlı tarihine bir bütün olarak baktığımızda, **Fatih Sultan Mehmet**'in saltanat yıllarının Türk halkının Osmanlı Devleti içinde iktidar odaklarından soyutlanması, egemen çevrelerce kitlesel olarak sömürülmesi bakımından bir dönüm noktası olduğu görülür. **Fatih**'e değin gelişen süreç onunla birlikte noktalanmış ve Osmanlı resmî tarihçilerinin anladıkları anlamda **"Osmanlı"** düzeni geçerlik kazanmıştır. Bu Türklük'ten soyutlanma sürecinin **Fatih** dönemindeki son perdesi ise,

---

[102] **Halil İnalcık:** ***"1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi"***; IV.Türk Tarih Kongresi, 1948, T.T.K., yyn., 1962, s.139.
[103] **J.P.Hammer:** C.II, s.382.
[104] **A.A.Vasiliev:** C.II, s.283.
[105] **C.Cahen:** ***İslâmiyet....***; s.267.

Çandarlı Halil Paşa'nın İstanbul'un alınmasından kısa bir süre sonra öldürülmesidir.[106] Çünkü, o ana değin yönetim kadroları Türkler'in elinden artan bir ivme ile kaymakta idi ise de, veziriâzamlık Türkler'in elinde bulunmaktaydı.[107] Çandarlı ailesi de bu alanda ön planda gelmekteydi. **Çandarlı Halil Paşa**'nın öldürülmesiyle bu gelenek son bulacak, ve bundan böyle veziriâzamlar hemen tümü Türk kökenli olmayanlar arasından seçilecektir. Bu konuya ilerde ayrıca değineceğim ama burada hemen şunu söyleyeyim ki, **Fatih** döneminin önde gelen devlet adamlarından **Şehabettin Paşa, Zağanos Mehmet Paşa, Mahmut Paşa, Gedik Ahmet Paşa, Rum Mehmet Paşa**'dan hiçbiri Türk değildir. Üstelik, **Fatih, Çandarlı Halil Paşa**'yı öldürtmekle yetinmeyecek, ilk aşamada mallarına el koyacak, daha sonra da ailesinin ve çevresi için de aynı uygulamayı yapacak, dahası bunlar tımar zeâmet olarak ya devşirmelere ya da doğrudan, sipahilik statüsü tanınan Hıristiyanlar'a dağıtacaktır.[108]

Halil İnalcık'ın ***Fatih Devri Üzerine Tetkikler Ve Vesikalar***'ndan Toplumsal Tarih dergisine yapılan alıntıların başına kısa bir giriş yapan **Halil Berktay**, bu gelişmeleri yalın ve anlaşılır bir biçimde şöyle özetliyor:

".....Çandarlı'nın başını çektiği (ve suyun başına oturmuş bulundukları için statükonun korunmasını isteyen) eski Türk ricalinin oluşturduğu 'barış partisi', yükselmek için statükonun değişmesini isteyen devşirmeler ile kendi otoritesini tesis etmek için büyük bir zafere ihtiyaç duyan II.Mehmed'in birbirlerine kenetlenerek oluşturduğu 'savaş partisi'nin meydan okuyuşuyla yüzyüzedir. Gerilim, her iki tarafın kendine göre 'haklı' koz ve gerekçelerini adım adım ortaya sürmeleriyle tırmanır. Nihayet

---

[106] Çandarlı'nın İstanbul'un fethi öncesinde Bizanslılar'la işbirliği yaptığı savı, kuşkusuz, hasımlarının uydurması ya da yakıştırmasıdır. Kesin olan gerçek, Çandarlı'nın öldürülmesiyle Türk beylerinin devlette söz sahibi olmalarına son verilmiş olmasıdır.

[107] Bkz. **Aydın Taneri:** ***Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Â'zamlık (1299-1453)***; D.T.C.F.,yyn., Ankara, 1974.

[108] **N.Kaymaz:** s.48.

düğümü Bizans başkentinin zaptı çözer. Fatih burada kazandığı muazzam prestijle Çandarlı'yı bertaraf eder; sonraki yıllarda ümeranın mülk ve vakıflarını dahi tekrar miri'ye katmaya girişir; (deyim yerindeyse) devleti kurucu aristokrasiye bağlayan göbek bağını kesebildiği kadar keser....."[109]

-IX-

Bu noktada, kimilerinin hiç ayırdına varmadıkları, varsalar bile görmezlikten geldikleri çok önemli bir gerçeğin altı kalın çizgilerle çizilerek belirtilmelidir:

Osmanlılar, devletlerini önce Balkanlar'da belirtilen yöntem ve biçimde güçlendirdikten sonra ilk aşamada **Yıldırım Beyazıt** ile, onun başarısızlığa uğraması üzerine de**, Fatih** ile birlikte Anadolu'da Türk beyliklerinin üzerine yürümüştür. **Fatih,** Türk beyliklerini ortadan kaldırmaya başlayarak topraklarını Anadolu'da genişletecektir. Bunun anlamı şu: Osmanlılar açısından, **Gibbons**'un da belirttiği gibi, Anadolu ancak Avrupa'dan fethedilebilirdi,[110] **Köprülü** de, **Gibbons**'un bu görüşünü *"çok doğru"* olarak niteliyor.[111] Şu duruma göre; Osmanlı Devleti, Hıristiyan ve devşirme unsurlarla kendini güçlendirdikten ama bu arada bir Türk devleti olma özelliğini de iyice yitirdikten sonra Anadolu Türk beylikleri üzerine yürümüş olmaktadır. Bu konuda **Wittek**'in şu saptamasını da dikkatle okumak gerekiyor:

"Beyazid tarafından Müslüman hükümdarlara [Anadolu beyliklerine] *kabul edilmiş bulunan cebir politikası Osmanlı hükümdarlarının, kendi tebaası kadar Müslüman dünyası karşısında da otoritesinin birinci derecede desteği olan 'Gaziler Sultanı' sıfatını gittikçe karartmakta idi, Mukaddes savaşın ve ganimet ümidinin çektiği gazi kütleleri, Müslümanlara karşı, hem de yağmadan az çok kaçınmak icabeden harblerde savaşmaya*

---

[109] Cilt III, sayı 18, Haziran 1995, s.16.

[110] **H.A.Gibbons:** s.125.

[111] **M.F.Köprülü:** ***Osmanlı Devletinin Kuruluşu***; s.33; ayrıca bkz. **A.J.Toynbee**; s.115-116.

hiç istek duymuyorlardı. Bu vaziyette Beyazid, bu harbleri muhtedi Hıristiyanlardan mürekkep yeniçerileriyle ve Sırplar, Yunanlılar gibi Hıristiyan vassallarının gönderdikleri kuvvetlerle yapmak zorunda kaldı. Şu halde bu seferlerde o, Müslümanlara karşı kâfirleri sevketmiş oluyordu ki bu da bütün tebaası üzerinde fena bir tesir uyandırmaktan hali kalamazdı."[112]

Burada bir an için Selçuklular dönemine geriye dönersek, Anadolu'nun büyük bölümünün ve özellikle de kırsal kesimin daha o günlerde Türkleşmiş bulunduğunu anımsayacaksınız. Şimdi şu soruları soralım kendimize: Yabancılarla bütünleşen Osmanlı Devleti'nin Türkleşmiş bulunan Anadolu'yu fethetmesi ne demekti? Osmanlı'nın Anadolu'daki egemenliği, karışık (kozmopolit) egemen güçlerin Türk halkı üzerinde egemenlik kurması ile eş anlamlı değil miydi? Öyle olmasaydı, Osmanlı nasıl olur da **"Türk"** sözcüğünü bir hakaret sıfatı olarak kullanabilirdi?

Prof.Dr.Taner Timur, tüm bu gelişmeleri özlü bir biçimde şöyle açıklıyor:

"Osmanlılar Balkanları fethederken, Balkan aristokrasisi de, Osmanlı Devletini fethetmektedir. Halkın dışında cereyan eden bu süreç..... soysuz bir yönetici sınıf yaratmaktadır. İstanbul'un fethi bu süreci hızlandıracaktır."[113]

Bu arada **Prof.Dr.Salih Özbaran'**ın **İnalcık'**ın Osmanlı'nın Türklük ile ilişkisini nasıl değerlendirdiğini ve kendinin bu konudaki kanısını da görelim:

"Halil İnalcık'ın 60 yıldan fazla süren Osmanlı araştırmacılığının sonlarında, Osmanlı'nın çok-dilli, çok-dinli ve çok-kültürlü niteliklerini, 'Osmanlı İmparatorluğu bir Türk imparatorluğu değildi' *biçiminde ilan etmesi çok manidardır. Böyle bir yargıya, mesleğindeki onca deneyim ve tarih bilinci yanında, Balkanların ve Arap ülkelerinin geri kalmışlığında Osmanlıları suçlayanlara karşı Türkleri savunma içgüdüsüyle vardığı dü-*

---

[112] **Paul Wittek: "*Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına, 1402-1455*"**; çev.Halil İnalcık, Bell., C. VII, sayı 27, 1943, s.557.

[113] **T.Timur: *Osmanlı Toplumsal Düzeni***; s.89.

şünülse bile, yargısının yerinde sayılabileceğini vurgulamalıyım."[114]

Yine **Wittek**'i dinleyelim:

"Göçebe [Türk] *unsurlar Osmanlı cemiyetine girmekle, bu cemiyette Türk unsurunu devamlı olarak kuvvetlendirip yenilediler; fakat, köylü olan ve öyle kalanlar müstesna, az veya çok zamanda 'Osmanlılaşma'ya mahkûm oldular. Köylüler birbirinden ayrı köylerde kendi aralarında yaşadıklarından ve böylece yabancı tesirlerden korunmuş olduklarından, göçebe hayattan çıktıkları halde, Türk karakterini bozulmadan muhafaza ettiler. Göçebeler bugün Türkiye'de ortadan kalkmışsa, bu muhakkak ki, onların ziraatçi olarak ülkeye topyekûn yerleşmesi sebebiyledir.Öyle ki, bugünkü köylü sınıfı geniş çapta, hatta muhtemelen çoğunlukla, göçebe menşelidir ve Anadolu itiraz kabul etmez bir surette Türk toprağı olmuştur. İmparatorluğun nihaî can çekişmesi hengâmesinde anavatanın hürriyetini kurtaran ve Yeni Türkiye'yi doğurtan işte bu tecânüstür."*[115]

İşte, buraya değin açıkladığım nedenlerle ve çok daha fazlasını göreceğimiz aynı çizgideki gelişmeler karşısında, eğer **"Türk"** olarak tarihimizin sayfalarını çevirerek övünmek istersek, övünebileceğimiz sayfalar, Osmanlı ordularının Viyana kapılarına dayandığı anları anlatanları değil, *"bir bölük çırılçıplak"*[116] Türk'ün Anadolu'nun bağrında aynı orduları yenilgiye uğrattığını yazan sayfalardır.

---

[114] **S.Özbaran: "*.....Rûmîlik*"**; s.18. (Özbaran, burada, **Halil İnalcık: *"The Meaning of Legacy: The Otoman Case"***; *Imperial Legacy: The Otoman Imprint on the Balkans and the Middle East*; ed. I.C.Brown, Columbia University Pres, New York, 1996, s.19'a gönderme yapmaktadır).

[115] **P.Wittek: *....Türk Aşiretlerinin....***; s.268.

[116] **Peçevî**: C.I, s.70.

2
MUSA ÇELEBİ OLAYI

-I-

Egemen çevrelerini, yönetim kadrolarını Rum ve Slav aristokratları ile ilk aşamada bunlarla çıkar birliği içine giren Türkler'in oluşturduğu Osmanlı Devleti'nde bu gelişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak, halk da Rum, Slav ve Türkler'den oluşacaktı. Başka bir deyişle, yönetenler gibi yönetilenler de kozmopolitti. "Yönetilenler" açısından Rumlar'a ve Slavlar'a, bu aşamada henüz yönetimde söz sahibi olmayan Yahudiler'i de eklemek gerekir.

Durum bu olunca, bu kozmopolit iktidar karşısındaki halkın da bir direniş söz konusu olacaksa, aynı niteliği taşıyacağı besbellidir. Gerçekten de, kuruluş döneminde görülen direnişlerdeki Müslüman — Hıristiyan — Yahudi işbirliği ve aralarındaki ideolojik yakınlaşma, egemen çevrelerin yapısından kaynaklanmış bulunuyor. Bu nedenle, kimilerinin öne sürdüğünün tümüyle tersine, bu işbirliği ve ideolojik yakınlaşma, Türkler'in Hıristiyanlar'ı ve Yahudiler'i kendi saflarına katmak için başvurdukları bir taktik değildi. Şunu da ekleyeyim ki, İslâmî kisve altında İslâm öncesi geleneklerini sürdürmekte olan Türk halkının yapısında dinsel bağnazlığın bulunması da, egemenler ve yöneticiler kendi aralarında çıkar dürtüsüyle bütünleşirken, halklarında onlara karşı birleşerek karşı koymalarını kolaylaştırmıştır.

İşte, Osmanlı ordusunun **Timur** karşısındaki 28 Temmuz 1402'deki Ankara bozgunundan sonra kardeşler arasında baş gösteren taht kavgası sırasında **Musa Çelebi – Mehmet Çelebi** çatışması bu halkların rolü, Osmanlı Devleti'nin bu özelliği göz önünde tutularak açıklandığında doğru anlatımını bulacaktır.

-II-

Bu taht kavgası sırasında, Osmanlı Devleti egemenlerinin ve aristokratlarının, gerçekte **"meşru"** padişah olmasına karşın, **Musa Çelebi**'yi yüz üstü bırakarak **Mehmet Çelebi**'ye katıldıkları görülür. Bütün beyler, **Musa Çelebi**'den *"yüz döndürmekte"*[117] Öylesine ki, sonunda henüz yanında bulunan beylerin de kaçıp **Mehmet Çelebi**'ye katılmalarını engellemek için, **Musa Çelebi**, onları hapsettirecektir.[118] Rumeli'de hükümdarlığını kabul ettirmiş olan **Musa Çelebi**'nin İstanbul'u kuşatmaya başlaması üzerine, temsil ettiği *ya da temsil etmek durumunda kaldığı* halk ve ideoloji karşısında, egemen güçler, etnik köken, din, hatta ayrı devletlerden olma ayrılıklarını bir yana bırakarak **Mehmet Çelebi'**nin çevresinde kenetleneceklerdir. Bu birliktelik, egemen çevrelerin sınıfsal çıkarlarını her şeyin üstünde tuttuklarının tarihsel bir kanıtıdır. Bu çerçevede, Bizans imparatoru, **Musa Çelebi**'ye karşı **Mehmet Çelebi**'yi yardıma çağıracak, o da bu çağrıyı hemen kabul ederek İstanbul'a gelecek, kentte eğlence ile geçirilen üç günün sonunda yanına bir Bizans birliğini de alarak kardeşi üzerine gidecektir. Ne var ki, bu girişiminde **Mehmet Çelebi,** İnceyiz'de yenik düşerek Anadolu'ya geri çekilmek zorunda kalacaktır.

Mehmet Çelebi, Anadolu'da yeniden toparlanıp hazırlanarak kardeşi üzerine bir sefer daha yapmayı amaçlamaktaydı. Dulkadiroğlu ve Sırp Kıralı'ndan yardım sağladıktan sonra Rumeli'ye geçti. Kör olduğunu ileri sürerek **Musa Çelebi**'nin kendisine katılma çağrısını geri çevirmiş bulunan **Evrenos Bey,**[119] yanında başka beyleri de sürükleyerek **Mehmet Çelebi**'ye katıldı. Önceki çatışmada ise **Mihail Bey Oğlu** da (Mihailoğlu Mehmet) bir hile ile **Musa Çelebi**'yi aldatarak **Mehmet Çelebi**'nin yanına geçmiş bulunuyordu.[120] Bu son olay

---

[117] **Âşıkpaşaoğlu**: s.90; **Oruç Beğ**: s.70.

[118] **M.C.Şehabeddin Tekindağ:** ***"Musa Çelebi"***; İ.A..

[119] Bkz. bu bölümde, V, s.170.

[120] Neşrî, bu olayı şöyle anlatıyor: *"Mihal Bey Oğlu, ceng içinde Musa Beyin katına gelip eyitti: 'Bana birkaç yarar yoldaş koş ki, varıp, ka-*

sırasında ayrıca **Paşa Yiğit Bey, Burak Bey** gibi beyler de **Mehmet Çelebi**'nin ordusunu güçlendirdiler. **Neşrî**'nin belirttiğine göre, **Evrenos Bey, Mehmet Çelebi**'ye katılmadan önce ona yazdığı mektupta şöyle demiş:

"Sultan lutf ve kerem edip, Musa Bey'e şimdi buluşmayıp, ol ne yere varırsa tecessüs ettirip [gözettirip], *ondan ırağ olup* [uzak durup],*gelip Lâz-iline girip, Derbent'de durup, Burak Beyi ve Paşa Yiğit'i ve Tırhala Sinan Bey ki, bunlar alay beyleridir, bunları kendinize zapt etmek ardınca olasız. İnşallah ülaziz, Musa Bey, birle buluşuncak, biz kulunuzu hizmette bilesiz..... Ve hem bil cümle Beyler karındaşından nefret etmiştir. Hemen sizi gözlerler."*[121]

Böylelikle, **Mehmet Çelebi**'nin ordusu, Sırp Kıralı'nın, Bizans İmparatoru'nun ve Osmanlı beylerinin katılması ile iyice güçlendi. Bu ordu; **Musa Çelebi**'yi sonunda yenilgiye uğrattı.

Musa Çelebi öldürüldü. Ama halk arasında yaktığı umut ateşi sönmeyecekti.

---

rındaşın Sultanı biraz sıkıp, âlemi gözüne anın dar edelim.' dedi. Musa Bey anı gerçek sandı, 'Sen bilirsin' dedi. Meğer anın bazı beylerle ittifakı var idi, muradı onlarla buluşmakdı." — **Neşrî**: C.II, s.507. Hoca Saadettin Efendi'nin anlatımı ise şöyle: *"Savaşın kızıştığı sıralarda, Mihaloğlu Mehmet, Musa Çelebi katına gelip, çevreye dehşet salmak için yoldaş isteğinde bulundu. Halbuki daha önce beylerle şöyle bir karar varmışlardı. Savaş ve uğraş başlar başlamaz devletli sultan tarafına yönelecekler, bağlılıkla yanına kul olacaklardı..."* — **Hoca Sadettin Efendi:** C.II, s.57-58. Bu arada, bu olayın, ilerde çok sayıda örneklerini göreceğimiz Osmanlı "hilekârlık"ının ilk örneklerinden biri olduğunu da belirteyim.

[121] **Neşrî:** C.II, s.507.

-III-

Bu kıralar, imparatorlar ve beyler koalisyonu niçin oluşmuştu?, Kuşkusuz, varlıkları tehlikeye düştüğü için. Çünkü, **Musa Çelebi**'nin bayrağı altında toplananların başında, egemenlerin baskısından bunalmış olan köylüler ve yoksul halk geliyordu. **Musa Çelebi** cephesinin bu niteliği, karşısında birleşip bütünleşen bu güçler için toplumsal bir tehlikeydi.[122] **Musa Çelebi**, kardeşlerinin tersine, hoşnutsuz kitlenin desteği ile elde etmişti ve savaşımını yine onların desteği ile sürdürebiliyordu. Bu nedenle de, savaşımı **halkçı** bir nitelik kazanmış bulunuyordu.[123] Bundan dolayıdır ki, yanında toplananların eylemi, **"ihtilâlci bir haraket karakteri"**ne[124] dönüşmekte hiç de gecikmeyecekti. Olan şuydu: *"Halkın, Müslüman ve Hıristiyan küçük köylülerin macera dolu iki yıl içinde iktidar mevkiine çıkardıkları bu şiddetli, sert ve mutaassıp adam, feodal yahut zengin ulema olan bu efendilerden aristokratlardan olduğu gibi nefret etmekte idi..... İşte bu Musa, nihayet devletin aristokratları ve yüksek memurları arasına hakikî bir dehşet saldı, bu efendiler İstanbul'a, Sırplar'ın yanına, hudutlarda keza kendilerini tehdit altında hisseden büyük gazi reislerinin yanına ve bilhassa o esnada büyük Anadolu eyaletlerini ele geçirmiş olan Mehmet'in yanına kaçmaya başladılar."*[125]

Musa Çelebi'nin beylere ve varsıl kişilere karşı tutumunu **Neşrî**'nin kaleminden izleyelim: *"Rumeli beylerinden be-nam maldâr* [ünlü mal sahibi] *beyleri tutup, helâk edip* [öldürerek], *malını almaya başladı. Hatta divanda otururken maldâr beylerden ve paşalardan kimesne görse, 'Şol arada filori kokar' deyip, öldürüp malını alırdı..... Ve etrafta olan beylere elçiler gönderip, bazısından haraç talep edip, dahi ana benzer türlü nesneler etti. Hem İstanbul tekfurundan* [Bizans İmparatoru'ndan] *dahi haraç talep etmeye atasının veziri, âkil* [akıllı] *ve*

---

[122] **B.Lewis:** ***İstanbul....***; s.21-22.
[123] **P.Wittek:** ***"Ankara Bozgunundan...."***; s.578.
[124] a.y.,s.585.
[125] a.y.,s.578.

dânâ [bilgili], *fazıl* [erdemli] *ve tüvana* [güçlü] *İbrahim Paşayı İstanbul'da haraç istemeye gönderdi. İbrahim Paşa dahi cemi* [bütün] *beylere danışıp, 'Bu kişinin bed-hâli* [kötü durumu], *giderek cemimizi* [hepimizi] *öldürüp, malımızı alır. Sultan'ı* [yani, Mehmet Çelebi'yi] *dâvet etmek evlâdır* [daha iyidir]' *deyincek, cemi beyler bu fikri savap* [doğru] *görüp, ol umuru* [görevi], *İbrahim Paşa'ya ısmarladılar* [verdiler]. *Andan İbrahim Paşa, dahi İstanbul'a vardığı gibi, fi'l-hal* [hemen] *Sultan'a* [yani, Mehmet Çelebi'ye] *haber gönderip, Musa Çelebi'nin ef'âl-i şeni'asını ilâm edip* [kötü eylemlerini bildirip], *ve beylerin ondan nefret ettiğini bildirdi. Sultan Mehmet çün bu haberi istima etti* [bu haberi duyunca], *İbrahim Paşa'nın ol mektubuna itimat edip, yine İbrahim Paşa'ya mektup ve hilât* [kaftan] *gönderip, envâ-ı tâzim birle* [çeşitli saygılarla], *anı yanına dâvet etti. İbrahim Paşa dâvetini icabet edip* [çağrısına uyarak], *hemen eğlenmeyip* [vakit geçirmeyip] *Sultan tarafına teveccüh etti* [yöneldi]."[126]

Musa Çelebi, Şeyh Bedreddin'i kazaskerliğe getirmişti. **Şeyh Bedreddin**'in kazaskerliğe getirilmesi, kuşkusuz, **Musa Çelebi**'nin gelişigüzel bir seçimi değildi.[127] **Şeyh Bedreddin**'in birazdan inceleyeceğimiz ve çağının ötesindeki ve insanları birleştirici görüşlerinin bunda etkili olduğu söylenmelidir. **Musa Çelebi**, varsıl kesime karşı belirtilen biçimde davranmasına karşılık devlet nimetlerinden halktan kişileri yararlandırıyordu.[128] Bu da, **Şeyh Bedreddin**'in Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi halkı kaynaştırarak onun yanında yer almasını kolaylaştırıyordu. Buna karşılık, **Hammer**, **Mehmet Çelebi** için der ki: *"Bütün hayatı boyunca Bizans İmparatoru'nun sadık sadık müttefiki, Türkmen âsilerinin korkunç düşmanı; Osmanlı saltanat tahtının*

---

[126] **Neşrî:** C.II, s.49.

[127] **B.Lewis:** ***İstanbul....***; s.22.

[128] **Bezmi Nüzhet Kaygusuz:** ***Şeyh Bedreddin Simavenî***; İzmir, 1957, s.68.

dayanağı..... idi."[129]

Musa Çelebi'nin başarısızlığa uğramasının nedenlerine gelince; bunların başında karşısındaki gücün niteliği, örgütlülüğü ve sayısal üstünlüğü olsa gerektir. Bu gücün yapısı, Osmanlı egemenlerin şu ana değin oluşum ve gelişmelerinin sonucudur. İkinci neden ise, **Musa Çelebi**'nin Rumeli'de bulunmasının onun Anadolu Türkleri'nden yeterince yararlanamamış olmasına yol açmış bulunmasıdır.

Musa Çelebi'nin öldürülmesinden sonra **Mehmet Çelebi**'ye karşı **Şeyh Bedreddin**'in izdeşlerinin (müridlerinin), arkasından da Şeyh'in başkaldıracak olması ise, iki kardeş arasındaki savaşımın salt bir taht kavgası olmadığının, en azından **Musa Çelebi**'nin halk kitlelerinin tepkilerini ve duygularını dile getirdiğinin açık bir kanıtıdır.

İsmet Zeki Eyüboğlu, Şeyh Bedreddin'in **Musa Çelebi** tarafından kazaskerlik gibi çok önemli bir göreve getirildiğini, o tarihte de **Şeyh**'in görüşlerinin bilindiğini, bunların şeriat ile bağdaşmadığını, hele kethüdası **Börklüce Mustafa**'nın çok daha açık bir biçimde toplumcu düşüncelere sahip olduğunu belirttikten ve Osmanlı tarihçilerinin ağır suçlamaları da anımsattıktan sonra soruyor:

"Peki Musa Çelebi böyle düşünen kimseleri çevresinde neden barındırmıştı? Yoksa Musa Çelebi de mi böyle düşünüyordu?..... bir süre Edirne bölgesinde egemenlik sağlaması Şeyh Bedreddin ile Börklüce Mustafa'nın düşündüklerini uygulama denemesi sayılabilir mi? Onda böyle bir eğilim mi vardı?"[130]

Musa Çelebi'nin halkın emeği ile yaşayan egemen çevrelere karşı tutumunu gördüğümüze göre bu sorulara *"Evet"* demek gerekiyor. Ne ki, **Şeyh Bedreddin** olayını inceledikten sonra, bu "evet" daha bir anlam kazanacak.

---

[129] **Hammer:** C.II, s.148.

[130] **İsmet Zeki Eyüboğlu:** ***Şeyh Bedreddin Ve Vâridat***; Der yyn., İstanbul, 1987, s.230-231.

Hiçbir zaman gözardı edilemeyecek olan tarihsel gerçek ise, o günden bu yana **Musa Çelebi** ve **Şeyh Bedreddin**'in adlarının hep birlikte anılagelmiş olmasıdır.

3
ŞEYH BEDREDDİN:
Düşünceleri Ve Eylemi

-I-

Musa Çelebi ile halk katında başlayan toplumsal ve siyasal tepkisel davranış, **Şeyh Bedreddin**'in kişiliğinde somutlaşan ve onun adıyla birlikte anılan olaylar dizisi ile eylemli ve daha bir bilinçli olarak sürdü. Osmanlı'nın imparatorluğa varan kuruluş sürecinde halk üzerinde egemenlik kurmuş olan kesime karşı yoksul kitlelerde beliren tepki eylemli bir biçimde sürünce bu kesim güç anlar da yaşayacaktı. Ne var ki, **Şeyh Bedreddin**'nin devrim amaçlı direnişinin bastırılmasından sonra Osmanlı yönetici kadrosu, bu engeli de aşmış olarak, devlet örgütünü sağlamlaştırıp yaygınlaştıracaktır. **Musa Çelebi**'nin savaşımı onun iktidara bütünüyle sahip olma kavgasıydı ve yoksul halk kitleleri de onun safında yer almışlardı. **Timur** ordularının Anadolu'dan çekilmesinden sonra oluşan iktidar boşluğu bu kavganın siyasal ortamını yaratmıştı. **Şeyh Bedreddin** eylemi de bu ortamın sona ermesinin hemen öncesine rastlıyor.[131]

Taht kavgalarını, o tahtın kendisine ait olduğunu öne sürenlerin tek başlarına yapmadığı, her birinin yanında toplumun değişik sınıf ve katmanlarından güçlerin yer aldığı bilinen bir gerçek. Bu güçlerin de bu savaşımlarda yer almalarında kendileri açısından nedenleri bulunur. İşte, **Musa Çelebi**'nin safında yer alan yoksul kitleler, bu kere de, yine aynı nedenle, yani

---

[131] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *"Şeyh Bedreddin'in bir isyanla hükümdar olmak istemesinde Osmanlı ordusunun parçalanmasının kendisinde bir ümit uyandırmış olduğunun tesiri olabilir"* derken, aynı siyasal gerçeği düşünmüş olsa gerektir. — **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.I, s.366.

egemenlerce ezilmekten ve yoksulluktan kurtulmak umuduyla, **Şeyh Bedreddin**'nin çevresinde bir araya geleceklerdi. Karşılarındaki gücün temsilcisi de aynı kişidir: **Mehmet Çelebi**. Öte yandan, **Şeyh Bedreddin**'in **Musa Çelebi**'nin görüşlerinin biçimlenmesinde etkili olduğunu da söylersek yanılmış olmayız.[132] Bu nedenle, **Şeyh Bedreddin**'in adıyla anılan devrim girişiminin **Musa Çelebi** olayının toplumcu yönünün daha ileri bir aşaması olduğu belirtilmelidir.

-II-

Gerek **Musa Çelebi** ve gerekse **Şeyh Bedreddin**'in odağı olduğu bu olayları incelerken üzerinde özellikle durulması gereken olgu, halk kitlelerinin büyük bir yoksulluk ve ekonomik sıkıntı içinde bulundukları olmalı. **Timur** ordularının Anadolu'yu yağmalamalarının, Beyazit'in oğulları arasındaki çatışmaların ve bu kargaşa ortamından yararlanan eşkiyanın halka saldırılarının,[133] zaten ezilmekte olan halkı büsbütün maddî-manevî sıkıntı içine düşürdüğü biliniyor.[134] **Babinger**, halkın içinde bulunduğu durumu, *"Anadolu Türk milleti daimî ihtiyacat* [ihtiyaçlar] *ve nihayetsiz ıstırabat* [ıstıraplar] *altında ruhen bitap ve perişan"* diyerek[135] nitelerken, kaynaklar bu dönemde Osmanlı hükümdarlarının 100'e yakın savaş yaptıklarını belirtiyorlar.[136] Öte yandan, saray çevresinin, yöneticilerin,

---

[132] **Şeyh Bedreddin:** ***Vâridat***; inceleme ve çeviri: Cemil Yener, Elif yyn., İstanbul, 1970, s.25.

[133] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.280-281.

[134] Şehzâdeler arasındaki taht kavgasının halk üzerindeki kötü izleri Anadolu'da uzun süre etkisini duyuracaktır. Örneğin, Cem Sultan olayı sırasında Cem'e bağlı kuvvetlerle hükümete bağlı ordu, Bursa önlerine geldiklerinde, Bursa halkı, kardeşler kavgası sırasındaki duruma yeniden düşmemek için, kentin kapılarını kapatarak her iki orduyu da içeriye almayacaklardır.

[135] **F.Babinger:** ***Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin***; Dergâh, C.II, sayı 17, 1337, s.70.

[136] **Cemil Yener**; *Vâridat*'ın başına yazdığı inceleme, s.34.

medreselilerin, tarikat yandaşlarının üretmeksizin tüketen asalaklar olarak halkın karşısında yer aldığını da uzun uzadıya anlatmaya gerek yok.[137] **Mustafa Akdağ**, ayrıca, **Şeyh Bedreddin** eylemine katılanların büyük çoğunluğunu Batı Anadolu'da bulunan ve işsiz güçsüz kalan Türkmenler ile bunlardan Rumeli'ne geçenlerin oluşturduğunu, Rumeli'de nüfus fazlalığı nedeniyle iş darlığı bulunduğunu belirtirken,[138] **Taner Timur** da, Rumeli'de feodal malikânelerin komünal köy mülkiyeti aleyhine genişlediğini vurguluyor.[139] Bütün bunlara ek olarak, **Yıldırım Beyazit**'ten başlayarak yönetici kadronun ahlâk açısından da düşkünlük göstermesi halk üzerindeki olumsuz etkilerden bir başkası. Tarihlere geçen ve halk arasında anlatılagelen rüşvetçi kadıları **Beyazit**'in gazabından bir soytarının kurtarması olayı, gerek rüşvet yiyen kadılar ve gerekse böyle ağır bir suçun bağışlanmasındaki hafiflik yönünden başlı başlına ilginç.[140] Öte yandan, Osmanlı sarayının, Avrupa saray yaşamına öykünmesi de bu padişah dönemine rastlıyor.[141]

Selçuklular döneminde ve Osmanlı Devleti'nin şimdi incelenmekte olan kuruluş sürecinde Türkler'in devletin yönetici kadroları karşısında belirtilmeye çalışılan durumu anımsanırsa, ***Devlet-i Âliye-yi Osmaniye Tarihi***'inde **Hayrullah Efendi**'nin **Şeyh Bedreddin** eylemine katılan Türkler'i ***"idraksiz Türkler"***

---

[137] **İ.Z.Eyüboğlu:** ***Şeyh Bedreddin....***; s.68-69.

[138] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.289.

[139] **T.Timur:** ***Osmanlı Toplumsal....***; s.96.

[140] Bu kadıların yakılarak öldürülmelerini buyurmuş olan Beyazit'ın yanına Kör Hasan, papaz giysileri içinde girer. Beyazit, bu kılığın nedenini sorunca, Kör Hasan, Evliya Çelebi'nin kendine özgü anlatımı ile belirttiğine göre, şöyle der: *"İşittim ki.....ateşe yakacakmışsınız. Fetva verecek ulema kalmadığına göre elbette Hıristiyan papazlarına muhtaç olmamız tabiîdir. Elbette kırk elli papaz istemeye bir kulunuzu göndereceksiniz. Bari kulunuzu bu kıyafette gönderiniz."* — **Evliya Çelebi:** ***Seyahatnâme***; Türkçeleştirerek yyn. Zuhuri Danışman, C.II, İstanbul, 1969, s.320.

[141] Dönemin toplumsal niteliği için bkz. **B.N.Kaygusuz:** s.75 vd.; **İ.Z.Eyüboğlu:** ***Şeyh Bedreddin....***; s.39 vd..

olarak niteleyip, *"Börklüce Mustafa nam şahıs Aydın tarafına geçip orada bulunan etrak-i bi-idraki* [kafasız, aptal Türkler'i] *Şeyh'i mezkûrun* [adı geçen şeyhin] *meslek ve mezhebini tasdike dâvet eyledi"*[142] diyerek ya da ***Tacüt-Tevarih***'te **Hoca Sadettin Efendi**'nin yine aynı biçimde aşağılaması[143] karşısında **Şeyh Bedreddin** eylemi daha bir anlam kazanıyor. **Hoca Sadettin**'e göre, eyleme katılanlar, *"sarhoş, şehvet azgınlığı ile kendini kaybetmiş, nefis denilen şeytana tutsak olmuş bir nice cahil ve günü gününe yaşayan"*lardı.[144] Ne var ki bu Osmanlı yazarı, bu insanların *"refah ve güzel günler umuduyla"* kandırıldığını da sözlerine eklemiş!...[145] Osmanlı yönetimine üst üste başkaldıran gerek Hıristiyan aristokratlara ve gerekse fethedilen ülkelerin yöneticilerine gösterilen hoşgörüye karşılık, Osmanlılar'ın Türkler'e her olanakta acımasızca, gaddarca davrandığı tarihsel bir gerçektir. Bundan sonraki bölümlerde bu gerçekle hep yüzyüze geleceğiz. Ama ele almakta olduğumuz dönem için işte size bir "örnek" olay: Devşirme **Yörgüç Paşa**, Kızıl Koca Türkmenleri'nden eşkiyalık ettiği öne sürülen 4 kardeşi ve onların 400 kadar yandaşını, bir hile ile, dostluk kurmak aldatmacası ile, yakalamış ve 4 kardeşi öldürdükten sonra, bu 400 kişiyi de bir mağaraya kapatarak dumanla boğdurtmuş, sonra da onların geride kalan erkek, kadın ve çocuklarını öldürtüp ev ve mallarını yağmalattırmıştır. Bu yağma ve talan öylesine kapsamlı olmuş ki, bir koyunun fiyatı, gasp edilip de satılmak istenen hayvan bolluğundan ötürü, 1 akçeye düşmüş.[146]

---

[142] **A.Cerrahoğlu:** ***Şeyh Bedreddin***; Çığ yyn., İstanbul, 1966, s.9'daki metinden.

[143] **Hoca Sadettin Efendi:** C.II, s.110.

[144] a.y.,C.II. s.110-111.

[145] a.y.,C.II, s.111.

[146] Âşıkpaşaoğlu, bu insanlık dışı olayı şöyle anlatır: *"O dört kardeşin başını kestiler. Bu dört yüz kişi, eli bağlı, hepsini bir zindana götürdüler. Birbirlerinin üstüne attılar. Öldüler. Tez ölsün diye duman yaptılar. Zindanın kapısını kapattılar. Zindanın içinde dumandan öldüler. Birisi kurtulamadı, helâk oldu. Yörgüç.....sabahleyin Türkmenler'in*

Türkmenler'in **Şeyh Bedreddin**'in izdeşi **Torlak Kemal** için yaktıkları ağıtta yer alan şu dizeler, Osmanlı'nın Türk halkı karşısındaki tutumunu yansıtır:[147]

Sultanoğlu, leşkelerine buyurdu,
Buyruğunu dört bir yana duyurdu,
Kılıç çaldı, ana, bebe savurdu,
Yalım esti her yanları kavurdu.

-III-

Şeyh Bedreddin'in ardında Hıristiyanlar ve Yahudiler'in bulunup bulunmadığı konusuna gelince; **Mustafa Akdağ**'a göre, **Şeyh**'in Müslüman olanlarla olmayanlar arasında bir ayırım yapmamasına ve tam bir eşitlik önermesine karşın, Anadolu'daki ayaklanmalara Hıristiyanlar'ın ve Yahudiler'in katıldıklarına ilişkin belge ve kanıt bulunmamaktadır.[148] Buna karşılık **Şerefeddin Yaltkaya**, eyleme Türkler'den daha çok Hıristiyanlar'ın ve Yahudiler'in bulunduğunu söylemektedir.[149] Biz biliyoruz ki, Osmanlı Devleti'nin "insan unsuru" yalnız Türkler'den değil, gayrımüslimlerden de oluşuyordu. İş ezilip sömürülmeye gelince, Müslüman olmak ya da olmamanın bir değişiklik yaratmayacağı açık. Kaldı ki, biraz önce belirtilen yoksulluk ve kargaşa her dinden insan için söz konusuydu. Bu nedenle, bu ayaklanmalar toplumsal ve ekonomik ortamın sonucu olduğuna göre, bunlarda Hıristiyanlar ve Yahudiler de yer alacaklardı, çünkü onlar da "reaya" idi. Üstelik, ayaklanmanın önderlerinden **Torlak Kemal**'in aslen Manisalı bir Yahudi ve ger-

---

evine sürdü. Türkmenler'in evleri dahi Çorum yöresine konmuştu. Evlerini bastı. Hayli Türkmen dahi kırıldı. Bütün davarlarını ve mallarını yağma ettirdi. Öyle oldu ki, bir koyun bir akçeye satıldı." — **Âşıkpaşaoğlu:** s.119-120.

[147] **Erol Toy:** ***Türk Gerilla Tarihi***; Giray yyn., İstanbul, s.105.

[148] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.281.

[149] **Şerefeddin Yaltkaya:** ***"Bedreddin Simavî"***; İ.A..

çek adının da **Samuel** olduğunu biliyoruz. [150] Bu nedenle, **Michel Balivet, Torlak Kemal**'in Manisa yöresindeki *"kalabalık Yahudi cemaatinden"* yandaş toplamış olduğunu belirtiyor.[151] Tarihçi **Dukas** ise, **Şeyh Bedreddin**'in kethüdası **Börklüce Mustafa**'dan söz ederken, *"Hilekârlıkla Hıristiyanlarla da dostane münasebetler kurmaya çalışıyordu"* dedikten sonra, *Bu tarikatin müridleri bir Hıristiyana tesadüf ettikleri vakit buna karşı dost muamelesi yaptıkları gibi kendisine Allah'ın meleği gibi hürmet ediyorlardı..... Hıristiyan dinine mensup olanlarla dinî işbirliği yapmaktan başka çare olmadığını söylüyordu."*[152] diye yazıyor. Bu çabanın sonuçsuz kaldığını, ortamın etkileri bir yana, Hıristiyan halkın da **Şeyh**'in devrim girişimine katılmadığını söylemek olanaksızdır.

-IV-

Bir *"engin hukuk bilgini"*[153] olan, *"zamanın âlimleri arasında pek müstesna bir mevki işgal eden"*[154] **Şeyh Bedreddin** (Bedreddin Mahmut), **Abdülbaki Gölpınarlı**'ya göre, H.760 (1358-1359)'da Simavna'da doğmuş; H.820 ya da 823 yılında Serez'de idam edilmiş.[155] **Cemil Yener** ise bu tarihleri, 1364-

---

[150] B.N.Kagyusuz'un belirttiğine göre, bu yörede bugün de bir "Torlak Pınarı" bulunmaktadır. — **B.N.Kaygusuz:** s.91. Önemli olan, bu yörenin 1492 Yahudi göçünden önce de yoğun Yahudi yerleşim yerlerinden olmasıdır.

[151] **Michel Balivet:** ***"15. Yüzyılda Müslümanlar İle Hıristiyanlar Arasında Dinsel Kaynaşmanın İki Yandaşı – Bir Türk: Simavnalı Bedreddin Ve Bir Rum: Trabzonlu Georgias"***; T.T.D., C.VI, 1986, s.113-114.

[152] **Dukas:** s.67-68.

[153] **Franz Babinger:** ***"Şeyh Bedreddin'in Serez'deki Türbesi"***; Der İslam, C. XVIII, 1928, s.100-102, çev.İsmet Sungurbey; **İsmet Sungurbey – Abdülbaki Gölpınarlı:** ***Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin***; Eti yyn., İstanbul, 1966, s.xxxı'den.

[154] **Ş.Yaltkaya:** İ.A..

[155] **İ.Sungurbey – A.Gölpınarlı:** s.5.

1365 ve 1420 olarak saptıyor.[156] **Şerefeddin Yaltkaya'**ya göre de öldürüldüğü yıl, 1420. Babası Simavna kadısı **İsrail** olan ve ilk aşamada Konya'da eğitim gördükten sonra Mısır'a giderek **Şeyh Ekmeleddin Babartî** ve **Mübârekşâh-ı Mantıkıy** yanında öğrenimini sürdüren **Bedreddin**, orada **Husayn-i Ahlâtî**'nin de yanında bulunmuş. **Gölpınarlı, Husayn-i Ahlâtî**'nin tıp üzerine bilgisi bulunduğunu ve **Bedreddin**'in "akıl"a dayanan düşüncelerinin biçimlenmesinde onun etkisi olabileceğini belirtiyor.[157] Öte yandan, **Bedreddin**'in **Ab'l Fath is-Saidî** ve **Şeyh Abû-Madyan-i Mağrıbî** ile de çalıştığı ve Konya'da bulunduğu sırada da **Hâmid-i Velî** ile görüştüğü biliniyor.[158]

İbn Arabşâh, ***Ukudü'n-Nasiha***'da *"819'da Bedreddin'i İsfendiyâr bin Ebî Yezid nezdinde görüp kendisiyle ilmî münasebette bulunduk"* dedikten sonra onun bilgeliğini belirtmek için, *"Vüsat'at-i ilmiyesini derya gibi pâyansız buldum"* sözlerini kullanıyor.[159] **İdrîs-i Bitlisî** de ***Heşt Behişt***'te, onun için, *"Zamânede mütehayyiz* [önde gelen] *kadılar ve âlimlerden biri ki filvâki* [gerçekten] *ulûm-ı şer'iyye ve akliye* [şeriat ve tabiat / matematik gibi bilimler] *şuabâtında* [şubelerinde] *yegâne bir dânişver* [bilgin] *idi"* diyor.[160] **Şeyh Bedreddin**'i *"sapıklık ve fesatlık"*la[161] suçlayan **Hoca Sadettin Efendi** bile, **Şeyh** için, *"çağının değerli ve yetenekli bilginlerinden sayılmakta idi Ortaya koyduğu eserler bilginler katında elden ele dolaşmakta ve üstünlüğüne delil olmaktadır.....Onun yetiştirdiği bilginler, çömezler bütün ülkelerde ayrı bir şöhret kazanıyorlardı"* demek zorunluluğunu duyuyor.[162] Ner var ki, İslâm bilgin ve yazarlarının bunca övgülerini kazanan **Şeyh Bedreddin, Mustafa Akdağ**'ın deyişiyle, *"tekke köşelerinde post üstünde oturan*

---

[156] **C.Yener:** s.8-9, 17.
[157] **İ.Sungurbey – A.Gölpınarlı:** s.5.
[158] a.y.,s.5-6 ve **C.Yener:** s.9.
[159] metin: **İ.Sungurbey – A.Gölpınarlı:** s.x.
[160] metin: a.y.,s.xviii.
[161] **Hoca Sadettin Efendi:** C.II, s.110.
[162] a.y., C.II, s.109-110.

şeyhlerden değildi."[163] Kuşkusuz, **Hoca Sadettin Efendi** gibiler için önemli olan kişisel huzur ve rahatlık olduğundan, **Şeyh**'i eleştirmek için söylediği şu sözler, gerçeğin tam bir anlatımı: *"...huzur ve rahat içinde yaşamanın gereğini hiç düşünmemiş bir kişi olarak, halkın gönlünü kendine çekmek için çaba harcamaya ve halifeleri eliyle onları kendisine bağlamaya koyulmuştu."*[164] / [165]

Konumuzda önemli ilk olay ve tarih, 1411'de **Şeyh Bedreddin**'in **Musa Çelebi**'nin kazaskeri olması. **Musa Çelebi**'nin öldürülmesinden sonra ona 1.000 akçelik bir aylık bağlanarak İznik'e sürgün edilmiş. İzdeşleri **Börklüce Mustafa** ve **Torlak Kemal,** Aydın ve Manisa yörelerinde isyan bayrağını açtıklarında, o, İznik'te bulunuyordu.[166]

-V-

Şeyh Bedreddin'in genel öğretisi içinde yine *genel* olarak konumuzu ilgilendiren görüşlerini, kendi kaleminden çıkmamış olmakla birlikte onun düşüncelerinin bir derlemesi olan ***Vâridât***'da buluyoruz.[167] Ne ki, bunlar arasında doğrudan top-

---

[163] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.I, s.285.

[164] **Hoca Sadettin Efendi:** C.II, s.110.

[165] Bu konuda geniş bilgi için bkz. **Ahmet Yaşar Ocak:** ***Osmanlı Toplumunda Zındıklar Ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)***; 2.basım, Tarih Vakfı Yurt yyn., İstanbul, 1999, s.143 vd..

[166] Şeyh Bedreddin'in yaşamı üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. **İ.Z.Eyüboğlu:** ***Şeyh Bedreddin....***; s.245 vd.; özellikle, **Necdet Kurdakul:** ***Bütün Yönleriyle Bedreddin***; Döler Reklam yyn., İstanbul, 1977, s.180-231.

[167] *"Vâridât'da daha birçok çelişik düşünce ve görüşler var. Büyük bir bilgin ve düşünür olduğu kabul edilen Şeyh Bedreddin'in elinden çıkan ya da onun tarafından incelenip düzeltilen bir eserde böyle çelişmeler bulunamaz. Bu çelişmelerden ve kitabın birçok yerinde tekrarlanan 'Tanrı rahmet eylesin, dedi ki' sözünden anlaşılıyor ki, Vâridât, Bedreddin'in ölümünden sonra yazılmıştır..... Şeyhi yargılayanların elinde Vâridât yoktu. Çünkü Şeyh, yalnız sözleri ve eylemleri yüzünden sorguya çekilmiştir. Vâridât ellerinde olsaydı, yargıçların işleri*

lumcu görüşlere rastlamak olanaksız. O nedenle de, bu türden görüşlerinin ya kendisince kendisini dinleyenlere sözlü olarak anlatıldığı ya da izdeşlerince çevreye yayılmış olduğu düşünülebilir.[168] Bununla birlikte, kendisinin gerçek toplumcu düşüncelerini oluşacak tepkilerden çekindiği için açıkça ortaya koymamış olduğunu, bunlardan bazılarının dinsel ve dolambaçlı bir anlatımla belirtmeye çalıştığını ***Vâridât***'daki şu satırlara dayanarak öne sürmek de olanaklı:

"Gerçek tasavvufçu, hiçbir insan gözünün görmediği, hiçbir insan kulağının işitmediği, hiçbir insan gönlünün sezmediği şeyleri bilir. Onları halka, kafalarının alabileceği uygun şekilde anlatır. Ama aslını içinde gizler. Eğer halk bunları öğrenirse, kendisini öldürürler."[169] *"Araştırma yoluna girenlerin çoğunda katkısız araştırma yeteneği yoktur. Dolayısıyla, onlara gerçekler hemen açıklanırsa, tabiatları onu kabul etmekten ürker; açıklayanlara da sapık ve kâfir gözüyle bakarlar."*[170]

Şeyh Bedreddin'in bu açıklamasının ışığında düşünürsek, maddeci (materyalist) anlayışını çağına göre çok ileri bir biçimde belirleyen şu yargısının, felsefesinin temellerinden biri olduğunu öne sürebiliriz:

"İnsanlar, Müslümanlıktan önce somut bir puta taparlardı. Çağımızda hayalî bir puta tapıyorlar. Belki bir gün Hak, kendini gösterir de Hak olarak ona taparlar."[171]

"Cennet", "cehennem" gibi kavramların düş ürünü olduğunu, maddî bir varlıklarının bulunmadığını da şöyle açıklıyor:

"Huri, köşkler, ırmaklar, ağaçlar, meyveler..... ve benzerlerinin hepsi hayalde gerçekleşir, duyumlarda değil. Cin de öyledir ve adı bunu doğrular. Çünkü duyumlardan gizlenmiştir.

çok daha kolay olurdu..... [Fakat] *Vâridât, doğrudan doğruya Şeyh Bedreddin'in eseri olmamakla birlikte, onun düşünce ve görüşlerinden birçok şeyler yansıtır."* — **C.Yener:** s.44-45.

[168] **İ.Z.Eyüboğlu:** ***Şeyh Bedreddin....***; s.223 vd..

[169] **C.Yener** çevirisi, s.87.

[170] a.y.,s.101.

[171] a.y.,s.77.

Onu gören dışta gördüğünü sanır. Oysa hayal kuvvetiyle görmüştür; gördüğü gerçek değildir."[172]

Öte yandan, "melek" ve "şeytan"ın gerçekte insanın fiziksel yapısı içinde bulunduğunu, bu maddî yapı içinde birer güç olduklarını söyleyerek, örneğin şeytanın *"kandamarlarında dolaşan bir kuvvet"* olduğunu belirtiyor.[173] "Ölümden sonra dirilme" olamayacağını, insanlar öldükten sonra artık cesetlerinin bir daha canlandırılamayacağını açıklayan **Şeyh Bedreddin**,[174] "ruh"un gerçekte maddeden başka bir şey olmadığını da öğretiyor:

"Bütün aşamalar, cisimler âleminde toplanmıştır. Cisim ortadan kalkarsa, ne ruhlardan, ne de başka soyut varlıklardan iz kalır."[175] *"Öz, suretsiz kalamaz; çünkü onsuz, belirgin duruma gelemez."*[176]

Ayrıca, *"Sebepler varsa, iradenin kendini göstermesi kaçınılmaz olur; bu da eylemleri kaçınılmaz kılar. Eylemlerin sahibi, bunları yapmayabileceğini sanırsa da gerçekte buna gücü yetmez."*[177] sözleri ile determinizmi savunan **Şeyh Bedreddin**, bu durumu Tanrı'nın bile değiştiremeyeceğini söylüyor ve diyor ki, *"Karşıtlar, Haktan doğar. Hak, bunların bir kısmından hoşlanır, bir kısmından hoşlanmaz. Doğuşları, özü ve aşamalar gereği olduğu için, oluşu durduramaz."*[178]

Vâridât'da onun siyasal felsefesinin özü sayabileceğimiz şu satırları da buluyoruz:

"İnsanlar birbirlerine tapıyorlar; ya da paralara, altınlara, yiyeceklere, üne, şana... Bilmedikleri için de, Yüce Tanrıya taptıklarını sanıyorlar."[179] *"Kelâmcılar'ın: 'Yüce Tanrı, kâfirle-*

---

[172] a.y.,s.62-63.
[173] a.y.,s.92.
[174] a.y.,s.62, 73.
[175] a.y.,s.68.
[176] a.y.,s.81.
[177] a.y.,s.70.
[178] a.y.,s.70.
[179] a.y.,s.65.

rin kâfir; zalimlerin de zalim olmasını diledi'... sözleri, doğru değildir.....salt cahilliktir ve Hakkı kavrayamamış olmaktan ileri gelir. Yüce varlık, zalimlerin ve sapıkların söylediklerinden arınmıştır."[180] *"Belki de Tanrı, bir şeyin yatkın olduğu niteliklere göre diler ve ona göre iradesini kullanır, anlamındadır."*[181]

Şeyh Bedreddin'in nasıl ve ne denli bir bilimsel anlayışa sahip olduğunu, onun günümüz bilimine çok yakın bir biçimde "rüya"yı yorumlayan sözleri ayrıca ve yeterince kanıtlayacaktır:

"Belki de düşte görülen şey, görenin dışında yoktur ve düş, uykudaki hayallerdir..... Adam, uyanıkken varlıkları hayalinde nasıl canlandırıyorsa, uykuda da öyle canlandırır..... Bunun içindir ki, uyumakta olan bir kimse, düşünde ancak bildiği, gördüğü, işittiği, uyanıkken tasarladığı ya da bunlarla ilgili şeyler görür. Eğer düş, ruhlarla soyut varlıkların bağlantısı olsaydı, insanın, düşte gördüğü şeyler arasında, hiç görmediği ve hiç işitmediği ya da hiç tasarlamadığı güzelliklerin kendileri, ya da benzerleri bulunurdu. Oysa böyle şey olmaz, çünkü görüntüler hayal edilenlerdir..... Kısacası düş, uyuyanın somutlaşan hatırlamalarıdır."[182]

Şeyh Bedreddin'in bu materyalist ve olgulara dayanan görüşleri, bunun karşıtı olan idealist düşüncenin, tarih boyunca devlet gücünü elinde bulunduran ve buna dayanarak halk kitleleri üzerinde egemenlik kuran çevrelerin ideolojisi olması gerçeği karşısında, toplumsal ve siyasal gelişmeler içinde yerli yerine oturuyor. Gerçekten de, siyasal düşünceler tarihinde, idealizm, siyasal iktidarı her şeyin üstünde gören, kimi zaman onun kaynağını Tanrı'da bulan, kimi zaman doğrudan ona insanların dışında organik bir varlık tanıyan, ama her zaman o devletin uyruklarını hiçe sayan bir siyasal düşünce çizgisidir. İdealist felsefenin kurucularından **Platon**, ***Devlet***'in de, devlet karşısında bireyin değerinin "sıfır" olması, bireylerin neye inanıp inanmayacaklarını ve nasıl düşünüp düşünmeyeceklerini devletin belir-

[180] a.y.,s.75-76.
[181] a.y.,s.76.
[182] a.y.,s.74.

lemesi, özürlü çocuklara ve yaşlılara yaşam hakkı tanınmaması, tiyatronun yasaklanması, müzik olarak yalnızca askerî marşlara olanak tanınması, militarist bir devlet yapısının öngörülmesi, kısacası militarist bir totaliter diktatörlük felsefesinin tüm öğeleriyle planlanması, bu gerçeğin ilk önemli kanıtlarındandır. Teokratik devlet düşüncesinin de, idealist düşüncenin ürünü olduğunu söylemeye gerek yok sanıyorum. Yine örneğin, idealist felsefenin önde gelen temsilcilerinden **Hegel**'in devlete insan dışında bir varlık tanımış, bireylerin devlet dışında hiçbir değerlerinin olamayacağını öne sürmüş olması da bir başka gerçektir. **Hitler** ve **Mussolini**'nin bu siyasal düşüncenin ürünleri olduğunu da konuya ilgilenmiş olan herkes bilir. Buna karşılık, materyalist temele dayanan siyasal düşünce akımları, devleti bilimsel olarak değerlendirmeye çalışmışlardır. En azından, iktidarın kaynağının Tanrı değil ama halk olduğunu vurgulamışlardır. Bu açıdan bakıldığında, siyasal düşünceler tarihi alanında, yukarıda kısaca özetlemeğe çalıştığım görüşleri nedeniyle, **Şeyh Bedreddin**'in hangi çizgide olduğu apaçıktır. Öte yandan, onun şer'î düşünceye tümüyle karşı olduğunu ve şeriatın halk kitleleri üzerinde egemenlik kuranların ideolojik silâhı olduğunu söylediğini de biliyoruz. Sözü uzatmamak için şunu belirtmekle yetineceğim: Bugün bile üniversitelerimizde akademik unvanlar taşıyan öğretim üyelerinin, ki bunların hangi kaynaktan beslendiklerini ve hangi amaca hizmet ettikleri ortadadır, cinlerle uğraşıp, cinlerin evlenip evlenmediklerini ayrıntısına varıncaya değin "bilimsel" araştırma konusu yaptıkları göz önüne getirilecek olursa[183] **Şeyh Bedreddin**'in ilerici ve halkçı niteliği kendiliğinden anlaşılır.

---

[183] Abarttığım sanılabilir. Bu nedenle, bu tür yayınlara ***12 Eylül'de İrtica Niçin Ve Nasıl Gelişti?*** (Ümit yyn., Ankara, 1994) adlı kitabımda örnekler vermiş bulunuyorum ama burada "Doç.Dr." akademik unvanını taşıyan bir öğretim üyesinin Diyanet dergisinin, 19.sayısında Temmuz 1992'de yayınlanan makalesinden bir bölüm aktarmak yerinde olacak:

Şu halde, **Şeyh Bedreddin**'in özetlemeğe çalıştığım bu görüşlerine dayanarak, onun, toplumsal-siyasal yaşamda insanın insana tapmasına, zalimlerin zulmüne ve para, ün, şan tutkusuna karşı çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Yoksul ve mazlum kitlelerin onun ve izdeşlerinin ardından gitmelerinin nedeni, kuşkusuz, buydu. Öte yandan, **Dukas**, **Börklüce Mustafa**'dan söz ederken eylemin ideolojisini şu sözlerle açıklıyor:

"Bu zat Türkler'e fakirliği yani mal ve mülk sahibi olmamayı tedris etti [öğretti]. *Kadınlardan başka her şeyin,yani yiyecek, giyecek, çift ve ekilmiş tarlaların insanlar arasında müşterek olması âkidesini* [inancını] *telkin ediyordu. Ben senin evine kendi evim gibi, sen de benim evime kendi evin gibi girip çıkarsın, kadınlar müstesnadır* [kadınlar bunun dışındadır], *diyordu. Bu telkinler ile bütün cahil halkı iğfal ederek* [kandırarak] *kendi tarafına çekiyordu."*[184]

Dukas'ın, **Şeyh Bedreddin** olayına yansız bakmayan bir tarihçi olmasına karşın, **Musa Çelebi**'nin bu konudaki tutumu ve **Şeyh Bedreddin**'in idam edilmeden önce kişisel mülkiyeti kaldırmakla suçlanmış olması düşünüldüğünde, tarihçinin bu satırlarının gerçeği yansıttığı söylenmelidir. **Necdet Kurdakul, Şeyh Bedreddin** ile **Börklüce Mustafa**'nın bir bağının, ilgisi-

---

"Cin denilen, dünyada yaşayan ve çoğu kez ins (insanlar) karşılığı kullanılan, insanlar gibi mümini ve kâfiri bulunan bir varlık çeşidinin varlığı kesindir.....İslâm bilginler cinleri çok çeşitli açılardan incelemişlerdir. Meselâ: 1.Cin'in varlığı, 2.Cin'in ne zaman yaratıldığı, 3.Neden yaratıldığı, 4.Cisim mi yoksa cevher mi olduğu, 5.Çeşitleri, 6.Niçin cin dendiği, 7.Yerler, içerler mi, aralarında evlenme çoğalma var mıdır?, 8.Mükellef midirler? Haklarında sevap ve azap söz konusu mu? 9.Salih ve fâsıkları var mıdır?, 10.Muhtelif şekil ve suretlere girebilirler mi? vs.

Cin'in varlığı kesin bir gerçek olup bunun dışında az-çok görüş farklılıkları vardır. Cinlerin varlığı konusunda kimsenin bir tereddüdü olmamıştır, olamaz da....."

Bu ve benzer "bilimsel" yazıların Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dergisinde yayınlanmakta olması ise işin bir başka yönü.

[184] **Dukas:** s.69.

nin olmadığı görüşündedir ama **"mülkiyet hakkı"** konusunda **Şeyh**'in görüşlerini o da şöyle özetliyor:

"Bedreddin'in hukuk felsefesinin esas ilkelerinden birini teşkil ettiği açıkça görülen mülkiyet hakkı, üzerinde gelişigüzel konuşulacak basit bir nesne değildir, O'na göre. Bu hak, üzerinde inceden inceye durulması gereken, hukukun bir temel ilkesidir. Ama, nasıl bir açıdan üzerinde durulacaktır bunun?

Mülkiyet hakkı, kutsal bir hak mıdır ki, bu yönden incelenmesi gerekir?

Bedreddin'e göre kutsallık diye bir şey yoktur dünyada. Kutsallık, yalnız Tanrı'ya özgüdür. Tanrı'nın sıfatlarında tecelli eden, mülkiyet hakkı da dahil olmak üzere her şeyin mertebeleri,kutsal olan Tanrı'nın yarattığı nesneler olması nedeniyle 'Eser'dir; ama, kutsal değildir.

.....Şu halde kutsallıktan uzak ve fakat insan için bir hak olan "Mülkiyet hakkı"nın yeri neresidir?..... anlaşılıyor ki, O'na göre mülkiyet hakkı, insanlar ve toplumlar arasındaki düzenin devamını sağladığı sürece saygıya değer bir haktır. Ve ona bu değerliliği verebilmek için, 'Mülkiyet hakkı'ndan zuhur edebilecek bütün ihtilafların ne olduğunu tespit ederek, ona göre sınırlandırma yapılabildiği takdirde, ancak mümkün olabilir. Bu takdirdedir ki, "Zıtlık'lardan bir düzen, bir birlik meydana gelecektir.

.....İşte, Bedreddin, bir taraftan, Musa Çelebi ile birlikte toprağın tasarruf hakkını halk'ın emeğine bırakırken, diğer yönden 'Mülkiyet hakı'nın da sınırlarını 'Rabıtalı hal üzere kurulmuş olan bu âlemin düzenine' uygun olarak tesbit etmenin gerekliliği içinde işsize iş, mekânsıza mekân sağlamanın peşine düşmüştü."[185]

---

[185] **N.Kurdakul:** s.229-230.

-VI-

Olayların gelişimine gelince; **Babinger**'in *"Bütün Anadolu padişaha karşı ayaklanmaya hazır bir durumda bulunuyordu."*[186] dediği bu ortamda önce **Mehmet Çelebi**, Saruhan valisi **Süleyman Bey**'e, asker toplayarak Aydın yöresinde bulunan **Börklüce Mustafa**'nın üzerine gitmesini buyurdu. Oysa, **Börklüce Mustafa**, o ana değin eylemli bir kalkışmada bulunmamıştı. Bunun üzerine, **Börklüce, Şeyh**'e inananlardan 6.000 kişilik bir güç toplayacaktır. Kendilerini savunmak durumunda kalan **Börklüce** ve yanındakiler, Stilarion Dağı geçitlerini tutacaklar ve burada **Süleyman Bey** ve ordusunu yenilgiye uğratacaklar, onu da öldüreceklerdir. Bunun üzerine **Mehmet Çelebi**'nin Saruhan ve Aydın'a vali olarak atanmış olan **Ali Bey**'e aynı görevi verdiğini görüyoruz. **Ali Bey** de aynı yerde yenilecek ve yanında kalan az bir güçle Manisa'ya zorlukla kaçabilecektir. Bu yenilgiden sonra **Mehmet Çelebi**, henüz çocuk denecek yaşta olan ve Amasya valisi olarak bulunan oğlu **Murat**'ın komutası altına bütün Anadolu ve Rumeli askerini vererek **Börklüce** üzerine gönderecektir. Ancak, orduya gerçekte veziriâzam **Beyazit Paşa** komuta ediyordu. Bu ordu, *"yolda rast geldiği ihtiyar ve çocukları, erkek ve kadınları, yaş ve cins farkı gözetmeksizin, merhametsizce kılıçtan geçiriyordu."* [187] Sonunda **Börklüce Mustafa** öldürülecek ve yanındakiler çoğu öldürülecektir.

Börklüce'nin tutsak alınan kimi adamları ile birlikte Efes'e götürüldüğünü, orada işkence yapılarak inancından dönmesinin istendiğini, onun sonuna değin dayandığını, inanç ve görüşünü savunduğunu, bunun üzerine asılarak öldürüldüğünü, sonra da cesedinin çivilerle çarmıha çakıldığını, böylece kentin içinde dolaştırıldığını tarih yazıyor. **Börklüce** öldürül-

---

[186] **F.Babinger**: Dergâh'taki makale, s.54.
[187] **Dukas:** s.69.

meden önce adamları onun önünde idam ediliyorlarmış ve anlarında ***"Dede Sultan eriş"*** diyorlarmış.[188]/[189]

Bundan sonra Osmanlı ordusu Manisa'da bulunan **Torlak Kemal** üzerine yürüyecek, yapılan zorlu bir savaşta direnişçilerin büyük çoğunluğu öldürülecek ve **Torlak** da Manisa'da asılacaktır (1417).

Bu olaylar patlak verdiği sırada İznik'te bulunan **Şeyh Bedreddin** kaçarak önce **İsfendiyaroğlu**'nun yanına varınıştı. Eflâk Beyi'nin de ona yardımcı olması ile güçlenen **Şeyh, Mehmet Çelebi**'nin üzerine geldiği haberini alınca Türkmenler'in yoğun olduğu Deliorman bölgesine geçti. **Babinger**'e göre, ülke içinde başıboş dolaşan Türkmenler, bir karışıklık etkeni olarak, Avrupa'ya göçmüş ve Filibe yöresi ile pek az yerli nüfus bulunan Bulgar ve Yunan topraklarına yerleşmek zorunda kalmış bulunuyorlardı. [190] Ancak, tüm bunlara karşın, **Şeyh Bedreddin** bir baskın sonucunda yakalanacak, yargılanmak üzere Serez'e getirilecek, alınan fetva üzerine 1420'de çarşı içinde çıplak olarak asılacaktır.

Uzunca bir süre asılı kalan şeyhlerinin cesedini izdeşleri daha sonra indirerek gömmüşler.

Necdet Kurdakul, Şey Bedreddin'in hiçbir eylemli girişimde bulunmadığını, yoksulluğa ve zulme karşı düşünce planında savaşım açtığını, hukuku ve dini *"insanların tutsaklığı için bir araç haline getiren Fıkhçılara"* karşı özgürlük düşüncesini işlediğini, bu çerçevede cehalete karşı savaşım verdiğini öne sürüyor. Ancak, **Kurdakul**'a göre; bu yüzden *"dinsel ve hukuksal kudretlerini"*nin tehlikeye girdiğini gören fıkıhçılar ve Rumeli'deki geniş toprak sahipleri, *"o 'zalimler' ve yardakçıları, Bedreddin'i, Börklüce ile birlikte saltanata karşı huruç etmiş gibi göstererek, Çelebi Mehmed'e gammazlamışlar; ve bu suretle iktidarı Bedreddin üzerinde kazanarak, onu kolayca berta-*

---

[188] a.y.,s.69.

[189] Bu sözlerin Dukas'ın Yunanca metninde de Türkçe olarak geçtiği belirtiliyor.

[190] **Babinger:** Dergâh'taki Makale, s.70.

raf etmek olanağını elde etmişlerdir."[191] Başka bir deyişle, **Kurdakul**'a göre, **Şeyh**, bir eylemci, açtığı bayrak da *"ihtilâlin kızıl bayrağı"* değildi. **Börklüce Mustafa** ile de bir ilgisi yoktu, onu suçlayabilmek için hasımlarının bir uydurmasıydı.[192] "Kızıl ihtilâl bayrağı" konusuna şimdi değinilecek, Eylemci olup olmadığını ise olayların gelişiminden çıkarmamız gerekiyor. Ancak, şunu belirteyim: **Şeyh Bedreddin**'in İslâm hukukçularının ve Rumeli'nin büyük toprak sahiplerinin bu denli düşmanlıklarını kazanabilmesi için görüş ve düşünceleri gerçekten de yeterli olabilir miydi? Kitlelerin okumaz yazmaz olduğu, **Şeyh**'in el yazması kitaplarının çok az sayıda ve yalnızca konunun uzmanı sayılanlarca okunabildiği bir çağda bu olanaklı mıydı? Ancak, birileri, **Şeyh**'e inanan ve onun görüşlerini paylaşan birileri, bu görüş ve düşünceleri halk arasında dolaşarak yaydılarsa, o başka! Anlaşılan o ki, yaymışlar.

-VII-

Burada, **Şeyh Bedreddin**'in halkçı/toplumcu olmadığı, solcuların tarihsel gerçekleri saptırarak onu bu çizgide göstermeğe kalkıştıkları savına ve onu böyle değerlendirenlere yöneltilen eleştirilere de değinmek gerekiyor. Hatta **Prof.Dr.Ahmet Yaşar Ocak** diyor ki,

"Türkiye solunun tarihe bakış açısı çerçevesinde Şeyh Bedreddin olayını bir 'tarihi bozma, tarihi saptırma' (déformation historique) yapan ilk şahsiyet, şair Nâzım Hikmet olmuştur. O, hapisteyken 1936'da yayımladığı ünlü Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'nın önsözünde, kendisine ilham kaynağı olup Türkiye'de bu konuda ilk bilimsel araştırmayı yayımlayan M.Şerefeddin'in (Yaltkaya) meseleye bakış açısını beğenmediğini açıkça belirtir ve bunu değiştirmek istediğini ima eder.*

---

[191] **N.Kurdakul:** s.233-236.
[192] a.y.,s.233.

İşte Şeyh Bedreddin meselesinin, 'bilimsel yaklaşım' düzleminden 'ideolojik saptırma' düzlemine kaydırılması böyle başladı ve giderek takipçiler buldu. Nâzım Hikmet'in, destanında Şeyh Bedreddin'in kişiliğinde takdim ettiği 'toplumcu, idealist, paylaşımcı, materyalist, feodal düzen karşıtı ihtilâlci halk kahramanı' imajı, sonraki yıllarda sol kesimin hem popüler tarihçiliğinde, hem de sanat ve edebiyatında bu tarihsel saptırma doğrultusunda idealist toplumcu bir yaklaşımla işlenmeye ve yüceltilmeye çalışıldı."[193] / [194]

Ocak'ı izleyerek **Prof.Dr.Şerafettin Severcan** da şu savda:

"Artık Nâzım yolu açmıştı ve takip edildi bir bir. Öyle ya, 'bir mistik sosyalist saymak gerekir Bedreddini' ya da materyalist anlayışın çağına göre çok ileri bir biçimde belirleyen kişi denilerek."[195] /[196]

Anlaşılan, **Şeyh Bedreddin**'in toplumcu ve bilimsel görüşlere sahip olduğunun belirtilmesi rahatsızlık yaratıyor.

Pekiyi, bu rahatsızlığı en açık biçimde açığa vuran **Ocak**'a göre **Şeyh Bedreddin olayı** nedir? Kendi sözleriyle şuymuş:

"Kanaatimiz, Şeyh Bedreddin'in keyfi olarak, sırf saltanat elde etmek, Osmanlı iktidarına el koymak için değil, hudut boylarındaki köklü gazi geleneğinden, üstelik bir de ulema ailesinden gelen yüksek sınıfa mensup biri sıfatıyla, merkeziyetçi bir yönetim tarzını arzu etmediği için, merkezkaç gücü temsil eden biri olarak, bu gücü elinden bırakmak istemediği şeklindedir. Zaten kanatimizce o bu yüzden merkeziyetçiliğin değil, yerel güçlerin, feodallerin çıkarlarını temsil eden Musa Çele-

---

[193] **A.Y.Ocak: ....*Zındıklar*....**; s.140-141.

[194] Ocak, bu savda bulunurken, bu tür "popüler tarihçiler"in *"En tanınmış örneği"* olarak beni gösteriyor.

[195] **Şerafettin Severcan: *"İdeoloji Kıskacından Bilimsel Zemine Şeyh Bedreddin Olayı"***; Top.T., Ekim 2002, sayı 106, s.16.

[196] Severcan da, Şeyh Bedreddin'in materyalist olduğunu söyleyenler için yine benim adımı anmış bulunuyor.

bi'nin tarafını tutmuş ve kazaskerliğini kabul etmiştir. Bu sebeple biz Şeyh Bedreddin'in (üstelik yerel güçlerden yana bir siyaset izlemesi sebebiyle de kendisine uygun gördüğü) Musa Çelebi'nin Osmanlı sultanı olması halinde kesinlikle isyana kalkışmayacak olduğunu düşünüyoruz."[197]

"....bir köylü isyanı değil, son tahlilde,büyük kesimiyle imtiyazları ellerinden giden Müslüman sipahilerin, sınır gazilerinin ve Hıristiyan feodallerin çıkarlarına hizmet eden bir ayaklanma hareketi olduğunu kabul etmek daha doğru görünüyor."[198]

Altını çizelim: Bu, bir köylü isyanı değilmiş.

"Bununla birlikte, Şeyh Bedreddin'in de böyle bir mehdi hüviyetiyle ortaya çıktığı söylenebilir."[199]

Öte yandan, **Ocak**, **Mehmet Ali Kılıçbay**'ın "teşhis"inin "en isabetli" olanlarından olduğunu da öne sürüyor.[200]

Ocak'ın bazı kavramları nasıl yanlış algıladığına ve yine bu savlarını yine kendisinin nasıl çürüttüğüne geçmeden önce, **Kılıçbay**'ın "isabetli teşhisi" üzerinde kısaca durmak istiyorum. **Mehmed Ali Kılıçbay,** ***Feodalite Ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı***;[201] adlı kitabında Şeyh Bedreddin'in "halkçı" olduğu saptamasına tümüyle karşı çıkarak, *"Bedreddin'in halkçılığı böyle bir çağda olanaksızlığı nedeniyle, yakıştırmadır..... Bedreddin Anadolu Selçuklu Sultanı II.İzzeddin Keykavus'un 3.göbekten torunu bir devlet soylusudur. Bunun yanı sıra, Bedreddin 'gazi geleneği'ne mensup bir toprak sahibidir. Babasının bizzat kılıcıyla zaptettiği Simavna'da bağımsız olarak egemendir. Ayrıca, Timur ile yakın ilişkiler içinde olması ve Osmanlı'ya karşı Timur'u desteklemesi onun bir feodal olduğunun açık kanıtlarıdır.....Musa'nın Beylerbeyiliğini Rumeli feodal unsurlarının başını çeken Mihaloğlu Mehmet Bey'in yap-*

---

[197] **A.Y.Ocak: ....*Zındıklar*....**; s.169.
[198] a.y.,s.174.
[199] a.y.,s.171.
[200] a.y.,s.174.
[201] Gazi Ü. Yyn., Ankara, 1982

ması Bedreddin'in bilinçli bir biçimde, feodal koalisyon içinde yer aldığını belirler..... düşüncesi, özünde merkez fikrini reddeden bir yaklaşımdır. Zaten Bedreddin hareketine katılanların hemen tamamının doğrudan üreticiler yerine, dirlik peşinde koşan şeyhler olması, bunu doğrulamaktadır..... Ayrıca, Bedreddin'in Anadolu Beyliklerinde çok iyi karşılanması, Candaroğlu İsfendiyar Beyin onu Sinop'ta ağırlaması ve oradan da Osmanlı merkezine Balkanlar'daki en büyük direnme odağı Eflâk'a geçmesine yardımcı olması, Bedreddin hareketinin esas nedeninin 'Uçların merkezî devlete tepkisi ve tımar meselesi' olduğunu göstermektedir." demektedir.[202]

Şeyh Bedreddin ile ilgili olarak bu kesimde anlatılanlar karşısında **Kılıçbay'ın** görüşünü desteklemek olanaksızdır. Kaldı ki, halk kitleleri ile onların üzerinde egemenlik kuranlar arasında sınıfsal çatışmalar hep olageldiğine göre, o çağda da —adına "halkçılık" denmese bile— özünde halkçı (halktan yana) bir tutum içinde bulunmak niçin olanaksız olsun? Kişinin *obfektif* olarak bir sınıftan olmasının, onun *subjektif* bir algılayışla, başka bir sınıfın çıkarları için savaşım vermesine hiç de engel olmadığı pek çok örnekle tarih bize gösteriyor. Üstelik, öyle olsaydı, **Şeyh Bedreddin** niçin **Musa Çelebi**'nin safında yer alsındı ki? **Mehmet Çelebi** safında yer alması kişisel çıkarına daha uygun değil miydi? Hiç olmazsa yaşamından olmazdı! Ama asıl önemlisi, **Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa** ve **Torlak Kemal**'in yanında yer alanların "avâm-ı nâs"dan kimseler olduğunu bilmemizdir. **Mihailoğlu**'na gelince; onun da Musa Çelebi'ye ihanet ederek **Mehmet Çelebi**'nin yanına geçtiğini biliyoruz. Toprak sahibi olmak isteyenlerin eyleme katılmış olmaları ise ancak bunların *topraksız* olduğunu gösterir. Asıl **Mehmet Çelebi**'nin yanında yer alanlar, *beyler*'dir.

Ocak'a gelince; "eşitlikçi"likten, "paylaşımcılık"tan ne anladığını görelim bir kere:

---

[202] s.315[108]

"Şeyh Bedreddin'in, hiçbir siyasal otoritenin hâkimiyetini tanımayan, herkesin başına buyruk yaşadığı 'eşitlikçi, paylaşımcı' bir yeryüzü cenneti kurmayı planlayarak isyan ettiği.....tezinin de doğru olmadığı kanaatindeyiz."[203]

Doğrusu merak ediyorum: Kim, ne zaman, **Şeyh Bedreddin**'in *"herkesin başına buyruk yaşadığı" "bir yeryüzü cenneti"*ni kurmak istediğini öne sürmüş? İnsanın aklına ister istemez **Ocak**'ın toplumcu eşitlikten anladığı şeyin böyle bir kaotik yapı olup olmadığı geliyor.

Ne var ki, aynı sayfada biraz aşağıda şöyle diyor:

".....bu türden, farklı dinlere ve etnik kesimlere mensup insanları bir araya getirebilen, ileri sürüldüğüne göre de eşitlikçi, iştirakçi yani paylaşımcı, 'hakça' bir düzen, başka bir deyişle bir 'dünya cenneti" vaat eden bir ideoloji kullanan halk hareketlerinin —eğer Şeyh Bedreddin de gerçekten böyle bir ideoloji kullandıysa— genellikle mesiyanik karakterli olduğunu çok iyi biliyoruz."

İşte, **Ocak**, bu nedenle **Şeyh Bedreddin**'in "mehdi hüviyeti" ile ortaya çıktığını yineleye yineleye söylüyor.

Şimdi soralım: **Şeyh**'in *"eşitlikçi, paylaşımcı bir yeryüzü cenneti"* kurmak istediği tezi doğru değilse, bu ikinci yorum ne anlama gelmektedir? Hem sonra, böyle demekle bunun bir "halk hareketi" olduğunu söylemiş olmuyor mu?

Ocak, olayı irdeledikçe, kendiliğinden gerçekleri de açıklamış ama bu açıkladıklarının kendi genel yargısına tümüyle ters düştüğünün ya ayırdına varmamış ya da önemsememiş. İşte, **Ocak**'ın kendi kaleminden **Şeyh Bedreddin olayı:**

"Ama Şeyh Bedreddin hareketinin taraftarları ve bağlıları yalnız bunlardan [müridlerinden] *ibaret değildi. Ayrıca çok geniş bir taraftar kitlesi bulunuyordu."*[204]

Şunu anımsatmadan geçemeyeceğim: Kuşkusuz, toprakları ellerinden alınanların bunları geri almak için **Şeyh**

---

[203] **A.Y.Ocak: ....*Zındıklar*....**; s.170.

[204] a.y.,s.181.

Bedreddin'in yanında toplanmış olmaları, *"çok geniş taraftar kitlesi"* içinde düşünülemez. Eskiden de olsa toprak sahibi olan bu kişiler asla bir "kitle" oluşturamaz. Çünkü, toprak sahiplerinin topraksızlara oranla çok az sayıda olmaları matematiksel bir gerçekliktir.

Ocak'a göre:

"O halde son tahlilde, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in isyanları dahil olmak üzere Şeyh Bedreddin Hareketinin geniş ölçüde mesiyanik (Yahudi mesiyanizmi, Hıristiyan millenarizmi ve Müslüman mehdiciliği) temelde birleşen, Batı Anadolu (Ege Bölgesi) ve Balkanlar'da iç içe geçmiş üç dinin heteredoks kesimlerine mensup bir sosyal tabana dayandığı belirtilebilir. Bunların dışında kalanların ise, saltanat mücadeleleri yüzünden fetihlerin durmasıyla ganimetlerden yoksun oldukları için güç durumda kalan uç gazileri, tımarları elinden alınan sipahiler, Hıristiyan feodaller olduğunu söyleyebiliriz."[205]

Gerçekte feodal beylerin **Mehmet Çelebi** yanında saf tutmuş olmaları bir yana, demek ki, olayın bir "soysal taban"ı varmış. Ve olayın içinde Hıristiyanlar ve Yahudiler de bulunuyormuş. Ama, **Ocak**, bu saptamasına karşın yine de, *"İdeolojisini muhtevasına gelince, Şeyh Bedreddin'e izafe edilen 'Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında fark gözetmeyen, bunların mensup olduğu dinlerin birbirlerine üstünlüğü olmadığını ileri süren ve eşler hariç, her türlü mal ve servetin ortaklaşa kullanımı prensibini kabul eden' böyle 'eşitlikçi ve paylaşımcı' bir ideolojinin gerçekten onun tarafından propaganda edildiğini bildiren hiçbir tarihsel kanıt ortada yoktur."*[206] demiş bulunuyor. İyi de, Hıristiyanlar ve Yahudiler işin içinde ne arıyorlardı? Kaldı ki, biraz yukarıya alınan kendi sözlerinde de bu tür halk hareketlerinde farklı din ve inançtan olanların genellikle bir araya geldiğini söyleyen kendisi değil miydi?

---

[205] a.y.,s.185.
[206] a.y.,s.172.

Ocak'ın, Şeyh Bedreddin olayı için *"....bir köylü isyanı değil"*, sonucuna vardığını demin kendi anlatımı ile belirtmiştim. Ne ki, aynı sayfada yer olan şu yargı da yine onun:

"..... etrafında toplananların büyük kısmı Kalenderî dervişleri (Torlaklar) oldukları gibi, geri kalanlar da büyük bir ihtimalle Fetret döneminin rahatsızlıklarını sonuna kadar yaşayan ve Osmanlı siyasal iktidarının gittikçe güçlenen Sünni ve devletçi tavrına karşı çıkmak isteyen göçebe Türkmen ve köylü kesimi olmalıdır. .... Halil İnalcık'ın ve Mustafa Akdağ'ın bu yöndeki teşhislerinin doğruluğu daha iyi meydana çıkıyor."

Anlaşılan, bu tür çelişkilere düşmek, "profesyonel" tarihçilerin işi.

Bu arada, siyaset bilimi açısından şunu da belirteyim: Bu gibi devrim amaçlı direnişlere (hatta kimi zaman devrim amaçlı olmayan direnişlere de) toplumun değişik sınıf ve katmanları katılırlar. Her birinin kendine göre bir "saik"i vardır, "çıkar"ı vardır. Bu nedenle, bu sınıf ve katmanlardan yalnızca birini ele alarak o eylemin amacını bunlar açısından saptamaya kalkışmak temelli bir yanlışlıktır. Eylem, bir bütün ve bir yöntem olarak da topluca karşı olduğu güçler açısından değerlendirilmelidir. Başarıya ulaşan devrimlerde, devrimciler arasında görülen savaşımların ve hesaplaşmaların nedeni de budur, yani devrimcilerin türdeş olmamalarıdır. **Ocak**'ın buna dikkat etmediği ve kimi zaman birinin, kimi zaman da bir başkasının "çıkar"ı açısından konuyu ele aldığı görülüyor.

Bir soru daha: "Profesyonel" ya da çekirdekten tarihçiler içinde de "popüler" tarihçilerin[207] ulaştığı sonuçlara varanlar, aynı görüşleri paylaşanlar yok mudur ki, **Severcan, Ocak** ve onların çizgisinde olanlar bu savlarda bulunuyorlar? Burada bu sorunun yanıtını, popüler tarihçi olmadığı herkesçe bilinen, tü-

---

[207] Ben, elinizdeki bu kitabın bir tarih araştırması değil, fakat tarihsel olayların siyaset bilimi ve devlet kuramı açısından irdelenmesi olduğunu, tarihçilerin ortaya koyduğu verilerden bu çerçevede yararlanıldığını ***Yöntem Ve Kavramlar Üzerine Birkaç Not*** başlıklı bölümde belirtmiş bulunuyorum (bkz. s.21).

müyle tersine "okullu" (alaylı değil) ve "uzman" ve "profesyonel" bir tarihçinin, **Prof.Dr.Nejat Kaymaz**'ın bu konudaki saptamalarını aktararak vermek için sözü **Kaymaz**'a bırakıyorum:

".....Bedrü'd-din'in, içinde bulunulan siyasal, sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik koşulları göz önünde tutarak, geniş halk tabanına seslenen uygun bir mesajla ortaya çıkmak için uzun bir inceleme, tasarım ve örgütlenme etkinliğinde bulunduğunu göstermekte, yani deyimler yerindeyse, hem bir sosyal psikolog, hem bir kuramcı düşünür, hem bir stratejist, hem de siyasetçi gibi, çok yönlü bir çalışmayla hazırlık yaptığını kanıtlamaktadır....."[208]

Şeyh'in öğretisi için de, benim bir parça açıklamaya çalıştığım görüşlerini özetledikten sonra **Kaymaz** şöyle diyor:

".....insanların din, mezhep ve millete göre ayrılamayacağı, dünya nimetlerinin ortak bölüşülmesi ve yaşam zevkleri önündeki sınırlama ve yasakların kaldırılıp, insanlara mutlu olma hakkının tanınması gerektiği biçiminde, sanki panteizm'den deizm'e, rasyonalizm'den realizm'e, pozitivizm'den materyalizm'e, Epikürcülük'ten sosyalizm'e, Darvincilik'ten rölaticite'ye, moralizm'den sekülarizm'e, eşitçilik'ten özgürlükçülüğe dek, bir dizi öğreti, akım ve kurama göndermeler yaparcasına, çok geniş bir düşünce evreni içinde mistik, ancak ileri ve bilimsel denebilecek görüşler içeren bir 'dünyasal yaşam felsefesi' niteliği taşımaktaydı."[209]

Pekiyi, **Kaymaz**'ın *"yerli ve çok yetkin bir din ve düşünce adamı, üstün nitelikli bir devrimci"* olarak nitelediği[210] **Şeyh Bedreddin** başarılı olsaydı tarihteki yeri ne olurdu? **Kaymaz**'ın bu soruya yanıtı şu:

".....başarılı olmuş olması durumunda, bir dinsel reformun, bir aydınlanma hareketinin ve insan hakları bildirisinin, Hıristiyan Batı dünyasından önce, belki gelgeç olarak, ancak

---

[208] **N.Kaymaz:** s.33.
[209] a.y.,s.33.
[210] a.y.,s.36.

anlamlı biçimde, önderliğini Türkler'in yaptığı İslâm Doğu dünyasında gerçekleşmiş olmasına tanık olunabilirdi."[211]

Şeyh Bedreddin'in öldürülmesinden sonra gerçekte olan ise şunlar:

"Dağıtılan yandaşlarınca tarikata dönüştürülerek yaşatılmaya çalışılan öğretisi, iki yüz yıl sonra bile kovuşturmaya konu edilmiş, Bâtınî nitelikli olarak, bir yerde Kızılbaşlık'la bir sayılmış ve sürekli yasaklı tutulmuştur."[212]/[213]

Türkler açısından ise:

"15.yüzyılın birinci yarısı, Şeyh Bedrü'd-dîn ayaklanmasının yarattığı tedirginlik dolayısıyla, kuşkusuz, yönetimin, Sünnî kuralları daha sıkı bir biçimde uygulamaya dikkat etme zorunluluğunu duyduğu ve heteredoks nitelikli akımlar ve örgütler üzerindeki denetime daha bir özen göstermek durumunda kaldığı bir dönem olmuştur."[214]

---

[211] a.y.,s.34.

[212] a.y.,s.34.

[213] Bu konuda Abdülbaki Gölpınarlı'da şu saptamayı yapmaktadır: *"Bugün Alevîler içinde, Rumeli'nde Bedreddin Ocağı da var. Bu ocak mensupları, Bedreddin'i pîr tanımakta, hattâ onun ölmediğine inanmakta, zuhurunu beklemektedir. Sonradan, Semâvi denen tâifenin, yani Bedreddin sûfilerinin İran'a bağlılıklarını da görmekteyiz. Halbuki <Varidat>ta, Şîliğe, yahut teşeyu'una ait küçücük bir ima bile yoktur; bilâkis Abû-Bâkr'ı hürmetle anar. Zaten onun vahdet telâkkisiyle bu çeşit mezhep ihtilâflarını bir araya getirmeye imkan da yoktur. Herhalde Alevîler. Bâtınîlerin geleneğini bilerek, bilmeyerek benimsemişler, hükümetin, medresenin hoş görmediği, astığı, lânetlediği Bedreddin'i kendilerinden saymışlar, onun akla, düşünceye dayanan fikirlerini anlamayan Bedreddin sûfileri de Alevîlerin kendilerine gösterdikleri yakınlık yüzünden ve düşmanın aynı oluşundan onlarla kaynaşmışlar, Bedreddin Ocağı, bu suretle meydana gelmiştir. Bedreddin'in, Konya'da Hâmid-i Velî ile görüşmesi, Hâmid-i Velî'nin tarikat zincirinde Erdebil sûfilerinin bulunması da, bu birliğin sağlanmasını tezleştiren bir sebep olmuştur....."* — **A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey:** s.40-41.

[214] a.y.,s.36.

-VIII-

Son olarak, **Şeyh Bedreddin Olayı**'na ***Marksist*** açıdan, daha doğrusu öyle olduğu savıyla, yapılan bir karşı duruşa değinmek istiyorum.

Devrim'in 16 Aralık 1969 günlü 9.sayısında, **Orhan Asena**'nın ***Simavlı Şeyh Bedreddin*** oyunu[215] üzerine imzasız olarak ***"Orhan Asena'nın Şeyh Bedreddin'i"*** başlıklı bir yazı yayınlanmıştı. Yazar, bu yazısında oyunu eleştirirken **Şeyh Bedreddin** üzerine görüşlerini açıklıyor ve diyordu ki:

"Tarihe gerçek devrimci bir gözle baktığımızda ilerici ve itici gücün Bedreddin'in düşün ve eylemi değil, Osmanlı'nın kurduğu düzen olduğunu görürüz..... Bedreddin, kendi toplumunun zorunlu gerçeği karşısında duygusal ve tarihsel gelişim çizgisiyle ters bir tutum içinde bulunan bir düşünürümüzdür. Feodalitenin pekiştiği ve küçük beyliğin bir imparatorluğa doğru geliştiği dönemde, ilerici ve gerçekçi olanlar Çelebi Sultan Mehmetler, Evrenos Gaziler, Çandarlılardı. Bu dönemde Bedreddin'in Varidat'ı bir ütopya, hem de Thomas Moore'unkinden daha önce yazılan güçlü bir siyasal yapıttır.

.....Feodal dönemdeki köylü ve halk ayaklanmalarının tarihsel doğrultu içindeki gerçek niteliği ve durumu F.Engels tarafından <Almanya'daki Köylü Savaşlarının Tarihi> adlı yapıtta ortaya konmuştur. Bunlar umutsuz patlamalardır ve gerçek ilerleyişte ters bir gelişim içindedirler.

.....şüphesiz o tarihlerdeki Osmanlı düzeni de sınıflı bir sömürü düzenidir, ama gününe göre ilerici bir düzendir."

Bu bakış açısının, her şeyden önce, Osmanlı'nın kim ve ne olduğunu bilmemekten kaynaklandığı kuşkusuz. İkincisi, sömürüye ve zulme karşı köylülerin ayaklanmalarını, tarihin ilerleyişine ters gördüğü için de oldukça yadırgatıcı. Avrupa'nın kendine özgü feodalizmini ve bunun çözülüşünü Osmanlı'ya uygulamaya kalkışınca, başka bir deyişle elmalarla armutları toplayınca, sonuç bu olmuş. Ama asıl önemlisi, kozmopolit

---

[215] Toplum Yayınevi, Ankara, 1969.

Osmanlı iktidar yapısı içinde Türk halkının durumu yazarın hiç aklına gelmemiş. Bu da, genelde, kendilerini "solcu" diye tanımlayanlardan kimilerinin kronik aymazlıkları.[216]

Ama bu yazıya o günlerde **Tahsin Saraç**'ın yaptığı eleştiriyi anmadan geçmemek de gerekiyor. Çünkü, Türk Dili dergisinde **Saraç** şu gerçeklere parmak basmış bulunuyor:

".....Gerçi önerdiği devletin temel ilkelerini, Bedreddin'in önerilerinden kesinlikle saptayamayız ama, bu devletin, bugünkü kurumlardan hangilerini içinde barındırmayacağını görürüz. Din, mezhep, sınıf ayırımı ve ayrıcalığı olmayacaktır bu devlette. Bu noktada feodal ve teokratik devlet biçiminden ayrılmaktadır o; bölüşürleri bölüşmek, bölüşülmezleri birlik olup işlemek düşüncesi, hep bu sınıf ayırımını ortadan kaldırmak, insanın insana kul olmasını yok etmek amacını güden önerilerdir. Ama bir ütopyadır denecek bu. Hem Thomas Moore'dan yüz yıl önce ortaya atılmış, kavgası yapılmış ve yolunda kelleler verilmiş bir ütopya, Marx'tan önceki tüm toplumcu eylemler ütopist eylemler değil midir zaten? Hepsi boşa mı sayılacak bunların? Her ulusun kendi toplumculuk bünyesi içinde değerlendirilip yüceltilecek kahramanlar olmayacak mı bunlar? Bedreddin'i çağından dört yüz yıl sonraki, Marx'tan bir dönem önceki bir noktaya oturtursak, yanılmış mı oluruz peki? .....

.....yanılgısı. Bedreddin'i hep bir feodalite artığı, bir teokratik düşünce adamı saymakta ayak direyişi. 'Fransız ihtilâlinden önce insan ve devlet ayırımı var mıydı ki, Bedreddin devrinde böyle bir ayrım olsun.' diyor. Doğru, insan ve devlet ayrımı değil de, yurttaşlık kavramı yoktu Fransız Devriminden önce. Ama insan vardı. Hem de soyut bir kavram olarak değil, somut bir gerçek olarak vardı insan. Ve bu insan acı çekiyordu.

---

[216] Ne ilginçtir ki, Devrim'de bu yazının yayınlandığı sayıda ve hemen yazının yer aldığı sayfada yanındaki sütunda Orhan Asena'nın bu oyunu için Ankara Basın Savcılarından Zekai Turan'ın oyunda komünizm propagandası yapıldığı savı ile soruşturma açtığı haberi yer almaktadır.

Bedreddin'i Bedreddin yapan da o insanın bilincinde olmayan bu acıyı derinden sezişi, o insanla bu acıyı paylaşacak ölçüde duyarlı oluşuydu..... "[217]

* * *

Şeyh Bedreddin, bir halk adamı, bilinçli bir devrimci idi. Onun içindir ki, *"başına avâm-ı nâsdan* [aşağı tabakadan] *birçok kimse"* toplanmıştı.[218] Ve yine halk arasında ***"Ben de hâlümce Bedreddinem"*** sözü,[219] bir halk deyişi olarak günümüze değin geldi. Bu söz, **Şeyh Bedreddin**'in tarihteki yerini belirlemeye yeter.

---

[217] **Tahsin Saraç:** ***"Bir Eleştiri Ve Şeyh Bedreddin Yorumu Üzerine"***; Türk Dili, Şubat 1970, sayı 221, s.399-400.

[218] **İbni Arabşah:** ***Ukudün'n Nasiha*** — metin: İ.Sungurbey-A.Gölpınarlı: s.x.

[219] **Veled İzbudak:** ***Atalar Sözü***: T.D.K.,yyn., 1936; **İ.Sungurbey-A.Gölpınarlı:** s.xxv.

BÖLÜM 4

OSMANLI DÜZENİNİN GELİŞMİŞ DÖNEMİ VE ANADOLU

1
TOPLUMSAL YAPI

-I-

İstanbul'un alınması ve bunu izleyen günlerle birlikte Osmanlılar'ın ilk başından beri geliştirdikleri toplumsal-siyasal düzen artık tüm özellikleriyle belirginleşmiş bulunuyordu. Bu gelişmiş-oturmuş Osmanlı düzeninde toplumsal sınıfların karşılıklı konumlarını ortaya koyabilmek için, önce, temel üretim alanının tarım olması nedeniyle, toprak mülkiyetine *konumuz açısından* kısaca da olsa değinmek gerekiyor.

Toprak konusunda ilk göze çarpan olgu, Selçuklular üzerinde durulurken de değinildiği gibi, **mirî** arazi düzenin bulunmasının, Osmanlılar'da da kişisel mülkiyete konu olan toprakların olmaması anlamına gelmemesi. Bir kere, bağ ve bahçeler, mirî arazi kavramı dışında tutulmuş.[1]/[2] İkincisi, hangi toplumsal çıkarların çatıştığını anlayabilmek için, bu dönemdeki **kavramsal** değil, fakat **gerçek** toprak mülkiyeti durumunun ne olduğunu bilmek gerekiyor. Daha Selçuklular'dan başlayarak mirî toprak düzenin bozulduğunu[3] görmüş bulunuyoruz. Doğrusu, devlet gücünü paylaşanların, belirli tarihsel zorunluluklardan kaynaklanmış olan bu düzeni, kendi istekleriyle sürdürmeleri

---

[1] **Halil İnalcık:** ***"Köy, Köylü Ve İmparatorluk"***; *V.Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi – Tebliğler; İstanbul 21-25 Ağustos 1989*; A.K.D.T.Y.K., T.T.K., yyn., Ankara, 1990, s.2.

[2] Örneğin, Fatih Kanunnâmesi'ne göre: *"Mülk satılsa yani bağ ve değirmen ve bağçe veya evler ve dükkânlar (da) bâc yoktur."* **—Ahmed Akgündüz:** ***Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri***; C.I: ***Osmanlı Hukukuna Giriş Ve Fatih Devri Kanunnâmeleri***; Fey Vakfı yyn., İstanbul, 1990, s.357.

[3] **Mustafa Akdağ:** ***"Türkiye'nin Tarihsel Toprak Mülkiyeti Düzeni"***; Özgür İnsan, sayı 2, Temmuz 1972, s.27.

zaten beklenemezdi. Devlet malını kişisel mülkiyete dönüştürmelerinde yadırganacak bir yön bulunmuyor.

Bu arada şuna dikkat çekmek istiyorum: Kimileri, merkezî iktidarın güçlendirilmek istenmesi ile devlete ait toprakların özel mülkiyete dönüştürülmesinin çelişik durumlar olduğu savındadır. Başka bir deyişle, kamu mülkiyeti yerini özel mülkiyete bıraktıkça devletin güçsüzleşeceği öne sürülüyor. Bu sav, ancak özel toprak mülkiyeti sahiplerinin, giderek siyasal ve yönetsel açıdan özerkleşmek, hattâ bağımsızlaşmak istemeleri durumunda geçerlidir. Bunun için ise, merkezî otoritenin çevredeki denetiminin azalması, sözünü geçiremeyecek duruma düşmüş olması gerekir. Ne var ki, bu duruma düşmek de o devletin çöküş sürecine girmesi ile gerçekleşir. Oysa, ele almakta olduğumuz dönem, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemdir. Merkezî iktidarların böylesine güçlü olduğu dönemlerde ise, toprağı **tasarruf** edenlerin durumu aslında daha da güvenceli olur. Unutmamak gerekir ki, geniş toprak sahipleri her yerde egemen çevrelerdendir, iktidarın ortağıdırlar. Buna karşılık, bu toprak sahipleri, topraklarını tasarruf edebilmek için merkezî iktidara gerek duymayacak bir yapıya ulaşırlarsa, işte o zaman söz konusu çelişki baş gösterecektir. İlerde bu duruma tanık olacağız.

Kamu topraklarının özel mülke dönüştürülmesinde başlıca yolun **vakıflaştırma** olduğu belirtiliyor. Bu yolla, devlete (kamuya) ait toprak, vakıf durumuna dönüştürülüyor ve artık devletin onun gelirinden yararlanması olanağı da böylece ortadan kaldırılmış oluyordu. **Mustafa Akdağ**'ın deyişiyle, bu yöntem, *"Türk toplumunun iktisadî-sosyal hayatında kamu malının, özel kişilerce kullanılmasını olağan bir kurak haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda, kamudan hazineye dolan geliri, en rahat bir yoldan, emip duran 'vakıflar' dediğimiz kurumlar, toplum içinde 'mürtezika' adı verilen bir zümreyi büyüte büyüte ağırlaştırıp çalışan halkın omuzuna yüklemiştir..... Yüzyıldan*

yüzyıla sayıları kabaran mürtezika dediğimiz yiyici kitle, toplumun ürettiği geliri bu sayede tüketip durmuştu."[4]/[5]

Koçi Bey de, ***Risale***'sinde bu durumdan şöyle yakınmış:

".....nice yüzyıl fetholunmuş memleketlerden devlet hazinesine ait birçok köy ve tarlaları birer yolunu bulup kendisine ve evlâtlarına mülk ettirse, sonra diledikleri yeri vakfedip, bazılarını dahi vakıf adıyla evlâtlarına gelir sağlayan mal ve yapı yaparsa, o çeşit vakıf nasıl sahih olur? Ve onu bismillâh diye yemek nasıl câiz olur?"[6]

Bu dönemde, ayrıca, toprak alım satımı da söz konusuydu ve toprak satın alan kişilere bu toprakların sınırları saptanmaksızın verilen belgeler üzerine kadılar, aynı yolla sınırları belirsiz **hüccetler** veriyorlardı. Böylece bu kişiler topraklarını yoksul ve güçsüz köylülerin işledikleri toprakları da kapsamak üzere genişletebilmek olanağını elde ediyorlardı.[7] Bundan başka, birazdan incelenecek murabahacılık, selem ve rehin gibi kurumların çokça işletilmesi ile de birtakım kişilerin elinde büyük toprakların toplanmasına yol açılıyordu.[8]

Bu yollarla geniş topraklara sahip çıkanlar genellikle asker ve sivil devlet görevlileri. Edirne bölgesi tereke defteri üzerine yaptığı incelemelerde bu konuda **Ömer Lütfi Barkan** birçok örnekler ortaya çıkarmış bulunuyor. Mülkiyetin konusu, toprağın değeri, büyüklüğü ve maliklerinin kimliği bakımından bir kanı uyandırabilmek için bazılarını buraya aktarıyorum: İbrahim Paşa'nın Karacabet köyündeki çiftliği 50.000 akçeye satışmış, Ahmet adlı bir başkası 200.000 akçeden fazla miras bırakmış, Hasan Ağa'nın Dâye Hatun köyündeki çiftliği ve 12

---

[4] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.269.

[5] Bu yöntemin günümüzde "hortumlama" dediğimizin bir çeşidi olduğunu söyleyebiliriz.

[6] **Koçi Bey:** ***Koçi Bey Risalesi"***; sadeleştiren Zuhuri Danışman, M.E.B.,yyn., İstanbul, 1972, s.58.

[7] **M.Akdağ:** ***"....Kuruluş Ve İnkişaf..."***.; s.374.

[8] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları (1550-1603)***; D.T.C.F., yyn., Ankara, 1963, s.41.

dönüm bağı 26.500 akçeye alıcı bulmuş. Ahmet Çelebi'nin Koca Hızır köyündeki çiftliği 31.000 akçeye satılmış. Sipahi Seyit İbrahim Ağa'nın çiftliği ise 50.000 akçe. Başağası Ahmet Ağa'nın her bir mirasçısına 88.600'er akçe düşmüş.[9]

Bu gelişim sonucunda varsıl bir toprak ağası sınıf ile bu sınıf adına çalışan topraksız köylüler[10] arasındaki karşıtlığın daha da artmaya başladığı açık. Burada değinilmesi gereken bir özellik şu: Osmanlı Devleti'nin askerî kesimden olan kişileri, aynı zamanda geniş toprakları elinde bulundurarak ve giderek bu toprakları daha da genişletip onlara sahip çıkarak, devletin askerî gücü olmalarının yanı sıra kendileri de toplumsal-ekonomik yapıda ***kişi olarak*** egemen çevreler içine doğrudan katılmış oluyorlar. Öteki üretim alanlarında da bu görülen bu gelişim, halkın, hem asker-bürokrat ile ve hem de aynı anda toprak ağası ile karşı karşıya gelmesi demek. Ancak, bunların kişiliklerinde devlet gücünü somutlaştırmış olmaları, toprak ağası olma durumlarını kimi zaman halkın gözünde ikinci plana itecektir. Buna karşılık, bu gibi kişilerin şu ya da bu siyasal-yönetsel nedenlerle mülksüzleştirilmek istenmesi durumlarında, bu kere devlet, karşısında kendi askerî gücünü bulacaktır.

Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin toprak düzenin söz edilirken kimi zaman her nedense Anadolu'daki ve merkeze yakın çevredekiler göz önünde tutuluyor, buna karşılık, imparatorluğun geniş sınırları içinde kalan öteki ülkelerdeki topraklar gözden kaçırılıyor. Bu konuda, örneğin, **Fekete Lajos**, ***"Macaristan'da Türkler'in Mülk Sistemi"*** başlıklı incelemesinde, bu dönemde Macaristan'da özel mülkiyetin çok geniş bir kapsamı bulunduğunu belirttikten sonra der ki, *"Osmanlı Devletinin arazi mülkiyetini tanımadığı yolunda umumî bir kanaat olduğu için böyle kategorinin mevcudiyetini bilhassa tebarüz ettirmek* [belirtmek] *lâzımdır."*[11] **Ciro Truhelka** da, ***"Bosna'da Arazi***

---

[9] **Ömer Lütfi Barkan:** ***"Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)"***; Belgeler, C.III, sayı 5-6, 1966, s.50-52.

[10] a.y.,s.48-49.

[11] İ.Ü.Ed.F.D., C. XII, sayı 16, Eylül 1961, s.31.

Meselelerinin Tarihî Esasları" adlı incelemesinde, benzer durumu Bosna için vurguluyor.[12] Başka bir deyişle, nasıl Osmanlı Devleti'nde "üretim biçimi", "adalet"... dendiğinde göz önünde tutulması gereken, yalnız merkez ve yakın çevresindeki uygulama değil, fakat çok çeşitli etnik grupları barındıran değişik ülkelerdeki değişik uygulamalar ise, toprak mülkiyeti konusunda da aynı gerçeğin göz önüne tutulması gerekiyor.

Olaya Anadolu açısından bakarsak, buradaki direnişlere katılan köylünün, kimi zaman öne sürüldüğü gibi, hukuken ve bir serfi andırırcasına toprağa bağlı bir kişi olmadığını görürüz. Köylü, üzerinde çalıştığı toprağı bırakıp başka yere gidebiliyordu.[13] Bu gerçeği bize her şeyden önce **kanunnâmeler** gösteriyor. Ancak, köylü toprağı işlemeyi bıraktığında ondan yalnızca **çift bozan resmi** alınırdır ki, bu da, devletin öşürden ettiği zarara karşı aldığı bir ödence (tazminat) niteliğindeydi.[14] Öte yandan, örneğin, **Kanunnâme-i Liva-i Karesi**'ndeki,

".....Şol raiyet ki eben-an-ced [babadan, eskiden beri] **Karacalar ve Buğurcular ve Karacadağ yürükleri ve vakıf reayası olmayıp ahar** [başka] **sancakdan gelmiş ve karyeden göçüp gelmiş olan reaya....."**

dan söz eden ve bunların bulundukları yer sipahisine reaya kılındıklarını belirten hüküm köylünün bir yeri bırakıp başka bir yere gidebildiğini açıkça gösteriyor. **Kütahya Livası** ile ilgili kanunnâmede de, yoksulluk yüzünden toprağı bırakıp gidenden tımarında ekmeye yarar yeri olmayanın başka yerde ekim yapabileceği öngörülüyor.[15] **Fatih Kanunnâmesi**'nde de buna benzer hükümler bulunuyor.[16] Kaldı ki, büyük çiftliklerde ücretli

---

[12] T.H.İ.T.M., C.I, 1932, özellikle s.64.

[13] **H.İnalcık:** ***"Köy...."***; s.8.

[14] **M.Akdağ:** ***"....Kuruluş Ve İnkişaf...."***; s.350.

[15] **Ömer Lütfi Barkan:** ***XV Ve XVI: Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları***; I: ***Kanunlar***; İ.Ü.Ed.F.Türkiyat Ens.Yyn., İstanbul, 1943, s.22.

[16] **A.Akgündüz:** ***Osmanlı Kanunnâmeleri....***; C.I, s.151; ayrıca bkz. **H.İnalcık:** ***"Köy...."***; s.8.

işçi de çalıştırılmaktaydı. Bu durumu belgelemek için buraya bu konuda yapılmış bir iş sözleşmesini alalım:

"..... karye-i Buldu'da sâkin olan [oturan] **Ferhad Beyin kethüdası** [kâhyası] **olan Mehmet Kethüda karye-i mezbûrede sâkin** [adı geçen köyde oturan] **Hamza'yı mezbûr Ferhad Beye ücrete üç yüz akçeye nefsini icâreye dutup** [kendini kiraya tutup/verip] **kayd-i sicil olundı."**[17]

Burada, ele alınan dönem temelinde, Türkiye'de 1960'lı yıllarda çok tartışılan Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen olan üretim biçiminin ne olduğu konusuna girmeyeceğim. Çünkü, bir kere, konumuzu doğrudan ilgilendirmiyor. İkincisi ve daha önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 3 kıtada kapladığı coğrafî alanlar göz önüne getirilecek olursa böyle bir tartışmanın ancak değişik yerler açısından ayrı ayrı birimler ortamında yapılabileceği açıktır. Ama bizim için asıl önemli olanı, Anadolu'daki durumdur. Burada direnişlere katılanların büyük bir çoğunlukla ***topraksız*** köylüler olduğunu göreceğimize göre, toprağa bağlı serflik kurumunun olup olmadığının irdelenmesi bizi bir sonuca götürmeyecektir. Dahası, gerçi Osmanlı'da da kölelik kurumunun olduğunu biliyoruz ama, direnişlerde, başkaldırmalarda kölelerin yer almadığı da bir gerçek, Bunun bir nedeni, kölelerin merkezlerde (kentlerde) daha çok ev işlerinde, cinsel amaçlarla kullanılmış olmaları; üretimde de yer yer köle emeğine yer verilmekle birlikte bunun kapsamlı olmamasıdır. Hiç kimsenin Anadolu'da üretimin köle emeğine dayandığını öne sürebileceğini sanmıyorum.[18]/[19]

---

[17] **Ö.L.Barkan:** ***"....Tereke...."***; s.58; ayrıntılı bilgi için bkz. s.54.

[18] Kölelik, "klasik kölelik" ve "doğu köleliği" olarak ikiye ayrılmaktadır. Klasik kölelikte, Yunan ve Roma'da olduğu gibi, üretim temelde köle emeğine dayanmakta; ikincisinde ise, yine üretimde de köle emeğine başvurulduğu görülmekte ise de, bu, dar kapsamlı olup üretime damgasını basmamakta, kölelerden kapsamlı olarak ev işlerinde, çiftlik binalarında yararlanılmakta ve köleler cinsel amaçlarla kullanılmaktaydı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti, hiçbir zaman "köleci devlet" olarak nitelendirilemez.

-II-

Sınıfsal ayrışım etkenlerinden biri de ticaretti. Bu alanda Osmanlılar'ın Selçuklular'ı geride bıraktıkları söylenebilir. Örneğin; Venedik'te bulunan **Fondaco dei Turchi** adlı yapı ticaret yapmak amacı ile Venedik'e gelen Osmanlı tacirlerinin kaldıkları ve mallarını depoladıkları bir yermiş. Böyle bir yapının varlığı, genellikle sanıldığı gibi, Osmanlı ülkelerine yabancıların gelip mal alıp sattıkları, ancak Osmanlı tacirlerinin bu ülkelere gitmedikleri görüşünün gerçeği pek de yansıtmadığını gösteriyor ve bu yapı Osmanlı tacirlerinin, önemli bir ticaret merkezi olan Venedik'te yüzyıllarca *"bir koloni teşkil edercesine yaşadıklarını"*[20] kanıtlıyor.[21] Gerçekten de, eğer durum böyle olmasaydı Venedik ile yapılan 17 Ekim 1513 tarihli **âhitnâme**'de şu sözlerin yer almasına gerek duyulmazdı:

".....ve Venedik'ten bir kimse gelüp benim memalik-i mahrusemde [korunmuş memleketler = Osmanlı ülkesi] **bir kimse ile satu-bazar etse, , akçesin tamam eda etmedin** [parasının tümünü ödemeden] **hiyle ile kaçup giderse, ol kimse bulunursa ki benim hükmi hümayunumla varup talep oluna, sahibine rızkı alıvereler ve memalik-i mahrusemden bir kimse varup Venedik'te bir kimse ile satu-bazar edip akçesin tamam ede, etmedin hiyle edüp kaçup geldüğü sabit olur ise ben dahi alıvirem."**[22]

---

[19] Bu konuda bkz. **Taner Timur:** ***Osmanlı Çalışmaları—İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine***; 3.basım, İmge yyn., Ankara, 1998, s.27 vd..

[20] **Şerafettin Turan:** ***"Venedik'te Türk Ticaret Merkezi"***; Bell., C. XXXII, sayı 126, 1968, s.247.

[21] *"Fondaco'da 24 ardiye ve 52 oda vardı. Kira, konuma göre değişiyordu. Odalar üç, en çok altı kişilikti. Her odada bir ocak ve kerevetler vardı. ..... hamamı ve tuvaleti ve oturma odası vardı.Konağın kapısı gece yarısında dışarıdan kilitlenir, şafak sökerken açılırdı....."* — **Fatma Mansur Coşar:** ***"Venedik Ve Osmanlı Arasındaki Bağ: Tüccarlar"***; Top.T.D., C.I, sayı 2, 1 Şubat 1994, s.21.

[22] a.y.,s.250.

Gerçekten birçok Osmanlı tacirinin Venedik'e gittiği anlaşılıyor. Gittikleri tarih, götürdükleri mallar ve kimlikleri belli olduğu için ve bir fikir verebilmek amacı ile 1589'da Hasan ve Mehmet adlı 2 tacirin 14.5 yük ham ipekle Venedik'e gitmiş olduklarını belirteyim.[23] Öte yandan, Venedik ile yapılan ticarette satılan mallar, hububat, baharat, yapağı, ham ipek, pamuk, sof, deri, kürk, şap, balmumu, kenevir; alınanlar ise, yünlü ve ipekli kumaşlar, kağıt, bakır, kalay, cam eşya gibi şeyler.[24] Venedik ile ticaret, iki devlet arasındaki çatışmalara karşın, 1838'de Avusturya Venedik Cumhuriyeti'ni işgal edinceye değin sürecektir.[25]

İngilizler ile ticaret ise XVI.yüzyılda başlamış.[26] /[27]Ancak, bazı başka ülkelerle ticaretin başlaması daha da eskilere uzanıyor. Örneğin, 1481 yılında Dubrovnikliler'e bazı gümrük ayrıcalıkları tanınmış bulunuyordu. Dubrovnik tacirlerinin yalnız bir keresinde 840.000 akçelik mal getirmiş oldukları düşünülürse, bu küçük ülke ile ne denli geniş kapsamlı bir ticarete girişilmiş olduğu anlaşılır. [28] Ruslar ile olan ticaretin de XV.yüzyılda başladığı biliniyor. [29] Bazı **Yasak** ve **Hü-**

---

[23] a.y.,s.253.

[24] a.y.,s.254.

[25] **F.M.Coşar:** s.21.

[26] **Akdes Nimet Kurat:** ***Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı Ve Gelişmesi (1553-1610)***; D.T.C.F.,yyn., Ankara, 1953, s.10 vd.; **Nazan Aksoy:** ***Rönesans İngiltere'sinde Türkler***; Çağdaş yyn., İstanbul, 1990, s.29-38.

[27] 1642-1660 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunan İngilizler için genel olarak bkz. **Daniel Goffman:** ***Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler, 1642-1660***; çev.Ayşe Başçı-Sander, Sabancı Ü, yyn., İstanbul, 2001.

[28] **Fahri Dalsar:** ***"Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerine Göre Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile Yaptığı Muahede"***; Tarih Vesikaları, C.II, sayı 12, Nisan 1943, belgenin metni: s.412-414.

[29] **Haki Aydın:** ***"XVI.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Rus Ticarî İlişkileri"***; B.T.T.D., C.IV, sayı 20, s.28 vd..

küm'lerden de hangi ülkelerle ne gibi koşullarla ticaret yapıldığını öğrenmek olanaklı.[30]

Bu belirtilenlerden daha da önemlisi, ülke içindeki ticaretin ve pazarlama amacı ile yapılan üretimin nitelik ve kapsamı. Daha XV.yüzyılın ortalarına doğru Bursa'da 1000'e yakın ipekli dokuma tezgâhı bulunduğu biliniyor. Bu nedenle de, Bursa, uluslararası bir ticaret kenti durumunu almış, kentte ipek alışverişinin yapıldığı ve bir borsa yapısına koşut çeşitli hanlar kurulmuştu. **II.Beyazit** de 1490'da **Koza Han** diye anılan hanı yaptırmıştı. Bu gibi hanların öteki ünlü olanları ise, **İpek-Hanı, Kapan-Hanı, Hacı İvaz Hanı, Mahmut Çelebi Hanı, Osmancıklı Mehmet Kervansarayı, Mahmut Paşa Hanı...** Her yıl kervanlar, işlenmek ve satılmak üzere ipek getirirlermiş. Örneğin; 1467'de **Şamâhîli Abdürrahim** adlı tacir 1.100 okka.ibrişim getirmiş. Bursa Gümrük Yasağı'nda deniyor ki:

".....Müslümanlardan ve haracgüzardan [gayrimüslim uyruklardan] **ve Venedik'ten ve Ceneviz'den ve Sakız'dan ve gayrı yerlerden tacir kâfir getürüp satdukları kumaşdan yüz akça gümrük ala..."**[31]

1485 yılı dolayında 3 yıl içinde 1.010.526 kg. ibrişim üretildiği kayda geçmiş bulunuyor.[32]

Pazarlama yeri işlevi gören, "Kapan Hanı" adıyla anılan ve her biri belli bir malın toptan alım-satımının yapıldığı yerler olan bu hanlar, sahiplerine büyük gelirler sağlıyorlardı. Bu nedenle de, varsıl kişilerin yanı sıra başta padişah ve vezirler olmak üzere devlet ileri gelenleri de kapan hanları yaptırmışlardı. **Akdağ**'ın deyişiyle, *"Selçukî Türkiyesi'nin iktisadî yaşantısın-*

---

[30] **Robert Anhegger-Halil İnalcık:** ***Kanunnâme-i Sultanî Ber Mücebnâme Ve Kanunnâmeler***; T.T.K., yyn., Ankara, 1956, s.40-41; başka örnekler için bkz. "Şurât-ı gümrük-i hükm-i sûreti" (s.47), "Kanunnâme-i gümrük fi site ve sittin ve semamime" (s.78), "Samsun ve Sinop iskeleleri gümrüğünü beyan eder".

[31] **Halil İnalcık:** ***"XV.Asır Sanayi Ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar"***; Bell., C.XXIV, sayı 93, 1960, s.50-53.

[32] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***;C.II, s.188.

da 'kervansaraylar' ne ise, Osmanlı Türkiyesi'nin iktisadî yaşantısında da 'kapan hanları' odur."[33]

Toprak mülkiyetinde olduğu gibi, asker kişilerin ve öteki devlet görevlilerinin tacirleştikleri de gözlemlenen bir başka olgu. **D'Ohsson,** bu konuya değinirken şöyle diyor: *".....her sınıfın ileri gelenleri hep ticaretle uğraşır, Eğer içlerinde ticaretle uğraşmayı küçümseyenler, yahut ister çekingenlik, ister cehalet yüzünden olsun, ticaretten anlamayanlar bulunursa, onlar da sermayelerini bu işten anlayan birine emanet eder, bu surette yapılan ticaretten muayyen bir kâr alırlar."*[34] Yeniçeriler'in ticaret ve sanayi yaşamında ne gibi bir yerleri olduğuna ilerde değinilecek. Bu nedenle burada bu kesim dışında kalan ve ticaret dışı mesleklerde bulunanların gerçekte nasıl ticaretle uğraştıklarını belgelemek için şu birkaç örneğe bakmak yetecek: **Şeyh Ali Efendi**'nin malları arasında şunlar varmış: 126.5 kıyye[35] kalb kahve, 19 kıyye fındık kahve, 113 kıyye duhan [tütün], 26.5 kıyye mazı, 6.5 kıyye süker [şeker], 16 kıyye arak sabunu, 1 kıyye karanfil, 1 kıyye Timur-hindi, 200 dirhem kara günlük, 30 kıyye hınna, 3 hüzme çerçeve kağıdı... Bu liste, bu kadar "mal"ın ev gereksinmeleri için bulundurulamayacağı besbelli olduğu için Şeyh'in gerçekte doğrudan ticaretle uğraştığını belgeliyor. Yine bunun gibi Uzuncaova Hasköyü kadısı **Mehmet Efendi**'nin malvarlığı arasında da bir çiftlik, 2 kantar sadeyağ, 105 okka peynir bulunuyormuş. Asker bir kişi olan **Seyit Hasan'**ın terekesinin akçe olarak tutarı 597.757. Bu tereke içinde çeşitli dükkânlar, 3.835 akçe değerinde 61'i kırmızı ve 26'sı sarı sahtiyan, deri işi ile uğraşan esnaftan 120.000 akçe alacak ve ayrıca 37.000 akçelik bir başka alacak...[36]/[37]

---

[33] a.y.,s.185-186.

[34] **M.de D'Ohsson:** ***18.Yüzyıl Türkiyesi'nde Örf Ve Âdetler***; çev.Zerran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s,132.

[35] "Kıyye": okka, 400 dirhem = 1283 gr.

[36] **Ö.L.Barkan: ....*Tereke....***; s.61-62.

[37] Müderris Ahmet Efendi ise öldüğünde gerçekten ilginç bir malvarlığı bırakmış arkasında. Malların cinsi ve değerleri şöyle:

Bu duruma dayanarak, Osmanlı'da yöneticiler ile halk arasındaki karşıtlığın (çelişkinin) belirgin bir yönünün de, topraksız halkın toprak sahibi yöneticiler için çalışmalarına koşut olarak, yöneticilerin aynı zamanda büyük çoğunlukla varsıl tacirler de olduğu söylenmelidir. Ancak, bu durumun gerçekte tam olarak ne anlama geldiğini anlamak için, halkın (yönetilenlerin) durumlarının da ne olduğunu bilmek gerekiyor.

CİNSİ	DEĞERİ
Nefti ferâce, bâ-post-ı samur	5.200 akçe
Siyah ferace, bâ-post-ı samur	6.350 "
Yeşil çuha kürdiye	1.000 "
Siyah ferâce, bâ-post- samur	4.600 "
Altın kuşak, 24 miskal, fî 205	4.920 "
Sof ma'a post-vaşak	2.700 "
Kebir kaliçe	1.900 "
Sim kılıç	3.000 "
Çatma yorgan	3.300 "
Yağmurluk ma'a kebe	1.000 "
695 sikke-i Hasene, fî 120	83.400 "
965 kebir guruş, fî 50	77.200 "
30 zolata guruş, fî 50	1.600 "
Hurde akçe	89.540 "
Sahhü'l-ayar Osmanî, fî 10	85.600 "
Der-zimmet-i Ayişe Hatun	30.000 "
Beyaz Urfa bezi	5.000 "
Kırmızı Diyarbakır bezi	27.500 "
Bursa çatması kumaş	8.260 "
Bursa dalaması kumaş	23.820 "
Al ipek	3.220 "
Pengâmiz Londra çuka	18.000 "
Hav	20.900 "
Şamatır lök	4.270 "

Başka örnekler için bkz. a.y.,s.63 vd..

-III-

Gerçekte halk inanılmaz bir yoksulluk ve açlık içindeydi ama buna geçmeden önce onu yoksullaştıran uygulamalardan olan faizcilik ve vergilendirme üzerinde de durulmalı.

Görüyoruz ki, kapital sahibi kişilerin, İslâm dini faizciliği yasaklamış olmasına karşın, faizle para vermeleri yaygın bir uygulama alanı bulmuş. İslâm ile temelde uzlaşmaz olan faizcilik, *"hayret verici bir esneklikle"* yaşama geçirilmiş.[38]

Mustafa Akdağ, kişilerin şu ya da bu yolla ellerinde birikmiş olan paralarını hiçbir emek karşılığı olmaksızın arttırmalarının başlıca 3 yolu olduğunu açıklıyor:

1- Faize verilen para borç olarak gösterilmekte, ancak faiz tutarı da, yapılan sözleşmede sanki satılmış bulunan bir malın bedeli imiş gibi belirtilmekte ve bu sözleşme de kadıların aracılığı ile yapılmaktaydı.[39]/[40]

2- Başka bir yöntem de, paranın **"mübadele"**ye verilmesi. Buna göre, parası olan, bunu, işletecek birine kendisine de belirli bir oranda kâr sağlaması ve ayrıca bir miktar da faiz ödemesi koşuluyla vermekteydi. Örneğin, Tanrıvermişoğlu Hasan adında biri, Abdullah oğlu Hasan adında birine bu yolla 17.000 akçe vermişti. Buna karşılık ona 6.200 akçelik bir kâr ve

---

[38] **Mehmet Genç:** ***"Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi"****; V.Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi - Tebliğler*; s.17.

[39] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***: C.II, s.207.

[40] Örneğin, faiz oranı %20 olan tipik bir sözleşme şöyleydi: "Veçhe-i tahrir oldur ki [Şu biçimde yazılmıştır ki], Kariye-i Eşekviranından Elhac Sinan Bin Kemal meclis-i şer'e [şer'i meclise, yani kadının huzuruna] bilesince [birlikte] Kariye-i Kemerden Mehmed Bin İsa bezirgânı izhar edüp [hazır bulundurup] şöyle dedü ki 928 Cemaziyülâhirin gurresinden [1522 Nisanı 28'inden] 8000 akçe karzdan [borçtan] ve 1600 akçe kumaş pahasından akçem var. Bir yıl vâde ile tarih-i kitaptan dedikte merkum [az önce anılan] Mehmed mezbur [adıgeçen] Elhac Sinan'ı kelâmında [sözünde] tasdik edüp Elhac talebiyle sicile kaydolundu." — a.y.,s.207.

1.500 akçe tutarında faiz ödenecekti ki, böylece faizci parasını işleterek %45 oranında bir kazanç sağlamış oluyordu. Borçlunun ise, kendinin da kâr etmesi için parayı yatırdığı yerden bir vurgun elde etmek amacı ile davranmış olduğu kuşkusuz.[41]

Faizcilik, Osmanlı düzeninde gerçekten kârlı bir işmiş. Larende'de önceleri kasaplık yapan Moytapoğlu Mehmet adlı birinin faizle para vermeye başladıktan sonra 4.000.000 akçeye yaklaşan bir servet elde etmiş olması başka türlü nasıl açıklanabilir?[42]

3- Paralı olanlar, köylünün paraya en çok gereksinimi olduğu anlarda, yani harman zamanına değin olan dönemde, kendilerini borç vermiş gibi göstererek, köylünün ürününü tarlada, bağda... iken ucuza kapatmaktaydılar. Bu işlem, borç olarak gösterildiği için, eğer bu arada ürün telef olursa, köylü, yine bu parayı ödemek zorunda kalmaktaydı. Bu yöntemin de adı **"selem"**, Böylelikle köylü iki ayrı yolla sömürülmüş oluyordu.[43]

Anlaşılan o ki, günümüzün "faizsiz!" İslâmî bankacılığı hiç de yeni bir buluş değil!...

Bu duruma göre; ekonomik iktidar, büyük toprak sahiplerinin, tacirlerin, tefecilerin elinde bulunuyordu. Siyasal iktidar ise; her ne kadar belirli bir asker ve sivil çevrenin elinde imiş gibi gözükmekte ise de, bunların çoğunun toplumsal yaşamdaki yerleri aynı zamanda toprak ağası, tacir ya da kapital sahibi olmaları ile belirdiğinden, bu anlamda da ekonomik ve siyasal iktidar odakları arasında genelde ***tam*** bir çakışma görülüyor.Bu açıdan bakılınca **Dr.Hikmet Kıvılcımlı**'nın şu saptaması yerli yerine oturuyor: *"Tefeci-Bezirgânlık, altta güreşen kurnaz pehlivan oldu. Devlet sınıflarının* [asker-sivil yöneticilerin],*astıkları astık, kestikleri kestik görünmelerine ses çıkarmadı."*[44] Yeri gelmişken şunu da belirteyim: Faizcilik ile ilgili bu

---

[41] a.y.,s.215-216.

[42] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.37.

[43] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.216.

[44] **Hikmet Kıvılcımlı:** ***27 Mayıs Ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi***; Ant yyn., İstanbul, 1970, s.59.

tablo da, Osmanlı düzenini şer'î bir düzen olarak görüp göstermek isteyenleri bir de bu açıdan yalanlamaktadır.

-IV-

Ele aldığımız dönem Osmanlı düzeninde de, Selçuklular'da olduğu gibi, vergilendirilen en önemli alan tarımsal üretimdi. Bir çift öküze sahip olarak bununla işleyebileceği toprağı ekip biçen köylü ailesi, vergilendirmede temel birimdi. **Halil İnalcık**'ın sözleriyle, *"Ekonomik bakımdan çift-hane, bir köylü ailesinin geçimini sağladığı ve devlete ait vergileri karşılayan bir artı-ürün ürettiği tipik bir üretim ünitesi"*ydi.[45] Hemen yinelemek gerekiyor ki, yöneticiler ile yönetilenleri birbirinden ayıran en önemli başkalık; yöneticiler vergiden bağışık olmaları, yönetilenlerin ise vergi vermekle yükümlü olmalarıydı. Başka bir açıdan bakarsak, yöneticilerin üretimde bulunmamalarına karşılık; üreticiler, vergi verenlerdi.[46]/[47]

Osmanlılar'da önce vergi düzenin yapısı nedeniyle, sonra da geniş anlamıyla uygulama yönünden olabildiğince adaletsiz ve haksız bir vergilendirme söz konusuydu. Burada **geniş anlamda vergi** derken, yasal olarak konmuş vergilerin yanı sıra, halktan ***fiilen*** ve çeşitli adlar altında toplanan para ve malları da anlamak gerekiyor. Kaldı ki, reayanın kendisinden vergi alınmasındaki değerlendirişinin *"devlete vergi vermek inancı yerine ehl-i örfe* [devlet görevlilerine] *soyulmak kanaatı"* olduğunu görüyoruz.[48]

Bu noktada, Bölüm 1/2/I/s.58'de iktidarın nasıl önce kentlerde oluştuğunu ve sonra da çevreyi kapsamaya başladığını, bu nedenle kentlerin kırsal kesime göre daha ayrıcalıklı olduğunu anımsanırsa, o zaman vergilendirme açısından da kent-

---

[45] **H.İnalcık: *"Köy..."***.; s.5.

[46] **Yaşar Yücel: *"XVI.-XVII. Yüzyıl Edebî Metinlerinde Rastlanan Osmanlı Devlet Yapısı Ve Toplum Düzenine Ait Bazı Görüş Ve Bilgiler***; BelI., C. LI, sayı 200, 1987, s.897.

[47] Bu konuda Bölüm 1/1/I/s.51'de belirtilenler anımsanmalıdır.

[48] **M.Akdağ: *Celâlî İsyanları***; s.162.

ler ve kırsal kesim arasında bir başkalık bulunmuş olduğunu söylemeliyiz. Gerçekten de, Osmanlı düzeninde de köylü, yasal olarak kazancının en az %20'si oranında vergi verirken, kentlinin vereceği vergi %10'u geçmeyecekti. **Mustafa Akdağ** bu durumu, Osmanlı'daki bu farklı uygulamayı anlatırken, şöyle açıklar: *"Köylü ile şehirli arasındaki bu eşitsizliğin nedeni elbette insanlık tarihinin çok eskilere kadar giden bir siyasî doğuş ve kuruluş işidir. Devleti ve hükümet idaresini şehir topluluğunun oluşturmuş bulunması, köy topluluğunun bu işte şehirden gelen siyası güce uyruk olma şeklinde boyun eğmesi, köylüye <raiyet> adını taktırmış, onun <sahib-i raiyet>i, yani ağası (bir çeşit patronu) tarihî çehresi ile beliren şehir gücü kendi koşullarına göre yarattığı siyasî düzenin yürütücüsü olmuştur."* [49]

Öte yandan, Anadolu köylüsü, emeğinin ürününü, kazancını egemen çevrelerle paylaşmakta devletin başka yerlerdeki uyruklarından çok daha aiır koşullar altında bulunuyordu. Bir kere, İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük kentlerin, saray ve kapıkullarının gereksinmelerini karşılamak; ayrıca sık sık yaşanan kıtlıklara karşı bir önlem olmak üzere köylünün elinden tohumluğa ve kendi yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olanının dışındaki tüm buğdaya devletçe düşük fiyatla el konulması da genel bir uygulamaydı. Bir de, bu el koyma sırasında görevlilerin görevlerini kötüye kullanmalarını, rüşvet almalarını, türlü yolsuzluklar yapmalarını buna ekleyin. Bu da yetmezmiş gibi, birtakım fırsatçıların bu durumdan yararlanarak köylünün soyulmuşluğunu ve yoksulluğunu daha da arttırdığı anlaşılıyor. Örneğin; XVI.yüzyılın sonlarına doğru Aksaray Sancak Beyi'nin, Çankırı Sancağı'nda da kadıların ve adamlarının halkı rüşvet vermeğe zorlayarak az buğday topladıkları yakınma konusu olmuş. Halkın soyulmasının bir başka yöntemi de, köylünün elinden tohumluk ya da kişisel gereksinmesi olan buğday da alındıktan sonra aynı köylüye daha yüksek fiyatla gerisin ge-

[49] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.240-241.

riye satılmasıydı. Üreticiden gerçek fiyatın altında ve zorla toplanan bu buğday ya da benzeri şeyler İstanbul'a ulaştırıldığında ise **"madrabazlar"**ın eline geçiyor ve böylece de yeni bir yolsuzluğun konusu oluyordu.[50]

Vergi veren halkı ezen bir başka uygulama da, savaş sırasında halktan alınan bir vergi olan **avarız** idi. Ne ki, Osmanlı Devleti sürekli savaş durumundaydı. O nedenle bu vergi, neredeyse süreklilik gösterir olmuştu. Kaldı ki, artıyordu da. Öylesine ki, 1485'de hane başına 15 akçe iken, 1550'lerde yaklaşık 80 akçeye yükselecektir.[51]

Vergi yolsuzlukları ve vergilendirme yolu ile yapılan haksızlıklar, Osmanlı iktidarına karşı Anadolu'da birçok direnişe yol açmış bulunuyor. Bunların içinde, ilerde ele alınacak olan **Baba Zünnûn** olayı en kapsamlısı. Ama şimdiden bu gibi zulüm ve haksızlıkların halkta nasıl bir tepki doğurduğuna ilişkin bir kanı uyandırabilmek için, **III.Mehmet**'in 1596'da ordunun başında kendisi geçerek sefere çıkmaya karar vermesi,bu nedenle sefer için Anadolu'dan hayvan, hububat vb. şeylerin toplanmak istenmesi üzerine Anadolu'nun hemen her yerinde halkın ayaklanacak olduğunu belirteyim. Bu direnişlerin ilki, Turguteli'nde **Davutoğlu**'nun önderliğinde patlak verecek ve onun çevresinde toplanan halk, sefer için el konulmuş olan mallarını geri alacaktır. Bu ayaklanma sırasında **Davutoğlu**, Osmanlılar'ın yaptıkları zulüm nedeniyle meşruluklarını yitirdiğini, bu nedenle de Osmanlı iktidarının yıkılması gerektiğini öne sürecektir.[52]

Vergi konusunda usta tutulması gereken bir olgu da şu: Vergi yüzünden girişilen direnişler, özünde bir sınıf kavgasıydı. Çünkü, vergi verenler ve vermeyenler diye ortaya çıkan ayrışım, sınıfsal ayrışımından başka bir şey değil.

---

[50] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.51.
[51] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.359.
[52] **M.akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.162-163.

-V-

Şu ana değin söylenenlerden bile, Anadolu insanının ne gibi içler acısı koşullarda yaşadığı kendiliğinden ortaya çıkıyor. Bu konuya birazdan döneceğiz. Burada şimdi, halkın emeğini, alınterini sömürerek göz kamaştırıcı bir yaşam süreduran Osmanlı egemen çevrelerine de kısaca değinilecek olunursa, halkın durumu daha bir iyi anlaşılabilecek.

İşe padişahtan bir örnek olayla başlayalım. 1547'de Osmanlılar'a sığınan **Şah Tahmasp**'ın kardeşi **Elkas Mirza**'nın onuruna düzenlenen törenler ve şölenlerde savrulan paranın hesapsızlığı dillere destan olmuş. **Peçevî**, bu şölenlerden biri için, *"bir ziyafet tertip edildi ki, bundan üstünü tasavvur edilemezdi"* diyor ve **Elkas Mirza** ile yanındakilere verilen armağanlar için ise, *"bunlar bir padişaha yeteceğinden çok fazla idi"* diye de ekliyor.[53] Bu savurganlığa karşı yapılan eleştiriler padişaha ulaşınca, o da, *"Biz saltanatın namusuna düşeni ettik"* diyerek[54] saltanatın namusundan ne anladığını ortaya koyacaktır.

Büyük toprak sahibi, tacir, faizci, bürokrat olarak halkın yoksulluğunu dayanılmaz bir noktaya getirenlerin malvarlıklarına ilişkin bazı bilgiler de şöyle:

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Irak seferinde serasker kethüdası olarak bulunan **İskender Çelebi**'nin 6200 kölesi varmış ve bunların giyim kuşamı için her yıl Trabzon'dan bir gemi yükü bez getiriliyormuş. Bu **İskender Çelebi**, Irak seferine tümüyle donattığı 1200 kişilik bir birlikle katılmış bulunuyor.[55]

Veziriâzamlığa 1540'ta getirilen Hırvat kökenli **Rüstem Paşa** için **Peçevî**, *"Bu devlette rüşveti ortaya koyan Rüstem Paşa'dır"* dedikten sonra, paşanın hakkını da yemeyerek, *"Ama bir defa onun aldığı rüşvet ve hediyelerde defterine yazılan makam sahipleri azil yüzü görmezdi. Rüşvet alanların da en insaf-*

---

[53] **Peçevî: C**.I, s.145-146.

[54] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.360.

[55] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı İmparatorluğu Tarihi***; C.II, s.354; ayrıca bkz. **Peçevî**: **C**:I, s.29.

larından biri idi. Bir defa Erzurum Beylerbeyi 'at bahası' diye beş bin altın gönderdi. Rüstem Paşa bunun üç binini alarak iki binini geri çevirdi ve 'Erzurum beyliğinin bundan fazlasına tahammülü yoktur' dedi." diyerek gerek kendisinin ve gerekse Paşa'nın insaf ve dürüstlük ölçütünün ne olduğunu da belirtiyor. **Peçevî, Rüstem Paşa** öldüğünde geride bıraktığı mallarının listesini de vermiş. **Peçevî**'nin, kilim, döşek, minder gibi çeşitli döşemeler ve daha birçok güzel ve değerli eşyanın hesaba katılmadığını belirttiği liste şöyle:[56]

Güzel yazılmış Kuran	8.000 adet
Bunların altın işlemelisi	130 "
Çeşitli kitaplar	5.000 "
Köle	170 "
At	2.900 "
Çeşitli hilatlar	5.000 "
Altın işlemeli üsküs	1.100 "
Aba ve yünden yapılmış kumaş	2.009 yük
Altın üzengi	130 adet
Çeşitli zırhlar	2.000 "
Külçe ve ham gümüş	2.009 yük
Altın işlemeli kılıç	860 adet
Gümüşlü tolga	1.500 "
Gümüşlü topuz	1.000 "
Yularlı deve	1.160 "
Dülbent	80.000 "
Kıymetli paralar	780.000 "
Gümüş eyer	500 "
Kıymetli cevher	33 "
Anadolu'da ve Rumeli'nde çiftlik	1.000 "
Astar-ı dest	476 "
Çarklı değirmen	476 "

Edirne Sarayı Bostancıbaşısı **Süleyman Ağa**, 8 Mayıs 1695'te malvarlığından 1.000.000 akçeyi, 19 Mayıs'ta da

[56] **Peçevî**: C.I, s.20-21.

50.000 akçeyi vakıf için ayırmış. Bu asker kişinin ev ve çiftlikleri de bulunduğu da[57] düşünülürse ne büyük bir servete sahip olduğunu kestirmek güç olmasa gerek.

Bu arada Osmanlı düzenine özlen çekenlerin gerçekte kendileri için ne gibi bir yaşamın özlemi içinde olduklarını da kanıtlayacağı için, **Peçevî**'nin **Vezir Hasan Paşa** için yazdıklarını birlikte okuyalım:

"Vezir Hasan Paşa..... henüz genç bir erkeğe gönül bağlamış idi. Ona da kendi giydiği elbiseleri giyindirip, kendi bindiği at gibi bir ata bindirir, takımları da aynı olur, beraber giderler ve başlarına birer selimî sarık sararlardı..... Eğri metrisinde defalarca gördüm; kırmızı atlas entari giyerek dört mü yoksa galiba beş mi altın işlemeli, üzerlerinde anka resmi yapılmış kayış bağlardı. Bu da onun kendine mahsus bir hal ve kıyafetti. Bunların hepsinden daha acayibi şu idi ki, Bağdat Beylerbeyisi iken 40-50 kuruşluk gümüşten 'Kâh-ı behişt = Cennet Köşkü' adında bir taht yaptırdı. Üzerine de yine ham gümüşten ağaçlar, yapraklar, bahar ve turunç gibi meyveler koydurmuş ve öyle süslemişti ki akıllar hayran olur."[58]

Dikkat edilirse, giyimine kuşamına bir servet harcayan **Vezir Hasan Paşa**'nın eşcinselliğini[59] pek olağan bir şeymiş gibi anlatmakta ve Paşa'nın da hiçbir sakınca görmeksizin, utanmaksızın, herkesin içinde bu durumunu açığa vurduğu görülmektedir. Gerçekten de, Osmanlı için eşcinsellik olağandı. İlerde başka örneklerini, özellikle Yeniçeriler'in işi zorla erkek çocukların ırzına geçmeye kadar götürdüklerini göreceğiz. Biraz aşağıda da **"adaletnâmeler"**e konunun nasıl yansıdığını inceleyeceğiz. Ancak, sanılmamalı ki, eşcinsellik Osmanlı'nın bu döneme özgüdür ve sonraki yüzyıllarda ortadan kalkmıştır. Bakın, tutucu ve medreseli **Ahmet Cevdet Paşa** da, yine pek ola-

---

[57] **Ö.L.Barkan:** ....*Tereke*....; s.39-43.

[58] **Peçevî:** C.II, s.289-290.

[59] Olaya eğlenceli yanından bakarsak, sözcüğün tam anlamı ile "unisex" modasını yaratanın bu vezir olduğu söylenmelidir.

ğan bir şeyden söz ediyormuş gibi ve "resmî tarihçi" olarak ne diyor:

"Abdülaziz Han Hazretleri ibtidâ-i cülûsunda [tahta ilk çıktığında] *Rıza Paşaya 'Ben birader gibi karı ve oğlan ile eğlenemem. Beni işe alıştırın' dedi....."*[60]

Anımsatayım ki, **Abdülaziz**'in *"biraderim"* dediği, padişah **Abdülmecit'**tir. **Abdülaziz'**in tahta çıktığı tarih ise, 25 Haziran 1861'dir!...

Öte yandan, **Ağalar Saltanatı** denen dönemin sonunda bu Ağalar devrilip de mallarına el konduğunda, Yeniçeri ağası'ndan sonra gelen Kul Kethüdası'nda altın ve gümüş olarak inanılmaz bir servet bulunmuş olması,[61] egemen çevrelerin durumunu belgeleyen bir başka olaydır.

Naimâ'nın *"menasıbı* [memuriyetleri] *kısa zamanda dünya garazı için tebdil* [değiştirdiği] *ve vezirliği sırasında bazı menasıbı on kere tahvil ettiği* [dönüştürdüğü, değiştirdiği] *olmuştur."*[62] Dediği ve Anadolu'daki ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilmiş olan **Nasuh Paşa**'nın da malvarlığı içinde 1.000.000'u aşkın duka altını, bir o kadar kuruş, 1058 adet süslü kılıç (bunlardan bir tanesi 50.000 altın değerindeymiş), 1.100 at, 40 çift som altın üzengi, 1.800 deve, 4.000 yük hayvanı, 6.000 öküz. 5.000 koyun vb. bulunmaktaymış.[63]

---

[60] **Cevdet Paşa:** ***Tezakir; Tezkire 13-20***; yyn.Cavit Baysun, T.T.K.,yyn., Ankara, 1960, s.151.

[61] **Y.Öztuna:** C.IX: ***XVII.Asır Sonları***; s.151. Öztuna, 1966'da yayınlanan bu kitabında, bulunan bu servetin 2.000.000.000 T.L. tuttuğunu yazmaktadır. 1966'daki 2.000.000.000 T.L.'nın bugün kaç T.L. ettiğini hesaplamakta güçlük çektiğim için "inanılmaz" demek zorunda kaldım.

[62] **Naimâ:** C.II, s.665.

[63] **Zuhuri Danışman**'ın yayınladığı ***Naimâ Tarihi***, C.II, s.622'deki notu. Danışman, aynı yerde ayrıca şu bilgiyi vermektedir: *"Nasuh Paşa Gümülcine'de doğmuştur. Yalancılığı, kan dökücülüğü, yağmacılığı, rüşvet ve irtikâbı ile meşhurdur."*

Bu denli varlık sahibi olan vezirler, paşalar, ağalar... dediğim gibi, çoğunlukla aynı zamanda tacir ve tefeci idiler. Ne var ki, bu durum, resmî görevi bulunmayan kişilerin aynı düzeyde varlıklı olmadığını düşündürmemeli. Gerçekten de, **Yavuz Sultan Selim**'in Mısır seferi sırasında, bir bezirgân, ordunun gereksinmelerini karşılamak üzere devlete 60.000 altın (filori) borç verebilmiş.[64]/[65]

Saray adamlarının, devlet görevlilerinin halkın sırtından nasıl servet sahibi yapıldıklarını belgeleyecek bir uygulama da Gelibolu üzerinden Rumeli'nden Anadolu'ya yapılan koyun gönderimiyle ilgilidir. Koyun geçirilebilmesi izne bağlıydı ve belli bir sayı ile sınırlandırılmıştı. Bu izin ancak belli kişilere veriliyordu. Örneğin; **Fatih Sultan Mehmet**'in halası **Türkân Sultan**, 14.000 baş kontenjandan yılda 28.000 akçelik bir gelir saplarken, aynı padişahın bir başka halası da 40.000 akçe kazanıyormuş. 1516'da **Nişancı Bey Hazretleri**'ne 5.000 koyun geçirmek hakkı tanınmış bulunuyormuş. **Kadı Vildan**'ın kontenjanı ise 3.000 imiş.[66] Bu gibi uygulamaların bir sınıfı, hiçbir emek harcamaksızın, hiçbir yatırımda bile bulunmaksızın, varsıllaştırıp durduğu apaçık.[67]

---

[64] **Koçi Bey**: s.43.

[65] Buna benzer başkaları için bkz. **M.Belin:** ***Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler***; çev.M.Ziya, M.E.B. yyn., İstanbul, 1931, s.131-132, 138, 149, 163.

[66] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.186-187.

[67] Paranın değerine ilişkin bir kanı edinebilmek için Anadolu'daki 1560 yılındaki yiyecek fiyatlarını gösteren bir İran elçilik heyeti masraf defterinden yararlanabiliriz:

Nevi	Birim	En düşük (akçe)	En fazla (akçe)	Ortalama
Ekmek	çift	0.50	1	0.666
Pirinç	batman	10	20	15
Yağ	batman	30	40	36
Bal	batman	25	36	32
Koyun	adet	15	40	32
Tavuk	adet	2	3	2.50

-VI-

Osmanlı düzenini önemli bir başka özelliği de, rüşvetin yaygınlığı, hatta yadırganmaz oluşu.[68] **Fuzulî**'nin **Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi**'ye yazdığı yakınma mektubunda, **"Selâm verdüm rüşvet değüldür deyu almadılar"** dediğini hemen herkes bilir.[69] **Nefi** de şöyle demiş:

Pirinç	batman	10	20	15
Arpa	kile	5	20	12
Balmumu	adet	4	7	4-5
Çırakyağı	okka	5	8	6.50

Kaynak: **Şerafettin Turan:** ***"1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri"***; D.T.C.F.,D. C.XXII, sayı 3-4, Temmuz-Aralık 1964, s.279.

M.Akdağ'dan alınan şu paragraf da fiyat artışlarını ve değişik tarihlerde paranın değerinin ne olduğunu göstermektedir:

".....bir kile buğday (25.6 kg) 1460'da 3-4 akçe olup, 1500 yılında ortalama rakamıyla 6-7'yi bulmuştur. 1540 ve 1550'lerde 5-6 iken, 1560'larda artık normal fiyat olarak 10.12'ye yükseldiği görülüyordu. Demek ki, buğdayın yüz yıllık bir süredeki fiyat artışı %200'ü bulmuştu. Koyun satışlarında da fiyat ilerlemelerinin buğdayındakine benzediği dikkati çekiyor. Gerçekleyin, 1460'da bir koyunun ortalama bedeli 15-20 akçe iken, derece derece yükselerek, 1500'de 25-30'a, 1540'da 40-45'e, 1560'da ise, yüz yıl öncesinin dört katı demek olan 70-80 akçeye ulaşmıştı ki, bu da %300 bir artış demektir. Şeker satışlarında da fiyat seyri şöyle idi: 1460'da 17, 1490'da 18 iken, 1500'de 10-14'e düşmüş, 1520'de gene 20'ye çıkmış, 1550'de aynı kalmış, 1560'da önemli bir yükselme ile 26-29'a çıkmış idi ki, bunda da pahalılaşma %70'i geçiyordu." — **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.369; ayrıca bkz. **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.21 v.d..

[68] Rüşvet konusunda toplu bilgi için bkz. **Ahmet Mumcu**: ***Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)***; a.ü.h.f., YYN., Ankara, 1969.

[69] ***Şikâyetnâme***'nin metni ve yorumu için örneğin bkz. **Abdülkadir Karahan:** ***Fuzulî-Muhiti, Hayatı Ve Şahsiyeti***; İ,Ü,Ed.F.,yyn., İstanbul, 1949, s.199 vd..

Cihânda hırsız u yankesici kim durur dirsen
Ases başı ile tahkîk subaşıdur inan billah[70]/[71]

Osmanlı devlet düzenini bozulma nedenleri ve bu nedenleri ortadan kaldırmanın yolları üzerine yazılmış olan ancak yazarı bilinmeyen ***Kitab-i Müstetâb***'da bakın bu durum nasıl dile getirilmiş:[72]

Virdi divan ehli rüşvetle cihâna ihtilâl
Pâdişahım itdiler vallahi mülkün pâymâl
Aşkâre bey' iderler kahbe-zenler mansıbı
Nice kopmâsın Celâlî nice olmasın kıtâl[73]

Yine bu Osmanlı yazarına göre;

".....cemî-i ehl-i menâsıb [bütün devlet görevlileri] *yirmi beş ve otuz yıldan berû rüşvet tarîkine sâlik olmuşlardır* [rüşvet yoluna girmişlerdir] *ve rüşveti dahî bir mertebeye iletmişler ki* [rüşveti o dereceye getirmişlerdir ki] *hedâyâ deyû* [hediye adı altında] *kapudan kapuya virilür ve alınur olmuşdur* [kapıdan kapıya, yani açıktan açığa alınır verilir olmuştur]. "[74]

Kâtip Çelebi de, rüşvetin yaygınlığından yakınmakta ve *"Şeriatça haram olduğunun sabit olduğunda şüphe yok iken ve isim değiştirerek eskiden gizli alınır iken <Bunun hazineye faydası vardur> deyu açığa vurdular"*[75] diyor ve işin ne kerteye ulaştığını belirtmek için de başka yerde açıkça altını çiziyor:

---

[70] **Y.Yücel: *"....Edebî Metinlerde...."***; s.923

[71] Bugünkü dille: Bu dünyada hırsız ve yankesici kimdir dersen / Doğrusu Allah için inan, asesbaşı ile subaşıdan başkası değildir.

[72] ***Kitab-ı Müstetâb***; yyn.Yaşar Yüzel, 2.basım, Ankara, 1983, s.5.

[73] Anlamı şöyle belirtilebilir: Divan görevlileri cihanı kargaşaya sürükledi / padişahım vallahi ülkeni ayaklar altına aldılar / namussuzlar devlet görevlerini açıkça satarlar / Celâlîler nasıl ayaklanmasın, nasıl kavga-boğazlaşma olmasın.

[74] ***Kitab-ı Müstetâb***: s.23.

[75] **Kâtip Çelebi:** ***Düstürü'l-Amel-Lislahi'l-Halel***; *Kâtip Çelebi: Seçmeler*; yyn. O.Ş.Gökyay, M.E.B.,yyn., İstanbul, 1968, s.158.

"Zamanımızda rüşvet almaktan çekinen yoktur."[76] **Naima** ise , bir yerdeki kadıların atamalarda rüşvet alındığı için bir yılda birkaç kez değiştirildiğine değinerek olayın bir başka yönüne parmak basmış: *"Bir diyara bir senede birkaç aç hâkim vardıkta, reaya ne hale geleceği malûmdur."*[77] Kadılardan söz etmişken, **Nefi**'nin şu dizeleri anmamak olanaksız:

Kudât ahvâlini dirsen ne mümkindür beyân itmek,
Eğer hasmun ise kadı efendi yarıcun Allâh

Kurub bir dâm-ı tezviri dimişler mahkeme adın
Kam seccâe-i Ahmed kam ahkâm-ı şer'ullah[78]*/*[79]

Rüşvet konusuna daha önce değinmiş olduğum ve ilerde de yeri geldikçe söz konusu edeceğim için burada sözü uzatmayacağım.[80] Bilinmesi gereken, bir yandan çeşitli devlet görevlerine gelmek ya da tımar sahibi olmak isteyenlerin üst düzey yöneticilere rüşvet verdikleri, bir yandan kendilerinin halktan rüşvet aldıkları gibi verdikleri rüşveti de reayanın sırtına yıktıklarıdır. Osmanlı düzeninin halkı çileden çıkararak direnişe geçmeye neden olan bir özelliği de budur.

---

[76] **Kâtip Çelebi:** ***Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'i-Hakk;*** *Seçmeler*; 19.bahis, s.164.

[77] **Naima:** C.II, s.665.

[78] **Y.Yücel:** ***"....Edebî Metinlerde...."***; s.925.

[79] Kadıların durumunu sorarsan anlatabilmek hiç mümkün mü / Eğer kadı senin hasmınsa Allah yardımcın olsun / Bir yalan-dolan tuzağı kurmuşlar, adını da mahkeme koymuşlar / Hani Hz.Muhammed'in seccâdesi, hani Allah'ın şeraitinin hükümleri nerede?

[80] Rüşvet ve benzer yolsuzluklara karşı gösterilen tepkiler için ayrıca bkz. **Saadettin Eğri:** ***"Gelibolulu Âli'nin 'Nushatü's-Selâtin' Adlı Eserindeki Rüşvetle İlgili Değerlendirmeler"***; T.T.D., C.XXXI, sayı 181, Ocak 1999, s.52-54; **Fuat Bilkan:** ***"17.Yüzyılda 'Devlet-Çete İlişkisi'ne Bir Örnek"***; T.T.D., C. XXXII, sayı 188, Ağustos 1999, s.137-140. Bu ikinci yazıda **Nabi**'nin rüşvet vb.ne ilişkin görüş, eleştiri ve tepkisi ele alınmaktadır.

Pekiyi, bu Osmanlı düzeni içinde Anadolu Türk halkı ne durumdaydı? Egemen çevreler, yöneticiler, böyle olunca bu sorunun yanıtı kendiliğinden bellidir ama, sanırım çoğu kişi yaşanan gerçeğin tam tamına ne olduğunu pek de bilmez. Gerçek, düşlenebileceğinden de acıydı çünkü. Öylesine ki, 1564 yılında İstanbul'a verilen bir raporda halkın açlıktan **"ot otladığı"** belirtiliyordu.[81] ***Kitâb-ı Müstetâb***'ta yer alan şu satırları okuyunca irkilmemek de olanaksız:

".....reaya fakir olub bir çift öküz koşmaya kudretleri [yoktur].....*Meselâ vilâyet-i Sivas'da bundan akdem* [önce] *bir kaht-ü galâ* [pahalılık dönemi] *olmuş idi ki reaya kedi ve köpek ekl itdiklerinden mâ'adâ* [yediklerinden başka] *âdem etini* [insan etini] *ekl itdikleri* [yedikleri] *meşhûr olmuş idi."*[82]

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Anadolu'da bulunmuş olan gezgin **Hans Dernschwam** da halkın içle acısı durumunu ayrıntıları ile açıklamış.[83] Bu gezgine ilişkin yazısının sonunda **Turgut Akpınar**'ın dediklerini burada anmak yerinde olacak:

"Bu satırların yazarını [T.Akpınar'ı] *hep düşündürmüş olan husus, esas nedenlerinin ekonomik olduğu artık ortaya çıkmış bulunan Celâlî isyanlarının başlangıcının Kanunî devrine kadar uzanması vakıası ve bunun nedenleridir. Bu açıdan Dernschwam'ın Anadolu için çizdiği tablo gerçekten üzücü ve düşündürücüdür."*[84]

Bir de Celâlî olayları sırasında Anadolu'yu dolaşan Kemah'lı rahip **Grigor** ne demiş, onu görelim:

---

[81] **M.Akdağ:** ***Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş....***; s.396.

[82] s.20.

[83] **Turgut Akpınar:** ***"Hans Dernschwam'ın Gözüyle Kanuni Döneminde Anadolu"***; T.T.D., C. XXIV, sayı 139, Temmuz 1995, s.38-42.

[84] a.y.,s.42.

"Hak ve adalet ortadan kalkmış olup mağdurların haklarını arayan ve soran yoktu."[85]

Demek ki, Anadolu Türk halkı yalnız açlık ve yoksulluk içinde kıvranmıyordu, ayrıca zulüm altında inliyordu da. Zulüm o ölçüye varmıştı ki, devletin kendisi de altında padişahın tuğrası da olan belgelerle bunları belirtmek ve önlem almak girişiminde bulunmak zorunda kalacaktır. **Adaletnâmeler**, bu gerçeğin belgesidirler. Bir çeşit kanunnâme olan adaletnâmelerde önce yapılan adaletsizlikler, yolsuzluklar, zulümler tek tek sıralanmakta, sonra da bu gibi davranışlarda bulunanların cezalandırılacakları bildirilmektedir. **Prof.Dr.Halil İnalcık**'ın ***Belgeler*** dergisinin II.cildinde açıklamalı olarak yayınlamış olduğu bu adaletnâmelere şöyle bir göz atmak bile, bu halkın Osmanlı yönetimi altında ne güç ve insanlık dışı günler yaşamış olduğunu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koymaktadır. Şunun altı önemle çizilmelidir ki, adaletnâmeler Osmanlı Devleti'nin ***resmî*** belgeleridir. Başka bir deyişle, Osmanlı'nın "ikrar" ve "itiraf"larıdır.

Bunlardan birkaçına bakalım.

XVII.yüzyılda çıkarılmış bir adaletnâmede[86] önce köylünün sipahilere karşı olan ve "adaletli" sayılan bazı yükümlülükleri sıralanmakta, bundan sonra da sipahilerin bunların dışında kalan isteklerde bulunmamaları bildirilmektedir. Köylülerin sipahilere karşı yerine getirmeleri gereken yükümlülükleri şunlar: Köylerine gelen sipahileri 3 gün süreyle ve ücretsiz olarak konuk edip ağırlamak, hayvanlarına bakıp onları beslemek, başkaca bir iş yapmayarak ve bir yere gitmeyerek sipahilerin buyruğunda bekleyip onlara hizmet etmek. Bunlardan başka, sipahi isterse, köylüler ona bir ev ahır yapmak, tarlasını ekip biçmek, malları için ambar yapmak, bunları pazara taşımak zorundaymışlar. Köylü bunları yerine getirmezse, sipahi ona **dayak** ata-

---

[85] **Hrand Andreasyan:** ***"Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâlî İsyanları"***; İ.Ü.Ed.F.,yyn., C. XIII, sayı 17-18, Mart 1963, s.27.

[86] Belgeler, sayı 3-4, T.T.K.,yyn., Ankara, 1965; s. 135 vd.nda belgenin tam metni, s.68-69'da belgeye ilişkin açıklamalar bulunmaktadır.

bilecekmiş. Dikkat edilmesi gereken, bu yükümlülüklerin ve âdil bir biçimde dayak yemenin sipahinin yalnız kendi tımarında bulunan köylüler için olmaması. Herhangi bir sipahi, köylüler üzerinde bu haklara sahip. Ne var ki, sipahiler de köylülerin evlerine zorla girmemeliymişler.

H.947 tarihli adaletnâmeden ise,[87] beylerbeyilerin, sancakbeylerinin, kadıların ve naiplerin, voyvodaların, tımarzeamet sahiplerinin ve öteki mal-mülk sahibi kişilerin; narh fiyatından düşük olarak odun, yağ, bal gibi şeyleri köylülerden zorla aldıkları anlaşılıyor.

H.1005 tarihli adaletnâme[88] konuyu daha iyi aydınlatacak nitelikte: Bunda Kapıkulu Ocaklarından sipahioğlanları, yeniçeri gibi asker kişilerin, görev ve sıfatlarını kötüye kullanarak köyleri dolaşıp nasıl zorla mal ve para topladıkları anlatılıyor.

H.1018 tarihli adaletnâmede[89] kapıkullarının zulümleri daha bir ayrıntılı açıklanmış: Kapıkulları yolsuzluklara karşı koyan köylülere dayak attıkları belirtildikten sonra evlerine topluca zorla girdikleri, kız ve erkek çocuklarının ırzına geçtikleri belgeleniyor.

Öte yandan, görevleri adaleti sağlamak olan kadıların zulmünün asker kişilerinkinden hiç de geri kalmadığını, örneğin Tosya kadısı Hasan'ın rüşvet almakla yetinmediğini, Hasan adlı mirliva ile anlaşıp 500'den fazla reayanın ölümüne neden olduğunu, çeşitli bahaneler uydurarak halktan zorla para topladığını 15 zilkade 1008 tarihli hükm-i şerif'ten öğreniyoruz.[90]

Ne ilginçtir ki, yukarıda anılan H.1018 tarihli adaletnâmede açıkça şöyle denilmiş bulunuyor:

".....her diyara beylerbeyi ve sancakbeyi nasb olunup [atanıp] **her birine müstakil haslar tâyin olunmaktan murad,**

---

[87] a.y.,s.110'da belgenin tam metni, s.70'te belgeye ilişkin açıklamalar.

[88] a.y.,s.121'de belgenin tam metni, s.70-71'de belgeye ilişkin açıklamalar.

[89] a.y.,s.70.

[90] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.270-271.

vilâyet üzerine çıkıp [vilâyeti dolaşıp] **cem'-i emvâl eyleyip** [mal mülk toplayıp] **memleket ve vilâyeti virân** [harap] **etmek için değildir."**

Kamu düzenini, Osmanlı'nın deyişiyle **nizam-ı âlem**'i kollamakla görevli asker-sivil devlet görevlileri, varsıl kimselerle birleşerek Anadolu halkına işte böyle zulüm etmişlerdi. Köylü, onların gözünde, kendileri gibi bir insan değildi. O, kendisine ne yapılsa, karısı elinden alınsa, kız ve oğlan çocuklarının ırzına geçilse bunlara katlanması gereken bir yaratıktı. Öyle olmasaydı, 1565 tarihli adaletnâmede[91] **"kudretlû olan kimseler"**in köylülere karılarını zorla boşattırıp bu kadınları başkaları ile sözümona nikâhladıklarının anılması başka nasıl açıklanabilir?

Bu arada, unutmayalım ki, bu köylü, Türk'tür.

İşte, açlık ve yoksulluk yetmezmiş gibi bir de bu zulüm[92] altında inleyen köylünün bu durumu karşısında hükümet sonunda, bu gibi yolsuzluk ve zulme halkın direnebileceğini, böyle bir hakkı olduğunu açıkça bildirmek zorunda kalacaktır.[93] Nitekim, reaya, artık köylerine girmek isteyen devlet görevlerine karşı silâhla direnerek onlara engel olmaya çalışmaya başlayacaktır.[94]

-VIII-

Bu kesimi **Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Kâtip Çelebi** ve **Koçi Bey**'den yapacağım alıntılarla ve kardeş katli konusuna

---

[91] **H.İnalcık:** ***"Adaletnâmeler"***; s.99'da belgenin tam metni; s.84'te belgeye ilişkin açıklamalar.

[92] **Ahmet Mumcu:** ***Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı***; A.Ü.H.F., yyn., Ankara, 1972, s,12-21'de zulüm suçlarının bir ayırımını yapmaktadır: A- Halktan kanunsuz maddî çıkar sağlamak: a- Kanunsuz vergi toplamak, b- Devre çıkmak; B- Zor kullanmak; C- Sahtecilik ve dolandırıcılık yoluyla zulüm; D- Eşkıya ile işbirliği; E- İrtikâp; F- Zulüm suçlarının diğer çeşitleri.

[93] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***>; s.150-151.

[94] Bu türden bir olay için bkz. a.y.,s.157.

değinerek Osmanlı düzeninin nasıl bir düzen olduğunu bir kez daha belgeleyerek noktalamak istiyorum.

1639'da **I.İbrahim**'e verilen **Kemankeş Kara Mustafa Paşa Layihası**'nda şu satırlar yer alıyordu:

"Hâlen merhametlû padişahıma lâzım olan reayanın üzerinde nâmakul tekalifi [akla aykırı vergileri] **kaldırıp memalik-i mahruseye** [Osmanlı ülkesine] **ferman-ı hümayun ile tahrir** [yazılması] **gerek ve Beylerbeyilere ve sancakbeylerine muhkem tenbih** [kuvvetli/sıkı uyarı] **lâzımdır ki reaya üzerinde devre çıkıp** [dolaşıp] **kaftan baha ve selâmetiye ve nal baha namıyle minba'd** [bundan böyle] **bir akçe almayalar deyüp etraf-ı memlekete** [ülkenin her yanına] **emr-i şerif gitmek lâzımdır ki reaya bir miktar huzur ede. Reayanın halleri gayet mükedderdür** [keder vericidir/acıklıdır]**. Vezir kuluna tenbih buyurun ki eyü** [iyi] **dindar Müslüman âdemler** [adamlar] **gönderüp memalik-i mahruseyi hoşça tahrir eyleyüp reaya üzerinden zulüm kalksın, ihmal etmeyesün deyu ikdam buyurun** [ihmal etme diye bildirin/buna özen gösterin]**."**[95]

Kâtip Çelebiye gelince, o da durumu şöyle saptamış:

"Yirmi seneye yakın zamanda taşralar büsbütün berbat olduğu tevatür [herkesin dilinde/yaygın söylenti] **haddine ermiştir. Bu şaşkınlığın bir sebebi, birkaç kat alınan vergilerdir. Ve en büyük sebep budur ki, emanet** [devlet görevleri] **ehline verilmek ve ehliyetsiz ve gaddarın hakkından gelinmek lâzım iken, bütün mansıplar** [devlet memuriyetleri] **bol bol kim arttırırsa ona satmak şeklinde olup, satın alan melunler o maddeden, verdiği pis parayı fazlasıyle çıkarup almağa çalışırken, zaruret bahanesiyle bir başkasına dahi satup ol vardıkta dahi ziyade zulüm ve insafsızlık eder. Reaya fıkarası iki kata çıkarılan ağır vergilerin uhdesinden gelemezler iken** [altından kalkamazlar iken]**, zalimlerin bu veç-**

---

[95] **Faik Reşit Unat:** ***"Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Layihası"***; Tarih Vesikaları, C.I, sayı 6, Nisan 1942, s.449.

hiyle zulmüne, insafsızlığına takat getürmeyüp âlem harap olduğuna şüphe yoktur."[96]

IV.Murat'a sunduğu ***Risale***'sinde Osmanlı düzenin bozukluklarını anlatırken, vergi veren halk için **Koçi Bey** şunları söylemiş:

"Bu zulme reaya nasıl dayansın? Bütün millet bu haksızlığı nice geçirsin?..... Velhasıl şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm hiçbir tarihte, hiçbir iklimde, hiçbir padişah memleketinde olmamıştır."[97]

Koçi Bey, bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin varlığının tehlikeye düşebileceğini de düşünerek, **"devlet-i âliyeye faydalı olanı söylememek elimde değil"** diyor.[98]

Osmanlı'nın **"nizam-ı âlem"**inin nasıl bir düzen olduğunu ortaya koyan bu belgeler 3 ***has*** Osmanlı'nın kaleminden çıkmış. Osmanlı bile kendi düzeni için böyle düşünürken, bugün bu düzene özlem duyanlara ne demeli bilemiyorum.

Bir de **Nefi**'ye kulak verelim ve paşalar ve ağalar için ne demiş onu görelim:[99]

Bozulmasına dünyânın sebeb paşalar ağalar
Fesâd u fitneye bâ'is bulardur sübhesüz vallah[100]

Pekiyi, ya vezirlerin durumları nasılmış?

Vezîre i'timâd itme benüm devletlü hünkârum
Olardur düşmeni dinün olardur devlete bed-hâh

Vezâret sadrına geçmiş oturmış bir bölük hayvan
Bu dîn ü devlete yokdur ider hizmet bir âdem vâh[101]

---

[96] **Kâtip Çelebi:** ***Düstürü'l-Amel-Lislahi'l-Halel***; *Seçmeler*: s.157.
[97] **Koçi Bey**: s.47.
[98] a.y.,s.70.
[99] **Y.Yücel:** ***"....Edebî Metinlerde...."***; s.922-923.
[100] Dünyanın bozulmasına sebep paşalar ve ağalardır / Fesat ve fitnenin sebebi hiç şüphe yok onlardır.
[101] Benim devletlü padişahım! Vezirlerine itimat etme / Dinin düşmanı onlardır, devletin kötülüğünü isteyen onlardır / Bir bölük hayvan vezirlik makamına geçip oturmuştur / Yazıklar olsun! Bu din ve devlete hizmet eden bir kimse kalmamıştır, yoktur.

Fatih Sultan Mehmet'in ünlü ***Kanunnâmei- Âl-i Osman***'da ise şu hüküm yer alıyordu:

"Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola karındaşların nizam-ı âlem için katletmek münâsibdir."[102]

Ve böylece isterse küçücük bir çocuk olsun kardeşlerini[103] saltanat uğruna öldürmek de[104] Osmanlı düzenin bir başka yönü durumuna gelmiş oluyordu.[105]/[106]

---

[102] **A.Akgündüz:** ***Osmanlı Kanunnâmeleri....***; C.I, s.328.

[103] Gerçekte, tüm hanedan üyelerini.

[104] Dr.Mehmet Akman, bu konuyu ele aldığı kitabında, kardeş katli uygulamasının başlıca nedeninin Osmanlılar'da Türk egemenlik anlayışının bırakılarak İran, İslâm ve Roma egemenlik anlayışının benimsenmesi olduğunu belirtmektedir. — **Dr.Mehmet Akman:** ***Osmanlı Devletinde Kardeş Katli***; Eren yyn., İstanbul, 1997, s.125-126.

[105] 76.sayfada kendisinden söz edilen ve bir Osmanlıcı olan **Prof. Dr. Ahmet Akgündüz**, kardeş katli kanununun *"üslup ve ifade itibariyle nazarî açıdan meşrû bir esas olduğunu"* ve bunun *"çoğu İslâm hukukçuları tarafından caiz görüldüğünü biliyoruz"* diyerek Osmanlı tarihinin kanlı sayfalarını oluşturan kardeş katlini savunmaktadır. Sonra da, her ne ilgisi varsa, *"Bugün de kamu düzeni için vaz'olunan idam cezaları vardır"* demektedir. — a.y.,s.328, not 2.

[106] Mehmet Akman'ın adı geçen kitabında tüm bu öldürme olayları tek tek anlatılmakta ve ayrıca bir değerlendirmesi de yapılmaktadır. Bu önemli konuyu işleyen Akman'ın kitabın bir eleştirisi için bkz. **Turgut Akpınar:** ***"Eski Bir Mesele Ve Yeni Bir Eser-Osmanlı Devletinde Kardeş Katli"***; T.T.D., C. XXVIII, sayı 168, Aralık 1997, s.381-383.

2
OSMANLI DÜZENİ VE TÜRKLER

-I-

"Türk" sözcüğü Osmanlı'dan çok daha öncelerinden var olmasına karşın, Osmanlılar, kurdukları devlete **"Türk"**, ülkelerine de **"Türkiye"** dememişlerdi. **"Türkler'in yaşadığı ülke/Türkler'in ülkesi"** anlamına gelmek üzere ***Türkiye*** sözcüğünü, İtalyanca **"Turchia"** biçimiyle ilk kullananlar İtalyanlar olmuş.[107] Bu nedenle de, Türkler'in ülkesinin adı Türkçe değil. Arapça'da ise **"El-Türkiyye"** sözcüğü bulunuyor ki, nasıl Türk sözcüğüne İtalyanca'ya göre ek takılarak yapılmışsa, bu da Arapça dil kurallarına göre.[108] Demek ki, Osmanlılar'ın aklına devletlerinin Türk devleti, ülkelerinin de bir Türk ülkesi olduğu hiç gelmemiş! Buna karşılık, onlar, **"Türk"** sözcüğünü bir aşağılama, sövme olarak olarak kullanmışlar.

Bu kitabın başında **Naima**'nın **"Türk"** sözcüğünü bu anlamda nasıl kullanmış olduğuna değinmiştim. Bir-iki örnek daha görelim.

---

[107] **Şerafettin Turan:** ***Türkiye-İtalya İlişkileri***; C.I: ***Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine***; Metis yyn., İstanbul, 1990, s.9 vd.; **Tuncer Baykara:** ***Türk Adının Anlamı***; s.17-18; **İsmail Hami Danişmend:** ***Türklük Meseleleri***; 3.basım, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1983, s.154; **İnayetullah C. Özkaya:** ***Osmanlılık İçinde Ve Dünya Milletleri Arasında Türk Milleti – Türkiye Türkleri'nin Oluşuna Dair Düşünceler***; İstanbul, 1952, s.203; **Bernard Lewis:** ***The Middle East and the West***; Londra, 1964, s.73.

[108] **İ.H.Danişmend:** s.154-159.

Koçi Bey'in ***Risale'***nde bakın **"Türk"** sözcüğü nasıl geçiyor:

"Harem-i humâyuna kanuna aykırı olarak Türk ve Yörük, Çingene, Yahudi, dinsiz, mezhepsiz, nice kallâş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu."[109]

Bir daha:

"....mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, Çingene, ... Yörük, katırcı, deveci hamal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşitli kimseler....."[110]

Önce, şunu belirteyim, bu alıntıları yaptığım basım, 12 Mart döneminde, 1972'de, Millî Eğitim Bakanlığı'nca yapılmış bulunuyor!

İkincisi, içinde Türkler'e bu denli ağır bir anlatım bulunan bu Risale, Osmanlı padişahı **IV.Murat**'a bir rapor olarak verilmiş bulunuyor!...

Öte yandan, daha önce de belirttiğim gibi, "ulus" kavramının bu dönemlerde bilinmediği, Osmanlı'da bu nedenle ulus ayırımı yapılmadığı öne sürülerek, Türkler karşısındaki bu tutumu kimilerince savunulmaya çalışılmaktadır. Ne var ki, Arnavut olan **Koçi Bey**, kimlerin devlete en iyi hizmet edebilecekleri belirtip padişaha önemli görevlere onları getirmesini önerirken bakın ne diyor:

"Arnavut diyarında öyle adam vardır ki, on beş yirmi kılıca gelir şehbaz ve cesur evlâtları vardır. En kötüsüne padişah iltifat edip dirlik verse, insan yiyen birer arslan olur."[111]

Demek ki, Arnavut **Koçi Bey**, Osmanlı'dır ama Arnavut olduğunun bilincindedir ve dahası kendi ulusundan olanları da açıkça kayırıp gözetecek ölçüde Arnavutçu'dur.

Şunu da aydınlatıcı ve ilginç olacağı için ekleyeyim: **Koçi Bey**'in kardeşi **Hürrem Bey, IV.Mehmet** döneminde Rusya'ya

---

[109] s.23.
[110] s.43.
[111] s.73.

gitmiş, Ukranya'ya yerleşmiş, Hıristiyan olmuş ve **Andrey** adını almıştır.[112]

Yukarıda sözü edilen ***Kitab-ı Müstetâb***'da da, Türk'ten ve Çingene'den hizmet beklenemeyeceğinin öne sürüldüğünü görüyoruz.[113]

Müneccimbaşı, Türkler'i "*cahil*" olarak nitelendirirken[114] **Hoca Saadettin Efendi**, bizler için *"aşağılık türediler"* dedikten sonra, *"Yörgeç Paşa bir Türkmen getirene bir hil'at adamış, bunu da duyurmuştu. Bu yolla Türkmenlerden pek çok kişiyi temizlemiş oldu"* demektedir.[115] Bu arada **Nefî**'nin *"Türk'e Hak, çeşme-i irfanı haram etmiştir"* derken, **Vahid Mahtumî**'nin kaleminden,

Cahilim, Türk-i merkeb-etvârım
Har-ilâ-yufham-ı alefhârım

dizelerinin çıktığını ve böylece bu Osmanlı şairinin Türk'ün "merkep" (eşek) davranışlı ve huylu olduğunu söylediğini, **Bâki**'nin de, *"Türk ehlinin ey hâce biraz başı kabadır"* dediğine tanık oluyoruz.

Şurası tartışmasız bir gerçek: Osmanlı için Türk, **"Etrak-i bi-idrak"**ti!...

Bundan sonraki kesimde göreceğimiz üzere Anadolu Türk halkı **Yavuz Sultan Selim**'in zulmüne hedef olduğunda, Kürt beyleri, yazdıkları bir mektubu ***Heşt Behişt*** yazarı Kürt **İdris-i Bitlisî** ile padişaha gönderceklerdir. Padişaha sunulan bu mektupta da Türkler, tanrıtanımaz, sapık inançlı, zalimler olarak nitelendirilmişler.[116]

---

[112] **Zuhuri Danışman**'nın *Koçi Bey Risalesi*'nin başındaki açıklaması, s.IV.

[113] s.16.

[114] **Müneccimbaşı**: ***Sahaif-ül-Ahbar Fi Vekayi-Ül-Asar***; Arapça aslından Türkçeleştiren İsmail Er Ünsal, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, s.211.

[115] **Hoca Saadettin Efendi:** C.II, s.157-158, 160 (1979 basımı).

[116] **A.Akgündüz:** ***Kanunnâmerler***, C.III, s.205-208.

Şimdi, **Ziya Gökalp**'in şu sözlerinin tarihsel gerçeğin tam bir anlatımı olduğunu daha iyi anlayabiliriz:

"İdare eden bütün kozmopolitler Osmanlı sınıfını, idare olunan Türkler de Türk sınıfını teşkil ediyorlardı. Bu iki sınıf, birbirini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendini millet-i hâkime [egemen ulus] *suretinde görür, idare ettiği Türkler'e millet-i mahkûre* [aşağı ulus/hor görülen ulus] *nazarıyle bakardı. Osmanlı daima, Türk'e eşek Türk derdi."*[117]

Bu çerçevede, bir de, **Kanunî** döneminde elçi olarak Osmanlı ülkesinde bulunan **Busbecq**'in anlattığı şu olayı görelim:

"İstanbul'da bulunduğu sırada, Türk karargâhından yeni dönmüş bir adam bana bir hikâye anlattı. Asyalı [Anadolu'lu] *kavimlerin Osmanlı dinini ve saltanatını ne kadar sevmediklerini göstermek üzere bunu size hikâye etmekten memnun olacağım. Söylendiğine göre Süleyman* [Kanunî Sultan Süleyman] *avdet ederken* [seferden dönerken] *bu Asyalı'nın* [Anadolu'nun/Türk'ün] *evinde misafir olmuş ve geceyi orada geçirmiştir. Sultan gittikten sonra ev sahibi, böyle bir misafirin vücudu ile evinin murdar olduğunu düşünerek onu sular, tütsüler ve birtakım âyinlerle tathir etmiştir* [arındırmıştır/temizlemiştir]. *Bu, Süleyman'a hikâye edildiği zaman, adamın katledilmesini ve evinin kökünden yıkılmasını emreylemiş..."*[118]

-II-

Devlet yönetiminin nasıl olduğunu gördüğümüze ve **Nefi** de Osmanlı vezirlerini *"din ve devlet düşmanı bir bölük hayvan"* olarak tanımladığına göre, **Paul Ricault**'nun Osmanlı Devleti'nin egemen ve yönetici kesiminin her ulustan açgözlülükte en önde gelen kimselerden oluştuğunu söylemesini yadır-

---

[117] **Ziya Gökalp:** ***Türkçülüğün Esasları***; 3.basım, Varlık yyn., İstanbul, 1958, s.27.

[118] **Busbecq:** s.89.

gamamak gerekiyor.[119] Ancak, bu yargıda asıl önemli olanı, bu çevrenin *"her ulustan"* olduğunun belirtilmesi. **Ricault**'nun bu sözüne yer vermemin nedeni, daha o tarihte bir yabancının algıladığı bu gerçeği bugün Türkiye'de hâlâ görmezlikten gelenlerin ya da görmeyenlerin bulunması. Gerçekten de, yönetici kadrolar çeşitli uluslardan olan kişilerce bilinçli bir biçimde oluşturulmuştu. Bu oluşumun ***sistematik*** bir durum kazanması ise, **Fatih Sultan Mehmet** döneminde başlıyor. İstanbul'un alınması ve arkasından **Çandarlı Halil Paşa**'nın öldürülmesiyle, devlet yönetiminde Türkler'e nasıl bir darbe indirildiğine daha önce değinilmişti. İşte, bundan böyle yönetici kadroların özenle Türkler dışından seçilmeye başlanacaktır.[120] Yöneticiler özellikle **Fatih**'in kurduğu **Enderun**'dan yetişenlerden olacak, Enderun'a ise Alman, Bulgar, Çek, Fransız, İspanyol, İtalyan, Leh, Macar, Rum, Rus, Sırp olanlar alınacaktır. Buradan 60 veziriâzam, 100'ü aşkın vezir, 3 Şeyhülislâm, 23 Kaptan-ı Derya vb. yetişecektir.[121] Görüldüğü gibi, **Fatih**, bir yandan **Çandarlı Halil Paşa**'yı öldürterek Türkler'in devlet üst yönetiminde önünü keserken, bir yandan da Türk olmayanların yönetici olarak yetişmeleri için Enderun'u kurmuş bulunuyor.

Devletin en üst düzey yöneticileri olan veziriâzamların Türkler dışından nasıl seçildiklerine geçmeden önce, padişahların etnik yapılarına da kısaca değinmek gerekiyor. **Hammer**, bu konuda şu açıklamayı yapar: *"Osmanlı kanunu ister ki, padişahın zevcesi çocukluğunda ailesinden alınmış hâmisiz, akrabasız bir cariye olsun; bu zevce ancak Haseki Sultan, yani veliahdın validesi ve sonra Valide Sultan, yani padişahın validesi olmakla bir imtiyaz kazanabilirdi. Padişah da, hür bir kadının değil, bir cariyenin oğlu olmak lâzım gelir; tâ ki hükümranlık iradelerin-*

---

[119] **Sir Paul Ricault:** ***The History of the Present State of the Otoman Empire***; 6.basım, Londra, 1686, s.147-148.

[120] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.86.

[121] **Necdet Sakaoğlu:** ***"Saray Okulu Enderun"***; Top.D.,sayı 105, Eylül 2002, s..46

de hiçbir aile nüfuzunun rolü ve tesiri olmasın."[122]Gerçekten de, Osmanlı padişahlarının anaları Türk değildi, başka uluslardan Hıristiyanlar ya da Yahudiler'di.[123] Durum bu olunca yanıtlanması gereken ilk soru, bu kadınların kendi etnik ve dinsel köklerinden koptuklarının öne sürülüp sürülemeyeceğidir. Bu noktada da hemen anımsamalıyız ki, Osmanlı'nın ***Türkleştirme*** diye bir kaygısı yoktu. Olsa olsa, ***Osmanlılaştırılmışlardır.*** Osmanlı olmanın ne demek olduğunu ise gördük ve dahasını da göreceğiz. Yetişkin birer insanken ve çoğu zaman zorla Osmanlı sarayına alınan bu kadınların yurtlarını, köklerini, dinlerini hemen unutuverdiklerini öne sürmek us ve mantıkla bağdaşmaz. O zaman şu soruyu da sormak gerek: Bir annenin çocuğu, hele erkek çocuğu üzerindeki etkisi küçümsenebilecek bir şey midir? Bir gerçek ve bir soru daha: Yahudilikte, babanın hangi ulus ve dinden olduğu hiç önem taşımadığına, Yahudilik ancak anadan geçtiğine göre, anaları Yahudi olan padişahlar, acaba Yahudiler'in gözünde Yahudi olarak mı görülüyorlardı?

Fatih Sultan Mehmet'in annesinin korsanlar tarafından kaçırılıp **II.Murat**'a getirilen bir Hıristiyan olmasının, **Fatih**'in Hıristiyanlığa karşı olan tutumunda bir etkisi olup olmadığını bir yana bırakalım ama **III.Murat**'ın annesi **Nurbanu Sultan**'ın Yahudi kökenli olması,[124] tarihe "Yahudi Kira Kadın Olayı" olarak geçen yolsuzluğun[125] kahramanı ve Harem'in kilercisi **Kira**'nın **Nurbanu Sultan** tarafından kayırılıp korunmuş olması, **Nurbanu Sultan**'ın **III.Mehmet**'in annesi ve Venedikli Bafo soyundan gelen **Safiye Sultan** ile birlikte ilerde kendisinden söz edilecek olan Portekiz Yahudisi **Yasef Nasi**'yi himaye-

---

[122] **Hammer:** Mümin Kılıç ve Erol Kılıç'ın hazırladığı basım, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1989, C.IV, s.533.

[123] **M.Çağatay Uluçay**'ın daha önce anılan ***Padişahların Kadınları Ve Kızları***'nda tüm padişahlar için bu konuda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

[124] **Soloman Schweigger:** ***Zum Hofe des Türkischen Sultans***; Leipzig, 1986, s.148.

[125] **Hammer:** C.IV, s.273.

sine alması ve **Nasi**'nin Osmanlı Devleti'nin yönetiminde hızla yükselmesi herhalde bir rastlantı değildi. Öte yandan, **III.Murat**'ın kızkardeşi ile evlenmiş olan ve asıl adı **Davit** ya da **Nahman** olan **Halil Paşa**'nın **Pace** adlı bir Yahudi ailesinden gelmesi, yabancıların ondan **"Yahudi Pace"** diye söz etmesi,[126] **Kira**'nın öldürülmeden önce bu **Halil Paşa**'ya sığınması, Osmanlı egemen çevrelerini etnik yapılarına ve ilişkilerine ışık tutacak nitelikte olsa gerektir.[127]

Veziriâzamlara gelince; **Fatih Sultan Mehmet**'le başlayan ve **Kanunî Sultan Süleyman**'ın saltanatının sonuna değin olan dönemde, yani Osmanlı'nın en görkemli döneminde, görev yapan 48 veziriâzamdan yalnızca 4'ü Türk'tü. **Fatih**'in **Çandarlı Halil Paşa**'yı öldürtüp yerine Rum (bazı kaynaklara göre Hırvat) **Mahmut Paşa**'yı getirmesiyle veziriâzamlık Türk kökenlilerin eline ender olarak geçecektir. Bu arada, "Türk" olarak nitelendirilenlerin de kendi köklerine ne denli bağlı kaldıkları ya da ne denli Osmanlılaştıkları ayrı bir konu.

Bu dönemde Türk olan veziriâzamlar şunlar: **Karamanî Mehmet Paşa, Çandarlızâde İbrahim Paşa, Pirî Mehmet Paşa** ve **Manisalı Lala Mehmet Paşa.** Buna karşılık; **İshak Paşa**, Enderun'dan yetişmiştir, devşirmedir. **Mahmut Paşa**'nın babasının adı **Mihail**'dir, anası Sırp'tır ve Krusevaç'ta doğmuştur. **Rum Mehmet Paşa**, daha önce de belirtildiği gibi, Rum'dur, İstanbul'a Türkler'in yerleşmesine engel olmak ve

---

[126] **A.Galante:** ***Türkler Ve Yahudiler....***; s.129.

[127] **Ali Kemal Meram:** ***Padişah Anaları***; (Öz yyn., İstanbul - tarihsiz) adlı kitabında, Yıldırım Beyazit'in annesi Gülçiçek'in gerçek adının Marya ve annesinin Yahudi olduğunu, Kanunî'nin annesi Hafsa'nın gerçek adının Helga ve kendisinin Leh Yahudisi, III.Murat'ın aslen Yahudi olan annesinin adının Raşel'den çevrildiğini, Sultan Abdülmecit'in annesi Bezmiâlem'in Leon adında bir Rus Yahudisi'nin kızı olduğunu belirtmektedir. Bilimsel bir eser olmamakla ve roman biçiminde yazılmış bulunmakla birlikte Meram'ın bu kitabında konuya gerçekten ilginç bir yaklaşım bulunmaktadır. Bununla birlikte, Çağatay Uluçay'ın kitabı, bilimsel bir araştırmadır.

Karamanoğulları ülkesini ele geçirmeye gönderildiğinde Türkler'e zulüm yapmış olmakla ünlenmiştir. **Gedik Ahmet Pşa,** Sırp; **Davut Paşa**, Arnavut'tur. **Hersek-zâde Ahmet Paşa,** Sente Saba Dukası **İstefan Vorkşiş Kosaviç**'in oğlu, Hersek Dukası **Ulriç**'in kardeşidir. **Mesih Paşa,** Rum'dur. Devşirme olan **Hadım Ali Paşa**, Saray-Bosna'nın Drozgometva köyünde doğmuştur, babasının adı **Dobreşin**'dir. Enderun'dan yetişen **Koca Mustafa Paşa**, Frenk'tir. **Dukakinoğlu Ahmet Paşa,** Arnavut'tur. **Hadım Sinan Paşa**, Rum'dur ve Anadolu'ya Kalender ayaklanmasını bastırmak üzere gönderilmiştir. **Ayas** ve **Lütfi Paşa**, Arnavut; **Hadım Süleyman Paşa**, Akhadım Ağası; **Rüstem Paşa**,Hırvat'tır. **Semiz Ali Paşa**,Bosna'daki Brazzo kasabasından **Braggiç** soyundandır. **Sokkullu Mehmet Paşa**, Bosna'nın Vişegrad ilçesi Rundo bucağı Sokkuluviçi köyündendir, 16 yaşında devşirilmiştir ve papaz olan dayısı **Bayo**'nun kilisesinin korosunda bulunmuştur.[128]

Yabancı devletle ilişkilerde ise doğrudan doğruya Hıristiyanlar'ın ve Yahudiler'in görevlendirildiklerini görüyoruz. Örneğin; 1580'de İngiltere Kıraliçesi **I.Elizabeth**'e padişahın bir nâmesi ile birlikte **Garabit** adlı Ermeni gönderilmiştir. Bu ülkeye yollanan ilk temsilcisi ise, Marsilyalı **Barthelemy de Coeurs** idi.[129] Yahudi **Salamon ben Nathan Eşkenazi,** 1573'te Venedikliler ile yapılan barış görüşmelerinde[130] ve 1586'da İspanya ile yapılan görüşmelerde[131] Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Portekiz Yahudisi **Daniel Franseoka (Fonseka, Fonsko),** Osmanlı Devleti'nin İsveç ile ilişkilerinde önemli bir rol oynamış, özellikle İsveç Kıralı **XII.Charles** 1709'da Poltova Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarına sığınınca Rusya'ya karşı **III.Ahmet**'in yapmak istediği ittifak görüşmelerinde bulunmuştur.[132] **Franseoka**'nin Osmanlı yönetimi üzerinde

---

[128] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi....***; C.II, s.529-552.
[129] **A.N.Kurat:** s.162-164.
[130] a.y.,s.18.
[131] **A.Galanti:** ***Türkler Ve Yahudiler....***; s.120-121.
[132] **A.Galente:** ***Histoire des Juifs D'İstanbul***; İSİS yyn., C.I, s.139.

etkili bir kişi olduğu da anlaşılıyor.[133] Bu arada **Köprülü Mehmet Paşa**, Rusya'ya karşı bir birlik oluşturmak amacı ile **Moiz ben Juda Beberi**'yi İsveç'e yollamış, 1674'de ölünce onun görevini oğlu **Juda Beberi** devralmıştır.[134] Yine bir Yahudi olan ve 1675'de İspanya'dan İstanbul'a gelip yerleşen **İsrael Cogneglio (Konian)** Karlofça Antlaşması görüşmelerinde bulunmuştur.[135]

Gerçekte, Anadolu'da Türkler Osmanlı zulmünden kaçmak için ellerinden geldiğince sarp yerlerdeki köylere sığınırken,[136] saraylar, Türk olmayanlarla, Hıristiyan, Yahudi ve devşirmelerle doluyordu. **Ömer Lütfi Barkan**'ın Edirne bölgesi tereke defterleri üzerinde yaptığı ve daha önce sözü edilen incelemesine göre; saraylıların %40.3'ü **"Abdullah oğlu",** yani *Allah'ın kulunun oğlu*'dur ki, bu ad Hıristiyanlık'tan dönenlere verilmekteydi.[137] Bunlar yalnız kendileri Hıristiyan iken Müslüman olanlar. Onların oğulları babalarının Müslüman adlarıyla anılacakları için bu oranın dışında kalıyorlar. Bunlar da hesaba katılırsa, bu oranın %80'i fazlasıyla aştığı düşünülebilir.

Şu da son kerte önemli: Daha önce de geçtiği gibi, **Kanunî Sultan Süleyman**, 1548'de başlayan Nahçivan seferinden sonra, 20.000 akçe ve fazla geliri olan dirliklerin yalnızca kapı-

---

[133] Örneğin: *Fransa Elçisi Andrezel'in vefatı üzerine Allioy ile İzmir konsolosu Fontanü'den her ikisi de elçiliğe talip oldularsa da Fransa Hariciye Nâzırı Morepa ikincisini tercih etmekle beraber keyfiyeti bir defa da mektupla III.Ahmet'in hususi tabibi olan Fonska'dan sordu; tabip, daha büyük ve itibar sahibi birinin tâyininin hükümetin memnuniyetini mucip olacağı cevabını vermesi üzerine Fransa elçiliğine Vilnöv tâyin olundu."* — **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.IV, 2.Kısım: ***XVIII.Yüzyıl***; T.T.K.,yyn., Ankara, 1983, s.206.

[134] **A.Galante:** ***Histoire des Juifs D'İstanbul***; C.I, s.135.

[135] a.y.s.138.

[136] Eğer Anadolu'da bir köy, çevrede akarsu varken ondan uzakta, düzlük yer bulunurken ulaşılması güç bir yerde, kısacası neden burada kurulmuş diye şaşılacak bir biçimde kurulmuşsa, o köy, çok büyük bir olasılıkla, bir Alevî Türk köyüdür.

[137] **Ö.L.Barkan:** ***....Tereke....***; s.17.

kullarına verilmesini kanunlaştırması ile, bunlar devşirme olduklarından, Türkler'in bu yolla toprak sahibi olmaları ve orta ve daha yüksek devlet görevlerine gelmelerinin önü kesilmiş olacaktır.[138]

Bu gelişmeler karşısında, halk arasında dilden dile dolaşan ve tüm divan üyelerinin devşirme olduklarını belirten şu öykü daha bir anlaşılır olacaktır:

Kanunî döneminde, her nasılsa Türk olmasına karşın divan kâtibi olan birinin bir divan toplantısından çıktığında, nerden geldiğini soran birine, *"Esir pazarından geliyorum"* yanıt vermiş. [139]

-III-

Padişah anaları için sorduğumuz soruyu, devşirmeler için de soralım: Küçük yaşta ailelerinin yanından alınarak yetiştirilen bu devşirmeler, soylarını ve dinlerini unutup Müslümanlaşmış değil miydiler? Bu kere, soru daha ciddî, çünkü padişah anaları büyük çoğunlukla yetişkin iken alınıp hareme getiriliyorlardı, ama devşirmeler yetişkin olmalarından önce ailelerinden alınıyorlar...

Bu soru yanıtlanırken ya da bu konu ele alınırken çoğu kişi büyük bir yanılgıya düşüyor ve sanıyor ki devşirme işi pek küçük yaşta gerçekleştirilmiştir. O nedenle, önce konu ile ilgili ve **II.Beyazit** döneminde çıkarılmış 2 kanunnâmeyi görelim. Bunlardan ilki, ***Kanunnâme ki Yeniçeri Oğlanının Cem' Eylemek İçün Nişan-ı Hümâyun Verilur*** taşıyan ve devşirme kanunnâmesi olacak. Bunda şöyle deniyor:[140]

".....kâfirin ki, müte'addid [birden çok] **oğulları ola, içinden bir yararın ki** [yararlı olanını], **sinde** [yaşı] **on dört on beş yaşında nihayet on yedi on sekiz yaşında ola, yeniçerilik içün yazub alub zapt ve hıfz eyleye** [el koyup saklaya]....."

---

[138] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s. 132; **F.Sümer:** ***Oğuzlar....***; s.183.
[139] **M.Akdağ:** ***Türkiye'nin İktisadî....***; C.II, s.129, not 1.
[140] **A.Akgündüz:** ***Kanunnâmeler....***; C.II, s.124.

Kanunnâme-i Pençik'te öngörülen yaş da şöyle:[141]

".....oğlan, on yaşından on yedi yaşına varınca alına. Ve eğer on yedi yaşından tecavüz edenlerin [geçenlerin/büyük olanların] **dahi ba'zında** [bazısında] **kâbiliyet olursa, ol dahi** [o da] **alınub....."**

Gerçekte, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Kapıkulu Ocakları'na elde edilen tutsaklardan beşte biri **Pençik Oğlanı** adıyla alınırlar ve bunların yaşlarına pek de dikkat edilmezdi. Yukarıya anılan kanunnâmelerden anlaşılacağı üzere de 20 yaşına kadar olan çocuklar **Acemi Ocağı**'na alınırlardı. Bunlar, yetiştirilmek üzere Anadolu'ya gönderilirdi.[142] İşte bu andan başlayarak bu Hıristiyan[143] çocukların ve delikanlıların ana babalarının ve evlerinin özlemini çekmeğe başladıklarını söylemeye gerek yok. Bu yüzden de içlerinden kaçmayı deneyenler olurmuş. Zaten Rumeli'den alınan çocukların Anadolu'ya getirilmelerinin nedeni de kaçmalarını önlemekti.

Biliyoruz ki, kişiliğinin biçimlenmesinde en önemli dönem çocukluk ve ilk gençlik yıllarıdır. O nedenle de, bu çocukların ve delikanlıların kendi etnik gurupları içinde yeterince bilinçlenmiş oldukları besbelli. Şunu da anımsatmakta yarar var: O dönemde ortalama ömür bugünkünden çok daha kısaydı.

Bir süre sonra kaynakların azalması sonucu tutsaklardan yeterince devşirme sağlanamamaya başlanınca imparatorluk içinde bulunan Hıristiyanlar'dan da devşirme yoluna gidilecektir. Çocuklar yine aynı yaş gurubundan alınacak ve en çok yeğlenen yaşlar ise 14 ile 18 arası olacaktır.

Bu çocuklar/delikanlılar pek de kolay Müslüman olmuş sayılıyordu. Sağ ellerinin şahadet parmağını kaldırıp kelime-i şahadet getirdiklerinde artık Müslülandılar. Doğal olarak, bir sünnet edilirlerdi. Belli eğitim dönemlerinden sonra da yetenek-

---

[141] a.y.,s.130.

[142] **İsmail Hakkı Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları***; C.I: ***Acemi Ocağı Ve Yeniçeri Ocağı***; T.T.K., yyn., Ankara, 1943, s.10-11.

[143] Ermeniler'den ve Yahudiler'den alınmamıştır.

lerine göre çeşitli görevlere getirilir, içlerinden daha yetenekli oldukları düşünülenler, gördüğümüz gibi, veziriâzamlığa kadar yükselebilirdi.[144]

Böylece yetişen bir devlet adamının ailesi ile bağları kopmuş olsa bile, geçmişini unuttuğu, çocuklukta ya da ilk gençlik yıllarında kişiliğini biçimlendiren etnik ve dinsel ortamın izlerinin silindiği yine de öne sürülebilecek ussal bir sav değildir. Kaldı ki, çoğunun aileleri ile bağlarını hiç de koparmadıklarını biliniyor. Burada söz konusu olan, savaşta yenik düşmüş halkların oğullarının, kendilerini yenen ve belki de o savaşlarda yakınlarını ölmelerine neden olan devleti, yine aileleri ile içli dışlı olarak yönetmeleridir! Gerçekten de, örneğin **Hersekli Ahmet Paşa** (ki Hersekliler ona **Ahmet Paşa Hercogoviç** diyorlarmış) Hıristiyan kardeşleri ile ilişkilerini sürdürecek ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı koruyacaktır. **Truhelka**'ya göre, Hersek'in Bosna'dan birkaç daha bağımsızlığını koruması onun sayesindeymiş.[145] Padişaha damat da olan **Ferhat Bey**, kardeşi **Radivoj** ile bağlarını hiç koparmayacak ve Ragüza'ya gittiğinde bir keresinde kardeşi ile babasını yanına alarak kendisine yapılan töreni onlar için de yaptıracaktır. **Gazi İsa Bey**, bir mektubunda **Dük Stefan'**dan kardeşi, Voyvoda **Pavloviç**'ten de yeğeni olarak söz edecektir.[146] Macaristan Lipve sancakbeyi **Mustafa Bey**'i, Frenkistan'dan kardeşleri gelip göreceklerdir. Kaptanıderya **Çigalezâde Sinan Paşa**, Osmanlı donanmasını Mesina önüne getirdiğinde, Mesinalılar, Mesinalı olan paşaya armağanlar verecekler, o da bu kentte bulunan annesi ile kızkardeşini karaya çıkarak ziyaret edecektir. Veziriâzam **Halil Paşa**, 1626 yılında bir sefer sırasında ordunun dinlenmesinden yararlanarak, yakında bulunan köyüne gidecek-

---

[144] Bkz. **İ.H.Uzunçarşılı:** ***....Kapıkulu Ocakları***; C.I, s.13-23.
[145] **C.Truhelka:** s.58.
[146] a.y.s.58.

tir.[147] **Köprülü Mehmet Paşa,** köyünden getirdiği insanlarla bir kişisel koruma birliği kuracaktır.[148]

Bu önde gelen Osmanlı devlet adamların yanı sıra sıradan Yeniçeriler'in de geçmişlerini çok iyi bildikleri, aileleri ile bağlarını koparmadıkları, onları koruyup gözettikleri görülüyor. Örneğin, bunlar, devşirildikten sonra bazen yanlışlıkla cizye defterinden kayıtları silinmiyormuş, kendileri de yerlerinde bulunmadıkları için Hıristiyan ailelerinden cizyeleri alınıyormuş. Bu gibi durumlarda Yeniçeriler, bu yanlışlığın düzeltilmesini istemekteymişler. Aydınlatıcı olacağı için bu durumdaki bir Yeniçeri'nin başvurusu üzerine Tepedelen kadısına yazılan hükmü birlikte okuyalım:

"Tepedelen kadısına hüküm yazıla ki:

Hâliyâ Kapum Yeniçerilerinden kulum Hasan kapuma gelip sabıka [eskiden] **ben Tepedelen kazasına tâbî** [bağlı] **karyede** [köyde] **sâkin** [oturan] **kâfirce ismim Legalik olup Acemi Oğlanı alındığımda haraç defterinden ihraç olunmamağın** [cizye defterinden çıkarılmamış/silinmemiş olduğundan] **sâl besâl** [her yıl/yıldan yıla] **haraç cem'ine** [toplamaya] **varan haraççılar** [haraç/cizye toplayanlar] **üzerime vaz olunan** [konulan] **mezbur** [adı geçen] **haracı anda** [orada] **olan akrabamdan talep ederler, hayfdır deyu** [haksızlıktır diye] **bildirdi; imdi buyurdum ki hükm-ü şerifim vardıkta karye-i mezburdan** [adı geçen köyden] **Acemi Oğlanı alınan bu idüği varan haraççılar marifetiyle teftiş edip göresin: ..... bilhasebiş şerif sâbit ve zahir olursa** [soyunun doğru olduğu anlaşılırsa] **ismi üzerine işaret ittiresin ki hilaf-ı şer'i şerif mezbur haraç** [şeriata aykırı olan bu vergi] **akrabasından talep olunmaya.....Muharrem s.980"**[149]

Yalnızca birkaçına değindiğim bu gerçekler ortada durup dururken, devşirmelerin Türkleştiklerini öne sürmek, tarihi saptırmak değilse, safdilliktir. Söz gelimi, Yeniçeri **Ali**'nin, asıl a-

---

[147] **İ.H.Uzunçarşılı:** ....***Kapıkulları***; C.I, s.26-27.
[148] **P.Ricault:** s.379.
[149] **İ.H.Uzunçarşılı:** ....***Kapıkulu***; C.I, s.27-28.

dının **Yorgi Veldi Nikola** olduğunu bildiği,[150] olanak buldukça Hıristiyan ana babasını, kardeşlerini kucaklamış olduğu kavranmadıkça, devşirmelerin, Türk halkına, ister sıradan bir Yeniçeri, isterse veziriâzam olarak neden zulüm ettiği ve Anadolu Türkleri'nin neden Osmanlı'ya direndikleri anlaşılamayacaktır.

-IV-

Türk halkı yabancı kökenli yöneticiler tarafından sömürülür ve ezilirken, kimi zaman Türk Safevî Devleti'ne umut bağlamış, yerini yurdunu bırakıp o yanları göçüp gitmek istemiş, kimi saman Osmanlı'ya karşı direnmiş, başkaldırmış... Hiçbir şey yapamadığında da Osmanlı'nın düzenine uyum göstermemekte ayak diremiş... Osmanlı ise, Anadolu Türk'ünü aşağılamak ve ona hakaret etmekle yetinmemiş, hırsızlık, şakilik, namussuzluk, cinsel ahlâksızlık suçlamalarında bulunmuş. Anadolu Türk'ünün yazgısı artık Osmanlı tarafından kovuşturulmak, topluca cezalandırılmak ve öldürülmek ya da oradan oraya sürülüp durmak olacaktır.

Divan-ü Hümayun Mühime Defterleri'nde Türkmenler ile ilgili olanlar, Türkler'in Osmanlı Devleti içindeki yerlerine bu açıdan da ışık tutar. Bunlardan yalnızca bazılarının başlıklarını, **Ahmet Refik**'in belirttiği biçimleriyle anmak bu konuda bizde bir kanı uyandıracaktır:[151]

"Kocacıç Yürüklerinin Rudnik madeni hizmetine tâyin olunduklarına dair."(s.14)

"Kocacıç Yürüklerinin hizmete gitmekte imtina ettiklerine [kaçındıklarına] **dair."**(s.15)

"Kütahya'ya tâbi Akkeçeli Yürüklerinden rahat durmayanların Kıbrıs'a sürgün edilmelerine dair."(s.15)

---

[150] a.y.,s.28.

[151] **Ahmet Refik:** ***Anadolu'da Türk Aşiretleri, H.966-1200***; İstanbul, 1930 (Belgenin Ahmet Refik'in kitabında yer aldığı sayfa numarasını ayraç içinde başlığın bitiminde gösterilmiştir).

"Maden hizmetinden kaçan Yürükler'in tecziyelerine [cezalandırılmalarına] **dair."**(s.24)

"Kırşehir'de Yürükler'in intizamsızlıklarına [düzeni bozduklarına] **dair."**(27)

"Karahanızeler cemaatinin şekavetine [haydutluğuna/soygunculuğuna] **dair."**(s.30)

"Akbayraklı Türkmenleri'nin Baalbek'e hücum ettiklerine dair."(s.46)

"Karatay evkafından olan Karatay kariyesine Türkmenler'in tecavüz ettiklerine dair."(s.61)

"Rakka'daki aşiretlerin seferden dönen askerlere tecavüz ettiklerine dair."(s.62)

"İskân edilecekleri [yerleştirilecekleri] **yerlere gitmeyen aşiretlerin behemehal** [ne yapıp yapıp] **iskân edilmelerine dair."**(s.97)

"İsyan eden aşiretlerin tedibi [yola getirilmesi / cezalandırılması] **için kadılara yazılan hüküm."**(s.92)

"Türkmenler'in Anadolu'da voyvodaları soyduklarına dair."(s.98)

"Cuma pazarında tahrirlerine [yazılmalarına / kayda geçirilmelerine] **mübaşeret edilen** [başlanılan] **Yürükler'in isyan ettiklerine dair."**(s.106)

"İç İl'den [İçel] **çıkıp Aliyye'ye gelen Yürük taifelerinin** [topluluklarının] **tedip** [yola getirilme / cezalandırılma] **ve iskânına dair."**(s.118)

"Zülkadriye Türkmenleri'nin şekavetle meşgul olduklarına, rüsum [vergi] **vermediklerine ve kendilerinin tedip edilmelerine dair."**(s.134)

"Yürükler'in asıl vatanı İç İl sancağında iskânlarına ve şekavetle meşgul olanların Kıbrıs adasında kalebend edilmelerine dair."(s.140)

"Yürükler'in Kıbrıs adasına sürgün edildiklerine dair."(s.143)

"Kıbrıs'a sürülen Yürükler'in sefine reislerini [gemi kaptanlarını] **öldürerek gemiden firar ettiklerine dair."**(s.148)

"Danişmendli Türkmenleri'nin malî miri eda etmemek [ödememek] **için şekavette bulunduklarına dair."**(s.183)

"Recepli Afşarı cemaatinin ricalinden [ileri gelenlerinden / önderlerinden] **çoğunun idam edileceklerine dair."**(s.209)

Açıkça görüleceği üzere, Anadolu'da artık Osmanlı'ya direnen, onun düzenini içine sindiremeyen bir Türk halkı vardır.

Şimdi yine **Ahmet Refik**'in adı geçen kitabında 9-10.sayfalarda yer alan ve Kırkkilise kadısına yazılmış bir hükme de göz atacak olursak, bu halkın alınterinin ürünün ellerinden nasıl zorla alındığını da belgelemiş oluruz. **"Şehir halkına cihet-i maişet vaki"** olsun diye, başka bir deyişle de, kentlinin geçimi sağlansın diye, başvurulan uygulama şöyle:

"Kırkkilise kadısına hüküm ki:

Tahtı kazanda [kazanda / orada] **bazı yürük ve müsellim** [o yerdeki memurlar] **ve çingene ve gayri** [başka] **kimesnelerde** [kimselerde] **un vesair zahire bulunup mahmiyei Edirne** [korunan / korunmuş Edirne] **zahiresi** [yiyecek maddeleri] **çün** [için] **talep olundukta virmeyüp inat ve muhalefet ettikleri istima olunmağın** [işitilmekle / duyulmakla] **buyurdum ki, vüsul buldukta** [ulaşınca / varınca, yani hüküm eline varınca] **anın gibi** [onun gibi] **tahtı kazanda zahire bulunan yerde eğer yürük ve eğer müsellim ve eğer çingene ve gayriden her kimde bulunursa taallül ettirmeyüb** [vakit yitirmeden] **eğer undur ve eğer sair zehairdir** [zahireler] **bulunan yirlerden** [yerlerden] **vafir** [bol / çok] **ve müstevfa** [yeteri kadar] **tedarük edüp eshabı** [sahipleri] **veya vekilleri ile gönderesin ki eshabına ticaret ve şehir hakına ciheti maişet vaki ola Fi 25 Cemadelevvel 975."**[152]

---

[152] Türkmenler'den zorla ve düşük fiyatla İstanbul için koyun toplandığına ilişkin olarak da bkz.a.y.s.43.

Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'daki uygulamaları bundan sonraki kesimde ele alınacak. O zaman gelişmelerin önemli bir boyutunu daha görmüş olacağız. Ancak, bu aşamada da Osmanlı Devleti ile Türkler'in karşılıklı konumunun ne olduğunun açıkça belgelenmiş olduğunu sanıyorum. Osmanlı Devleti'nin yabancı kökenli ve kökleri ile bağlarını sürdüren ya da doğrudan doğruya Hıristiyan (ve bir ölçüde de Yahudi[153]) kozmopolit bir yönetici kadrosu ile yönetildiği,[154] Türkler'in gün geçtikçe dışlandığı, egemen çevrelerin sömürgenliği, Anadolu halkının açlık, yoksulluk ve zulüm altında kıvrandığı anlaşılmış olsa gerektir. Ne ki, Türk halkı bu gelişmelere yalnız edilgen (pasif) olarak tepki göstermekle yetinmeyecek, ardı ardına kapsamlı direnişlere geçecek, hattâ devrim amaçlı eylemlere girişecektir.

Mustafa Akdağ, bu konuda Celâli ayaklanmaları açısından, daha sonra yayınlanan ***Celâlî İsyanları*** kitabında yumuşatılmış ve törpülenmiş olmakla birlikte, 1946 tarihini taşıyan ***Celâlî İsyanlarının Başlaması*** başlıklı makalesinde şöyle demiş bulunuyor:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit bir karakter ve hatta devletin temelini teşkil eden Türkler'in siyasî haklarını ve iktisadî refahlarını kaybetmeleri karşısında Türk halk dönmelere karşı ayaklanmışlardır..... Yani Celâlî isyanlarını milliyetçi bir hareket olarak izah [etmelidir]."[155]

---

[153] Örneğin, Fatih'in vezirlerinden İshak Paşa, Yahudiydi.

[154] Bu konuda ayrıca bkz.**Mustafa Akdağ: *"Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar"***; D.T.C.F.,D., C.XIII, sayı 1-2, Mart-Haziran 1955, s.35.

[155] D.T.C.F.,D., C.IV, s.23; ayrıca bkz. **Mustafa Akdağ: *Türkiye'nin İktisadî....***; C. II, s.127-130'da *"Devletin İmparatorlukçu Gidişatı İçinde Türk Halkı"* başlıklı bölüm.

3
YAVUZ SULTAN SELİM VE TÜRK DÜŞMANLIĞI

-I-

Osmanlı düzeni içinde bu denli ezilen, sömürülen, aşağılanan Anadolu Türkleri için devletin Doğu sınırlarında kurulup gelişmiş olan Safevî Devleti, bu durumdan kurtulmak için umut ışığı olmakta gecikmeyecekti. Tam anlamı ile bir Türk devleti olan Safevî Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde de Anadolu Türkleri'nin büyük rolü vardı. Osmanlı düzenini bir türlü içlerine sindirememiş olan ve buna boyun eğmeyi kendilerine yedirmeyen Anadolu Türkleri, akın akın bu devletin çatısı altında yaşamak için göç ediyorlardı. Bu gelişmeler ve hangi Türk boylarının Safevîler'e katıldığı üzerinde ***Bölüm 1 / Kesim 1 / VIII, s.98-99***'da durulmuştu. Bu konuda özellikle **Prof.Dr.Faruk Sümer**'in ***Safevî Devleti'nin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*** (A.K.D.T.Y.K.,T.T.K.,yyn., Ankara, 1992) kitabının aydınlatıcı olduğu belirtilmişti. Bu arada şunu da anımsatayım ki, Safevîler**'in "Şiî"**liği ile İran'da sonradan. gelişecek olan Şiîlik arasında bir bağlantı bulunmadığının da aynı kesimde altı çizilmişti. İşte, Türkler için Safevî Devleti, Orta Asya'dan bu yana İslâmî bir görüntü altında sürdürdükleri inanç ve geleneklerine göre yaşayabilmek için bir umuttu.

Batı'da ve Anadolu'da da Hıristiyanlar'a ve Yahudiler'e hoşgörüden de öte bir siyasa izleyen ve bunların egemenlerini yönetim kadroları içine alarak onlarla bütünleşen Osmanlı'nın **Fatih Sultan Mehmet**'le iyice belirginleşen Türk karşıtı tutumu, **Yavuz Sultan Selim** ile birlikte doruğa ulaşacaktır. Bu tu-

tumun en önde gelen nedeni, üzerinde durduğum Osmanlı kimliğiydi. Ancak, bu kere bu tutumu inanılmaz boyutlarda acımasızlığa dönüştüren ek başka nedenlerle de karşılaşıyoruz. Bunların ilki de, Safevî Devleti'nin Osmanlı'nın Türkler'le dolu Anadolu'daki varlığı için, belirtilen nedenlerle, gerçek bir tehlike oluşturmasıydı. Dolayısı ile, bu tehlikenin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Ne var ki, Osmanlı'nın Safevîler üzerine girişeceği bir seferde, ordunun arkasında kalacak olan ve Safevî Devleti'ne gönül ve umut bağlamış olan Türkler'in kolu kanadı kırılmalı, Safevîler'e yardım edebilecek bir güç olmaktan çıkarılmalıydılar.

Osmanlı Devleti'nin iktidar ve yönetim kadrolarının çeşitli etnik çevrelerin egemenlerinin bir **koalisyonu** olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bu geçeği bir kez daha vurgulamak için **Ahmet Cevdet Paşa**'nın şu saptamasını burada anmak istiyorum: *"Osmanlı Devleti..... hakikate bakılırsa Türk, Rum ve diğer kavimlerden karmakarışık büyük bir devlet olmuştu."*[156] Bu "karmakarışık" devlette, Hıristiyanlar'a ve Yahudiler'e karşı, İslâm dininin devlet ve yönetim anlayışının, daha önce belirtildiği gibi, ilke olarak uygulanmamasına karşın, Müslüman uyruklarına karşı uygulanan ilke ***"ehl-i sünnet vel-cemaat"*** idi. Başka bir deyişle, Sünnîlik, özellikle **Fatih**'le birlikte, resmî ideoloji durumuna getirilmişti. Bu gelişmede medresenin rolünü de değinilmiş bulunuyor. Oysa, yine görmüş olduğumuz üzere, Anadolu Türk halkı, İslâm'ı çok daha değişik bir biçimde algılamış, İslâm öncesi inançlarını, düşüncelerini, geleneklerini büyük ölçüde sürdürüyordu, Bu, bir yandan da, Türkler'in kendi öz kültürlerini sürdürüp yaşatmaları demekti.

Demek ki, kozmopolit Osmanlı'nın bir iç sömürge olarak gördüğü Anadolu'da yaşayan Türkler, devletin İslâm uyruklarına karşı Resmî ideoloji durumuna getirdiği Sünnî anlayışa karşıt bir yaşam sürüyorlar, bir de üstelik Osmanlı Devleti için bir

---

[156] **Ahmed Cevdet Paşa:** ***Tarih-i Cevdet***; Sabah Gazetesi yyn., İstanbul, C.I, 1972, s.64.

tehlike oluşturan Safevîler'le gönül ve düşün birliği içinde bulunuyorlardı.

Burada bir soru uslara takılabilir ve denilebilir ki devletin yöneticileri içinde artık ön sırada yer alan devşirmelerin köklerinden kopmadıkları belirtildiğine göre, bunlar nasıl olur da resmî ideoloji olarak Sünnî anlayışa sahip çıkabilirler?

Sorunun ilk bakışta çelişik gibi görünen ama bir gerçeğin 2 değişik yanı olan 2 yanıtı var. Birincisi, her devletin bir "ideolojisi" bulunur. O denli ki, devletlerin birbirleri ile savaşlarında ideolojileri de çarpışır. Tarih, bunun örnekleriyle dolu. Yakın dönemlerde yaşanan olaylarda da bu olguyu açıkça gözlemleriz.[157] Ama hiç kimse, bir devletin tüm yöneticilerinin o ideolojiye gerçekten, içtenlikle inandığını öne süremez. Fakat, kimi yetkililer, yöneticiler inanmış görünürler ve öyle davranırlar.[158] Bu görünmek ve davranmak, yerlerini korumak için bir ön koşuldur. Buna ek olarak, nimetlendikleri devletin varlığını sürdürmesi için belirli bir ideoloji gerçekten gerekli ise, ona inansalar da inanmasalar da, sahip çıkacaklardır

İkincisi, herhangi bir dine sonradan geçenler ya da bir başka devletin uyrukluğuna sonradan girenler de, çok sık görünen bir davranış biçimi de, deyim yerindeyse, kıraldan çok

---

[157] Söz gelimi, II.Dünya Savaşı, emperyalist devletlerin bir paylaşım kavgasıydı ama bu savaş bir yanda sanki demokrasi ve özgürlük yanlısı Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin başını çektiği "Müttefikler" ve bir yanda da antidemokratik, totaliter diktatörlükler arasında gibi dünya kamuoyuna yansıtılmıştı. Ne ki, "Müttefikler"in safında Batı "demokrasi"lerine tam ters bir rejimle ymnetilen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği de yer alıyordu. Öte yandan, A.B.D. ve İngiltere, İspanya'daki hiç de demokratik olmayan **Franco** rejimini desteklediklerı gibi, daha savaş tam sona ermeden Yunanistan'daki faşist güçleri iktidara getirmek için ellerinden geleni yapmışlardı.

[158] Kemalist ideolojiye bağlı gözüken kimi kişilerin, onun ölümünden sonra tam ters bir çizgi izlemiş olmaları bu gerçeğin ilginç örneklerindendir.

kıralcı olmaktır, Bunlar, yeni dinlerinde ya da devletlerinde ne denli içtenlikli olduklarını kanıtlamak için görüntüde ve uygulamada aşırılığa kaçarlar.[159]

Osmanlı ordularının başında, Anadolu Türk'ünü "din adına" öldüren, zulüm eden devşirme paşaların tutumlarını bu açılardan değerlendirmek gerekiyor.

Bulara ek olarak, kitle kırımlarında, toplu öldürmelerde, insanın insana zulmünde; bu kırımı, bu zulmü yapanların kendilerini haklı gösterecek, bir insan olarak vicdanlarını susturacak bir ideolojiye de gereksinim duyulur. Örneğin, Engizisyon'un, gerçek nedeni Yahudiler'in para ve mallarına el koymak olan Yahudi kıyımında bu gerekçe, Yahudiler'in Hz.İsa'yı öldürtmeleri; Naziler'in Yahudi kıyımında ise bu kere gerekçe, Alman ulusunun yoksulluğundan, Alman ekonomisinin çöküşünden Yahudiler'in sorumlu tutulmasıydı. Beyaz adam, Afrika'nın kara derili insanını hayvanlar gibi yakalayıp, kapattıkları gemilerde yarısı havasızlıktan, açlıktan ve hastalıktan ölürken ve bu insanlardan sağ kalabilmiş olanları köle olarak çalıştırırken, vicdanlarını onların kara derili ve ilkel olmalarını belirterek susturmuştu.

Osmanlı yönetimi, bir Türk devleti olan Safevî Devleti üzerine yürürken ve bu devlete arka çıkan Anadolu Türkler'ini topluca öldürürken, işkence ederken de bu tutumu haklı çıkaracak ideolojik gerekçe, Türkler'in dinden çıktıkları, Tanrıtanımaz sapkınlar oldukları, cinsel sapıklar olarak kadınlarını ortaklaşa kullandıkları, baba-kız, erkek-kız kardeş arası cinsel ilişkide bulundukları v.b. olacaktır.[160] Şu sözlere katılmamak olanaksız:

---

[159] Bizde eski eylemci kimi solcuların, emperyalist kapitalizmin ya da işbirlikçilerinin safına geçtikten sonra yazıp çizdikleri de bu durumun bir başka tipik örneğidir.

[160] Bu gibi suçlamalar için bkz. **Lütfi Kaleli:** ***Osmanlı'dan Günümüze Vurgunlar – Kırımlar – İftiralar – İhanetler***, Can yyn., İstanbul, 2002, s.108 vd..

"Biz Türkler.....Çeşitli milletleri idaremiz altında tuttuk. Kendileri ile hesapsız savaşlar yaptığımız bu milletlerin bize rahmet okumayacakları belli bir şeydir. Nasıl ki aleyhimizde türlü iftiralar uydurulmuş, sayısız kitaplar yazılmıştır. Fakat bütün o milletlerin içinde bizim topluluk halinde fuhuş yaptığımızı iddia eden tek kişi dahi çıkmamıştır."[161]

Bunu, Osmanlı yapmıştır.[162]

-II-

Osmanlı tarihleri, bu nedenlerle Anadolu'da öldürülen Türkler'in sayısının 40.000 dolayında olduğunu belirtirler.[163] Örneğin **Hoca Saadettin Efendi** şöyle yazar:

"Padişah, Rum diyarında [Anadolu'da] *yerleşmiş bulunan Kızılbaş tutkunlarını ve Alevî tavşanlarını araştırmak için ülke yöneticilerine uyulması gerekli buyruklar gönderüb, yediden yetmişe varınca ol yaramazlardan idüğü saptanan eşkıyanın adları defter olunub mutlu kapuya bildirilmesine ferman-ı hümayûn çıkmıştı. Cihanda geçerli bu buyruk gereğince yöneticilerin araştırma ve taramalarıyla sayıları kırk bini bulan bunların kimi ortadan kaldırıp, kimi de hapse attırıldı."*[164]

Önce, ***"yediden yetmişe"*** sözünün altını çizelim sonra bu satırlarının gerçekte ne anlama geldiğini **Prof.Dr.Hasan Reşit**

---

[161] **Cemalettin Bardakçı:** ***Millî, Dinî, İçtimaî, İktisadî Ve İdarî Bakımlardan Alevîlik, Ahilik, Bektaşlik;*** 2.basım, Ankara, 1950, s.105.

[162] Osmanlı'nın bugünkü kalıntıları da aynı tutum içindedirler. Örneğin, Susurluk olayı nedeniyle başlatılan "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemi için, dönemin Adalet Bakanı olan Şevket Kazan, 10 Şubat 1997'de *"Mum söndü oynuyorlar"* deyince Alevîler'in buna tepki göstermesi üzerine, bu kere 12 Şubat 1997'de bu kere, özrü kabahatinden büyük olarak, *"Ben, Alevîler'in ananelerinde olan mum söndüyü kasdetmedim"* demiştir. — Bu sözlere Alevîler'in tepkisi ve sonraki gelişmeler için bkz. **L.Kaleli:** s.112-113.

[163] Faruk Sümer, bu sayının abartılı olduğunu, gerçekte Türkler'in önde gelenlerinin öldürüldüğünü, ötekilerin Anadolu dışına topluca sürüldüğünü belirtmektedir, — **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.36.

[164] **Hoca Saadettin Efendi:** C.IV, s. 176.

Tankut'tan görelim: *"Sıra sıra cellâtlar, sürü sürü Türkmen doğramaya başladı. Zaten Fatih bu işe Otlukbeli'nden (1473) başlamıştı. Sonradan şeriatçı zihniyet kuvvet bulunca, Türkmen aleyhtarlığı kızıştıkça kızıştı. Cihat merkezini Tuna boyundan, Toroslar'a ve Dicle boylarına naklettiler. Leon Cahun'un dediği gibi 'Türkmani zaiful iman' Osmanlı'nın zıddına gidiyordu. Kuyucu Murat Paşa'nın kuyuda binlercesini bunaltarak öldürdüğü insanlar bunlardı."*[165] **Pir Sultan Abdal**'a ait olduğu belirtilen şu dizelerde bu gelişmeler şöyle dile getirilmiş:

Bu yıl dağların karı erimez
Eser bâd-ı sabâ yel bozuk bozuk
Türkmen kalkıp yaylasına yürümez
Yıkılmış aşiret il bozuk bozuk

Kızılırmak gibi çağladım aktım
El vurdum göğsümün bendini yıktım
Gül yüzü ceranın bağına çıktım
Girdim bahçesine gül bozuk bozuk

Elimiz tutmaz gülleri dermeğe
Dilim tutmaz hasta halin sormağa
Dört cevabın mânasını vermeğe
Sazım düzen tutmaz tel bozuk bozuk

Pir Sultan'ım yaradıldım kul diye
Zalim Paşa'nın elinden mi öl diye
Dostum beni ısmarlamış gel diye
Gideceğim ama yol bozuk bozuk

Şurası tarihsel bir gerçek: Anadolu Türkleri, kozmopolit ve sömürgen ve,

Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı

---

[165] **Hasan Reşit Tankut:** ***Köylerimiz – Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır?***; İstanbul, 1939, 27.

olarak nitelendirdiklerinin devletlerinin değil, fakat Türk Safevî Devleti'nin çatısı altında yaşamak istemiş olduklarıdır. Bu istek ve bunun gerçekleşmesi için gösterilen çaba, nedensiz değildi, Hiçbir şey nedensiz değildir. Bu gelişmelerin nedenleri ise bu kitapta şu ana değin anlatılıp belgelenmeye çalışılan gerçeklerdir.

Durum bu olunca, kişi, kendi sınıfsal, ulusal ve ideolojik konumuna göre konuyu iki karşıt açıdan bakıp değerlendirebilir. Bu açılardan biri Osmanlı'nın, ötekisi de Türklük'ün bakış açısıdır. Ne yazık ki, Çaldıran'da yenilenlerin Türk; yenenlerin ise devşirmeler, Sırplar ve paralı Hıristiyan askerler olduğunu bile görmezlikten gelen **İsmail Hakkı Uzunçarşılı** gibi bir tarihçi bile şöyle diyebilmiştir:

"Tarihî olayları vesikalara dayanarak incelemeden hüküm verenler Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olduktan ve şehzâdeler meselesini hallettikten sonra Şah İsmail ile muharebeden evvel Anadolu'daki azılı kırk bin Kızılbaşın idam veya hapis olunmalarını sebepsiz bulurlar ve Sultan Selim'i muaheze ederler..... olaylar göz önüne alınacak olursa padişahın ne kadar isabetli hareket ettiğini ve bütün bu işlerde başrolü oynayan Şah İsmail üzerine giderken gerisindeki tehlikeyi bertaraf etmek istediği görülür."[166]

Bir Türk'ün, hem de Osmanlı egemenlerinin etnik yapılarının ne olduğunu, devşirmelerin köklerinden nasıl kopmadıklarını, kendi ailelerini ve uluslarını nasıl görüp gözettiklerini belgeleyerek anlatan bir tarihçinin, Osmanlı Devleti için bir tehlike oluşturduğu gerekçesiyle 40.000 Türk'ün yok edilmesini "isabetli" olarak nitelendirmesi, hele bunu yaparken de bu "isabetli"liği bir de bu Türkler'in Kızılbaş olmasıyla pekiştirmeye kalkışması, Türklük için gerçekten üzücüdür, acıdır.

---

[166] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.II, s.256.

Yavuz Sultan Selim'in seferden ve kıyımdan önce Divan'da bir konuşma yaptığı biliniyor. **Hoca Saadettin Efendi**'ye göre, **Yavuz**, bu konuşmasında şu sözler de yer almış ki, bunlar deminden beri belirttiklerimin bir belgesi niteliğinde:

".....[Şah İsmail] **mürid ve dostlarını arttıra arttıra genç yaşlı herkesin gönlünü özüne çekmiştir..... Peygamberin gönüller açan yüce sünneti yapısının zulüm ve dinsizlik kazmasıyla temelinden yıkarak harab etmiştir..... Sevinç duyduğumuz başımızın tacı cevheri köklü dinin, devamını sağlamak ve açık şeriat yolunda yürümek olup, Tanrı'nın desteğiyle gücümüz en yüksek derecede, cihanı tutan kılıcımız İslâm'ın nuruyla parlamakta iken, ol ayıpların kaynağı Şi'a topluluğu bağını paralamak, ad ve şanlarını varlık dünyasından gidermek işini üstlenmek akıl ve din kuralları gereğince boynumuza borç olmuştur..... Madem ki ol ayıplı mezheb ve geniş mezhep ıssılarının değersiz baş ve buğlarının vardıkça gücü artması, zararının da bizlere dokunması gün konusu olmuştur. Zira Anadolu illerinde yaşayan kavrama gücünden yoksun Türkler** [Etrak-i bi-idrak], **o karalanmışlarla bağlantılar kurarak, tanımadan, bilmeden ol sapkınlık örneğine uymuşlar, çoluk çocuklarını, mal ve varlıklarını anın yoluna feda ider olmuşlardır. Gücü olanlar ölçüsüz adak ve armağanlarla anı ziyarete giderler. Sapkınlıkla pişkin halifeleriyle her yıl sayısız adaklar gönderip, ol yasaklara öğünç duyan mubahinin yıkılısıca dergâhı gölgesini hâşâ hacet kapısı ve dilek kâbesi bilürler ve ergin kızların, belki kızkardeşlerini tepelenesice adamlarına peşkeş çeküp, adın işitseler secde ederler....."**[167]/[168]

---

[167] C.IV, s.170-171.

[168] Yavuz Sultan Selim'in dinden, imandan, Sünnîlik'ten, ahlâktan söz etmiş olması karşısında İsmet Zeki Eyuboğlu'ndan bir not düşmek yerinde olacak: "*.....bütün padişahlar birer tarikata bağlıdır (ilk üç padişah ahî/Ali yanlısı, Üçüncü Selim Mevlevî, Abdülaziz bekteşi, Beşince Mehmed mevlevî -?-, öteki padişahların hepsi koyu Sünnî birer tarikata bağlıdır. Padişahların kotu Sünnî olmalarına karşın çoğunun*

Prof.Dr.Nejat Kaymaz, Yavuz Sultan Selim'in bu yoldaki konuşması ile, Anadolu'da girişilecek kıyım için vezirlerin ve ulemanın onayını almak istediğini, bunun üzerine ilmiye sınıfının Anadolu'da Şia karşıtı propaganda başlattığını, bu arada **Kemal Paşazâde**'nin bir risale yazarak Şiîler'e karşı da cihat açılabileceğini, çünkü onların da din düşmanı olduğunu, dolayısı ile öldürülebileceklerini, mallarına el konulabileceğini, nikâhlarının geçersiz olduğu yazdığını, öte yandan **Şeyhülislâm Hamza**'nın da bir fetvada ise Kızılbaşlar'a karşı savaşmanın cihat'tan da önemli olduğunun belirtildiğini yazdıktan sonra[169], **Yavuz**'un önce **Şah İsmail**'i yenilgiye uğratmasını, arkasından da Memlûklar Devleti'ni de yok etmesini izleyen ve Halife de olduğu günler için şöyle diyor:

*"..... en önemli İslâm kültür merkezlerini içine alan bu ülkelerden ünlü, ünsüz birçok din ve bilim adamı, sanatçı Osmanlı başkentine götürülmüş ya da gitmiş, İstanbul'un daha bir dinsel havaya bürünmesinde, daha bir **Sünnî İslâm** metropolü biçimini almasında etken olmuştur. Artık, yerlisi, yabancısı ve **devşirmesi** ile yöneticiler çevresi, birbirleriyle yakınlaşan, benzeşen bir seçkinler topluluğu(!) gibi, padişaha hizmet tertibinde, **kelâm** çizgili din felsefesi ilgisini ve **tasavvufla** uğraşma lüksünü, **varlıkbirlikçi** ünlü kentsoylu öncü mistiklerin anısını yüceltme amaçlı bir takım masraflı etkinlikler türünde gösterişlerle ve yaşayan **Sünnî tarikat şeyh**lerine özel ilgi ve saygı gösterme biçiminde davranışlarla sürdürürken,savaş harcamalarının neden olduğu ekonomik baskıdan beli bükülen halkın, olan bitenden ne denli memnun olduğuna ne bakılmış, ne önem ve rilmiştir."*[170]

özel yaşamı İslâm inançlarına aykırıdır, ağır suçlarla doludur, kiminki utanç vericidir." — **İsmet Zeki Eyuboğlu:** ***Pir Sultan Abdal-Bir Ozanın İçevreninde Gezintiler***; Geçit yyn.,İstanbul, 1991, s.22.

[169] Fetva metbi için bkz. **Baki Öz:** ***Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri***; 3.basım, Can yyn., İstanbul, 1997, s.103-104.

[170] **N.Kaymaz:** s.64-65.

Böylece, Sünnî İslâm ideolojisi, devlet ideolojisi olmakta daha da yerleşmiş oluyordu. Ne var ki, söz konusu olan, H.III.yüzyılda içtihat kapısının kapanması ve arkasından **Gazali** ile birlikte iyice tutuculaşan ve bilim yolundan ayrılan bir İslâm'dı. İslâm'ın bu anlaşılış ve uygulanış biçimi, kitleleri baskı altında tutmak, istenildiği gibi çekip çevirmek ve sömürmek için çok da elverişliydi. Çünkü, kişi, artık, başına ne gelirse gelsin, ne olursa olsun, onun Tanrı'nın istenci olduğuna inanmak zorundaydı, yazgıcılık onun yaşam felsefesi olacaktı.[171] Anadolu Türk halkının bundan böyle bu biçimde davranacağı umulmuştu.

Anadolu'da halkın din adına böyle davranması isteniyordu ama egemen çevrelerin yaşantısının ne dine, ne ahlâka hiç de uygun olmadığını özellikle İstanbul üzerinde dururken ayrıca göreceğiz.

-IV-

Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'da izlediği bu kanlı siyasada Kürtler ile işbirliği yapmış olması da, Osmanlı Devleti'nin Türkler karşısındaki tutumuna ve devletin yapısına ışık tutacak bir başka olgu.

Önce, gelişmelerin başında Kürt beylerinin (Ümerâ-i Ekrâd'ın) **Yavuz**'a gönderdikleri "arîza"nın sadeleştirilmiş metnini okuyalım:[172]

---

[171] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Cengiz Özakıncı:** ***İslâm'da Bilimin Yükselişi Ve Çöküşü (827-1107)***; 2.basım, Otopsi yyn., İstanbul, 2000, s.240 vd..

[172] **A.Akgündüz:** ***Kanunnâmeler***; C.III, s.205; s.206'da asıl metin. Ayrıca; İdris-i Bitlisî'nin Yavuz'a aynı konuda mektubunun metni, a.y.,s.208. Bitlisî, bu mektubunda, *"Bilâd-ı Ekrad'ın* [Kürt beldelerinin] *Osmanlı Devleti'ne iltihakı* [katılması], *İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir"* demektedir. İdris-î Bitlisî'nin kaleme aldığı ve "Kanun-ı Şehinşâhî" adlı siyasetnâmesi için de bkz. a.y.,s.11-40.

"Can ü gönülden İslâm Sultanına [Yavuz Sultan Selim'e] **biat eyledik** [egemenliğini tanıdık]. **İlhâdları** [Tanrı tanımazlıkları] **zâhir** [açık] **olan Kızılbaşlardan teberi eyledik** [arındık]. **Kızılbaşların neşrettiği** [yaydığı] **dalalet** [sapıklığı] **ve bid'atleri** [İslâm'a aykırı inanç ve uygulamaları] **kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafi'î mezhebini icra eyledik. İslâm sultanının namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm padişahının yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah, Zulkadriye Eyaletine gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlana İdris-i Bitlisî'yi makamınıza gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki:**

Bu muhlis [saf, içtenlikli[**bendelere** [kullara] **yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultanına muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulmünden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inâyetleriniz** [iyilikleriniz / yardımlarınız] **olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız.... Ancak ümitvarız ki, Padişah'tan yardım olursa, Arap ve Acem Irak'ı ile Azerbaycan'dan o zâlimlerin elleri kesilir. Özellikle Dıyarbekir ki, İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhân sultanlarının payıtahtıdır, bir yıldır, Kızılbaş askerlerinin işgali altındadır ve 50.000'den fazla insan öldürmüşlerdir. Eğer Padişah'ın yardımı bu Müslümanlara yetişirse, hem uhrevî sevap ve hem de dünyevî faydalar elde edileceği muhakkakdır ve bütün Müslümanlar da bundan yararlanacaktır.**

Bâki ferman yüce dergâhındır."

Bu nedenle, **Yavuz,** Anadolu üzerine yürüdüğünde, askerleri arasında Kürtler de yer almış bulunuyorlardı.[173] Kürtler'in Anadolu'da Türkler'e karşı Osmanlı ile işbirliği içinde

[173] Örneğin, bkz.**Hammer**: C.II, s.444-445, 450.

olması, bu tarihlerden başlayarak önemli sonuçlar doğuracaktır. Bu sonuçların başında, kimi Türkler'in kendilerini Kürtmüş gibi göstererek **Yavuz**'un elinden kurtulmak istemelerinin geldiğini görürüz. Bu amaçla Türkçe yerine Kürtçe konuşmaya da başlayan ancak böylece inançlarını da sürdürebilen bu Türkler'e zamanla Kürt oldukları gözüyle bakılacaktır. Ne ki, bugün Alevî Kürt topluluklarında Semahlar'da Kürtçe değil, Türkçe kullanılması, bunların kökenlerinin Türk olduğunun başlıca kanıtıdır. Öte yandan, bir başka sonuç da şu: Kürtler'in **Yavuz**'un kıyımına katılmış olmaları, Alevî Türkler'de onlara karşı olumsuz duyguların yer etmesine yol açacak, sonraki yıllarda bu işbirliğinin sürmesi bu duyguyu daha da pekiştirecektir. **II.Abdülhamit**'in yalnız Kürtler'den oluşturacağı Hamidiye Alayları'na ise ilerde değineceğim.

Bu arada şunu belirtmeden geçmek istemiyorum: Eğer, bugün kimi çevrelerin öne sürdüğü gibi tarihsel bir hesaplaşma yapılacaksa, bunda kıygın ve dâvacı olanlar, Türkler olacaklardır!

* * *

Anadolu Türkleri'nin özetlemeğe çalıştığım bu dışlanmışlığa, aşağılanmaya, sömürülmeye ve zulme karşı direndiler. Bundan sonraki sayfalarda okuyacağınız direniş eylemleri, Osmanlı'nın bu tutumuna boyun eğmektense ölmeye yeğleyenlerin öyküsüdür.

Benim böylesine uğraşarak anlatmaya çalıştığım Osmanlı'nın Türkler karşısındaki tutumunu, **Atatürk**, ***Nutuk***'ta tek tümce ile özetler:

"Osmanoğulları, zorla Türk ulusunun egemenliğine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdi."[174]

[174] A.K.D.T.Y.K., T.T.K.,yyn., Ankara, 1989, C.II, s.921.

4
ALEVİ KÖKENLİ EYLEMLİ DİRENİŞLER

(a)
ŞAHKULU

-I-

Osmanlı düzenine karşı Anadolu'da ilk örgütlü ve eylemli direniş, halkın **Şahkulu**'nun çevresinde toplanarak 1511'de başkaldırması olacaktır.

Şahkulu'nun önderliğinde gelişen bu eylem, **Şah İsmail**'e umut bağlayan Türkler'in ilk örgütlü direnişi. Ancak, yineleyeyim ki, gelişmeleri yalnızca **Şah İsmail** yandaşlığı olarak görmek, temelli bir yanılgı olur. Olayın nedeni, **Ahmet Refik**'in sözleriyle, *"Şah İsmail'in zuhuru* [ortaya çıkışı], *Rafizîliğin temayülünü bariz bir şekilde gösterdi. Fakat kabahat gene Osmanoğullarında idi. Fatih, Anadolu'yu Osmanlı ülkesine katmıştı. Fakat halk refah ve saadet nimetinden mahrumdu, Yüce dağlar ortasında 'tekâlif-i örfiye ve şakka'* [olağanüstü vergiler] *ile mustarip olan halk, kendisine dinde bir ilticagâh* [sığınacak yer] *buluyor*[du]....."[175] Ayaklanmayı, devlet adına inceleyen bir görevlinin Divan'a verdiği raporda da açıkça deniyordu ki:

".....çağırub söylerlermiş ki: Bir dahi tımar satarlar mı. Tımarlarımızı satın alı alı cemi rızkımız tükendi. Tımar almağa deve gerek, mal gerektir. Yoldaşa tımar yoktur. Nerede maldar etrak taifesi varsa, bezirgân oğulları varsa,

---

[175] **Ahmet Refik:** ***On altıncı Asırda Rafizîlik Ve Bektaşîlik***; İstanbul. 1932, s.7.

kadı oğulları, mütevelli oğulları varsa cümlesi ehl-i tımar oldular. Padişahın ne kadar ahçısı, seyisi, mehteri vesair hüddamı [hademeleri / hizmetkârları] **cümlesi ehl-i tımar oldular, yoldaşa dirlik kalmadı. Görsünler, imdi tımarı nâmahalle verüb Sipahi taifesini zulmetmekten ne fitneler zahir olsa gerektir."**[176]

Gerçekten de, **Faruk Sümer**'in belirttiğine göre de, **Şahkulu**'nun çevresinde toplananlar, bir yandan dirlikleri ellerinden alınan sipahiler, bir yandan da Teke yöresinin yoksul köylüleriydi..[177] Eylemcilerin çok sayıda olduğu da biliniyor. Öte yandan, eylem, kendiliğinden oluşan gelişigüzel ve tepki sonucu değil, örgütlü ve devrim amaçlı bir direnişti. Bir kere, **Şahkulu**, eyleme geçmeden önce, kendisine yandaş olabileceklere ulaklar göndererek birlikte ve aynı anda davranmak üzere gerekli önlemleri almış bulunuyordu.[178] Ama asıl önemli olanı, bu örgütlü eylemin amacının da bölgesel bir direniş ile sınırlı tutulmamış olmasıydı. **Şahkulu**'nun amacı, Osmanlı'nın Anadolu'daki egemenliğine son vermekti ve bu nedenle de yandaşlarına ***"Devlet ve saltanat bizimdir"*** demekteydi.[179] Yine aynı nedenle de, kendisine bir "vezir" atayacak ve kimi adamlarını "beylerbeyi" ve "sancakbeyi" olarak görevlendirecekti.[180] Açıkçası, **Şahkulu**'nun yeni bir siyasal oluşumu için bir örgütlenme girişimi içinde olduğu anlaşılıyor.

Tarihlerde **Karabıyıkoğlu, Şeyhoğlu** ve **Şeytan Kulu** adları ile de anılan **Şahkulu**'nun **Şah İsmail**'in babası **Şeyh Haydar**'ın halifelerinden **Hasan Halife**'nin oğlu ve Korkuteli'nin Yalınlı köyünden oluğu belirtiliyor. **Hasan Halide**, bu yörede bir mağarada Tanrı'ya tapınmakla tanınmış ve bir süre sonra da oğlu da ona katılmış. Onların bu yaşantıları her ikisine de halk

---

[176] **Çağatay Uluçay:** ***"Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?"***; İ.Ü.Ed.F.,D., sayı 9, Mart 1954, s.55.
[177] **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.32.
[178] **Ç.Uluçay:** ***"Yavuz...."***; s.62.
[179] **A.Refik:** ***On Altıncı Asırda....***; s.8.
[180] **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.33.

arasında büyük bir saygınlık kazandırmış. **Hasan Halife** ölünce, yerine **Şahkulu** babasının geçecek, onun görüş ve düşüncelerini yaymayı sürdürecek ve çevredeki halkı tümüyle kendisine bağlayacaktır. Öğretisi; bir yandan, Alevîlik ve Anadolu'nun Safevîler'e bağlanması çizgisinde olacak, halk ise, içinde bulunduğu acıklı durumdan bu yolla kurutulabileceğine inanacak;[181] bir yandan da, *"eşitlikçi ve paylaşımcı bir ideoloji"* olması[182] ayrı bir umut kapısı açacaktı,

Şahkulu'nun ***Teke*** ya da ***Teke İli*** olarak adlandırılan Antalya yöresinden olması özel bir önem taşıyor. Çünkü, **Tekelüler,** Safevî Devleti'nin kuruluşunda önemli roller üstlenmiş bulunuyorlardı.[183] Ne var ki, Antalya bölgesine yerleşen Türkler'in bir bölümü böyle gerisin geriye göçer ve Safevî siyasal oluşumuna katkıya bulunurken bir bölümü yerleştikleri yerde kalmışlardı ki, bu. Teke İli'nde Türkler ile Safevî Devleti'nde Tekelüler arasında özel bağ demekti. Öte yandan, Teke İli, Türkmenler'in Anadolu'da yoğun bulundukları yerlerdendi. Türkmenler'in Orta Asya'da biçimlenen gelenek, töre ve inançlarına ne denli bağlı kaldıklarını ise biliyoruz. Bu nedenlerle, **Şahkulu**'nun başarıya ulaşabilmesi için bu bölge çift yönlü uygun bir ortama sahip bulunuyordu. Bunlara ek olarak, köylülerin yoksulluk ve zulüm altında kıvranmaları ve Sipahiler'in haksız olarak tımarlarının ellerinden alınmış olması, ayaklanma koşullarını daha da kolaylaştırıyordu. Çünkü, biraz yukarıda gördük ki, bu Sipahiler de eyleme katılacaklardı. Burada şunun altını çizmek gerekiyor: Sipahiler'den alınan tımarlar kul taifesine, yani devşirmelere verilmişti. Bu da, Osmanlı – Türk karşıtlığının somut bir göstergesi olacaktır.[184]

---

[181] **Ç.Uluçay:** ***"Yavuz...."***; s.62.

[182] **A.Y.Ocak:** ***Zındıklar....***; s.170.

[183] **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.46 vd..

[184] **ŞŞahabettin Tekindağ:** ***"Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı"***; B.T.T.D., C.I, sayı 3, s.35; **Selahattin Tansel:** ***"Yeni Vesikalar Karşısında İkinci Beyazıt Hakkında Mütalaalar"***; Bell., C. XXVII, sayı 106, s.228.

Şahkulu'nun eylem öncesinde Antalya'da ***Döşeme Derbendi***'nde yandaşları ile sık sık gizli toplantılar yaptığı biliniyor. Döşeme Derbendi ise, Antalya'yı Anadolu'nun öteki bölgelerine bağlayan yolların kavşak noktasıydı. Bu nedenle de doğal bir iletişim merkezi olmak özelliğini taşıyordu. O dönemlerde iletişimin ancak ulaşımla olanaklı olduğunu ve tarih boyunca da tüm görüşlerin, düşüncelerin, öğretilerin ve inançların hep bir yerden bir yere giden insanlar aracılığı ile başkalarına iletilebildiğini bildiğimize göre,[185] **Şahkulu** olayında Döşeme Derbendi'nin bu özelliğini gözden hiç uzak tutmamak gerekiyor. Öte yandan, Antalya'nın önemli bir ticaret merkezi olması da bir başka olgu. Dolayısı ile ticaret kervanları da aynı zamanda bir geçit niteliğini taşıyan Döşeme Derbendi'nden gelip geçiyorlar ve bunlar aracılığı ile devrimci düşünceler Anadolu'da yayılıyordu. Öte yandan, **Şahkulu**, Anadolu'da çeşitli yerlere adamları ile mektuplar göndererek eylemin düşünsel hazırlığını da doğrudan doğruya yapacaktı.

-II-

Ne var ki, bu kere de ayaklanmanın kıvılcımını, **Şeyh Bedreddin** olayında olduğu gibi, yine Osmanlılar çakacaktı. **Şehzâde Sultan Korkut**'a bağlı subaşı **Hasan Bey**, **Şahkulu**'nun gizli toplantılar yaptığı bilgisini alınca, bir baskın düzenledi. Bu baskında kimi adamları yakalandıysa da **Şahkulu** kaçmaya başararak yandaşlarına derlenip toparlanmaları çağrısında bulundu. Bu çağrı üzerine tımarları ellerinden alınmış Sipahiler'den ve yoksul köylülerden 5.000'e yakın kişi bir araya geldi. **Şahkulu**, o sırada **Sultan Korkut**'un Manisa'ya gitmekte olan adamlarına saldırma olanağını ele geçirince, bu kez o başarılı bir baskın düzenledi. Ancak, arkasından **Korkut**'un otağına karşı bir saldırıya girişti ise de, bunda başarılı olamadı. Bu olaylar olurken Antalya subaşısı **Hasan Bey**, topladığı 3.000 kişilik

[185] Örneğin; Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun yolları boyunca yer alan ticaret merkezlerinde yaygınlaşıp gelişmiştir.

bir güçle **Korkut**'un yardımına geldi. Fakat yanındaki Sipahiler'in ve halkın da bir bölümünün **Şahkulu**'dan yana çıkmaları üzerine subaşı ve adamları yeğin bir çarpışma sonunda yenilgiye uğrayarak Antalya Kalesi'ne sığındılar (29 Mart 1511).[186]

Şahkulu buyruğundaki Türkler'in Osmanlı güçleri karşısındaki başarılarının İstanbul'da duyulması üzerine Amasya Sancakbeyi **Şehzâde Ahmet**, Niğde Sancakbeyi **Sultan Mehmet** ve Anadolu Beylerbeyi **Karagöz Ahmet Paşa,** eylemi bastırmakla görevlendirildiler. **Şahkulu**, önce **Karagöz Ahmet Paşa**'nın adamı **Nokta** komutasındaki Osmanlı güçlerini Burdur yöresinde büyük bir yenilgiye uğrattı ve Burdur'u ele geçirdi (16 Nisan 1511). **Şahkulu**, burada durmayarak o sırada Kütahya'da bulunan **Karagöz Ahmet Paşa** ile karşılaşmak üzere ilerledi ve ancak kent önlerinde yapılan kanlı bir çarpışma sonucunda yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Ne ki, Osmanlı askeri ve kale halkı, **Şahkulu** ve adamlarının kaçarken geride bıraktıkları ağırlıkları yağmalamaya kalkışınca, dağa doğru çekilmekte olan **Şahkulu** bu yağmalamanın yarattığı kargaşalıktan yararlanmakta gecikmedi ve hemen toparlanarak yeni bir saldırı düzenledi. Biraz önceki yenilgi, yengiye dönüştü. Kaçmaya çalışan **Karagöz Ahmet Paşa** yakalanarak kafası kesildi. Bir Osmanlı kaynağında yer alan şu sözlerden Türkler'in atlardan yoksun olduklarını, yaya olarak savaştıklarını, ancak Osmanlı askerini yenip atlarını ele geçirince ömrü "piyade" (yaya) olarak geçmiş "ağaç ayaklı" Kızılbaşlar'ın "atlı" olabildiklerini anlıyoruz: *"Leşker münhezim olıcak şol sath-ı zeminin nutafında dökülî ömri piyadelikte geçmiş ağaç ayaklu Kızılbaş Türkleri erdüği bedevî atlara birer şü'abla şah deyüp süvar oldular."*[187]

Şah Kulu, bu başarıdan sonra **Sultan Korkut** üzerine yöneldi ve onun bir birliğini Alaşehir ovasında yenilgiye uğrattı. Bu sırada, eylemin Osmanlı Devleti için gittikçe daha tehlikeli bir nitelik kazanması karşısında Boşnak **Veziriâzam Ha-**

---

[186] **Ş.Tekindağ:** ***"Şah Kulu...."***; s.37-38; **Ç.Uluçay:** ***"Yavuz...."***; .63-64.

[187] **Ş.Tekindağ:** ***"Şah Kulu...."***; s.55.

dım Ali Paşa[188], **Şahkulu** üzerine yürümeye başlamış bulunuyordu. **Şah Kulu** ise Bursa'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. **Ali Paşa**'nın yanında 4.000'i Yeniçeri ve 4.000'i de Sipahi olmak üzere 8.000 kişilik bir güç vardı. Bu ordu, **Şehzâde Sultan Ahmet**'in askeri ile birleşti, ayrıca, birtakım gönüllüler de bunlara katılmıştı. **Şah Kulu, Ali Paşa**'nın geldiğini duyunca Konya'ya doğru çekilerek bu kenti kuşattı. Fakat **Ali Paşa**'nın o yana doğru yaklaştığı haberi gelince, kuşatmayı kaldırarak Kızılkaya Boğazı'nı tuttu. Burada, Osmanlı ordusunca bir aydan uzun süren bir çevirme içine düşen **Şahkulu**, en sonunda Döşeme Derbendi'nde kayalar arasından bir çıkış yolu buldu. Karaman Beylerbeyi **Haydar Bey**'i bu noktada yenerek önce Beyşehir önüne ulaştı, oradan da Sivas'a doğru çekildi. **Ali Paşa**, 2 hafta süren bir izlemeden sonra Sivas yakınlarındaki Gedik-Hanı yöresinde **Şahkulu**'na yetişti. Selçuklu dönemindeki ayaklanmalarda olduğu gibi, **Şahkulu**'nun çevresinde toplananlar, yine kadınları ve çocuklar ile birlikteydiler ve Osmanlı ordusu ile o yerde yapılan savaşa kadınlar ve çocuklar da katıldı. **Ali Paşa**'nın da yaralanarak öldüğü[189] bu savaşta Osmanlı ordusu yine bozuldu, ne ki **Şahkulu** da öldürüldü, **Şahkulu**'nun ölümü, direnişçilerin dağılmasına neden oldu. İran'a doğru çekildiler. Anadolu'da kalan Teke ve Hamidili Türkmenleri'nin bir bölümü ise Koron ve Modon'a sürüldüler.

-III-

Olayı gerçek niteliği ile değerlendirebilmek için **Şahkulu**'nun önderliğinde toplanıp eyleme geçen Türkler'i Osmanlı tarihçilerinin ne gözle gördüklerini bilmek gerekiyor. İşte bunlardan birkaçı:

---

[188] Devşirildiğinde "Ali" adı verilmişti. Drozgometua'lı olup babasının ası Radoşin, dedesininki de Vuçina idi — **Bazım Tektaş:** ***Sadrâzamlar-Osmanlı'sa İkinci Adam Saltanatı***; Çatı yyn., İstanbul, 2002, s.81.

[189] Hammer, Ali Paşa'nın savaş alanında öldürülen ilk veziriâzam olduğuna dikkati çekmektedir. — Üç Dal yyn., C.II, s.381.

Celâlzâde'ye göre, *"Şehirlerde, kasabâtda* [kasabalarda], *kurada* [köylerde], *cibâlde* [dağlarda], *yaylaklarda ve obada ne değlü eşirrâ-i Etrük* [ne kadar şirret / edepsiz Türkler] *ve ne mikdar Levend varise...."*[190] onlarmış ayaklananlar.

Kemalpaşa-zâde de, *".....ömründe ve diyarında kendüye kimse âdem dimeyen* [ömründe ve ülkesinde kimsenin adam demediği / adam yerine koymadığı"[191] nitelendirmesinde bulunuyor.

Hoca Sadettin Efendi'ye gelince, o da, bu olaya katılan Türkler için diyor ki: *".....ol diyarda* [Antalya yöresinde] *yaşayan Türkler'in varlıkları doğuştan yaramaz olup, yaradılışlarından dik başlı olduklarından başka, huysuzluk da onların aşağılık yapılarında ikinci bir huy gibiydi. Ol insanlıktan eksik kişilerin nifakla dolu yüreklerinde binbir türlü fesat gömülü olup, her biri insan biçiminde laf anlamaz hayvana benzer kişilerdi."*[192] *".....Anadolu Türkü'nden birkaç ayağı çarıklı hırsızlar..... ayağı yalın, başı kabak....."*[193]

Mustafa Nuri Paşa ise, çok daha sonraları, XIX.yüzyılda kaleme aldığı tarihinde şöyle diyecektir: *"Teke halkından bir dinsiz.....başına topladığı iki üç bin sapık eşkıya sürüsü...."*[194]/[195]

Bunlardan kolaylıkla 3 sonuç bir kere daha ama yine somut olarak çıkar:

---

[190] **Celâl-zâde:** ***Selim-nâme***; 49/a — **Ş.Tekindağ:** ***"Şah Kulu...."*** S.39'dan.

[191] **Kemal Paşa-zâde:** ***Tevârih-i âl-i Osman***; Millet, Ali Emiri Ktp., nr,29, 8 a — **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.33'ten.

[192] **Hoca Sadettin Efendi:** C. IV, s.42-43.

[193] a.y.,s.77.

[194] **Mustafa Nuri Paşa:** ***Netayic Ül-Vukuat (Kurumları Ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)***; Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Prof.Dr.Neşet Çağatay; T.T.K.,yyn., Ankara, C.I-II, 1979, s.56.

[195] Osmanlı yönetimine olayın nedenleri ve gelişimi için çeşitli görevlilerin ve kişilerin verdikleri raporlar için bkz. **Baki Öz:** ***....Belgeler***; s.125-129.

1- Osmanlı'nın gözünde "Kızılbaş" ve "Türk" birdir ki, buraya değin belirtmeğe çalıştıklarımdan bu bakış açısının gerçeği yansıttığı söylenmelidir.

2- Osmanlı, Türkler'den nefret etmektedir. **Şahkulu** olayı nedeniyle Türkler'e yönelttiği sövgüler ve aşağılamalar, bu gerçeği bir kez daha kanıtlamaktadır. Ancak, bu duygunun karşılıklı olduğu da belirtilmelidir.

3- **Şahkulu** eylemini, salt inanç düzeyinde görmek büyük bir yanılgıdır. Anlatılanlardan ve tanımlamalardan, direnişçilerin yoksul oldukları açıkça anlaşıldığına göre; bu eylemde söz konusu olan, ezen, sömüren Osmanlı egemenlerine karşı ezilen, sömürülen yoksul halkın direnişidir. Birinciler, kozmopolit; ikinciler, Türk'tür. (Bu arada şunu da belirteyim ki; **Veziriâzam Ali Paşa,** Hadım Ağalığı'ndan yükselmişti; **Karagöz Ahmet Paşa** ise, Yeniçeri Ağalığı'ndan gelmeydi).[196] Asıl olan, eylemin sınıfsal yönü ve tabanıdır. **Burhan Oğuz**'un sözleriyle, *"Her zaman olduğu gibi din unsuru bir hareket dürtüsü olarak kullanılmış. Bedreddin'de gördüğümüz gibi önder, zühd ve takvasıyla ün salmış kişi olmuş. Ama arka planda hareketin esas sosyo-ekonomik nedenleri, yadsınamayacak birer tarihî vakıa olarak kalıyor."*[197]

İnsanlık tarihinde görülegelen bir gerçek de şu: Bu bölümde, bir önceki kesimde, I/s.282'de belirtildiği üzere, toplu kırımlarda bunu yapanlar nasıl vicdanlarını rahatlatacak, kendilerini haklı gösterecek bir gerekçe olarak bir ideolojiye nasıl sığınırlarsa, acımasız sömürgenler de aynı yola başvururlar. Sömürdükleri insanların kendileri gibi bir "insan" olmadığını öne sürerler. Onlar, **Celâl-zâde**'nin dediği gibi *"şirret"*tirler, *"edep yoksunu"*durlar; **Kemal Paşa-zâde**'nin gözünde, *"kimsenin adam yerine koymadığı"* kişilerdir; **Hoca Sadettin** için *"hayvana benzer"* yaratıklardır; **Mustafa Nuri Paşa** gibiler de onları *"sapık eşkıya sürüleri"* gibi görür. Böylece, insan yerine

---

[196] **Hoca Sadettin Efendi:** C.IV, s.117, 120.

[197] **B.Oğuz:** ***Türk Halk Düşüncesi....***; C.III, s.236.

konmayan bu yoksulların kıtlıktan, sömürüden, açlıktan, *"ot otladıkları", "kedi-köpek eti yedikleri"* hattâ *"âdem* (insan) *eti yedikleri",*[198] egemenlerin onların karılarının, kızlarının, oğlan çocuklarının ırzına geçtikleri[199] umursanmaz olur, doğal karşılanır.[200]

(b)
NUR ALİ HALİFE

Şahkulu'nun önderliğinde gelişen ve Osmanlı düzenini yıkmayı amaçlayan bu direniş böylece kırılmıştı ama buna yol açan nedenler olduğu gibi duruyordu. Dolaysı ile, yeni olayların patlak vermesi an sorunuydu. Çünkü, **Şahkulu** ayaklanması, toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulların sonucuydu ve bu koşullar her geçen gün daha da ağırlaşacaktı. Kaldı ki, bu arada Osmanlı tahtına **Yavuz Sultan Selim** geçmişti. **Şah İsmail** ise, **Yavuz**'un Safevî Devleti'nin üzerine varacağını sezinlediğinden, kendisi bir hamle yaparak Rumlu oymağından **Nur Ali Halife'**yi Türkler'i derleyip toparlaması için Anadolu'ya gönderdi.

Bu girişim sonucunda Amasya, Sivas ve Tokat yörelerinde yaşayan Türkler'den kadın-erkek 4.000 kişinin **Nur Ali Halife**'nin çevresinde toplandığı görülüyor. Bu sırada, **Sultan**

---

[198] bkz.yukarıda, s.253.

[199] bkz.yukarıda, s.255.

[200] Bu gerçek, topluluklar (sınıflar) için böyle olmakla birlikte, bireysel planda da geçerlidir. Birine bilinçli bir biçimde zarar veren kişi, onun da kendisinin bu eyleminden zarar görecek bir "insan" olduğunu usuna bile getirmez, tersine, onu aşağılayıcı birtakım nedenler bulup buluşturmaya bakar. Bu durumun en çarpıcı örneğinin ise, adam öldürme olaylarında katilin, çok büyük bir çoğunlukla, öldüreceği kişiye ağır bir biçimde sövüp sayması olduğu bilinmektedir.

Ahmet, kardeşi **Selim**'in padîşahlığını kabul etmemiş ve ona karşı cephe almıştı. İşte, bu durumdan da yararlanmak isteyen **Nur Ali Halife**, 1512 yılında Amasya, Çorum, Sivas ve Tokat Alevîleri'ni ayaklandırmakta gecikmeyecek ve gelişmeler sırasında **Sultan Ahmet**'in oğullarından **Sultan Murat**'ın da Alevîler'e katılacaktı.

Ayaklanmayı bastırmakla **Yularkıstı Sinan Paşa** görevlendirilmişti. Ancak, Paşa, Koyulhisar'da yapılan savaşta yenik düştü ve öldürüldü. **Şah İsmail,** Erzincan'a çekilmiş olan **Nur Ali Halife**'yi Erzincan valisi olarak atadı.

Nur Ali Halife, Çaldıran Savaşına katılacak, savaştan sonra **Bıyıklı Mehmet Ağa** tarafından Tunceli'nin Ovacık yöresinde Tekir Yaylağı'nda kıstıralacak, çıkan çatışmada yenik düşerek öldürülecektir (Haziran 1515).[201]

Osmanlı'nın bu olayı ne gözle görüp değerlendirdiğini **Hoca Sadettin Efendi**'den görelim:

".....yaşamı çirkin Kızılbaş katından halife sıfatıyla geli Rum ülkesinde [Anadolu'da] *oturan, Türkmenler'den ölümü hiçe sayan yoldaşlar derleyen Nur Ali Halife adındaki sonu sapkınlık olan aşağılık..... Kızılbaş ise, Tokat'a gelüb ol uc üzerinde nice fitne tohumları saçtı. Çün* [çünkü] *ol tarafın Türk'ü Kızılbaş'a tutkun idiler. Ülke halkından çok sapkın ol kötü görüşlere katılarak bakımlı memleketi ayaklar altında çiğnediler."*[202]

Öte yandan ***Solakzâde Tarihi***'nde de, **Nur Ali Halife**'nin çevresinde toplananlar için *"soysuz Türkler", "arsız ve akılsız insanlar", "geniş mezhepli"* denilirken, **Müneccimbaşı** da *"dinsiz", "eşkıya"* nitelendirmesi yapılmaktadır.[203]

---

[201] **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.34-36, 39; ayrıca bkz. **Halis Asarkaya:** ***Osmanlılar Zamanında Tokat***; Tokat, 1941, s.31; **Ahmet Refik:** ***On Altınca Asırda....***; s.9; **Ç.Uluçay:** ***"Yavuz...."***; s.129-130.

[202] **Hoca Sadettin Efendi:** C.IV, s.84.

[203] Bkz.**B.Öz:** ***....Belgeleri***; s.253-254.

(c)
ŞEYH CELÂL

Osmanlı; Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da başarıdan başarıya koşuyor, 3 kıtada da gücünün önünde herkes eğiliyordu. Ama boyun eğdiremediği tek ulus, Anadolu Türkleri'ydi. Onlar, direniyorlar, Osmanlı'ya karşı giriştikleri savaşlar sonunda yenik düşseler de bu arada Osmanlı ordularını bozguna uğratıp duruyorlardı. Başkaldırıların ardı arkası kesilmiyordu. Osmanlı, **Şahkulu**'dan kurtulduğunu sanırken, bayrağı **Nur Ali Halife** yükseltmişti, onun öldürülmesiyle de "düzen"i sağladığını düşlerken bu kere de karşısında **Şah Veli** olarak da tanınan **Şeyh Celâl**'i bulacaktı.

Faruk Sümer, ***Oğuzlar*** adlı yapıtında, **Şeyh Celâl**'in **Boz-ok** Türkmenleri'nden ve başkaldırdığı yılın da 1518 olduğunu söylemesine karşılık,[204] ***Safevî Devleti'nin Kuruşu'***nda **Şah Veli** ile **Şeyh Celâl**'in ayrı kişiler olabileceğini ve ayaklanmanın tarihinin de 1519 olduğunu belirtiyor.[205] Öte yandan, **Sümer**, yine ***Oğuzlar***'da bu ayaklanmanın etkileri ve yankıları nedeniyle bundan böyle Anadolu'daki tüm ayaklanmaların **"Celâlî ayaklanması"** olarak adlandırıldığını da kaydediyor.[206] Kuşkusuz, **Şeyh Celâl** olarak tanınan ve halkın **Şah Veli** de dediği belirtilen bu kişinin gerçek yaşam öyküsü pek de açık ve kesin değil.[207]

Buna karşılık, olayların gelişimi şöyle: Tokat yöresinde bir mağarada itikafa çekilmiş olarak yaşayan, bu nedenle de halk arasında büyük saygınlık kazanmış olan **Şeyh Celâl (Şah Veli),** Osmanlılar'ın haksızlıklarına ve zulmüne karşı çıkarak

---

[204] s.171.
[205] s.73-74.
[206] "Celâlî" deyişi için bkz. **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; .T.C.F.,yyn., s.1-2.
[207] **N.Birdoğan:** ***Anadolu'nun....***; s.151.

halkı kendi çevresinde toplanmaya çağıracak,[208] arkasından da Boz-ok valisi **Üveys Bey**'in evini basacaktır. Üzerine gönderilen Sivas Beylerbeyi **Şâdi Paşa**'yı Zile yöresinde bozguna uğratacak ise de **Yavuz**'un Rumeli Beylerbeyi **Ferhat Paşa**'yı serdar olarak görevlendirdiğini ve bu orduya karşı koyamayacağına anlayınca İran'a doğuru çekilmeye koyulacaktı. Ne ki, Dulkadir oğlu **Şehsuvar Oğlu Ali Bey**, yetişerek **Şeyh Celâl**'i ve adamlarının çoğunu öldürecek, **Şeyh**'in kesik başı da İstanbul'a gönderilecektir (1519).[209]

Hoca Saadettin Efendi, Şehsuvar oğlu Ali Bey'in **Şeyh Celâl**'i yakalayıp öldürmesini ve sonraki gelişmeleri şöyle anlatır:

"Celâl.... Savaş alanından çakal örneği kaçtı. Cenk alaylarını paralayan aslan, yani Tanrı'nın koçu Şehsüvar oğlu Ali Bey ol bahtı karanın uğraş alanından kaçtığını anlayıcak, bir an bile durmayub kendisi ardına düşüp Tanrı'nın desteğiyle ol kaçağı canlı tutup parçaladı.Böylece adaletli padişahın özündeki hakkını ödemiş oldu. Bu aşağılıkların ise kadınlarını tutsak ettiler, erlerini kılıçtan geçirdiler.

Dize – Hayrile andındırdı güzel adın cihanda işte
Ol bahtsızın kuru sevdayla eğninde dolaşan başını kestirip Padişah otağına göndermekle Sultanın lütuflarına, değer vermelerine, ihsanlarına ve de alkışlarına erdi."[210]

(d)
ATMACA

Şehsüvar oğlu Ali Bey, Osmanlı'ya böyle hizmet etmiş ve **Yavuz Sultan Selim**'in övgüsünü kazanmış ve ödüllendirilmişti. Gerçekte, Dulkadırlı beylerinin başı olan **Ali Bey**, Osmanlı'ya hep sadık kalmış ve bu uğurda da soydaşlarını öldür-

---

[208] **F.H.Tökin:** s.46.
[209] **Ahmet Refik:** ***On Altıncı asırda....***; s.9; **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.73.
[210] **Hoca Sadettin Efendi:** C.IV, s.348-349.

mekten geri durmamıştı. Ama **Şeyh Celâl**'in kafasının kesilmesini izleyen günlerde Osmanlı tahtına **Kanunî Sultan Süleyman** geçecekti. **Kanunî,** Dulkadırlı topraklarını hiçbir kayıt tanımaksızın Osmanlı egemenliği altına almak istiyordu. O nedenle de, **Şehsüvar oğlu Ali Bey**'i 5 oğlu ile birlikte öldürttü. Böylece de Dulkadir ülkesi ve Boz-ok tümüyle Osmanlı'ya bağlanmış ve Boz-ok bir Osmanlı sancağı durumuna sokulmuş oluyordu. Osmanlı kendisine "sadakat" ile hizmet eden bu ***"aslan"***ın, ***" Tanrı'nın koçu"***nun yazgısı bu olmuştu işte! Ne var ki, bölge halkında büyük bir tepkiye yol açacak ve ***"Osmanlı yiğit basandır"*** sözünün ortaya çıkmasına neden olacaktır.[211]

İşte, tam da bu hoşnutsuzluk ortamında Boz-ok Sancağı'nda kimlerin ne vergi vereceği **Hersekzâde Mustafa Bey**'in buyruğu üzerine **Kadı Muslihiddin** ve kâtibi **Mehmet** tarafından saptanırken Söklen oymağı beyi **Musa**, kendisine fazla vergi yazıldığını öne sürerek bunun 100 akçesinin düşülmesini istedi.[212] **Musa Bey**'in bu isteği yerine getirilmediği gibi, aşağılamalarla yanında bulunan **Süğlün Koca** adlı "dede"nin saç ve

---

[211] **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.75.

[212] Olayının gelişimini bu kitabın eski biçimleriyle yapılan ilk basmlarında, Peçevî'ye ve yine Faruk Sümer'in *Oğuzlar* kitabında verdiği bilgilere dayanarak, *"....Mustafa Bey'in adamları Süğlün Koca adlı bir köylüye fazladan iki yüz akçe yazdılar, Süğlün Koca bu verginin haksız ve çok olduğunu öne sürdü. Bunun üzerine Mustafa Bey'in adamları Süğlün Koca'nın zorla sakalını ve bıyığını kestiler.... Bu haksızlık karşısında Süğlün Koca köylülerden yardım istedi ve bu isyana kalkışan köylülerin başına kalkça sevilip sayılan Baba Zünnun geçti...."* biçiminde anlatmış ve sonraki gelişmeleri de bu temele dayandırmıştım. Ancak, Sümer, *Safevî...* adlı son kitabında olayın gelişimini şimdi benim metnimde anlatıldığı gibi olduğunu çeşitli kaynaklara dayanarak kaydetmekte ve bu alanda kimi tarihçilerin düştükleri yanılgılara da değinmektedir. Ben, burada Sümer'in son kerte önemli olduğuna inandığım *Safevî....* kitabını olayın gelişimi ve değerlendirilmesi için temel almış bulunuyorum.

sakalı **Mustafa Bey**'in adamlarınca zorla kesildi.[213] Bunun üzerine, **Musa Bey**, **Mustafa Bey**'in konağını basarak onu, **Kadı Muslihiddin**'i ve kâtibi **Mehmet**'i öldürdü. Bu olay, İstanbul'da büyük bir tepkiye yol açacaktı, çünkü **Mustafa Bey, Kanunî**'nin halasının oğluydu.[214]

Bu olay üzerine Söklen Hisar Beyli ve Tatar oymaklarından birçok kişi **Atmaca** adıyla anılan bir Alevî önderinin çevresinde toplandılar. **Atmaca**, üzerine gönderilen Karaman Beylerbeyi **Hürrem Paşa**'yı Kanak'ta yendi ve Paşa ve İç-il ile Kayseri sancak beyleri de savaşta öldürüldü. Bu kez Sivas Beylerbeyi **Hüseyin Paşa**, isyanı bastırmak istedi ama o da Cemre'de bozguna uğradı, kendisi de yaralandı ve bu yaraları nedeniyle de çekildiği Sivas'ta öldü. Son olarak Diyarbekir Beylerbeyi **Hüsrev Paşa**'nın kalabalık ve güçlü bir ordu ile ilerlediğini gören **Atmaca** ve adamları dağıldılar, İran'a çekildiler (1526).[215]

(e)
ZÜNNUNOĞLU

Boz-ok'ta bunun hemen arkasından Hisar Beyli oymağının beyi **Dulkadırlı Zünnun Bey Oğlu (Zünnun oğlu)**; Çiçeklü, Ağça Koyunlu, Mesutlu ve bazı başka Türk oymakla-

---

[213] Peçevî'nin murat Uraz tarafından günümüz diline çevrilerek yayınlanan *Tarihi*'nde s.67'de Peçevî'nin Ali Efendi'den aktardığı bu olayla ilgili bölümde, Süğlün Koca'nın Osmanlı görevlilerinin sakalını ve bıyığını kestirdiği biçiminde bir anlatım kullanılmış bulunuyor. Gerçekte olay, bu anlatımın tam tersidir. Ali Efendi'nin olaya ilişkin sözleri ise şöyledir: *"Akıbet zemanı gazablarına rast iderler. Reca ve iltimaslarına müsaade olunmadığından gayri böyle bir ihanet dahi olunurlar. Bu sebebden hurûc idüp kendilere itaat ve dahil-i cemiyet olmayanları katl ve garet iderler."* — bkz. **Ahmet Refik:** ***On Altıncı Asırda....***; s.10; ayrıca, **F.H.Tökin:** s.49.

[214] **Y.Öztuna:** C.VI, s.173.

[215] **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.76.

rının başına geçerek ayaklandı. Sivas Beylerbeyi **Yakup Paşa**'yı Unavur'da yendi. **Zünnun Oğlu**, İran'a gitmek istiyordu. Bu kez yine Diyarbekir Beylerbeyi **Hüsrev Paşa,** Pasin Ovası'nda isyancıları yakaladı, yapılan savaşta **Zünnun Oğlu**'nun yanındakilerin çoğu öldürüldü ama o İran'a kaçmayı başarabildi (1527).[216]

(f)
KALENDER ÇELEBİ

1526-1527 arasında Ceyhan yöresinde **Donuz Oğlan,** Tarsus yöresinde Ulaş Boyu Beyi **Beğce Bey**, Kara İsalu'da **Veli Halife** ayaklanmaları birbirini izledi. Ancak,, bunlar Osmanlı açısından önemli bir sorun olmadan bastırıldı. Bununla birlikte şurası kayda değer ki **Veli Halife**'nin yanında yalnızca 500 kişi olmasına karşın Kara İsalu ve Kusunlu'yu yağmalayabilmiş ve kendisinden 2 kat çok askeri olan Tarsus Beyi'ni yenilgiye uğratabilmişti. Ne var ki, **Donuz Oğlan** da, **Beğce Bey** de, **Veli Halife** de bu eylemler sırasında yaşamlarını yitireceklerdir.[217]

Bunlara karşılık, 1527-1528 yıllarında Anadolu'yu saran **Kalender Çelebi** ayaklanması, o güne değin görülen en kapsamlı eylem olacaktır.

Kalender Çelebi, Hacı Bektaş Veli soyundandı.[218] **Peçevî**'ye göre; *"Kalender, Hacı Bektaş'ın Kadıncık Ana'dan öz oğlu olan Hanin Efendi'nin soyundandır. Babası tarafından soyu Habib Efendi'ye şöyle varmaktadır: Kalender İbni İsken-*

---

[216] a.y.,s.77.
[217] a.y.,s.78.
[218] Kalender Çelebi'nin soyağacı için bkz.**A.Haydar Avcı:** ***Alevi Tarihinden Bir Kesir – Kalender Çelebi Ayaklanması***; AAA yyn., Ankara, 1998, s. 34 vd..

der, İbni Balım Sultan, İbni Resul Çelebi, İbni Habib Efendi."[219] [220] **Kalender Çelebi**'nin gerek bu özelliği ve gerekse yoksul halkı gözeten sözleri ve davranışları ona büyük bir saygınlık ve etkinlik kazandırmış bulunuyordu. O nedenle de, başkaldırı bayrağını yükseltir yükseltmez çevresinde 30.000'den çok kişi toplanacaktı.[221] Bu eylem, o güne değin Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen en büyük direniş niteliğini taşıyor.[222] Türkmenler büyük çoğunlukla onunla birlikteydiler. Ona katılanlar arasında, biraz yukarıda oğulları ile birlikte nasıl öldürüldüğüne değinilen Dulkadır beylerinin başı **Şehsüvar oğlu Ali Bey**'in bu vilâyetteki (Vilâyet-i Türkmen) tımarlara devletçe el konulmuş olduğundan bu yöredeki tımarları ellerinden alınanlar da bulunuyordu.[223]

Kanunî Sultan Süleyman, Veziriâzam İbrahim Paşa'yı[224] 30.000 Yeniçeri ve 2.000 Sipahi ile eylemi bastırması için Anadolu'ya gönderdi. Bu orduya Anadolu ve Karaman beylerbeyileri de askerleri ile katıldılar. Sivas yakınlarında, bu ordunun **İbrahim Paşa**'nın başında bulunmadığı bir kolu **Kalender Çelebi** güçleri karşılaştılar. Yapılan savaş Osmanlı ordusunun bozguna uğraması ile sonuçlandı ve çarpışmalar sırasında Karaman Beylerbeyi **Mahmut Paşa**, Alâiye Beyi **Sinan Bey**, Amasya Beyi **Koçi Bey**, Birecik Beyi **Mustafa Bey**, Anadolu Tımar Defterdarı **Nuh** ve Karaman Defteri Kethüdası **Şeyh**

---

[219] **Peçevî:** C.I, s.69.

[220] Hamza Aksüt ise şu bilgiyi veriyor; *"Kalender Çelebi (1476-1528) kendilerini Hacı Bektaş soyundan sayan Çelebilerdendi. Kalender'in Balım Sultan'ın kardeşi olduğunu savunanlar olduğu gibi, Balım Sultan'ın torunu olduğunu savunanlar da vardır. Kalender Çelebi, Hacıbektaş tekkesinde postnişin idi."* — **H.Aksüt:** s.194.

[221] Eyleme katılanTürk boyları için bkz. **A.H.Avcı:** s.28-30.

[222] a.y., C.I, s.69.

[223] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi....***; C.II, s.309-310.

[224] Rum, İtalyan, Frenk ya da Arnavut kökenli olduğuna ilişkin görüşler bulunmakta, ancak büyük bir olasılıklı Rum — **N.Tektaş:** s.104.

Mehmet öldü.[225] Osmanlı ordusunun bütün ağırlığı **Kalender Çelebi**'nin eline geçti. Türkmenler (Türkler), *"Uryan ve puryan* [çırılçıplak] *iken giyinüb kuşandılar ve elbise-i fahire* [değerli giysiler] *ile donandılar."*[226]

Kendisinin başında bulunduğu güce bu bozulan ordudan hiçbir askerin alınmamasını kararlaştıran ve böylece ordusunun disiplinini ve savaş gücünü korumak isteyen **İbrahim Paşa,**[227] birlik içinde savaşacak Anadolu Türkü'nü yine de yenilgiye uğratamayacağını ve direnişin özünde bir ***mezhep çatışması olmadığını*** anlamış olmalı ki, olayın gerçek nedenlerini soruşturdu. **Kalender Çelebi**'nin yanındakilerin bir bölümünün tımarları elinden alınmış Türkmen sipahiler olduğunu anlayınca da, Dulkadır oymaklarından Karaçalu ve Dokuz Boy beylerine tımarlarının geri verileceğini gizlice bildirdi.[228] Ayrıca, yolsuzlukların düzeltilip giderileceği sözünü de yaydı. Hattâ yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle iki görevliyi idam ettirdiği de belirtiliyor.[229] Kandırılan, işlerin düzeleceğini ve isteklerini elde ettiklerini sana Türkmenler, **Kalender Çelebi**'den kopup ayrıldılar. Yanında ancak 400-500 kişi kalan **Kalender Çelebi,** Başsaz denen yerde Osmanlı güçlerince öldürüldü. **Kalender Çelebi**'nin ve sonuna değin onun yanından ayrılmamış olan Dulkadır beylerinden **Veli Dündar**'ın başları kesilerek at arkasına bağlandı.[230] Aynı zamanda bir ozan olan **Kalender Çelebi,** bu yazgısını biliyormuşçasına, bir şiirinde önce,

Ser[baş] *vermeyenin ismine server* [önder] *demesinler*

demiş ve sözünü şu ile dize ile sonlandırmıştı:

Ser vermez isem yolunda Şâh-ı Kâdimin
Âlemde dahi bana Kalender demesinler[231]/[232]

---

[225] **Peçevî:** C.I, s.69.
[226] **A.Refik:** ***On Altıncı Asırda....***; s.11.
[227] **Peçevî:** C.I, s.69.
[228] **F.Sümer:** ***Oğuzlar....***; s.172.
[229] **H.Aksüt:** s.195.
[230] **Peçevî:** C.I, s.70.
[231] **İ.Özmen:** C.II, s.30-31.

İbrahim Paşa'ya gelince; **Kanunî**, Anadolu'yu böylece yeniden Osmanlı egemenliği altına sokan **İbrahim Paşa**'nın yıllık ödeneğini, onu ödüllendirerek 1.200.000 akçeden 2.000.000 akçeye çıkardı.[233]

(g)
ALEVİ DİRENİŞLERİNİN ANLAMI

-I-

Kalender Çelebi olayından sonra büyük çaplı Alevî ayaklanmaları görülmeyecek, buna karşılık Alevî Türkleri, Osmanlı egemenliğine karşı yer yer direnmeyi sürdüreceklerdir. En çok direnç gösteren bölgelerin başında ise, Amasya, Tokat,

---

[232] Kalender Çelebi direnişine katılan ve onun izdeşlerinden olan **Koyun Abdal** da şu dizeleri kaleme almış bulunuyor (a.y.,C.II,s.563):

İşidin beyler ağalar
Pirim Kalender geliyor
Yüce dağlar sarp kayalar
Pirim Kalender geliyor

Havada dolanan kuşlar
Gerçek mi gördüğüm düşler
Saf saf oldu yürüyüşler
Pirim Kalende geliyor
Mehdi-i zamandır adı
Bitsin mazlumun feryadı
Hacı Bektaş 'ın evlâdı
Pirim Kalender geliyor

Gazaya sancak açıldı
Yiğide donlar biçildi
Erler meydanda seçildi
Pirim Kalender geliyor

Benim pirim adil vezir
Çağırdığım yerde hazır
Yardımcımız İlyas Hızır
Pirim Kalender geliyor
Er isen erliğin bildir
Düşkünü meydandan kaldır
Sürdüğü bir ulu yoldur
Pirim Kalender geliyor

Koyun Abdal eydür erler
Yardımcımız olsun Pirler
Sarp geçitler ulu şarlar
Pirim Kalender geliyor

[233] **Y.Öztuna:** C.VI, s.175.

Sivas, Çorum ve Bozok gelecektir. **Faruk Sümer**'in deyişiyle, ***"Bu faaliyetleri yapanların ise münhasıran adı geçen bölgelerin Türk halkına mensup oldukları hakkında bilgi vermeğe lüzum yoktur."***[234] Bu gerçeği, unutmamamız gerekiyor.

II.Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve **Kanunî Sultan Süleyman** dönemleri, Osmanlı'nın en parlak çağı. Ama bu yıllar, aynı zamanda, Osmanlı'nın Anadolu'ya egemen olmak amacıyla sefer üzerine sefer düzenlediği yıllar. Bu dönemde, sonunda kanlı bir biçimde bu başkaldırıları bastırmış olsa da, Osmanlı orduları, yenilginin tadını, Anadolu'da Timur'dan sonra, Türkler'in elinden tatmışlar. Osmanlı'nın veziriâzamları, paşaları, beyleri savaş alanlarında yaşamlarını yitirmişler. Bu kanlı savaşlar daha da sürecek...

Kuşkusuz, bu kavgayı, Türkler'in bu direnişlerini, mezhep çatışması olarak görmek temelli bir yanılgı olacaktır. Nedenleri, bu kitabın başından bu yana ortaya konulmaya çalışılan gelişmelerdir, Osmanlı'nın Türkler'e yabancılaşması ve halkı ezip bitirmesidir. **Veziriâzam İbrahim Paşa**'nın komutanlarına *"bir bölük çırılçıplak"* insan karşısında neden yenilgiye uğradıklarını sormuş olması, başkaldıran Türkler'in yoksulluğunun açık bir kanıtı değil midir? Yine gördük ki, bu çıplak insanlar ancak Osmanlı ordularını yenip de ağırlıklarını ele geçirince üstlerine başlarına doğru dürüst bir şeyler giyebilmişler! **Kalender Çelebi** olayında, Türkmenler'e geçim olanağı sağlanacağı, yolsuzlukların önleneceği sözü verilince ayaklanmanın itici gücünü yitirilmesi, kitlelerin neden başkaldırdıklarının bir başka kanıtı. **Şahkulu** ayaklanmasında tımarların Türkler'den alınıp "saray hademesi"ne verilmesi, **Atmaca** ve **Zünun** eylemlerinde kıvılcımın vergi yüzünden çakması, olayların ekonomik sömürü yönüne ışık tutan başka olgular. Hiç kuşku yok ki, Türk halkı, Osmanlı Devleti çatısı altında onurlu ve mutlu bir yaşam sürmüş, bu devleti kendi devleti olarak görmüş olsaydı tarih bu olayları yazmayacaktı. Bu nedenlerle, Safevîler'in kışkırtması

---

[234] **F.Sümer:** ***Safevî....***; s.79.

ile bu kanlı savaşların çıktığını öne sürmek, bu gerçekleri yok saymak demek olacaktır.

Alevî başkaldırılarının gerçek nedeni, bu Türkler'in içinde bunaldıkları sosyo-ekonomik ve siyasal koşullardı. Kaldı ki, ister Alevîlik, isterse Sünnîlik olsun, kendileri birer ***neden***, birer başlangıç noktası değil, birer ***sonuç***'tur; belirleri toplumsal ortamların ideolojileridirler. İşte, bu nedenledir ki, bu eylemlere Alevîler'in yanı sıra Sünnî Türkler de katılmış bulunuyorlar. Dahası, bundan sonraki kesimde görüleceği üzere, Alevîlik'le bağlantılı olmayan Anadolu başkaldırıları ile de devlet sarsılacaktır. Eğer, olay bir Alevî-Sünnî çatışması ile sınırlı olsaydı, Alevî temelli başkaldırılar bastırılıp bitirildikten sonra Anadolu Türkü'nün ayaklanmaları neden sürüp gitsindi ki! Ne ki, ilk aşamada, Alevî-Sünnî başkalığı, egemenler için Türkler'i ezmekte; kozmopolit, devşirme Osmanlı'nın Türk düşmanlığını haklı çıkarmakta iyi bir gerekçe sağlamıştır. Öyle ya, dinsiz, Tanrıtanımaz, inançsız Türkler'i yola getirmek, gelmeyenleri de yok etmek Tanrı'nın buyruğu gereği değil miydi? Öte yandan, Alevîliğin toplumcu, eşitlikçi yönü de direnişlerin bu kesimden başlamasını kolaylaştıran bir etken olmuş bulunuyor.

Öte yandan, iç sömürü ekonomik bir çöküntü nedeniydi. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken bir başka olgu da, İran ve İran toprakları üzerinden yapılan ticaretin gerilemesidir. Safevîler'le girişilen savaşlar bunda önemli bir etken olduğu gibi, ticaret yollarının değişmeye başlaması da Anadolu'yu olumsuz olarak etkilemekteydi. Bunun sonucu yoksulluğun daha da artması, kasabalarda ve kentlerde de ekonomik durgunluğun duyumsanmasıydı. başkaldırılarda bu kesimlerden Sünnîler'inde yer alması bu olumsuz gelişmelere bağlı olsa gerektir.[235]

Osmanlı'nın (ve bugünkü artıklarının) Alevî/Kızılbaş Türkler'e ne gibi iftiralarda bulunduğunu herkes bilir. Öte yan-

---

[235] Bu konuda bir değerlendirme için bkz. **B.Oğuz:** ***Türk Halk Düşüncesi....***; C.III, s.244 vd..

dan, yukarıda **Süğlün Koca**'nın herkesin içinde saç ve sakalının nasıl kesildiğini de gördük. Bu çerçevede, **J.C.Scott**'un şu saptamasını okuyalım:

"İnsan onuruna yönelik kendi hakaret ve yaralama rutini üretmeyen hiçbir tahakküm sistemi yoktur — emeğin temellük edilmesi, alenî aşağılamalar, kırbaçlamalar, tecavüzler, tokatlar, yan bakışlar, hor görmeler, ritüel iftiralar ve benzerleri." [236]

Yazar, bu yargısına dünyanın çok başka bir yerindeki gözlemlerine dayanarak ulaşmış. Ama bu yargı, Türk'ün karşısındaki Osmanlı için de geçerli. Demek ki bu tutum, "tahakküm"ün, sömürünün, evrensel bir kuralının sonucu. Başka bir deyişle, dinle, mezheple doğrudan bir ilgisi yok.

-II-

İşin gerçeği arandığında Alevîlik işte bu yönden de egemen çevreler için sakıncalı ve ortadan kaldırılması gereken bir ideolojiydi. Bu gerçeği çok iyi kavramış olan Osmanlı egemenleri, Türkleri sistemli bir biçimde yok etme, yok edemediklerini de "terörize" ederek insanlıklarını unutur duruma getirme çabası içine girmiş. Divan kâtibi **Haydar Çelebi**'nın ***Ruznâme***'sine [güncesine] yazdıkları bu durumu göz önüne seren belgelerden biri:

"23 Ağustos 1514 [Çaldıran]: *.....kesilen başlardan zamanın icaplarına uyularak kubbeler yapıldı."*[237]

Şah İsmail'in ordusunun hangi Türk boylarından ve oymaklarından oluştuğunu bildiğimizde göre, yinelemeye gerek yok ki, kubbe kubbe üstüne yığılan bu başlar, Anadolu'dan gerisin geriye giden Türkler'in başlarıdır.

Bir başkası da şöyle:

---

[236] **James C.SCOTT:** ***Tahakküm Ve Direniş Sanatları – Gizli Senaryolar***; çev.Alev Türker, Ayrıntı, İstanbul, 1995, s.67.

[237] **Haydar Çelebi:** ***Ruznâme***; yyn.Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s.78.

"1 Eylül 1514: ..... Hacı Rüstem Bey ismindeki Kızılbaş beyi elli kişilik maiyeti ile hapsedildi."

"2 Eylül 1514: ..... Hacı Rüstem Bey ve yoldaşları katledildiler."[238]

Osmanlı'nın egemenliğini kabul etmek, dahası ona sığınmak da çare olmamış, kalleşçe öldürülmüşler:

"5 Aylül 1514: .....Halid Bey ismindeki Kızılbaş beyi 150 kişilik maiyeti ile iltica ettiği halde, ziyafet sırasında katledildiler."[239]/[240]

Bir de Amasya Beyi'ne gizlice adam öldürmesi ya da insanlara iftira atılarak haklarından gelinmesi için verilen bir buyruğa göz atalım:

".....toprak kadısı marifetiyle mezkûrları [adı geçenleri] **hüsnü tedarik ile ele getürüb** [güzelce ele geçirerek] **dahi kimseye ifşa eylemadiyen** [haber vermeden / belli etmeden] **elaltından Kızılırmağa iletüb iğrak eyleyesin** [gizlice Kızılırmak'a atıp boğasın]. **Veyahud ahar vecih** [başka bir yolla / biçimde] **münasip görüldüğü üzere hırsızluk ve haramîlik eyledüler deyu iddia eyleyüb haklarından gelesin. Fi 22 rebiülevvel 976 (1568)."**[241]

Şu da sağa sola gizliden gizliye adamlar, casuslar salıp kitap toplatmaya ilişkin bir belge:

"Çorum beyine Orta pare kadısına hüküm ki, Casus Kara Yakup bundan akdem [önce] **rafizî** [Alevî, Şiî]

---

[238] a.y.,s.79.

[239] a.y.,s.80.

[240] Osmanlı'nın Alevîler'e karşı ne denli acımasız olduğunu şu silâhsız ve savunmasız insanların salt bir kuşku üzerine başlarına gelmiş olanlar ayrıca belgeleyecek:

"21 Eylül 1514: Şehir [Nahçivan] *görünüşte ehl-i sünnet zannedilirse de, ekseri davranışları Kızılbaşlar gibi olduğu için Sipahiler şehri yağma ettiler.* — a.y.,s.81, *"Erivan halkından bazılarının Kızılbaşa yatkın tavırları anlaşıldığından yarı geceden sonra öldürülüp şehir yağma edildi."* — a.y.,s.82.

[241] **A.Refik:** ***On altıncı Asırda....***; s.26.

ahzolunan [kabul edilen / sanılan]] **Fakih nam kimesne tarafından arzuhal getürüb Orta pare kazasına tâbi Veli Fakih nam kimesne (Kızıl)başdan geldüğü zemanda otuz dört eden mücelled** [ciltli] **rafizî kitapları getürüb benim yanıma emanet koyup badehu fevt oldukta** [sonra öldüğünde] **mezkûr Kara Yakub beni tutub haps eyliyüb lâkin zikrolunan kitaplar şimdiki halde benim yanımda olmıyub yine cemaati mezbureden** [adı geçen cemaatten] **Eğin Özi nam kışlada Selim Fakih nam kimesneye virüb oldahi Yunusa ve Kilâbîye virüb hâliyâ memleketi idlâl etmek** [girmek] **üzre oldukların haber vermeğin mezkûrlar ve zikrolunan kitablar hafiyyeten** [gizlice] **ele getirilüb süddei saadetime** [yani padişaha] **arz olunmasın emir idüb buyurdum ki ….. Fi 19 ramazan 984 (1576).**"[242]/[243]

Anlaşılan, bizde kitap toplatmanın sıkı bir geçmişi var!...

Osmanlı yönetiminin Anadolu Alevî Türkleri'ne karşı Kürtler ile işbirliği yaptığına daha önce değinmiştim. Sonraki yıllarda da Osmanlı, Türkler'i, Kürtler'e kırdırtmayı bir siyasa durumuna getirecektir. Örneğin, **III.Murat**, 4 zilhicce 986 (1578) tarihli bir fermanında bu siyasayı izleyerek Kızılbaşları öldürmüş olan bir Kürt beyinin yapıp ettikleri övmekte ve ödüllendirmekte, sonunda da şöyle demektedir:

"…..din ve devlete ait işlerde bütün kudret ve kuvvetini cömertçe kullanarak Allah'ın yardımına erişen askerlerimizle dinsizlerin hakkından gelmek için her zaman takdirle anılacak hizmetlerin ortaya çıksın"[244]

Şimdi bir de, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi**'nin Alevîler'in topluca öldürülmeleri için 1548 yılında verdiği fetvadan bir-iki satır okuyalım:

"…..Kızılbaşların öldürülmeleri elbette dinimize göre helâldir. Bu, en büyük kutsal savaştır. Bu yolda ölmek de şehitliğin en ulusudur….

---

[242] **a.y.**,s.35-36.

[243] Ahmet Refik'in bu kitabında bu yolda birçok belge bulunmaktadır.

[244] **B.Öz: ….*Belgeleri***; s.64-65.

.....Kızılbaşların öldürülmeleri diğer kâfirlerin öldürülmelerinden daha önemlidir....."

Aynı fetvada bir de ***"Padişah buyruğuyla Kızılbaş topluluğu kılıçtan geçirilip büyüğü küçüğü tutsak alındığında, yakalananlardan bazıları Ermeni olduklarını söylerlerse bu durumda kurtulurlar mı?"*** sorusuna verilen yanıtı görelim:

"Ermeniler kurtulurlar."

Bir soru ve bir yanıt daha: ***" Dört halifeye söven ve Kızılbaş olduğu bilinen birisini öldürene ne yapılır?"***

Yanıt:

"Eğer bu nedenle yapmışsa, hiçbir şey yapılmaz."[245]

İnanılması güç ama kâfir bile kabul edilmeyen, topluca öldürülmeleri için fetva verilen ve de uygulamada da öldürülen "Kızılbaş" denen bu insanlar Türk'tür. Onu öldürenler ise sonradan sözümona Müslüman olmuş devşirmelerdir. Dahası, Osmanlı'nın Müslümanlığının nasıl olduğuna da değinildi ama ilerde İstanbul'u incelerken oradaki yaşamın İslâm ile bir ilgisinin bulunup bulunmadığını, hele dinden imandan söz edip duran padişahların saray yaşamlarının nasıl bir şey olduğunu da göreceğiz. Bu aşamada şu bir kere daha anlaşılmış olsa gerektir: 12 Eylül 1980'e varan günlerde çeşitli illerde Alevîleri topluca öldürenler ve sonrasında da 2 Temmuz Sivas "katliâm"ını yapanlar, onlara arka çıkanlar işte bu kafada olan Türk düşmanlarıdır!

Alevîler'in ***Ulusal Kurtuluş Savaşımız***'daki eylemli katkılarına ve ***Atatürk Devrim Ve İlkeleri***'ne verdikleri desteğe ilerde değineceğim. Ama şimdiden tek bir belgeye burada yer verirsem, bir yandan bu gelişmeler daha bir yerli yerine oturacak ve hem de **Ebussuud Efendi** kafasındakilerin bugünkü artıklarının **Atatürk**'e düşmanlıkta neden birbirleriyle yarıştıkları daha bir iyi anlaşılabilecek.

Türbe, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının hemen ertesinin, 11 Eylül 1925 tarihini taşıyan belge şu:[246]

---

[245] Fetva'nın tam metni için bkz. a.y.,s.117-120.

"Cümle muhibbana [Tüm sevenlere]

Dersaadet'te [İstanbul'da] **Topkapı karyesinde Abdullah Baba nam Tekke'nin Pirimiz Hünkârımız Hacı Bektaş Veli (k.s.) Hz.lerinin yolundan, Balım Sultan Hz.lerinin izz ü ikramından** [keremli cömertliğinden] **nasib alan cümle canlara, dervişlere duyurulur ki;**

İnsanlık âleminin ve Bektaşî taifesinin asırlardır halâskâr [kurtarıcı] **olarak beklediği Mehdi-i Sahipzaman Efendimiz Hz.leri zuhur etmiştir** [ortaya çıkmıştır]**. Yüce Reis-i Cumhurumuz Mustafa Kemal Paşa Hz.lerinin bedenleriyle vürud eden** [gelen] **halâskârın teşrifleri ile cümle âlem-i İslâm'ın** [bütün İslâm âleminin] **ve bu arada Güruh-i Naci taifesinin** [yani, Alevîler'in] **canları ve malları ve huzurları taht-ı emniyete** [güven altına] **alınmıştır. Ol saye-i âlilerinin ve tekkelerin sebeb-i mevcudiyeti** [varlık nedeni] **ortadan kalkmıştır. Bizlere düşen Halâskârın emri-i âlilerine** [yüce buyruklarına] **muti olup** [baş eğip / uyup] **bademâ** [bundan böyle] **ilm'el dünya'yı tedris eden** [dünyevî bilimleri okutan] **Cumhuriyet'in mektabatına** [okullarına] **ve ol yol ile ilm-i insaniyyeye vusulettir** [insanlık bilimlerine ulaşmaktır]**. Hz.Hünkâr H.B.V.Efendimizin tedrisleri de** [öğretisi/dersleri] **bu yolu buyurur.**

Tekkemizi kapatıp miftah-i mübatekesini [kutsal anahtarını] **Cumhuriyetimiz'in bânilerine** [kurucularına] **teslim etmek vâdesi** [günü] **gelmiştir. Böyle de yapılacaktır. Cümle muhibbana duyurulur.**

El ketebetü'l hakir	**Abdullah Baba Postnişini**
Yusuf Ziya Baba	**El hakir Naki (Baba)"**

Yine **Kalender Çelebi** eylemine katılmış olan ozanlardan **Pir Ali,** onun için yazdığı şiirinde şu dizelere de yer vermiş:[247]

---

[246] **Nejat Birdoğan:** ***"Kurtuluş Savaşımızda Atatürk Ve Alevî Birlikteliği Üzerine Notlar"***; [Yeniden Anadolu Ve Rumeli] Müdafaa-i Hukuk, sayı13, 30 Ağustos 1999, s.46.

[247] **İ.Özmen:** C.III, s.17.

Sanma ki Osmanlı yanına kalır
Tanrı'nın aslanı Şah oğlu gelir
Darb ile elinden tahtını alır
Harâbende erkân sürülse gerek

İnsan bu dizeleri okuyunca Ulusal Kurtuluş Savaşımız'ın sonunda Osmanlı'nın tahtının elinden alındığını, hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarıldığını düşünmeden edemiyor.

5
CELÂLİ EYLEMLERİ

(a)
KARAYAZICI ABDÜLHALİM BEY
VE
DELİ HASAN BEY

-I-

Şahkulu ile başlayan eylemlere yol açan nedenler toplumsal ve ekonomik koşullardan kaynaklanmış olmakla birlikte Kızılbaşlık/Alevîlik bunların ideolojik plandaki yansımalarıydı. Yukarıda da değindiğim gibi, Osmanlı da, olayların gerçek niteliği yerine, kendisi ile Anadolu Türkü arasındaki ideolojik başkalığı "neden" olarak göstermekte yarar görmüştü. Ancak, toplumsal adaletsizliklerin, yolsuzlukların, zulme varan uygulamaların Alevîlik ile bu biçimde bağlantılı ya da öyle görülüp gösterilen bu direnişlerin kırılmasından sonra da artarak sürmesi ve Anadolu'yu kasıp kavurması üzerine, Alevîlik-Sünnîlik tümüyle arka plana itilerek, Osmanlı Devleti yeniden ard arda baş gösteren başkaldırılar ile sarsılacak ve bu eylemler bundan böyle de ***Celâlî İsyanları*** olarak anılacaktır. Bunların ilki de **Karayazıcı Abdülhalim Bey** ayaklanması olacaktır.

Bu kitabın başından beri yeri geldikçe altını çizdiğim ve Osmanlı Devleti çatısı altındaki Türkler'in, genel tabloyu bozmayacak ayrık durumlar dışında, kitlesel bir biçimde ezildiği gerçeğinin yeni kanıtlarını Celâlî eylemleri gelişirken göreceğiz. Yinelenmeli ki, Türk toplumu da elbette kendi içinde sınıfsal ayrışıma uğramıştı ama Osmanlı onu bir bütün olarak ***Etrak-i bi-idrak*** olarak görmekteydi. Bu nedenle de Celâlî ey-

lemlerinde Türk paşalar, beyler, sipahiler ve köylüler, yoksullar Osmanlı'ya karşı bir cephede birleşeceklerdir. Bu durum, bu eylemlerin en güçlü yönü ve Osmanlı ordularını yenilgiye uğratabilmelerinin de en önemli nedeni olacaktır. Ne var ki, aynı zamanda eylemlerin dağılmasında, başarısızlıkla sonuçlanmasında da en büyük etken olmakta gecikmeyecektir. Çünkü, Osmanlı, kitlenin içindeki sınıfsal çıkar başkalıklarından yararlanmasını bilecektir.

Karayazıcı Abdülhalim Bey olayının nasıl geliştiğine geçmeden önce, Celâlî ayaklanmalarının genel nedenleri üzerindeki değişik bazı görüşlere kısaca da olsa değinmek konuya bir "giriş" olarak yararlı olacak.

Hüseyin Hüsamettin, başta **Karayazıcı Abdülhalim Bey**'in önderlik ettiği olmak üzere bu ayaklanmaları tümüyle ***"millî"*** bir tepki/eylem olarak nitelendirmektedir. Konuyu ***Amasya Tarihi*** adlı kitabında kapsamlı bir biçimde ele almış olan **Hüseyin Hüsamettin**'e göre: Anadolu'da tüm tımarlar ve zeametler Türkler'e değil, fakat imparatorluğun yönetimini ele geçirmiş bulunan ve Türk soyu dışından gelenlere verilmekteydi. Hele vezirlik Türkler için sanki yasaklanmıştı. Türkler ancak uzak ve önemsiz vilâyetlere beylerbeyi olabiliyorlardı. Divan-ü hümayunda bir tek Türk yoktu. İmparatorluk içinde Türkler için çeşitli iftiralar, yakışıksız öyküler, aşağılayıcı nitelendirmeler, "hezeyanlar" hep bu devşirmelerce uydurulmuştu. Osmanlı yöneticileri içinde Türkçe bilmeyenler bile vardı. Anadolu vilâyet ve sancaklarına beylerbeyi ve sancakbeyi olarak, hiç Türkçe bilmeyen, İslâm'ın temel koşullarından bile habersiz kişiler atanmıştı. Çünkü devşirme vezirler, kendi soylarından olanları hemen bu görevlere getiriyorlardı. Bu gibi beylerbeyleri ve sancakbeyleri ülkeyi ancak mütesellimleri aracılığı ile yönetebiliyorlardı. Bunların yaptıkları yolsuzluklar ise, bu durumları yüzünden, halkta ayrıca tepki uyandırıyordu. Özellikler zaimler ve sipahiler çoğunlukla böyleydi. Oysa zeamet ve tımar eskiden Anadolu'da Türkler'e özgü bir dirlikti. Bu yöneticilerin gözünde Türk halkı yalnızca ***reaya*** idi. Bunlar, bir de Türkler'e haka-

ret ediyorlar, aşağılıyorlardı. İşte, Anadolu'da Türk halkının ayaklanmasının nedenleri bunlardı. **Hüseyin Hüsamettin**'in kendi deyişiyle, ***"Türkler, gayrıtürklere karşı isyan etmişler, ihtilâl bayrağını açmışlardı."***[248]

Bu görüşe tümüyle karşı çıkan Rus tarihçisi **Prof.Tveritinova**'nın ise, ***Türkiye'de Karayazıcı Ve Kardeşi Deli Hasan İsyanı*** adlı araştırmasında ortaya koyduğu görüşler de şöyle:

Her şeyden önce, **Hüseyin Hüsamettin**, Türkler'i sınıfsız bir bütünlük gösteren bir ulus olarak tanımlamakla sınıfsal ayrışımın yerine "ulus" kavramını koymuştur. Böyle bir konumun benimsenmesi olanaksız olduğu gibi, bu, Osmanlı tarihindeki tüm sınıf çatışmalarını yok saymak demektir.[249] Oysa, Osmanlı askerî üstünlüğünün düşüş nedenlerini, bir yandan XVI.yüzyıl Batı Avrupa Devletleri'nin kapitalist gelişmelerinde ve merkezîleşmelerinde, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin temel gücünü oluşturan askerî-feodal düzenin iç bunalımında aramak gerekir.[250] Gerçekte, **Karayazıcı Abdülhalim Bey** ayaklanmasının ana nedenleri şunlardı:[251]

1) Osmanlı devlet ekonomisinin ve maliyesinin bozulması, Osmanlı sultanına ait toprakların gelirlerinin büyük bölümünün mültezimlerin eline geçmesi;

2) XVI.yüzyılın 2.yarısından başlayarak tımar sisteminin bozulması, küçük çaptaki feodal beylerin yerini büyük feodal beylerle saray bürokratlarının alması;

3) Osmanlı devletinin karşılaştığı ekonomik ve malî güçlüklerin yükünün hemen hemen tümüyle köylülerin sırtına binmesi, örneğin ölçüsüz vergiler ve bu vergilerin toplanmasındaki zulmün köylüyü sürekli olarak yoksullaştırması;

---

[248] **Hüseyin Hüsamettin:** C.III, s.341-342.

[249] Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Şarkiyat Ens. yyn., Moskova, 1946, s.13.

[250] a.y.,s.23.

[251] a.y.,s.49.

4) Osmanlı Devleti'nin giriştiği savaşlarda eskisi gibi ganimet alamaması ve bu durum karşısında devlet gelirlerinin azalması.

Bir başka değerlendirmeye geçmeden önce hemen belirtmeliyim ki, **Hüseyin Hüsamettin** de, **Tveritinova** da, aynı olguyu değişik açılardan ele almış bulunuyorlar. Rus tarihçinin; toprakları ele geçirdiklerini söylediği mültezimlerin, küçük çaptaki feodal beylerin yerini aldığını belirttiği büyük feodal beylerle saray bürokratlarının, **Hüseyin Hüsamettin**'in deyişiyle, ***"gayrütürkler"*** olduklarını; vergi yükünün sırtına yüklendiği köylünün de ***"Türk"*** olduğunu söylersek, iki görüşün de hiç olmazsa *bu açıdan* aynı gerçeği değişik biçimlerde dile getirdiklerini öne sürebiliriz. Buradan da kalkarak, Türkler'in *Türk olarak* ezilen, dışlanan, aşağılanan bir bütünlük gösterdikleri sonucuna ulaştığımızda ise, ***sınıf çatışması/sınıf kavgası***'nı hiç de göz ardı etmemiş oluruz. Ama, hiç tartışmasız olan gerçek, Celâlî olaylarının temel nedeninin ekonomik olduğudur ki, gelişmeleri incelerken bu gerçek daha bir belirginleşecektir.

Amerikalı **Prof.Dr.William J.Griswold** da, ***Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*** adlı kitabında, araştırmalarının kendisini 2 sonuca götürdüğünü, bunlardan ilkinin de, *"Celalilerin Osmanlı devlet sistemine yeniden katılmak istedikleri"* olduğunu belirtiyor ve ekliyor: *"Celali isyancıları Osmanlı güçleri karşısında tutunarak, sonunda yüksek görevlere gelme ve büyük erk isteğiyle ortaya çıkıyorlardı — ama hep Osmanlı sistemi içinde kalarak."*[252] Kitabının sonunda da bu yargısını şu sözlerle yineliyor: *"Celali isyancılarının ana hedefi, büyük olasılıkla,kendilerini ve adamlarını yeniden Osmanlı düzenine kabul ettirebilmek için Osmanlılara baskı yapabilecekleri belirli bölgelerde egemenlik kurmaktı."*[253]

Griswold, Haçova Savaşı'nda (1594) savaş alanından kaçanların cezalandırılması ve malvarlıklarına el konulmasını

---

[252] çev.Ülkün Tansel, T,V.Y.yyn., İstanbul, 2000, s.ix.
[253] a.y.,s.173.

İtalyan kökenli Veziriâzam **Cigaliâde Sinan Paşa'**nın karar altına almasının, bu uygulamanın savaşa hiç katılmamış olanları da kapsayacak biçimde genişletilmesinin de olayların gelişiminde önemli bir rolü olduğunu belirtmektedir. Çünkü, ona göre, tımar ve zeametleri ellerinden alınan, yaşamları da tehlikeye düşen bu kişiler Anadolu'ya gelecekler ve zaten başlamış olan Celâlî ayaklanmasına katılacaklardır. Bu kişilerin savaş deneyimleri olan asker kişiler olmaları Celâlîler'i güçlendirecektir.[254]

Griswold'un *"Anadolu içlerinde yaşanan çaresizliğin derinliğini, yaygın olağanüstü ruhsal çöküntü ile yoksulluğu"* da[255] başkaldırıların bir başka nedeni olarak gördüğü anlaşılıyor.

Griswold'un Celâlî önderlerinin Osmanlı devlet sistemine yeniden katılabilmek için bu eylemlere giriştikleri görüşünü 2 ayrı açıdan değerlendirmek gerekiyor: Bu saptama yapılmakla, bu kişilerin devletten dışlanmış, sistem dışına itilmiş oldukları söylenmiş oluyor ki, ben de hep bunun altını çiziyorum, bu açıdan doğru ve yerinde bir görüş. Kaldı ki, çoğu Celâlî önderlerinin Osmanlı tarafından kendilerine beylerbeyilik, beylik vb. verilince eylemi bıraktıklarını da göreceğimize göre, bu açıdan da yerinde. Ancak, yine görüleceği üzere, kimi Celâlî önderlerinin hiç de uzlaşma ve sistemle yeniden bütünleşme gibi bir amaçları bulunmadığı gibi, eylemlerin asıl gövdesini oluşturan köylü kitlesinin yeniden sistem içinde yer almak gibi bir amaç güttüklerini öne sürmek de maddî gerçeklere ters düşecektir.

Ayaklanmanın gelişimini izlerken konu daha netleşecektir.

-II-

Naima, Karayazıcı Abdülhalim'in *"evbaş-ı reayı kendine nefer edinip"*, başka bir deyişle reayanın ayaktakımını

---

[254] a.y.,s.15-17.
[255] A.y.,s.17.

çevresinde toplayıp başkaldırdığını,[256] **Peçevî** ise, onun *"eşkiyayı ve levendleri harekete geçirdiğini"*[257] yazıyor. O günleri olayların içinde yaşamış olan **Kemahlı Rahip Grigor** da, **Karayazıcı**'nın adamlarının yoksulluğunu şu sözlerle belirtiyor:

"Âsiler önceleri kendileri ve hayvanları için lâzım olan yiyecekten başka bir şey gasp etmiyor, talan ve tahribat yapmıyorlardı. Çorum'a gelerek kışlayan âsiler fenalık yapmaktan ve savaşmaktan çekiniyorlardı. Bazı Bayburtlu Ermeni tacirlerin bize anlattıklarına göre, İstanbul'dan dönerlerken Azıcı'nın (Karayazıcı'nın)ve adamlarının önünden geçmişler, fakat onlar kendileri ile hiç konuşmamışlar, dilenciler gibi yolun üzerinde mendilleri sererek tatlılıkla sadaka istemişlerdir. Tüccarlar kendi rızaları ile kudretlerine göre bir şeyler vererek yola devam etmişlerdir. Âsiler fena bir söz söylemek şöyle dursun, bilâkis teşekkür etmişlerdir."[258]

Gerçekten de, ayaklanan kitle içinde büyük çoğunluğu, her geçen günün biraz daha yoksullaştırdığı köylüler oluşturuyordu. Tarihlerde, ayaklananların birçoğunda ne üzerlerinde giyecek doğru dürüst bir şey, ne binecekleri bir at, ne de ellerinde bir kılıç, kısacası hiçbir şey bulunmadığının belirtildiği görülüyor. Eyleme, ayrıca, köylülerin yanı sıra, göçebe aşiretler, ikinci derecedeki beyler ve Osmanlı ordusunu bırakmış, ordudan çıkarılmış ve kapusuz kalmış askerler de katılmış bulunuyordu.[259] Ayaklanan kitle içinde *"azlolunan ümeranın kapularından açıkta kalan sekbanlar"*ın özel bir yeri olduğu anlaşılıyor.[260] Bu arada bu sekbanların da köylü olduğunu belirtmek gerekiyor. Ayrıca, eylemin önderleri arasında bulunan **Karayazıcı**'nın kardeşi **Deli Hasan Bey,** Amasyalı **Deli Zülfikâr, Kalenderoğlu Mehmet,** Bağdatlı **Tavil Halil**, Tokatlı **Ağaçtan Piri, Kalındudak Mahmut, Köprülü Sarı Şaban** ve **Hüseyin**

---

[256] **Naima:** C.II, s.534.
[257] **Peçevî:** C.II, s.404.
[258] **H.D.Andreasyan: "*Bir Ermeni....*"**; s.31.
[259] **A.S.Tveritinova:** s.59-71.
[260] **M.Akdağ: *Celâlî İsyanları***; s.191.

oğlu İshak gibi kişilerin hemen tümü dirlikleri ellerinden alınmış olan sipahilerdi.[261] Bu durumu ile bu eylemin tabanını yoksul köylüler ve göçebe aşiretler, ama önderlerini küçük çaptaki "beyler"in ya da eski askerler (subaylar) oluşturuyordu. Bu nedenle, taban ile yönetim arasında sınıfsal bir başkalık vardı. Ne ki, başlangıçta her iki yanın da Osmanlı karşısında yer almış olması, onları aynı eylem içinde birleştirecekti. Başka bir deyişle vergi verenler reaya, yani üreticiler ile vergi vermeyen asker kesim bir cephede birleşmiş oluyordu.

-III-

Karayazı Abdülhalim Bey'e gelince, **Akdağ**, şu sanıyı yürütüyor: *"Celâlî şefleri içinde en çok tanınmış olan bu kimse, öyle anlaşılıyor ki, bir beyin 'kapusunda' sekban yahut bölükbaşı olarak bulunuyordu. Sonra, o zaman Anadolu'da moda olduğu üzere, bölüğe geçerek, Altı-Bölük halkından oldu ve Şam yahut başka bir hudut kalesine muhafız olarak gitti. Celâlî fetreti başlayınca, Malatya taraflarına geldi. Celâlîler'e karşı her tarafta teşkil olunan gönüllü bölüklerden birisinin başına ağa oldu. Kapıkulluğu sıfatı dolayısıyle, ihtimal bu arada bir beyin kaymakamlığını kabul ederek, bey sefere gittiğinde, sancağının idaresini eline aldı ve pek çok maiyet memurları gibi o da, devriye bölüğü ile beraber, herhangi bir hâdiseyi bahane ederek Celâlî oldu."*[262] **Uzunçarşılı**'ya göre de, **Karayazıcı Abdülhalim Bey**, önceleri beylerbeyiler yanında bazen sekbanlık, bazen da subaşılık yapmıştı. Ancak daha sonra Sivas'a bağlı sancaklardan birinin mütesellimi olmuş, bu sancak başka bir sancakbeyine verilip de bey de kendi mütesellimini sancağa gönderince, **Karayazıcı** onu sancağa sokmamış, sancağa gelen sancakbeyine karşı da köylülerle birleşerek çatışmaya girmiş, onu öldürmüş ve böylece de Celâlî olmuştu.[263] **Hüseyin**

---

[261] **Y.Öztuna:** C.VIII, s.94.
[262] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.193.
[263] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.III, s.103.

Hüsamettin ise şu bilgiyi veriyor: *"Urfa dahilinde sâkin Kılıçlu aşireti eşrafından Ali'nin oğludur. Sekban bölüğünün yazıcısı olduğundan 'Karayazıcı' demekle meşhur oldu. Kethüdası olduğu gayrıtürk beylerin ve paşaların tahrikâtı yüzünden başına topladığı adamları ile kıyam etmişti."*[264]

Griswold'un belirttiği üzere, **Karayazıcı Abdülhalim Bey**, Türk'tü ve eğitimli, savaş ve askerî örgütlenme bilgisine sahip, önderlik nitelikleri olan bir askerdi. Yine **Griswold**'un o sıralar Halep'te Venedik konsolosu olan **Vincenzio Dandolo**'nun yazdıklarına dayanarak belirttiğine göre de, *"kısa boylu, esmer ve sol eli çolak"* biriymiş.[265]

Karayazıcı'nın amacı neydi? Yalnızca Osmanlı düzeni içindeki eski "statü"sünü elde etmek miydi? Eyleminin sonucuna bakılırsa, öyle gibi görülüyor. Ancak, birazdan göreceğimiz "sonuç"un öyle olacağını elbette önceden bilemezdi, O zaman, hiç olmazsa ilk aşamada amacının ne olduğunu **Mehmet** adlı bir adamına yazıp verdiği şu "hüküm"den çıkarmak olanağımız bulunuyor:

"Kayseriye sâkinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerif [bu hükmü taşıyan / bulunduran] **Mehmet nam kimesne, beinâyetu'llahi teâlâ** [Allah'ın inayetiyle / yardımıyla] **münhezim** [hezimete uğrayan / yenilen] **serdar Hacı İbrahim Paşa muharebesinde bu cânibe kemâl-i ihlâs ile** [bu yana tam bir samimiyetle] **itaat etmekle cemî-i tekâlif ve rüsûmdan** [bütün vergilerden] **muaf eyledim** [bağışık tuttum] **ve eline bu hükm-i hümâyûnı virdüm ve buyurdum ki: Dest-i Osmâniyan** [Osmanoğulları'nın eli] **bi'l-külliyye mümkatı** [nütünüyle kesilmiş] **ve saltanat bilâ-niza** [tartışmasız olarak] **bana mukarrer ve mukadder oldukta** [benim oldukta] **tarafımdan tâyin olunan ümerâ** [emirler] **işbu hükm mucibince** [gereğince] **mezburı** [adı geçeni] **muaf ve müsellem tutup rüsum ve tekâliften bir nesne teklif etmeyeler. Her kim bu**

---

[264] **Hüseyin Hüsamettin:** C.III, s.348.
[265] **W.J.Griswold:** s.20.

hükme itaat etmezse cezası virülür. Ve bu hükın-i şerifi elinde ibkaa idüp [daim kılıp] **mazmûn-ı hümâyûnı ile** [bu hümayünagöre / hümayünun içeriğine göre] **amel eyleyeler** [iş göreler / davranalar]; **şöyle bileler. Harer fi evâsıt-ı rebi'l-evvel sene tis'a ve elf."** (24 Eylül 1600).[266]

Bu belgeden açıkça anlaşılacağı üzere **Karayazıcı Abdülhalim Bey**'in amacı *"Osmanoğullarının elini Anadolu'dan kesmek"* olarak ortaya çıkıyor. Öte yandan, içeriği de yeni bir siyasal oluşumun gerçekleştirilmekte olduğunu gösteriyor. **Hammer**, bu belgeyi değerlendirirken, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o güne değin Osmanlı sultanlarının hukukuna bu denli bir "meydan okuma"nın görülmediğini belirtmektedir. Yine **Hammer**'e göre, *"İbrahim Paşa Kanije'yi ele geçirirken, devlet, Anadolu'yu kaybetmek tehlikesine maruz bulunmaktaydı."*[267]

-IV-

Karayazıcı eylemi 1598 yazında patlak verdi. Bu sırada, önceleri Habeş beylerbeyi olan **Hüseyin Paşa**, bazı Celâlî önderlerinin Anadolu'da başlattıkları küçük çaplı yerel ayaklanmaları soruşturmakla görevlendirilmişti.[268] Türk olan **Hüseyin Paşa**, huzursuzluğu gidermek için *"gayrıtürk sipahi kodamanlarını, yeniçeri azmanlarını ve bunlara dayanan ve halka zulüm eden âyanları"* cezalandırmak istedi.[269] Ancak bu kişilerin İstanbul'u etkilemeleri üzerine görevden alınarak **Deli Zülfikâr Ağa** ile birlikte Amasya kalesinde tutuklandı. Ancak, her ikisi de kaleden kaçmayı başardılar ve yer yer ayaklanmış bulunan Celâlîler'e katıldılar.[270]/[271] Bu sırada **Karayazıcı** da isyan bay-

---

[266] **Naima:** C.I, s.239; **Hammer:** C.IV, s.274.
[267] **Hammer:** C.IV, s.275.
[268] **Naima:** C.I, s.239.
[269] **Hüseyin Hüsamettin:** C.III, s.344.
[270] a.y.,s.354.
[271] Griswold şu bilgileri vermektedir: *"Hüseyin Paşa, o dönemde padişahı arkadan vuran en yüksek mevkideki Osmanlı görevlisi olu-*

rağını açmıştı ve Urfa'da bulunuyordu, ancak henüz devlet onun üzerine gelmemişti. **Hüseyin Paşa, Karayazıcı**'ya, **Sinanpaşazâde Mehmet Paşa**'nın üzerlerine serdar olarak atandığını ve Urfa kalesinde birlikte savunmaya geçmelerini önerdi. Bir beylerbeyi olduğu için **Hüseyin Paşa**'nın bu davranışı, Osmanlı yönetimini kaygılandırarak daha kapsamlı bir tepki gösterilmesine yol açtı.[272] **Mehmet Paşa**, Urfa'ya gelerek kaleyi kuşattı. Daha önce adı geçen ve olayların çağdaşı Ermeni kaynağına göre:

"Azıcı [Karayazıcı] *önce Urfa kalesinde bir buçuk sene kapandı. Padişah tarafından paşaların kumandasında olduğu halde kendisine karşı sevk edilen bütün kuvvetler uzun savaşlara rağmen kaleyi zapt edemediler. Askerler kalenin her tarafına lağımlar açtılarsa da, âsiler geceleyin bunları iç taraftan kapatıyorlardı. Kaleyi zapt edemeyeceklerini gören askerler Azıcı'ya padişahtan kaçarak kendisine sığınmış olan bir paşa* [Hüseyin Paşa] *iade edildiği takdirde geri gideceklerini söyledilerse de, Azıcı önce buna razı olmadı, fakat açlıktan son derece sıkılan halkın ısrarı üzerine istenilen adamı iple kaleden aşağı sarkıttı, askerler de onu alarak uzaklaştılar. Böylelikle bir zaman için savaş durmuş oldu. Azıcı bu vakadan sonra padişahın daha büyük bir ordu sevk edeceğinden, şehrin açlıktan kırılacağından*

---

yordu. Uzun zaman sarayda yüksek mevkilerde bulunmuştu; bir ara, Habeş Beylerbeyiliği (kutsal Mekke ve Medine kentlerinin de bağlı olduğu, Doğu Afrika'da bir makam) yapmıştı. Bir çağdaşının aktardığına göre, III.Murad ile III.Murad'ın vezirlerinin kötü davranışları canına tak etmiş ikinci ya da üçüncü kuşak bir Osmanlıydı. Konsolos Dandolo'nun söylediğine göre, Osmanlı yetkililerince yasaya aykırı olarak hapse atılmıştı; özgürlüğüne kavuşma yolunu rüşvet vererek zorlarken borçlarını ödeyemez duruma düşecek denli yoksullaşmıştı. Dandolo, sistemin adaletsizliği karşısındaki çaresizliğinin onu isyancılarla birleşmeğe ittiği sonucuna varıyor." — **W.J.Griswold:** s.22.

[272] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.196'da bu yargıyı *"belki"* diyerek kaydediyor.

korkarak kendiliğinden dışarı çıktı ve bütün askerleri ile beraber başka bir yere gitti."[273]/[274]

Hüseyin Paşa'nın böylece acıklı bir biçimde Osmanlı'ya teslim edilmesinin bir nedeni kuşkusuz kale halkının içine düştüğü durumdu ama olayı salt bu nedenle açıklamak da olanaksız. **Akdağ**, Celâlîler'in Paşa'nın kendilerine "yabancı" gelmesi nedeniyle onu teslim etmekten çekinmediklerini söylüyor.[275] **Hüseyin Hüsamettin** ise şu görüşte: *Hüseyin Paşa gayet akîl* [akıllı], *müdebbir* [tedbirli], *nüfuzlu bir zat idi. Bunun erbab-ı ihtilâl içinde vücudu* [ihtilâlciler arasında bulunması] *Babıâlice ne kadar muzır telâkki ediliyorsa, ihtilâcilerin başı olan Abdülhalim için de o kadar muzırdı. Çünkü riyaset* [başkanlık / önderlik] *Hüseyin Paşa'ya intikal edecekti* [geçecekti]." [276] **Griswold**'a göre, her iki önder de toplumdaki konumlarından dolayı birbirlerine ters düşmekteydiler.[277]

Naima, kuşatma sırasında **Karayazıcı Abdülhalim Bey** ve adamlarının büyük sıkıntı çektiklerini, hatta atacak kurşunları kalmadığı için kuruşları erittiklerini, tüfeklerinde bunları kullandıklarını yazıyor.[278] Sonunda kent halkının ve adamlarının artık direnemeyeceğini gören **Karayazıcı**'nın **Hüseyin Paşa**'yı teslim etmekle böylece aman dilediği anlaşılıyor. Öte yandan, **Mehmet Paşa**, bu sefere büyük bir özenle hazırlanmış ve güçlü bir ordu düzmüş bulunuyordu. Bir önlem olarak da Celâliler ile hiçbir ilişkisi olmasın ve tümüyle kendisine bağlı bulunsun diye de Anadolu'dan hiç asker yazdırmamıştı.[279] **Karayazıcı**, bu koşullar altında artık dayanamayacağını anlamış ve belirtilen öteki nedenlerin de etkisiyle **Hüseyin Paşa**'yı gözden çıkararak

---

[273] **H.Andreasyan:** ***"Bir Ermeni...."***; s.31.

[274] Kuşatmanın ayrıntıları için bkz.**M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.198-199.

[275] a.y.,s.196.

[276] **Hüseyin Hüsamettin:** C.III, s.347.

[277] **W.J.Griswold:** s.25.

[278] **Naima:** C.I, s.239.

[279] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.197-198.

kendisine bir şans daha tanımak istemiş olmalı dersek yanılmış olmayız sanıyorum.

Hüseyin Paşa, İstanbul'a getirildi, divanda el ve ayakları kırıldıktan sonra o durumda bir beygir üzerinde sokaklarda dolaştırıldı, en sonunda Odun Kapısı'nda çengele asıldı.[280]

Osmanlı ile böylece uzlaşan **Karayazıcı Abdülhalim Bey**'e önce Amasya, sonra da Çorum sancağı verildi. Ne ki, **Mehmet Paşa**, bahar geldiğinde **Karayazıcı**'yı ortadan kaldırmak üzere hazırlanmaktaydı.[281] Ancak, bu arada, **Şeyhülislâm Sunullah Efendi**'nin yeğeni Çorum kadısı **Çelebi Kadı**, Şeyhülislâm'a mektuplar yazarak, aslında **Mehmet Paşa**'nın halka zulmettiğini, devlet otoritesini tanımadığını, görevleri rüşvetle dağıttığını, halktan kendisi için zorla mal ve para topladığını, **Karayazıcı**'nın ise kimseye bir zararının dokunmadığını bildiriyordu. [282]/[283] **Naima** ise ayrıca, Sivas Beylerbeyi **Mahmut Paşa**'nın da bir sefer için İstanbul'a geldiğinde, **Karayazıcı**'nın artık devlete bağlı olduğunu, zararlı işler yapmadığını, devletin önemli işlerde ondan yararlanması gerektiğini Şeyhülislâm'a söylediğini belirtiyor.[284] Bu girişimler üzerine **Mehmet Paşa**'nın görevden alındığını görüyoruz.

Ne var ki, **Karayazıcı Abdülhalim Bey**, Çorum'da Osmanlı düzenine yine uyum sağlayamayacak, çevresindekilerden geçim olanağı yitirmiş bulunanların bir bölümü de halktan zorla mal ve para toplamaya başlamakta gecikmeyecekti. Bu kere, Bağdat Valisi **Sokulluzâde Hasan Paşa**,Celâlîler üzerinde serdar oldu. **Hasan Paşa,** askerlerini çoğunlukla güneydeki ***Kürt-***

---

[280] **Naima:** C.I, s.239-240.

[281] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.199.

[282] **Peçevî:** C.II, s.404.

[283] **Akdağ**, *"Bazı vekâyinâmelerin iddialarına göre, bu kadı amcası namına Yazıcı'dan 30 bin altın rüşvet almıştı"* demekte ve bu savın yer aldığı kaynaklar olarak Hasanbeyzâde (Nuruosmaniye yazması, Nr 3134, yaprak 545), Kâtip Çelebi (Fezleke, C.I, s.186) ve Solakzâde Tarihi'ni (s.662, 674) göstermektedir. — ***Celâlî İsyanları***: s.199, 199[5].

[284] **Naima:** C.I, s.240.

ler ve ***Araplar***'dan düzdü. Bu bölge aşiret beylerinin yanı sıra bu orduya katılmak üzere İstanbul'dan eski Halep Valisi **Hacı İbrahim Paşa** da gönderildi. Fakat, bu Paşa, **Hasan Paşa**'nın ordusu ile birleşmeden Kayseri yöresinde **Karayazıcı** ile savaşmaya kalkıştı ve bozguna uğradı. Buna karşılık, Göksun'a doğru çekilen **Karayazıcı, Hasan Paşa**'ya yenildi, büyük kayıplar verdi. **Karayazıcı**, bu kere önce Sivas'a, oradan da Canik Dağları'na çekildi. O kış orada eceliyle öldü.[285]/[286] **Peçevî**'nin dediğine göre; **Karayazıcı**'nın kethüdası **Şahverdi**, daha sonraları Osmanlı'nın hizmetine girmiş ve **Karayazıcı**'nın cesedinin kendi adamlarınca 40-50 parçaya bölünüp her bir parçasının ayrı bir yere gömüldüğünü anlatmış. Osmanlı cesedi bulursa hakarete uğramasını önlemek için böyle yapılmış.[287]

-V-

Karayazıcı Abdülhalim Bey'in ölümü üzerine yerine kardeşi **Deli Hasan Bey** geçecek, o da ilk iş olarak Tokat'ta bulunan **Hasan Paşa** üzerine yürüyecektir.

Yardımcı birlikleri henüz gelmemiş olduğu için **Hasan Paşa**, Tokat kalesine kapandı, **Deli Hasan Bey** ise kaleyi kuşattı. Kuşatma sırasında **Hasan Paşa**, dinlenmek için kalede her gün aynı saate aynı yerde oturmayı huy edinmişti. **Naima**'nın deyişiyle, *"kaleden bir Türk bedbaht"*ın[288] Celâlîler'e durumu anlatması üzerine yine aynı saatte aynı yerde otururken tüfekle

---

[285] **Peçevî:** C.II, s.404.

[286] **M.Akdağ** da aynı görüşte —***Celâlî İsyanları***; s.199-200— fakat Hüseyin Hüsamettin, Karayazıcı'nın eylemin öteki önderlerince tanınmamaya başladığı, ayaklanmayı asıl amacından saptırarak kendi kişisel egemenliği kurmak istediği için aralarında çıkan bir çatışmada öldürüldüğünü öne sürmektedir. — **Hüseyin Hüsamettin:** C.III, s.351.

[287] **Peçevî:** C.II, s.404; ayrıca, **Naima:** C.I, s.305.

[288] **Naima:** C.I, s.305.

vurularak öldürüldü.[289] Tokat kalesi ele geçirildi. **Hasan Paşa**'nın Bağdat'tan gelen kervanı da Celâlîler'in eline düştü. **Peçevî**'nin yazdığına göre **Şahverdi** bu olayı ona şöyle anlatmış:

"Hazinesinde bulunan kıymetli mücevherleri, altunla işlenmiş kıymetli takımları eşkiyanın ileri gelenlerine, çuha kumaş ve kadife gibi kumaşları kılıcı ölçü ederek ve paraları da değirmi kalkanlar içinde bölerek dağıttılar. Amma haremine dokunulmaması için muhafazasına adamlar koydular. Bir kimse o tarafa bakamadı. Onun altın ve daha birçok başka süslerine de kimse el uzatmadı. Sonra haremine adamlar kattılar. Divriği ve Arapgir kalesine gönderdiler."[290]

Deli Hasan ve adamları Tokat'tan sonra Sivas'a doğru ilerlediler, çevreyi ve kenti yağmaladılar. Celâlîler'in Sivas'ta büyük bir kıyım yaptığını belirten **Rahip Grigor,** güncesinde, buna karşılık Celâlîler'in kendilerine verilen şiddetli buyruğa uyarak hiçbir kadına ve kıza el sürmediklerini yazıyor.[291]

Bu sırada sayıları 30.000'i aşmış olan Celâlîler,[292] Çorum üzerinden Ankara önüne geldiler; Ankaralılar, **Deli Hasan**'a 80.000 kuruş vererek kenti yağmalanmaktan kurtardılar.[293]

Sayıları giderek artıyordu ve eylemleri neredeyse tüm Anadolu'yu sarmıştı ki, **Deli Hasan**, biraz önce adı geçen **Şahverdi** adlı kethüdayı İstanbul'a bağışlanmasını ve kendisine beylik verilmesini bildirmesi için yolladı. Bu isteği kabul edildi, ona Bosna Beylerbeyiliği ve kimi yoldaşlarına da sancakbeylikleri verildi ve 400 bölükbaşısı da Altı-Bölük Sipahiliği'ne alındı.[294] **Deli Hasan**, 10.000 adamı ile birlikte atandığı yere gitti ve orada savaşa katıldı. Bununla birlikte, yine de birçok Celâlî

---

[289] Bir devşirme olan Hasan Paşa'nın oğlancılığına ve garip davranışlarına s.257'de değinilmiş bulunuyor.
[290] **Peçevî:** C.II, s.404.
[291] **H.Andresyan:** ***"Bir Ermeni...."***; s.32.
[292] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s. 211.
[293] a.y.,s.40.
[294] **Peçevî:** C.II, s.413.

önderi Anadolu'da kalarak artık iyice nitelik değiştirmeye başlamış olan eylemlerini sürdürdüler.[295]

-VI-

Açıkça görüldüğü üzere, **Karayazıcı Abdülhalim Bey** ile başlayan siyasal amaçlı bu eylem düzenli bir biçimde gelişirken, giderek amacından sapmış ve devrimci niteliğini yitirmiş. Özellikle de **Karayazıcı**'nın ölümünden sonra bu durumun daha da belirginleştiği görülüyor. Hele, **Deli Hasan**'ın Osmanlı'dan yana geçmesi üzerine Anadolu'da etkin bir önderden de yoksun kalan birtakım Celâlî kümeleri birer çete durumuna dönüşeceklerdir.

Bu gelişmeleri tüm boyutlarıyla açıklayabilmek için önce şu gerçek iyice belirtilmeli: Osmanlı hükümet güçleri ile giderek amaçlarından sapmış bu Celâlî topluluklarının davranışları arasında hemen hemen hiçbir başkalık yoktu. Bu noktada önce yukarıda 247.sayfadan başlayarak söz konusu ettiğim **"Adaletnâmeler"**de belirtilenler anımsanmalıdır. **Akdağ**'ın deyişiyle, *"Sancakbeylerinin veya Beylerbeyilerin, aynı suretle, büyük sekban kitleleriyle, reaya üzerine çıkarak, muhtelif bahaneler altında,sekbanların geçim zaruretleri için soygına kalkmaları, bu resmî hüviyet sahibi sekban şeflerinin hangisinin Celâlî, hangisinin devlet kanunlarına sadakati muhafaza eden bir hükümet adamı olarak kabul edileceği düşüncesini çok defa güçleştiriyor."*[296] Öte yandan, **Deli Hasan** Osmanlı Devleti ordusunda görev aldıktan sonra, Anadolu'daki tutumlarına karşılık, Avusturyalılar ve sonra İran ile yapılan savaşlarda yanındaki Celâlîler ile birlikte kahramanlıklar göstermiş olmasına parmak basan **Akdağ** bu durumu şöyle açıklıyor: *"Burada ehemmiyetle üzerinde durulacak mesele..... Celâlî levendlerinin, Anadolu'daki tahripkâr ve gaddar ruhlariyle düşman karşısındaki kahramanlıklarının birbirleriyle tezat teşkil etmekte oldu-*

---

[295] Bkz.**M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.214 vd..

[296] a.y.,s.201.

ğudur. Bu hâdise ancak Anadolu'nun iktisadî sefaleti ile izah olunabilir."[297]

Bu arada, kentlere karşı izlenmiş olan tutumu ve özellikle de kentlerin yağmalanmasını, daha önce değinildiği üzere, kırsal ve kentsel kesim arasındaki çelişki, kentlerin iktidarla olan iç içeliği ile açıklamak gerekiyor.

Gerçekte, bu eyleme katılanların büyük çoğunluğu yoksul köylülerdi. Ancak, belirtmiş olduğum gibi, eylemin yöneticileri ile tabanını oluşturan kitlenin çıkarları arasında aykırılıklar bulunuyordu. Önce **Karayazıcı**'nın sancakbeyliği kabul ederek Osmanlı ile uzlaşma girişimi ve hele **Deli Hasan**'ın Bosna Beylerbeyiliğini kabul edip her şeyi yüzüstü bırakarak gitmesi ya da dirliklerinin ellerinden alınmış olması yüzünden ayaklanmaya katılmış olanların sonuç olarak kendilerinin yeniden Osmanlı çevrelerine alınmalarını sağlamış bulunmaları, onlar açısından amaçlarına ulaşmış olmaları ile açıklanabilir.[298] Başka bir deyişle, Osmanlı'nın Anadolu'ya karşı izlediği tutum ve baskı karşısında Anadolu halkı buna tek bir kitle olarak tepki göstermiş, ancak Osmanlı Devleti yöneticilerinin bu baskıyı ayaklanmanın kini önderleri üzerinden kaldırmaları ve onları yeniden kendi düzenleri içine almaları ile, ayaklanma önce amacından sapmış, sonuçta da başarısızlıkla noktalanmıştır. **Tveritinova** da incelemesinin sonunda yaklaşık olarak aynı yargıya varmaktadır ki, Osmanlı Devleti'nin etnik yapısal oluşumunu gözden uzak tutmamak koşuluyla, bu yargının gerçeği yansıttığını belirtmek gerekiyor.

Bu nedenlerle, **Akdağ'**ın, *"Celâlî isyanları, kadronun yüzde doksan beşi levend olması itibarı ile, tam bir köylü isyanı olduğu halde, gaye cihetinden düşünülünce, bu harekete asla bir köylü hareketi denemez..... Bu bakımdan Rus müellifin* [Tveritinova'nın] *bu hareketleri bir köylü isyanı olarak sayması tamamiyle hatalıdır."*[299] yargısına katılmak olanaksız. Çünkü,

---

[297] a.y.,s.215.
[298] **A.S.Tveritinova:** s.78.
[299] **M.Akdağ:** ***Celâlî İsyanları***; s.250.

her şeyden önce şu soru sorulmalıdır: Köylü, bu eylemlere ***"gayesiz"*** mi katılmıştır? Köylünün kendisi açıdan yapılmasını, önlenmesini istediği şeyler yok muydu? Kaldı ki, ne denli kötü ekonomik ve siyasal koşullar altında yaşamlarını sürdürmeye çalıştığını gördüğümüz Anadolu köylüsünün %95 oranında yer aldığı bu eylemlerin köylü ayaklanmaları olmadığını söylemek bu kitlenin amaçsız olarak ölüme atıldığını söylemek anlamına gelecektir. Eylemler, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da geçerli kıldığı düzene karşı olduğuna göre, ayaklananların bu düzen ile çatışan, onun altında ezilenler olduğu besbellidir. Ayaklanmanın önderleri ise *genellikle* Osmanlı düzeni içinde yer alırken bunu dışına itilen, ancak sonradan şu ya da bu biçimde düzen içine yeniden alınan kişilerdir. Bu nedenle, bir dönem için önder kadro ile köylüler aynı cephede yer almış, ancak bu kadro bir süre sonra bu ortak cepheden soyutlanmıştır. Bence sorunun anahtarı, eylemcilerin %95'i olan köylüler olmasaydı geri kalan %5'in güçlü Osmanlı ordularını bozguna uğratıp uğratamayacakları sorusuna verilecek yanıttır.[300]

(b)
KALENDEROĞLU

-I-

Kalenderoğlu Piri ve **Kalenderoğlu Mehmet** olarak da anılan ve Ankara'nın Murtazaâbat ilçesinin Yassıviran köyünden olduğu belirtilen **Kalenderoğlu,** 1592'de 80 kişi ile birlikte düzene karşı gelmiş ve "şekavet"e başlamış. Bir ara bağışlanmış ve bazı Beylerbeyilerine ve sancakbeylerine çavuşluk, kethüdalık ve mütesellimlik yapmış, önceleri bir arada **Karayazıcı**

---

[300] Gelişmelerin niteliğinin bir değerlendirilmesi için, ayrıca bkz. **Erdoğan Aydın:** ***Osmanlı Gerçeği — Nizam-ı Âlem'in Gayrı Resmî Tarihi***; 4.basım, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s.190 vd..

Abdülhalim Bey'in yanında bulunmuş. Ancak, **Cigalizâde Sinan Paşa**'nın verdiği sancakbeyliğini elinde tutamayınca 1604'te isyan bayrağını açtığını görüyoruz.[301]

1606'da veziriâzamlığa getirilen **Kuyucu Murat Paşa**, Celâlîler üzerine sefere çıkmış ve Anadolu'ya gelmişti. **Murat Paşa, Kalenderoğlu**'nun Saruhan'da (Manisa'da) bulunduğunu öğrenince Anadolu Beylerbeyi **Hüseyin Paşa**'yı onun üzerine gönderdi. Nif yöresinde yapılan savaşta Osmanlı güçleri bozuldu ve Saruhan bölgesi tümüyle **Kalenderoğlu**'nun eline geçti.[302]

Kuyucu Murat Paşa bu sırada Güney'de **Canbuladoğlu** olayına öncelik tanıdığından onun üzerine giderken **Kalenderoğlu** ile anlaşmayı ve böylelikle de ordusunun gerisini güvenceye almayı yeğleyecekti. Bu nedenle **Kalenderoğlu**'na Ankara Sancakbeyliği verildi. O da Ankara'ya geldi ama Ankara Kadısı **Vildanzâde Mevlâna Ahmet Efendi**'nin önayak olmasıyla Ankaralılar, yeni sancakbeylerini ve adamlarını kaleye almadılar. Kadı Efendi, **Kalenderoğlu**'na, adamlarının kenti yağmalayacaklarından kuşkulandıklarını, onun için kente almayacaklarını, fakat **Murat Paşa**, sefere **Kalenderoğlu**'nu sefere katılmaya çağırmış olduğu için gerekli silah ve cephaneyi adamlarını gönderirse verebileceklerini bildirdi. **Kalenderoğlu**, kaleye zorla girmenin o an için olanaksızlığını bildiğinden buna razı olarak adamlarından 30 kişiyi bu silah ve cephaneyi alıp getirmeleri için Kadı Efendi ile birlikte gönderdi. Fakat, Kadı'nın önceden hazırladığı plan gereğince adamlar kale içinde ayrı ayrı evlere konuk olarak yerleştirildiler, geceleyin de Kadı'nın buyruğu üzerine bulundukları evlerde öldürüldüler.[303] **Naima**, onaylanması olanaksız olan bu cinayetleri haklı gös-

---

[301] **Çağatay Uluçay:** ***Saruhan'da Eşkiyalık Ve Halk Hareketleri (XVII.Asırda)***; İstanbul, 1944, s.12: **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.III, Bölüm 1, s.110; ayrıca bkz. **Naima:** C.II, s.535.

[302] **Naima:** C.II, s.540; **Ç.Uluçay:** ***Saruhan'da....XVII.Asırda***; s.14-15.

[303] **Naima:** C.II, s.522-544.

termek için, kale içine alınan Celâlîler'in başlarının bir gence sarkıntılıkta bulunduğunu, bunun üzerine halkın o Celâlî'yi öldürmek istediğini, olayın bu nedenle geliştiğini öne sürmekte, ancak yine kendisi, Kadı Efendi'nin *"hüs-nü tedbir ile* [iyi önlem ile] *şeytandan ileri olan Kalenderoğlu gibi bir haramzâdeye hile ve hab-ı hargüş* [tavşan uykusu] *verip* [yani, kandırıp], *ol dahi adamlarından birini otuz miktar eşkıya ile"* gönderdiğini belirterek[304] kendi kendini yalanlamaktadır.[305]

Kadı Efendi, olup bitenleri bir mektup ile **Kuyucu Murat Paşa**'ya bildirecek, Paşa ise gönderdiği yanıtta, **Kalenderoğlu** üzerine asker yolladığını belirterek Celâlîleri birkaç gün daha oyalamasını buyuracaktı. Ne ki, **Murat Paşa**'nın mektubunu getiren kişiyi Celâlîler yakaladılar. **Kalenderoğlu**, nasıl aldatılmış olduğunu anlayınca Ankara'yı kuşattı ise de bir Osmanlı ordusunun yaklaştığını anlayınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.[306]

Merzifon'a doğru çekilen **Kalenderoğlu**, **Tekeli Mehmet Paşa** komutasındaki bu Osmanlı ordusuna Ladik yakınlarında bir baskın düzenleyip bozguna uğrattı, tutsak aldığı 1.200 Yeniçeri'yi alışılmamış bir biçimde serbest bırakarak isteyenlerin kendisine katılabileceklerini bildirdi.[307]

Bu utkusundan sonda önce Bolu'ya oradan da Bursa'ya yönelen **Kalenderoğlu**, Bursa'yı iç kale dışında ele geçirdi. Celâlîler, Üsküdar üzerine yürüyeceklerini, orayı da alacaklarını söylüyorlardı. İstanbul'daki Fransız elçisinin ülkesine herkesin İstanbul'un da işgal edileceğinden korktuğunu, yöneticilerin panik içinde bulunduğunu yazmış. Ayrıca başkentte, bir saldırıya karşı çeşitli önlemler de alınmaya başlandığı belirtiliyor.[308]

---

[304] A.y.,s.543-544.

[305] Olayın daha ayrıntılı bir anlatımı için bkz. **W.J.Griswold:** s.141-144.

[306] **Naima:** C.II, s.544-545.

[307] **W.J,Griswold:** s.144.

[308] a.y.,s.146-147.

Bursa yöresinde bulunan **Kalenderoğlu**'na başka Celâlî önderleri de adamlarıyla birlikte katılmaya başlamışlardı. Ancak, hükümet, **Nakkaş Hasan Paşa**'yı denizden, **Yusuf Paşa**'yı de karadan Bursa üzerine gönderecek, hem bu yüzden ve hem de yaklaşan kış nedeniyle Celâlîler güneye doğru çekileceklerdi. Ancak, çekilme sırasında da **Nakkaş Hasan** Paşa'yı yenecekler, Osmanlı güçleri arasında bulunan Silistre Sancakbeyi **Dalkılıç Mimar Ahmet Paşa** da bu savaşta aldığı yaralar yüzünden ölecekti (Ocak 1608). Sonraki 6 ay boyunca **Kuyucu Murat Paşa**, Güney'deki işlerini bitirerek, ***Araplar***'dan da yararlanarak ordusunu toparlayacaktı. Sonun Osmanlılar ve Celâliler, Göksun Yaylası'nda karşılaşacaklar, ama bu kez utku **Murat Paşa**'nın olacak (5 Ağustos 1608) ve **Kalenderoğlu** ve adamlarından sağ kalabilenler İran topraklarına sığınacaklardı,[309]

Naima'nın dediğine göre, bu son savaşta **Kalenderoğlu** ve adamları, *"can ve baştan geçmiş"* olarak savaşmışlar.[310]

-II-

Kalenderoğlu'nun kendisine önerilen sancakbeyliğini kabul etmiş olması nedeniyle, ilk bakışta, onun da kişisel amaçlarla direnişe geçmiş olduğu düşünülebilir. Belki de en başında öyleydi de. Fakat gelişmelere daha yakından bakınca, onun giderek bilinçlendiği ve gerçek amacının hiç de öyle olmadığı sonucuna varmamız gerekiyor. **Kalenderoğlu**'nun yine bir Celâlî ileri geleni olan **Muslu Çavuş**'a yazıp gönderdiği ve **Naima**'nın ***Tarih***'nde yer verdiği bir mektuptan, onun, Osmanoğulları'nı **"mütegalibe"** (zorba) olarak gördüğünü, halka ihanet ettiklerini, Üsküdar'a kadar olan topraklardan atılmaları gerektiğini amaçladığını anlıyoruz. **Kalenderoğlu**'nun Osmanlı'ya duyduğu "nefret"i de dile getiren bu mektubu şöyle:

".....Fitneengiz [fitne çıkaran] **ve ahidşiken** [sözünde durmayan] **Osmanyan, mütegalibe olmakla, gururları kema-**

---

[309] Bu gelişmelerin ayrıntıları için bkz. a.y.,s. 147-160

[310] **Naima:** C.II, s.565.

le erip cevr-ü cefayı [haksızlığı ve zulmü] **pişe kılmakla** [huy edinmekle] **tâatlarından yüz çevirip** [itaat etmekten vaz geçip] **izhar-ı hülûs** [samimiyet göstermeyi] **terk eyledikten sonra, ganâyim-i bî-şümar** [sayısız ganimet ile] **döndük. Cemiyetimiz yevmen feyevmen** [günden güne] **ziyade olup, Konya şehrine geldiğimizde Karaman beylerbeyisi Deli Zülfikâr Paşa anda mevcut bulunup kaleye kapandı. Üzerine varılıp etraf ve eknaf** [çevresi] **yağma olundu. Badehu** [sonra] **göçüp, Karaman'a nüzul eyledik** [indik].

Bu âne gelince [bugüne / bu ana kadar] **Âl-i Osman tarafından min vech kat'i ümit eylemeyip** [umut kesilmeyip] **serkeşlik olunmazdı. Canpolatoğlu va'kasından sonra min ba'd** [artık / bundan sonra] **can tende oldukça serfüru eylemek** [baş eğmek] **yoktur. Hak Teâlâ muin** [yardımcı] **olursa yanımızda olan bî-şümar** [sayısız] **kârgüzar** [becerikli] **dilâverle** [yiğitle] **ol koca fertutu** [bunağı, yani Kuyucu Murat Paşa'yı] **bertaraf eyleyip, Üsküdar'dan berisini Osmanluya feragat ettirmek vardır. Eğer Fırat Koca'nın olursa** [Murat Paşa galip gelirse], **hod bizim ettiğimiz işler dillerde destan olduğu hemen bize kâfidir."**[311]

Bu metinde ilk dikkat etmemiz gereken şey, **Kalenderoğlu**'nun kendisini ve adamlarını "Osmanlı"dan ayrı tuttuğu olmalı. Üstelik, Anadolu'dan Osmanlı'nın atılması gerektiğini de söylüyor. (Bu konuya bu cildin sonunda yeniden döneceğim.)

İkincisi ise, Osmanlı'nın haksızlığını ve zulmünü vurguluyor olması.

Öte yandan, Osmanlı ile ilişki kurup onu daha yakından tanıdıkça da, içyüzünü öğrendiğini dile getirmiş olduğu da açıkça görülüyor.

Ama asıl önemlisi, **"...can tende oldukça serfüru eylemek yoktur."** ve **"Eğer fırsat Koca'nın olursa, hod bizim**

[311] **Naima:** C.II, s.562.

ettiğimiz işler dillerde destan olduğu hemen bize kâfidir" sözleri. Bunları ayrıca açıklamaya hiç gerek yok.

Griswold'un kapsamlı çalışmasında yer alan şu satırlar da, **Kalenderoğlu** eylemenin öyle başıbozuk bir kalkışma olmadığını gösterecek:

"Tımarlı sipahilerden oluşan bir savaşçı ve komutan kadrosu, hazine, arşiv, kâtipler ve her gün büyük bir çadırda toplanan divan, çadırın tepesinde ise kendine bağlı kişilerinkinden daha yukarıda dalgalanan kişisel sancak. Diğer isyancılarla, Sadrıazam Derviş Paşa ve Murad Paşa'larla yazıştığını biliyoruz. Kalenderoğlu'nun Manisa'da kalıcı bir üs kurmasına, Manisa kentinin eşraf ve âyanıyla bilinen iyi ilişkilerine ve planlı haraç toplamasına bakarak, sıradan bir başıbozuk topluluğunu değil, iyi örgütlü ve etkili bir askerî gücü yönettiğini anlıyoruz."[312]

(c)
CENNETOĞLU

Naima'ya göre, **Cennetoğlu,** *"Karesi sancağı hududunda reayı muhafaza bahanesiyle meydana çıkıp ve zamanla kuvvet bulup, itaatten çıkıp Kazdağı ve ol havali Türklerinden pek çok ırgat toplayıp fesada başladığından, ortadan kaldırılması icap etmişti."*[313] Koyu bir Osmanlı olan **Naima**'nın şu birkaç satırından bile, bu eyleme girişenlerin yoksul Türk köylüsü olduğu, **Cennetoğlu**'nun da köylüleri korumak, onların haklarını aramak amacı ile başlarına geçip ayaklandığı anlaşılıyor. Gerçekte, halk artık kendiliğinden bir araya gelip toplantılar yaparak Osmanlı yöneticilerinin zulmünden nasıl kurtulabileceklerini görüşüp tartışmaya başlamıştı. Sonunda da, zulmeden-

[312] **W.J.Griswold:** s.139.
[313] **Naima:** C.II, s.912-913.

lere karşı ortak bir direnişe geçilmesine karar verilmişti. İşte, bu noktaya gelmiş olan bu toplulukların başına **Cennetoğlu** geçecekti.[314]

Bazı Osmanlı belgelerinde **Cennetkarıoğlu** adı ile de anılan **Cennetoğlu**, **Cennet** adında Belgeli bir kadının oğluymuş. Tımarlı bir Sipahiymiş. Ancak, halk arasına karışarak, direnişlerinde onlarla birlikte olacağını, fakat halkın da kendisini bütünüyle desteklemeleri gerektiğini bildirecek, onlar da and içerek söz vereceklerdir.[315] Bu konuda **Uluçay** diyor ki, *"Cennetoğlu hakkında yazılan bütün ferman ve hükümler incelenecek olursa, hemen hepsinde de, Cennetoğlu'nun halkı kandırdığı zikredilmektedir. Halbuki ne halk,ne de Cennetoğlu kandırılmış değillerdir. Beylerbeyi ve adamlarından, halkın ne kadar fenalık görmüş oldukları, inkâr edilemez bir hakikat halinde, anlaşılacaktır."*[316]

Böylece eyleme geçen **Cennetoğlu**, bir direniş gücü düzmek üzere, gerek çevredeki halktan ve gerekse âyân ve eşraftan ***"sekban akçesi"*** adı arlında vergi toplamaya koyuldu. İlk ağızda da 1.000 yaya ve 1.000 atlıdan oluşan bir güç sağladı. Bu arada kimi Celâlîler de ona katılıyorlardı. **Cennetoğlu,** çok geçmeden de, bu oluşumu yok etmek üzere gönderilen ilk Osmanlı birliğini Tire'de bozguna uğratarak Bursa, Saruhan ve İzmir yörelerine denetimi altına aldı.[317]

Bu durum karşısında çıkarları darbe yemiş olan Sipahiler, veziriâzama başvurarak, *"Ortaya çıkan Cennetoğlu, Aydın ve Saruhan diyarlarını yağma ve emlâk ve eşyalarını talan ve nice zararlar vermektedir. Elbette üzerine asker tâyin olunup hakkından gelinsin!"*[318] diye üstelediler. **Kanlı Mehmet Paşa** ve **Dişlek Hüseyin Paşa, Cennetoğlu**'nın hakkından gelmek üzere görevlendirildi. İlk karşılaşmada **Dişlek Hüseyin Paşa**, az da

---

[314] **Ç.Uluçay:** ***Saruhan'da....XVII. Asırda***; s.31.
[315] a.y.,s.32.
[316] a.y.,s.32.
[317] a.y.,s.32-33.
[318] **Naima:** C.II, s.913.

olsa bazı başarılar kazandı. Buna karşılık, **Cennetoğlu**, sahte bir ferman düzenleyerek sancakbeyleri ile kadılara gönderdi. Bunda asıl **Hüseyin Paşa**'nın Celâlî olduğu, bu nedenle de onun buyruklarına uyulmaması gerektiği bildiriliyordu. Güç durumda kalan Paşa, İstanbul'a yazarak yeni fermanlar getirtti.[319]

Ne var ki, sonuçta **Cennetoğlu** da başarılı olamadı, 1624'te Manisa'da yapılan savaşta **Hüseyin Paşa**'ya yenildi, önce kaçmayı başardı ise de Denizli'ye geçerken yakalandı, Birgi'de işkence ile öldürüldü. Yakalanan adamları da kazığa vuruldular.[320] **Hüseyin Paşa**'ya ise vezirlik ve Anadolu Beylerbeyiliği verilerek ödüllendirildi.[321]

(d)
KARA HAYDAROĞLU

Cennetoğlu'nun öldürülmesinden sonra, Anadolu'daki en önemli eylem, **Kara Haydaroğlu** ayaklanması olacaktır. **Kara Haydaroğlu**, bir kadıyı öldürdüğü için eşkıya olan ve Hamideli'nin Uluborlu kasabasında Veli Baba Tekkesi'nde bulunduğu sırada yakalanarak öldürülen **Kara Haydar** adlı kişinin oğluymuş.

Haydaroğlu, gerek babasının öcünü almak ve gerekse Veziriâzam **Ahmet Paşa**'nın kendisinden 30.000 kuruş rüşvet almasına karşın, söz verdiği sancakbeyliğine atamaması üzerine

---

[319] **Ç.Uluçay:** ***Saruhan'da....XVII. Asırda***; s.34; metin için bkz, a.y.,s.229.
[320] **Naima:** C.II, s.913.
[321] **Ç.Uluçay:** ***Saruhan'da....XVII. Asırda***; s.35.

1647'de önce Veli Baba Tekkesi'ni bastı, arkasından da Söğüt Dağı'na çıktı.[322]

Üzerine **İbşir Paşa** gönderildi. Fakat dağa çıkmış olduğu için ele geçirilemedi. Buna karşılık, köylülerden 100 kişi **Haydaroğlu**'nun adamıdır diye yakalanarak İstanbul'a gönderildi. 15'i asıldı, geri kalanı küreğe mahkûm edildi. Bu uygulama karşısında **Naima** bile, *"Ancak bu sefer bahanesiyle reaya çok zulüm ve eziyet ve sitem görüp bir netice de vermedi"*[323]

Bu kez **Küçük Çavuş Ahmet Paşa**'ya **Haydaroğlu**'nu ortadan kaldırma görevi verildi. Karahisar'da (Afyon'da) **Haydaroğlu**'nun adamları bozulup kaçtı. Bundan gurura kapılan Paşa, askeri başıboş bıraktı. Bunu öğrenen **Haydaroğlu**, az bir güçle bir baskın düzenledi. Osmanlı ordusu yenilerek dağıldı ve **Ahmet Paşa** da isyancıların eline düştü. **Haydaroğlu**, Paşa'yı bağışladı, serbest bıraktı. Ne var ki, **Haydaroğlu**'nun en önde gelen adamı **Katırcıoğlu**, **Naima**'ya göre, *"Ben ve sen onun eline gireydik, şimdi başımız şu meydanda yuvarlanırdı. Öyle düşmanı adam sağ koyuverir mi?"* diyerek[324] **Ahmet Paşa**'nın arkasından yetişip onu öldürdü. Karahisar yağmalandı. **Haydaroğlu**, buradan Isparta üzerine yürüdü. Ispartalılar, adamlar göndererek kentin yağmalanmaması için para vermeyi önerdiler. 3.000 kuruş istendi. Kentliler, parayı toparlayıncaya kadar isyancıların beklemesini istediler. Amaçları, **Haydaroğlu**'nu oyalamaktı. Gerçekten de, bu sırada **Abaza Hasan Ağa**, Celâlîler'in üzerine doğru ilerlemekteydi. Oyalama amacına ulaştı ve bir sabah **Abaza Hasan Ağa**, bir baskınla **Haydaroğlu** ve adamlarını bozarak yendi. **Haydaroğlu** ayağından mızrakla yaralanmıştı ama kaçmayı başaracaktı. Ancak, yarası ağır olduğu için fazla uzaklaşamadı, bir köyde yakalandı. Yakalanmış

---

[322] **Ç.Uluçay:** a.y.,s.50-52; ayrıca bkz. **S.Fikri Erten:** ***"Antalya Tarihinde Haydaroğlu Vakası"***; Türk Akdeniz – Antalya Halkevi D., sayı 3, Haziran,1937, s.8-11.

[323] **Naima:** C.IV, s.1806.

[324] a.y.,s.1877-1878.

olan öteki Celâlî önderleri ile birlikte yaralı olarak İstanbul'a götürüldü ve orada Parmakkapı'da asıldı (1648).[325]/[326]

Naima diyor ki:

"Daha yeni sarı bıyıkları gelmiş bir taze yiğit idi"[327]

(e)
KATIRCIOĞLU

Kara Haydaroğlu'nun en has adamı **Katırcıoğlu**,[328] bu bozgun sırasında kaçmış, kurtulmuştu. Hamideli Türkmenleri'nden olan **Katırcıoğlu**, dağılan adamları toparlayacak ve o sırada İstanbul üzerine yürümekte olan **Gürcü Abdünnebi**'ye katılacaktı (Mayıs 1649).

Ancak, **Abdünnebi**'nin de başarısızlığa uğraması üzerine Beyşehir ve Seydişehir yöreleri halkından onlara bir zarar vermemek koşulu ile para toplamaya başladı. Fakat Hamideli sancağı mutasarrıfı **Topal Mehmet Paşa**'ya yenildi ve çekilmek zorunda kaldı.[329] Bu yenilgi üzerine daha fazla direnemeyeceğini anlayınca bağışlanmasını istedi. **Kaptan Murat Paşa**'nın araya girmesiyle bağışlandı.[330] Kendisine önce Beyşehir mutasarrıflığı, daha sonra da Karaman Beylerbeyiliği verildi. Artık,

---

[325] a.y.,s.1902-1903.

[326] S.F.Erten'e göre; *"İdare edileydi tiynetindeki şecaat ve cesaretten küllî istifade edilebileceği muhakkaktı. Fakat o zamanki hükümetin kötü idaresi yüzünden bu gibi cesur adamlardan istifade şöyle dursun, küllî miktarda zarar gördüğünü tarihlerde okuyoruz"* — **S.F.Erten:** s.11.

[327] **Naima:** C.IV, s.1902.

[328] Evliya Çelebi'nin Katırcıoğlu ile karşılaşması ve aralarında geçenler için bkz. **Evliya Çelebi:** C.IV, s.116 vd..

[329] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.III, Bölüm 1, s.319.

[330] **Naima:** C.VI, s.2528-2529.

Katırcıoğlu Mehmet Paşa olan **Katırcıoğlu Mehmet,** 1688'de Girit Savaşı'nda öldü.[331]

Ne ilginçtir ki **Naima** onun için şöyle diyor:

"Katırcıoğlu haramîlikten yetişmiş dağ adamı iken, anın zulmü diğer valilerden çok az olduğu herkesçe malûmdur. Bu vakitteki valiler ne kadar alim olmalıdır ki, bir yol kesenin anlardan daha iyi oluşuna ittifak oluna. Zamanın fesadından Allah'a sığındık."[332]

Ne çok şey anlatıyor şu birkaç söz, değil mi?

(f)
GÜRCÜ ABDÜNNEBİ: ANADOLU GÜÇLERİ İSTANBUL ÖNLERİNDE

Vezir **Gürcü Mehmet Paşa**'nın akrabası ve Adana valisi **Cafer Paşa**'nın kardeşi olan **Gürcü Abdünnebi**, daha önce de isyan etmiş ama **IV.Murat** tarafından bağışlanmış bir sipahi ağası, başka bir deyişle de kendisi de bir Kapıkulu idi. İkinci kez başkaldırması da, 100.000 kuruş peşin verip 30.000 kuruşunu da sonradan göndermesi üzerine kendisine verilen voyvodalığın eline geçmesi sırasında bu 30.000 kuruşun verilmemiş sayılması, onun buna karşı gelmesi gibi tümüyle kişisel bir nedene dayanıyordu.[333] Dolayısı ile, ilk bakışta onun başını çektiği ayaklanmanın burada incelemiş olduğumuz öteki direnişler ile bir ilgisi yok gibi görülse de, ona katılanlar açısından bu eylemin de öncekilerle aynı çizgide olduğu anlaşılıyor.

Abdünnebi, isyan bayrağını açtığında, Anadolu'da bıçak kemiğe dayanmıştı, kitleler yeni bir ayaklanmaya hazırdı. Bu nedenle, **Abdünnebi**'ye Anadolu'nun her yerinden katılmalar

---

[331] **Ç.Uluçay:** ***Saruhan'da....XVII. Asırda***; s.57.
[332] **Naima:** C.VI, s.2529.
[333] a.,y, C.IV, s. 1922-1923.

olacak, yanında toplananlar çığ gibi büyüyecekti. Katılanlar arasında **Katırcıoğlu, Kazaz Ahmet** ve adamları, sipahiler, sarıcalar sekbanlar da bulunacaktı.

Abdünnebi, bu büyük kalabalık ile birlikte önce Bursa'ya gidecekmiş gibi davrandı ama son anda İstanbul üzerine döndü. Hükümet, **Tavukçu Paşa**'yı onu durdurmakla görevlendirdi. İzmit'e gelen Paşa, burada siperler ve hendekler kazdırıp **Abdünnebi** güçlerini durdurmak istedi ise de, ilerlemekte olan Anadolu güçlerinin çok kalabalık olduğunu ve onu durdurama-yacağını anlayınca, **Abdünnebi'**yi İzmit'te durdurmaktan caya-rak, başkente geri döndü.[334]

Bunun üzerine Sadrâzam **Murat Paşa**, Üsküdar'a geçip Bulgurlu'da istihkâmlar kazdırmaya girişti. İstanbul'da ne kadar eli silâh tutan adam varsa Üsküdar yakasına geçirildi. İstanbul'da ekmek tüketimi Eyüp'te 1.000, İstanbul merkezinde yine 1.000 ve Galata'da 2.000 adetle sınırlandırılıp kısıtlandı. Sancak-ı şerif, Üsküdar'a geçirildi.[335]

Bu kez, Osmanlı, İstanbul'u, Anadolu Türkleri'ne karşı savunacaktı!...

Naima, **Abdünnebi** İstanbul'a yaklaştığı sırada, *"bile* [birlikte] *gelenlere harçlık verüp, yolda ekmek, yemek ve buna benzer şeyleri parasıyla alup asla fukaraya eziyet ettirmezdi."* demektedir. **Abdünnebi**, Niğde'de karısını boşayıp onunla vedalaşmış, bütün malını mülkünü satarak paraya çevirmişti. Ordusunun giderlerini bu para ile ödemekteydi. Yine **Naima**'nın anlatımı ile, *"hayattan ümidini kesüp, on beş yıldan beri topladığı malı hep paraya çevürüp yükletip gelmişti."*[336] Başka bir deyişle, o, bile bile ölüme gitmekteydi.

5 Ağustos 1649'da iki taraf Üsküdar'da Bulgurlu'da karşılaştı. Osmanlı ordusu önce bozuldu, fakat sonradan toparlandı. Anadolu ordusunda komuta ve yönetim birliği yoktu, üstelik önderleri kendi aralarında anlaşmazlık içindeydi. Bu nedenle de

[334] a.y.,s.1945-1946.
[335] a.y.,s.1946.
[336] a.y.,s.1950.

Abdünnebi güçleri yenildi, kendisi de kaçtı. Osmanlı askeri, kelle başına bahşiş verilmesi üzerine, **Abdünnebi**'nin adamlarından yakaladıklarının başlarını kesere sadrâzama getirmeye koyuldular. Ancak, bir süre sonra, Osmanlı askerinin savaşta ölen kendi arkadaşlarının başlarını para için keserek getirdikleri anlaşılınca, bu uygulamaya son verildi. **Abdünnebi** ise, Karapınar'da yakalandı, onun da başı kesilerek İstanbul'a gönderildi.[337]

Osmanlı'nın başkentine değin böylece gelip dayanan Anadolu ayaklanmaları da, kesilen bu baş ile birlikte, etkinliğini yitirmiş oldu.

(g)
TÜRK DÜŞMANLIĞINDAN KİTLE KIRIMA

-I-

Osmanlı tarihçilerinin, düşün ve yazın adamlarının Türkler'e ne gözle baktığının, en hafif deyimiyle bu halkı ***"bi-idrak"*** olarak nitelendirdiğinin örneklerini görmüş bulunuyoruz. Bunun açık anlamı, Osmanlı'nın kendisini Türk olarak görmemiş olmasıdır. Kaldı ki, şunu da biliyoruz: Osmanlı, etnik olarak da hızla Türk kökeninden soyutlanmış ve kozmopolitleşmişti. Kozmopolit Osmanlı'nın Türk düşmanlığı, Celâlî ayaklanmalarını bastırırken tam anlamıyla bir kitle kırımına dönüşmüş bulunuyor.

Gerçekte, şimdi kimi uygulamalarını göreceğimiz ve Osmanlı'nın bu ayaklanmaları bastırmak adına yaptığı şey, bu gibi

[337] Savaşın ayrıntıları için bkz. a.y.,s.1952-1956.

davranışlara sonradan konulacak adla bir ***"soykırım"***dı.[338] Bu uygulamanın baş aktörü de, tarihlere Anadolu'da 40.000 Türk'ü öldürtmekle geçen **Yavuz Sultan Selim**'in rekorunu 65.000 kişi[339] ile kıran ve **"Kuyucu"** olarak anılacak olan **Murat Paşa**'dır.

9 Aralık 1606'da sadrâzam olan **Murat Paşa,** Anadolu'daki direnişlere bir son vermek amacı ile Üsküdar'a geçerek sefer için hazırlıkları başlatmış ve 2 Temmuz'da da Anadolu üzerine yürümüştür.

Murat Paşa, Hırvat'tı, devşirmeydi![340]

O dönemi yaşamış olan Ermeni rahip **Grigor**'un tanıklığına göre:

"Murat Paşa, bütün konakladığı yerlerde önceden kuyular kazdırır ve bütün Celâliler'i, halkın şikâyet ettiği muzır adamları bu kuyulara attırır, oraya indirilen birkaç adam da

---

[338] 9 Aralık 1948'de Paris'te imzalanan ***"Soykırım Suçunun Önlenmesine Ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme"***nin 2.maddesinde "soykırım" şöyle tanımlanmıştır:

"Bu Sözleşmeden soykırımı, ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir gurubu toptan ya da onun bir bölümünü yok etmek niyetiyle aşağıdaki eylemlerden herhangi birine başvurulmasını kapsamı içine alır:

1-Gurup üyelerinin öldürülmesi;

2- Gurup üyelerinin fizik ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi;

3- Gurubun fiziksel varlığının tümü ya da bir bölümü ile yok edilmesi sonucunu verecek yaşam koşulları içinde tutulması....."

[339] **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.III, Bölüm 1, s.117.

[340] Murat Paşa'nın ilk görevlerinden biri Yemen Valiliği idi. N.Tektaş, Paşa'nın bu görevi ile ilgili olarak şu bilgiyi veriyor: *"Yemen valiliği dört seneye yakın sürdü. Birçok hayır eserleri yaptırdı fakat, bunlar aleyhine söylentiler çıkmasını engelleyemedi. Hakkında yapılan kötülemelerin odağında, haksızlıkla biriktirdiği serveti vardı. Yemen halkının huzursuzluk iniltileri İstanbul'a kadar ulaştı. Kendisi de biraz sonra İstanbul'a çağrılıp, serveti elinden alındı ve Yedikule Zindanı'na atıldı (1580). Zaman, değişerek geçti. Her şey başkalaştı. Murat Paşa Karaman Beylerbeyi oldu..."* — **N.Tektaş:** s.204.

atılanları istif ederdi. Vakadan dört sene sonra kış mevsiminde oradan geçerken ev büyüklüğünde olan kuyuları müşahede etmiştik."[341]

İşte, **"Kuyucu" Murat Paşa**'nın ***"Kuyucu"***luğu buradan geliyor!

Bu kuyulara yalnızca isyancıların topluca öldürüp doldurulduğu sanılmamalı. Çocuklar da nasiplerini alırlardı bu kıyımdan. Hem de **Kuyucu Murat Paşa**'nın elinden. **Naima,** anlatıyor:

".....bir gün pişgâh- otakta [otağın önünde] *islemle üzerinde oturup harfolunan* [kazılan] *bi're* [kuyuya] *gelen adamları katlettirip doldurmağa meşgul idi.*

O sırada gördü. Halk verasında [arkasında] *bir atlu sipahi, bir sabîyi* [çocuğu] *kenduye redif edip* [arkasına alıp] *geçüp gider. Paşa emreyledi, varıp sabîyi at arkasından indirip huzuruna getürdüler. Oğlancığa:*

- Sen ne yerdensin? Celâlî arasına neden düştün?

dedikte, sabî doğru söyleyip:

- Falan diyardanım, kıtlık sebebinden babam beni alıp bunlara katıldı. Boğazımız tokluğuna yanlarınca gezerdik. Dedi.

- Baban ne idi?

deyu sorucak:

-Peştar çalardı ve anınla doyunuyordu.

Vezir-i âzam Murat Paşa başını sallayarak acı acı güldü:

- Hay, Celâlîleri şevke getürürdü.

deyup çocuğun katline işaret etti. İşaret üzerine çocuğu cellâtlara verdiler. Fakat cellâtlar:

-Bu sabî masumu nice öldürelim!?

deyu çekilip, her biri bir tarafa gidip göz yumdu. Murat Paşa, emrinin neden geciktiğini sordukta, cellâtların çocuğa merhamet edip istinkâf ettiklerini [kaçındıklarını] *bildirdiklerinde paşa:*

- Yeniçerilerden birisi öldürsün.

---

[341] **H.Andreasyan:** ***"Bir Ermeni Kaynağına Göre...."***;

deyu buyurdu. Yeniçeri dilâverlerine [yiğitlerine] *teklif olundukta, anlar dahi, sabîye bakıp:*

- Biz cellât mıyız? Cellâtlar bile merhamet etti.

Vezir, kendi iç oğlanlarına emretti ki, sabîyi öldüreler. Anlar dahi huzurundan dağılıp kabul etmediklerinden oğlancık meydanda kalıp, onu öldürecek adam bulunmadıkta, ihtiyar vezir, arkasından kürkünü bırakıp ve kalkıp, sabîyi kendi eliyle alıp kuyunun kenarına getürüp, başını burup, boğazını sıkıp helâk [öldürerek] *ve kendi eliyle kuyuya ilkaa etti* [attı]."[342]

Doğrusu merak ediyorum: Bu Hırvat Paşa, böylesine masum bir Hırvat çocuğun da kendi elleriyle boğazını sıka sıka öldürüp kuyuya atar mıydı?

-II-

Kuyucu Murat Paşa'nın bu tutumu devletçe çok beğenilmiş olmalı ki, 1658'de veziriâzam olan bir başka ve Arnavut kökenli devşirme soyundan gelen **Köprülü Mehmet Paşa** da aynı yolu izleyecektir. Paşa, önce kendisi Anadolu'da Osmanlı düzenini yeniden işler duruma getirmek için çalışacak, sonra da bu işle **Boşnak İsmail Paşa**'yı görevlendirecektir.

Adı üstünde, Boşnak olan, **İsmail Paşa,** Anadolu'da 100.000 kişiyi gelişigüzel yakalatıp öldürttü. Paşa'nın amacının halk üzerinde tam devlet terörü yaratmak olduğu açıkça anlaşılıyor. Öte yandan, **İsmail Paşa**, neredeyse halktaki bütün tüfekleri toplattı, üstelik her silahın sahibinden 5 kuruş da para alıyordu. Tüfekleri İstanbul'a gönderiyordu. Bu yolla 80.000 tüfek toplanmıştı. **Naima**'nın belirttiğine göre, iş o denli çığırından çıkmış ki halk arasında fıkralara bile konu olmuş. Örneğin, *"Türkler'den biri dağ başında öten bir kekliğe rast gelmiş, 'Öt gidinin kekliği öt! İsmail Paşa gibi arkan var, bizde tüfek komadı' demiş."*[343]

---

[342] **Naima:** C.II, s.576-577.

[343] a.y.,C.VI, s.2901.

İsmail Paşa, Anadolu'da kimi yakaladıysa İstanbul'a Celâlî diye gönderiyordu. Bu sırada Üsküdar'a geçmiş olan padişahın huzuruna götürülen bu Türkler orada öldürülüyorlardı. Anadolu Türkleri'nin kitleler halinde öldürülmesinin ortaya çıkardığı "feci" görünümü **Evliya Çelebi** şöyle anlatır:

"Birkaç gün içinde Üsküdar insan kanı ile lâleliğe dönüp, taaffün [kokuşma] *ve fena kokudan divan erbabı rahatsız olmaya başladılar. Kanlar üzerine konan sinekler, çadırlarda rahatça oturanların üzerlerine konup herkesin elbise ve destarını* [sarığını] *kana bulardı. Tabiat sahibi olanlar, kötü kokudan ve sineklerin hücumundan yemek yiyemezlerdi..... Bu üzücü hal yedi günden sonra bildirilince insan nâşları için kuyular kazılıp beşer altışar kesilenler kuyulara doldurduldu. Nihayet kuyu kazmaktan da usanılıp Asesbaşı ve diğerleri, nâşları arabalara yükleyip Haydarpaşa bahçesi önünde denize dökerdi. Nihayet bununla da baş edemeyip mahkûmları, divanda muhakemesi görülenleri,Kavak iskelesine gönderip orada katletmek tedbir edildi. Her gün Kavak iskelesinde yüzlerce adam öldürüldü."*[344]

Böylece öldürülenlerin tümünün devlete başkaldıranlar olduğu da düşünülmemeli. Olaylarla hiç ilgisi olmayanlar da, **Kuyucu Murat Paşa**'nın öldürdüğü o çocuk gibi, bu kırımdan kurtulamamışlardır. **Evliya Çelebi** de bu gerçeğe parmak basmakta ve kanıt olarak da öldürüleceği sırada bir tülü cellâtların eline gelmeyen birinin başına gelenleri anlatır. Bu kişinin çırpınıp durması, oradan oraya kaçışması padişahın dikkatini çekince kim olduğu, neden cellât önüne getirildiği kendisinden sorulunca o da anlatıp demiş ki:

"Ben Anadolu eyaletinde, Uşak şehrinde Uşak tarikinden bir sadık, âşık ve garip sadattanım ama levendler ile beraber olduğumdan, iyi çökür çalıp hazin sesler ile türküler çağırdığımdan Hasan Paşa beni Bursa'ya gelirken beraber getirdi. Gördüm ki isyan ediyor, iki kere kaçıp yine kurtulamadım, beni tuttular. Üçüncü defa onlar Konakçı Ali Paşa ve Çavuşoğlu

---

[344] **Evliya Çelebi:** C.VIII, s.130.

Mehmet Paşa ile dövüşmek üzere iken yine kaçıp Uşak şehrine geldim. Orada bir Perife anacağım var. Onun yanında sekiz aydır saklı iken Karahisar beyi tutup, beni bırakmak için benden bin kuruş istedi. Bir habbe bile vermediğim için beni bağlayarak buraya gönder[di]."[345]

-III-

Son olarak **İsmail Paşa**'nın bu tutumu karşısında Anadolu Türk halkı artık kapsamlı bir eylemde, direnişte bulunma gücünü yitirecektir. Bu tarihten sonra ancak küçük çaplı direnişler görülecek. Üstelik, bunlar siyasal amaçlı da olamayacaklar[346] ve giderek yitecekler. Bununla birlikte, bu kanlı savaşımlar sırasında, gördük ki, Türkler'in "bey" sınıfından hiç olmazsa bir bölümü siyasal haklarını, ayaklanmaları önlemek amacıyla kendilerine beylikler verilince, elde ederek yeniden egemen çevreler arasına katılabildiler.[347] Oysa, halk, özvarlığını savunmak, insanca yaşamak hakkını elde etmek için ayaklanmıştı. Halk, kendi ozanının ağzından,

Dadaloğlu yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir

diyerek bu savaşa katılmıştı. Ona insanca yaşamak hakkını tanımak istemeyen Osmanlı, bu nedenle, artık kapsamlı ve eylemli bir direnişe bir kez daha girişecek gücü kalmayıncaya değin kitlesel olarak ezip durdu. Anadolu Türk köylüsü, kendisini açlığa, açlık yüzünden ot otlamaya, insan eti bile yemeğe mahkûm eden yazgısını kırmak için ölümü göze alarak direnmiş, Osmanlı'ya karşı çıkan her "bey"e umutla sarılmıştı. Ama ihanete uğradı, daha da ezildi. Giderek içine kapandı, insanca olmayan koşullarda yaşamaya zorlandı.

---

[345] a.y.,s.138-139.

[346] Örneğin bkz. **İ.H.Uzunçarşılı:** ***Osmanlı Tarihi***; C.III, Bölüm 1, s.493-495.

[347] **F.Sümer:** ***Oğuzlar....***; s.189-190.

Hasan Reşit Tankut, varılan sonucu şöyle açıklar:

"Asırları dolduran korku hayatı ve kanlı kovalaşma Anadolu köylerinde bir kalabalıktan ve insandan kaçma (misanthropie) ahlâkı yarattu. Zorla ihtiyar ettiği [seçmek zorunda bırakıldığı] *bu uzletin* [yalnızlığın] *içinde her gün alnını çarptığı tabiat şiddetleri, tabiat kısırlığı ve akibet* [gelecek] *kaygusu Türk köylüsünün ırkî ve ezelî neşesini yüzünden sıyırıp alınca azmi de gevşedi. Yarın güneşin nasıl doğacağını bile kestiremiyordu. Bu ruhî halet, ruhî bir kansızlık yapar. Müptelâlarında iradesizlik, tereddüt ve ümitsizlik hâkimdir.Böylece bedbin bir felsefe, ürkek, kurnaz, itimatsız bir moral dokudu. Kaya gibi sağlam, bronz gibi âsil Türk yapısında bir çiğ damlası berraklığındaki ılık ve cana yakın Türk bakışında, ganî* [varsıl],*rahat ve keyifli Türk gönlünde dillugış* [duygusuzluk] *yer tutar oldu. Mistik tarikatlerin orada tutunabilmesi işte bu septendir. Birbirinin en mahrem hareketlerini sezecek ve en pes seslerini duyacak kadar yakında ve bitişik yatan aileler hususiyetlerinde de koyun koyunadırlar. Fazla olarak bir de hayvanlarla yatmak mecburiyeti var. Bu havayı teneffüs ede ede batınlar* [kuşaklar] *değişmiş, asırlar yaşamış bir halkın eğer maymunlaşmamış olduğuna hayret ediyorsanız, bunu Türk kanının hürmete değer özlüğünde arayınız."*[348]

Cemal Hüsnü Taray ise, 29 Mayıs 1921 günlü Yeni Gün gazetesinde Osmanlı Devleti ile Türk halkı arasındaki ilişkiye değindikten sonra, *"Ve onun içindir ki, bugün köylerimizde acı ile görüyoruz ki, evden çok mezar, diriden çok ölü var."*[349] dediğinde Osmanlı düzeninin ne olduğunu açıklamış oluyor.

Şu soruların yanıtlarını ilerde arayacağız. Ama şimdi sormanın yeridir:

Bugün Osmanlı düzenine özlem duyup hortlatmak isteyenler kimlerdir?

Osmanlı ile barışmak mı! Niçin?

---

[348] **H.R.Tankut:** s.31.

[349] ***"Köylü Ekonomisi"*** (Yazı, 14 Kasım 1962 günlü Yön'de bugünkü dille yeniden yayınlanmıştır).

6
BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı iktidarına karşı direnişler ya da devrim girişimleri artık bir başka ortamda oluşup gelişecek. Bu gelişmeler kitabın 2. cildinde ele alınacak. Ancak, şu ana değin incelenen oluşumlar, gelişimler ve olayları topluca değerlendirerek bazı yönlerinin altını çizmek, dikkatlerinizi bazı olgulara çekmek istiyorum.

-I-

Önce şu:

Osmanlı, Birleşik Avrupa ordularını ard arda yenilgiye uğrattığı, Asya'da ve Afrika'da utkudan utkuya koştuğu bu dönemde Anadolu'ya bir türlü, başka yerlerde olduğu gibi, egemen olamamış, dahası orduları bozguna uğramış, veziriâzamları, vezirleri, paşaları, beylerbeyileri... savaş alanlarında öldürülmüşler, kentler kuşatılmış, yağmalanmış, İstanbul bile tehlikeli anlar yaşamış. Ama Avrupa'da, Asya'da ve Afrika'daki topraklarında böyle bir durum söz konusu değil. Savaşlar sonunda ele geçirilen bu topraklarda, bu dönemde, böyle 200 yıldan fazla süren başkaldırılar dizisi yok. Oysa, Anadolu'da yaşayanlar çok büyük çoğunlukla Türk; Osmanlı'ya direnenler de bu Türkler. Osmanlı'nın ele geçirdiği öteki yerlerde yaşayanlar ise, Türk değil. Bu durum bile, tek başına, gerçeği kavramak için yeterli.

-II-

Osmanlı'nın devletleşme sürecinde kısa bir süre sonra kendisini **"Türk"** olarak görmemeğe başladığı ve giderek "**Türk**" sözcüğünü bir hakaret sıfatı olarak, birini aşağılamak için kullanmış olduğu da bir başka gerçek. O, **"Osmanlı"**dır.

Bunun ne demek olduğunu ve nedenlerini gördük. O nedenle, ***<Osmanlı = Türk>*** demek, tam bir saçmalık. Bu, kesin bir gerçek. Ama, şu soru sorulmalı: Osmanlı'nın Türk olduğu için aşağıladığı, insan yerine koymadığı, topluca kıyıma uğrattığı bu halk, kendisini "Türk" olarak tanımlıyor muydu? Ya da, soruyu şöyle koyalım: Türk olduğunun bilincinde miydi?

Soru, değişik açılardan ve aşamalı olarak yanıtlanabilir.

Öncelikle şu söylenmeli: Bu halk da, kendisini "Osmanlı" olarak görmemiştir. Tıpkı, Osmanlı'nın da onu "Osmanlı" olarak görmediği gibi. Kendisini Osmanlı olarak görmeyen bu halk, elbette kendini bir biçimde tanımlayacaktı, kendisine bir kimlik biçecekti, tanıyacaktı. İşte, bu noktada da, kitabın başında üzerinde durulan Anadolu Aleviliği'nin nasıl oluştuğuna ilişkin kesimler anımsanmalı. En başta anımsamamız gereken de, oluşum ve gelişim çizgisinde, Aleviliğin, Türkler'in sınıfsal ve dinsel baskı karşısında kendi yaşam biçimlerini, törelerini, inançlarını sürdürmelerinin bir anlatımı olmuş bulunmasıdır. Bu açıdan baktığımızda, "Türk" sözcüğünü hakaret sıfatı olarak kullanan Osmanlı'nın Alevî düşmanlığı daha bir kolaylıkla anlaşılacak. Dahası, Osmanlı'ya karşı direnişi neden Alevî Türkler'in başlatmış olduğu, öncülük ettiği de tarihsel gelişim içinde yerli yerine oturacak.

Şunun da altını çizmek gerekiyor: Osmanlı'nın ilk yıllarında Anadolu'da Alevî-Sünnî ayırımını görmüyoruz. Başkalık, kentlerde yaşayanlar ile kırsal kesimde yaşayanlar arasında. Başka bir deyişle, benliklerini belli ölçülerde koruyarak Anadolu'ya gelmiş olan Türkler'in göçebe, yarı göçebe olanları ve köylerde yaşayanları, ***bugün*** adına Alevîlik dediğimiz yaşam biçimini sürdürüyorlar. Ayırımın temelleri önce kırsal ve kentsel olmakla atılacak, **Yavuz Sultan Selim**'le gelişecek. Baskı arttıkça da, bir bölüm iktidarın ideolojisi çizgisinde görünmeye çalışarak bu baskıdan kurtulmak yönsemesinde olacak. Kaldı ki, bugün bile, ***Sünnî tarikatler*** girmedikçe, bir Alevî ve Sünnî köyü arasında yaşam biçimi yönünden pek bir başkalık olmadığını, üstelik kendini koyu Sünnî olarak tanımlayanlarda bile,

İslâm öncesi inanç uygulamalarının sürüp gittiğini gördük. Öte yandan, daha sonraki yıllarda Alevî ideolojisinin hiç de söz konusu olmadığı Anadolu başkaldırılarının, öncekilerden bir başkalığı olmadığını, bunlara Alevî kesimin de katıldığını biliyoruz.

Kaldı ki, **Şah İsmail**, Türk; başında bulunduğu devlet, Türk; kurucuları da Türkler. Şimdi, Türk olmayı aşağılayan, onun zulmü altında inleyen Anadolu Türk halkının Safevî Devleti'ne akın akın koşmasını, bu devleti bir kurtarıcı olarak görmesini yalnızca dinsel ideolojik birliktelikle açıklamaya kalkışmak, eğer bir ard düşünceye dayanmıyorsa, çok büyük bir yanlışlıktır. Kaldı ki, Alevîlik'te ***Şah*** giderek **Şah İsmail**'den soyutlanacak ve simgesel bir nitelik kazanacaktır.[350]

Ama şurası da bir gerçek: Osmanlı, Anadolu'da zulmettiği halkın Türk olduğunun bilincindedir ve bu halkı **"Türk"** olarak da adlandırmaktadır, fakat bu zulme uğrayanların kendilerini açık seçik bir biçimde **"Türk"** olarak adlandırdıklarına tanık olamıyoruz. Halk, kendi Türk varlığını, ortak yaşam biçimi, ortak töre ve inanç, topluca sömürülme ve zulme uğrama planında algılamış bulunuyor. Bu durumu, ideoloji ortamına yansıtıyor. Ne ki, bunların altında yatan temel gerçeğin; ***kozmopolit*** egemen sömürücülerin ve zulmedenlerin yaşam biçiminin,

---

[350] Alevî bir araştırmacı-yazar olarak *Alevilerde "Şah" Kavramı* başlığı altında şöyle diyor ki, en azından bugün aydın bir Alevî'nin "Şah" kavramını nasıl algıladığı bakımından önemli: *"Koyun Abdal'ın ve diğer Alevi-Bektaşi ozanlarının deyişlerinde sık sık geçen 'Şah' kavramı, Aleviler tarafından haksızlığı, yoksulluğu, zorbalığı, zulmü ortadan kaldıracağına inanılan bir kurtarıcı güçtür. Hakkın, iyiliğin,doğruluğun ve başeğmezliğin simgesidir. Bu kurtarıcı 'Şah', kimi zaman Ali'dir, kimi zaman Hüseyin, kimi zaman Baba İlyas, kimi zaman güvercin donunda* [giysisinde / burada, kılığında], *yani dostluk ve barış donunda Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş, kimi zaman boynu vurulan Şah Kalender, kimi zaman bir başkası... Bu 'Şah' ne zaman, hangi donda, kimin donunda ortaya çıkar, bunu kimse bilemez. Fakat Alevi felsefesinde böyle köklü bir inanç vardır...."* – **A.H.Avcı:** s.108.

töre ve inançlarının; sömürdükleri ve zulmettikleri ***türdeş / soydaş*** Anadolu Türk halkından çok başka olması.

Bu açıdan bir başka önemli nokta da, Osmanlı'nın Anadolu Türkleri'ne karşı Kürtler'i kullanmış olması. Kuşkusuz, bu da, Osmanlı'nın Anadolu halkını Türk olarak gördüğünün, bir başka etnik gurupla işbirliği içinde onu kıyıma uğratma yoluna gittiğinin bir başka kanıtı.

-III-

Anadolu'nun Osmanlı'ya karşı direnişleri sınıf savaşımı mı idi? Bu da yanıtlanması gereken bir başka soru.

Kimileri, bir sınıf savaşımından söz edebilmek için **"sınıf bilinci"**nin var olması gerektiğini öne sürerler. Başka bir deyişle, eğer kişi kendisini belli bir sınıfın üyesi olarak duyumsuyorsa, onun açısından bu sınıf adına girişeceği savaşım, sınıf savaşımıdır denir. Tümüyle yanlış. Eğer kişi, örneğin emeği sömürülen, hakları tanınmamış bir sınıftan ise ve emeğini sömürtmemek, haklarına sahip olmak için kavgaya atılmışsa, onun ayrıca kuramsal düzeyde sınıfsal bir ideolojiye sahip olup olmadığını aramağa hiç de gerek yok. Böyle yanlış bir sav öne sürülmesinin nedeni, toplumsal sınıflar tanımlanırken, kişinin **"objektif"** olarak bir sınıftan bulunması ile **"sübjektif"** olarak kendini hangi sınıftan görmüş olduğu ayırımının yapılması. Bu, doğru bir ayırımdır. Çünkü, örneğin hiç de yoksul bir emekçi olmayan, tersine varsıl ve egemen/sömürgen sınıftan olan birinin sömürülenlerden yana çıkarak onların sınıf savaşımına katılmasının, onlara hattâ önderlik etmesinin olanaklı ve bunun örneklerinin hiç de küçümsenemeyecek sayıda olduğuna ben de değinmiş bulunuyorum. Ama bunun, ezilen, sömürülen, zulmedilen yoksul Anadolu köylüsünün bu durumdan kurtulmak için ölümü hiçe sayarak kavgaya girişmiş olması ile bir ilgisi bulunmuyor.

Bu ayırımın önemi şurada: Dirlikleri ellerinden alınarak **"objektif"** olarak egemen sınıf dışına atılan ve bu nedenle isyan eden kimi ayaklanma önderlerinin, kendilerine beylik,

paşalık verilince her şeyi yüzüstü bırakıp, yeniden ve kendisini **"sübjektif"** olarak üyesi varsaydığı sınıfa kapılanmasında gerçekten de bu ayırım önemli ve bunların bu tutumlarını açıklayıcı.

Ayaklanmalar sırasında kentlerin saldırıya uğrayıp yağmalanması da, sınıfsal açıdan açıklanmalı. Çünkü, yine gördük ki, iktidar kentlerde odaklaşmıştı, ticaret sınıflaşmanın önemli bir öğesiydi ve kentler ticaret merkezleriydi, üstelik yaşam biçimi/kültür yönünden de egemen sınıf çizgisindeydi. Bu nedenle, aynı zamanda bir sınıf savaşımı olan Anadolu ayaklanmalarında, kentler karşı yanda yer alıyorlardı. Öylesine ki, kimi kentlerin Osmanlı güçleri ile nasıl işbirliği içinde olduklarına da tanık olmuş bulunuyoruz. Öte yandan, bu kentlerin halkının da kozmopolitliğine ileride değinilecek.

Şunu da yinelemek istiyorum:

Türkler, Selçuklu'dan başlayarak Türk olarak topluca ezilen, sömürülen sınıftan olmuşlardır. O nedenle de, buna topluca karşı çıktıklarında, adını konmamış olmakla birlikte, kendilerini bunun açıkça ayırdında olmasalar da, **"Türk"** olarak direnmişlerdir.

-IV-

Celâlî eylemlerinin giderek amacından saptığını, ele aldığımız dönem sonunda da artık eşkiyalığa dönüşmeye başladığını gördük. Ne var ki, baskı rejimlerinde geçerli kılınan düzene başkaldırdığı için eşkiyalık bile övgü kazanır, eşkiya kahraman olarak görülür.[351] Anadolu'da gerçekte düpedüz eşkıya için bile türküler söylendiği, ağıtlar yakıldığı bilinen bir gerçek.

Anadolu Türk halkı, eşkiyayı Osmanlı'ya yeğ tutmuştur.

---

[351] **Eric Hobsbawn:** ***Sosyal İsyancılar***; 2.basım, çev.Necati Doğru, Sarmal yyn., İstanbul, 1995, s.24 vd.; Hobsbawn, bu gerçeğe bir örnek olarak Yaşar Kemal'in *İnce Mehmet*'ini anmaktadır.

DİZİN

I
TARİHÇİLER, YAZARLAR VE ARAŞTIRMACILAR DİZİNİ

A

ABU BAKR İBN AL-ZAKİ: 19
Adnan ADIVAR: 179
AHMED CEVDET PAŞA: 248, 280
AHMED RASİM: 18
AHMET REFİK: 274 - 276 291, 292, 300, 302, 304 307, 312, 313
Mustafa AKDAĞ: 21, 42, 97 105, 110, 113, 114, 115 142, 159, 174, 200, 201 203, 205, 206, 229, 230 231, 233, 237, 240, 241 242, 243, 244, 245, 249 250, 253, 255, 256, 265 270, 277, 301, 323, 326 327, 328, 329, 330, 331 332, 333
Ahmet AKGÜNDÜZ: 76, 77 229, 233, 259, 263, 270 288
Mehmet AKMAN: 259
Turgut AKPINAR:73, 74, 90 253, 259
Muammer AKSOY: 43

Nazan AKSOY: 236
Hamza AKSÜT:142, 143, 144 145, 306, 307
Tekin ALP: 39, 40
Hrand ANDREASYAN: 181 254, 322, 327, 330, 347
Robert ANHEGGER: 237
Giovanni ARRIGHI: 36, 37
Sadri Maksudî ARSAL: 69
İlhan ARSEL: 77
Halis ASARKAYA: 300
Orhan ASENA: 224, 225
Oktay ASLANAPA: 107
AŞIKPAŞAOĞLU: 158, 159 160, 164, 169, 170, 192,202 203
A.Haydar AVCI: 305, 306, 355
Doğan AVCIOĞLU: 60
M.Erdoğan AYDIN: 75, 333
Haki AYDIN: 236

B

Franz BABINGER: 200, 204 213, 214
Ali Rıza BALABAN: 91
Cengiz BALCI: 58
Michel BALIVET: 160, 204
Nihat Sami BANARLI: 118
W.BANG: 57
Cemalettin BARDAKÇI: 283
Ömer Lütfi BARKAN:185,231 232, 233, 234, 239,240, 247 269
W.BARTHOLD:68, 73, 81,120 123
Tuncer BAYKARA:40, 56, 108 261

M.BELIN: 249
Niyazi BERKES: 22
Halil BERKTAY: 187
Fuat BİLKAN: 252
Nejat BİRDOĞAN: 76, 90, 92 149, 301, 315
Robert P.BLAKE: 156, 170
BUSBECQ: 171, 172, 264
BÜNDARİ: 19, 133, 135, 136 138

C
Claude CAHEN:76, 79, 84,110 127, 164, 186
Leon CAHUN: 78, 121, 284
CELÂLZÂDE: 297, 298
A.CERRAHOĞLU: 202
Peter CHANARIS: 155, 156
Fatma Mansur COŞAR: 235 236

Ç
Reha ÇAMUROĞLU: 148
Yetvart ÇARK: 181
Ali Abbas ÇINAR; 82

D
Fahri DALSAR: 236
Zuhuri DANIŞMAN: 248, 263
İsmail Hami DANİŞMEND: 261
Faruk DEMİRTAŞ: 42
Charles DIEHL: 155, 156, 157 185
M, D'OHSSON: 238
DUKAS:163, 166, 184, 204,211 213, 214
Aynur DURUKAN: 109
Maurice DUVERGER: 53

E
W.EBERHARD: 55, 69
Saadettin EĞRİ: 252
Friedrich ENGELS: 35, 36
İsmail ENGİN: 91
Yavuz ERCAN: 166, 167, 174 175, 177
Mustafa ERKAL: 22
Mehmet ERÖZ: 90, 91, 92
S. Fikri ERTEN: 341, 342
EVLİYA ÇELEBİ: 201, 342 349, 350
Semavi EYİCE: 126
İsmet Zeki EYUBOĞLU:80,81 196, 201, 206, 207, 268,287

F
FAHREDDİN ÜBAREKŞAH: 78
Lajos FEKETE: 162, 167

G
Avram GALANTİ (Abraham GALANTE):110, 182, 267 268, 269
Aldo GALLOTTA: 42
Ernest GELLNER: 30
Mehmet GENÇ: 240
Edward GIBBON: 156
Herbert Adam GIBBONS: 156 163, 170, 173, 184,185, 188
Friedrich GIESE: 163
Daniel GOFFMAN: 236
Abdülbaki GÖLPINARLI: 81 144, 204, 205, 223, 226
William J. GRISWOLD: 320 321,324, 326, 327, 335,336 338
R.GROUSSET: 76, 123

Montserrat GUIBERNEAU: 27, 34, 36
Naim GÜLERYÜZ: 168

H

İbrahim HAKKULOV: 87
HAMMER: 159, 166, 186, 195 265, 266, 289, 296, 325
HAYDAR ÇELEBİ: 311, 312
W.HEYD: 79
Walther HINZ: 95
Eric HOBSBAWN: 12**, 25, 26 30, 357
HOCA SAADETTİN EFENDİ: 100,161, 193, 202 205, 206, 263, 283, 286,297 298, 300, 302
Terence HOPKINS: 36, 37
HÜSEYİN HÜSAMETTİN: 318-320, 324, 325, 327, 329

İ

İBN ARABŞAH: 205, 226
İBNİ BATUTA: 164
İBNİ BİBİ: 19, 113, 145, 147
İBRAHİM PEÇEVİ: 190, 245 246,247, 303, 304, 306, 307 322, 328, 329, 330, 331,
Şakir İBRAHİMOV: 86
İDRİSİ BİTLİSİ: 205, 288
Abo İLHAN: 91
Halil İNALCIK: 160, 165, 166 167, 177, 178, 183, 186,187 189, 229, 233, 237, 242,254 255, 256
Abdülkadir İNAN: 60, 67, 68 90, 96, 97
Zühre İNDİRKAŞ: 91
K.INOSTRANTSEV: 90
Veled İZBUDAK: 226

J

M.İJARMUHEMMEDULİ: 88
Ronald C.JENNINGS: 176

K

Cemal KAFADAR: 162
İbrahim KAFESOĞLU: 57, 66 67, 120
Yaşar KALAFAT: 89
Lütfi KALELİ: 282, 283
Pavlos KAROLİDİS: 126
Alım KARAMÜRSEL: 91
KAŞGARLI MAHMUT: 69, 96 118, 119, 129
KÂTİP ÇELEBİ: 251, 252, 257 258
KAYGUSUZ ABDAL: 83
Bezmi Nüzhet KAYGUSUZ: 195, 201, 204
Nejat KAYMAZ: 162, 176, 179 180, 187, 222, 223, 287
KEMALPAŞAZÂDE: 297, 298
KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA: 257
KERİMEDDİN MAHMUT: 19 78, 129
Çağlar KEYDER: 30
Mehmet Ali KILIÇBAY: 184 217, 218
Hikmet KIVILCIMLI: 241
George E.KIRK: 80
KOÇİ BEY: 231, 249, 258, 262
Mehmet Fuat KÖPRÜLÜ: 74 80, 81, 86, 107, 110, 117 121, 123, 137, 141, 142, 146 148, 168, 169, 183, 184, 185 188

Mehmet Altay KÖYMEN: 69 122,124, 125, 133, 137, 138
KRİTOVULOS: 180
Akdes Nimet KURAT:236,268
Necdet KURDAKUL: 206,211 212, 214, 215

L

Fekete LAJOS: 232
William L.LANGER: 156, 170
Bernard LEWIS: 79, 80, 183 194, 261
L.LIGETI: 62

M

Karl MARKS: 35, 36
MEHMET ALİ ŞEVKİ:61,184
Irenne MELIKOFF: 82, 94, 95 120
MELULİ: 83
Ali Kemal MERAM: 267
MEVDUDİ: 78
Ahmet MUMCU: 256
MUSTAFA NURİ PAŞA: 297 298
MÜNECCİMBAŞI: 146, 147 263, 300

N

NAİMA MUSTAFA EFENDİ: 18, 32,248, 252, 261, 322 325, 327, 328, 329, 330,334 335,336, 337, 338, 340, 341 342, 343, 344, 345, 348
NAMIK KEMAL: 159
NEŞRİ (MEHMET NEŞRİ): 158,159, 161, 162, 171, 193 194, 195
Abdimalik NİSANBAYEV: 88
NİZAM ÜL-MÜLK: 121, 122
Bedri NOYAN: 91, 92
Anthony NUTTING: 82

O

Ahmet Yaşar OCAK:85, 90,93 94, 119, 141, 147, 206, 215 216, 217, 218, 219, 220 221, 293
Burhan OĞUZ: 142, 144, 298 . 310
Hamit OLGUNSU: 180, 181
Franz OPPENHEIMER:51,52
Hüseyin Namık ORKUN: 42
ORUÇ BEĞ: 161, 162, 192
Georg OSTROGORSKY: 126 155, 157

Ö

Bahattin ÖGEL: 20, 55, 59, 68 120
Bâki ÖZ: 287, 297, 300, 313 314
Salih ÖZBARAN: 178,189, 190

Cengiz ÖZAKINCI: 288
İnayetullah C. ÖZKAYA: 261
Attila ÖZKIRIMLI: 59
Umut ÖZKIRIMLI: 26, 29
İsmail ÖZMEN: 83, 307, 316
Yılmaz ÖZTUNA: 76, 79, 248 304, 308, 323

P

Mehmet Zeki PAKALIN: 104 112
Edwin PEARS: 159

R

G.R.RAHMETİ: 57
Laszlo RASONYI: 56
Paul RICAULT: 264, 265, 273
Tamara Talbot RICE: 108
Jean-Paul ROUX:60, 62, 76,78 89, 126, 145
Steven RUNCIMAN: 157

S

Necdet SAKAOĞLU: 265
Tahsin SARAÇ: 225, 226
James C. SCOTT: 311
Mithat SERTOĞLU: 166
Şerafettin SEVERCAN: 216 221
D.SOURDEL : 106
J.Thomine SOURDEL: 106
İsmet SUNGURBEY: 204, 205 223, 226
Faruk SÜMER: 42, 55, 56, 58 62, 91, 97, 99, 121, 133,142 174, 270, 279, 283, 292,293 297, 300, 301, 302, 303,304 307, 309, 350

Ş

Cemal ŞENER: 80

T

Aydın TANERİ: 187
Hasan Reşit TANKUT: 284 351
Selahattin TANSEL: 177, 178 293
Cemal Hüsnü TARAY: 351
Abdullah TEKİN: 147, 148
Talat TEKİN: 87, 118
M.C. Şehabettin TEKİNDAĞ: 177, 179, 192, 293, 295,297
Nazım TEKTAŞ: 296, 306,346
Andreas TIETZE: 60
Taner TİMUR: 184, 189, 201 235
Zeki Velidi TOGAN: 19, 41,42 76, 88
Erol TOY: 203
Arnold TOYNBEE: 156, 184 185, 188
Fürüzan TÖKİN: 134, 302
Ciro TRUHELKA: 232, 272
Osman TURAN:64, 74, 75, 78 81, 104, 106, 107, 108, 109 110, 111, 113, 114, 115,116 120, 127, 141, 143, 145,146 147
Şerafettin TURAN:84, 119,235 250, 261
Orhan TÜRKDOĞAN: 66
A.S.TVERİTİNOVA: 319-320 322, 332

U

Çağatay ULUÇAY: 180, 266 267, 292, 293, 295, 300,334 339, 340, 341, 343
Faik Reşit UNAT: 257
Hakkı Tarık US: 33
İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: 42. 103, 104, 105, 106, 162 170,175, 184, 199, 245, 268 269, 271, 272, 273, 285,306 324, 334, 342, 346, 350

Ü

Coşkun ÜÇOK: 67
Celal Necati ÜÇYILDIZ: 91

V

A.A.VASILIEV: 155, 177, 186
Maurizio VIROLI: 28, 38

W
Immanuel WALLERSTEIN: 36, 37
W.Montgomery WATT: 81
Paul WITTEK: 155, 183, 185 188, 190, 194, 195

Y
Şerafettin YALTKAYA: 203 204 205
Cemil YENER: 200, 204, 205 207, 208, 209
A.YILMAZ: 92
Yusuf Ziya YÖRÜKÂN: 91

Z
Israel ZINBERG: 168
ZİYA GÖKALP: 90, 264

II
GENEL DİZİN
A
KİŞİLER

A
Abdülaziz: 248
Abdülhamit II: 290
Abdülmecit: 248, 267[127]
Ab'l Fath is-Saidî: 205
Abu Bakr İbn Al-Zakî: 19
Ağacı: 133
Ağaçtan Piri: 323
Ahmet III: 268
Ahmet (Şelızâde):295, 296, 299 300
Ahmet Efendi (Yenişehirlizâde): 33
Ahmet Efendi (Vildanzâde Mevlena): 334
Ahmet Paşa (Dalkılıç Mimar): 336
Ahmet Paşa (Dukakinoğlu): 268

Ahmet Paşa (Gedik): 187, 268
Ahmet Paşa (Hersekzâde): 268, 272
Ahmet Paşa (Karagöz): 295 298
Ahmet Paşa (Küçük Çavuş): 341
Ahmet Paşa (veziriâzam): 340
Ahmet Yesevî: 85, 86, 87, 96 142
Alâaddin Keykûbad: 108
Ali (Hz.): 76[65], 82, 82[79], 95
Ali Bey (Şehsüvar oğlu); 302 303, 306
Ali Paşa (Hadım): 268
Ali Paşa (Semiz): 268
Ali Paşa (veziriâzam): 296, 298
Alp Arslan: 124-127, 131-133 138[92]
Amîdü'l Mülk Kündurî: 132
Arslan Bey: 131
Âşık Paşa: 117
Mustafa Kemal Atatürk: 13, 25 32, 37, 40[42], 41, 82, 93, 123 140, 290, 315
Atmaca: 301, 304, 309
Ayas Paşa: 268
Azmi (halk ozanı): 83

B

Baba İlyas: 117, 142-149
Baba İshak: 96, 142-149, 153
Baba Zünnûn: 244
Bahtiyar: 139
Baki: 263
Balım Sultan: 95.
Barthelemy de Coeurs: 268
Deniz Baykal: 21[11]
Juda Beberi: 269
Moiz ben Juda Beberi: 269
Beğce Bey: 301, 305
Beyazıt I: 163, 165, 166, 188 189,200, 201, 201[140], 267[127]
Beyazıt II: 71[45], 237, 270, 309
Beyazit Paşa: 213
Bezmiâlem Sultan: 267[127]
Bilge Kağan: 39, 73
Bokoslav: 165
Börklüce Mustafa: 196,202,204 206, 211, 213, 214, 215 218 220
Burak Bey: 193

C

Cafer Paşa (Adana valisi): 343
Canbuladoğlu: 334
Celâleddin Karatay: 112[32]
Celâlzâde Mustafa Çelebi: 250
Cem Sultan: 71[45], 200[134].
Cennetoğlu: 338-340
Charles XII: 268
İsrael Cogneglio (Konian): 269

Ç

Çağrı Bey: 131
Çelebi Kadı: 328
Tansu Çiller: 21[11]

D

Vincenzio Dandolo: 324
Davut Paşa: 268
Davutoğlu: 244
Deli Hasan Bey: 317, 319, 323 329-331, 332
Deli Zülfikâr: 323, 325
Hans Dernschwam: 253
Derviş Paşa (Veziriâzam): 338
Donuz Oğlan: 301, 305

E

Ebû'l Gazi Bahadır Han: 68 130
Ebû'l Muzaffer Rükneddin Kılıçarslan: 106
Ebussuud Efendi (Şeyhülisiâm): 312, 315
El Me'mun: 79
El Mu'tasım: 80
Elizabeth I: 268
Elkas Mirza: 245
Ertuğrul Gazi: 154
Evliya Çelebi: 201[140],
Kenan Evren: 125[67], 157[14]
Evrenos Gazi (Bey); 169, 170 170[57], 193, 224

F

Fahreddin Mübarekşah: 78
Ferhat Bey: 272
Ferhat Paşa: 302
Daniel Franseoka: 268
Fuzulî: 250

G

Garabit: 268
Gazalî: 288
Gazan Han: 105
Geçkûllah Kaymaz: 136
Gennadios: 177, 179, 179[78]
Geyhatu: 112[32]
Gıyaseddin Keyhüsrev: 108
Gıyaseddin Siyavuş: 32, 119 148
Ziya Gökalp:bkz, **Ziya Gökalp**
Gregory Palamas: 160
Grigor (Kemah'lı rahip): 253 322, 330, 346
Gülçiçek: 267[127]
Gündüz: 158
Gürcü Abdünnebi: 342, 343-345

H

Hacı Bektaş: 96, 143[105], 305 315
Hacı Rüstem (Kızılbaş Beyi): 312
Hacı Toğrak Bey: 142
Hafsa Sultan: 267[127]
Hamdullah Kazvinî: 113
Halid (Kızılbaş Beyi): 312
Halil Paşa (Çandarlı): 187 187[106] 188, 265, 267
Halil Paşa (Nahman/Pace): 267
Hâmid-i Veli: 205, 223[213]
Hamza (Şeyhülislâm): 287
Hz.Hasan: 80, 82
Hasan Ağa (Abaza): 341
Hasan Bey (Subaşı): 294
Hasan Halife: 292, 293
Hasan Paşa (Nakkaş): 336
Hasan Paşa (Sokulluzâde): 329, 330
Hasan Paşa (Vezir): 247
Haydar Bey (Karaman Beylerbeyi): 296
G.F.W.Hegel: 210
Adolf Hiter: 210
Hovakim: 182
Hugues (Kıbrıs kıralı): 108
Humar Tekin: 132
Husayn-i Ahlâtî: 205
Hürrem Bey: 262
Hürrem Paşa (Karaman Beylerbeyi): 304
Hüseyin (Hz.)**:** 80, 82

Hüseyin oğlu İshak: 323
Hüseyin Paşa: 325, 326, 327 328
Hüseyin Paşa (Anadolu Beylerbeyisi): 334
Hüseyin Paşa (Dişlek): 340
Hüseyin Paşa (Sivas Beylerbeyi): 304
Hüsrev Paşa (Diyarbekir Beylerbeyi): 304, 305

İ

İbrahim I: 257
İbrahim Paşa: 195
İbrahim Paşa (Çandarlızâde): 267
İbrahim Paşa (Hacı): 329
İbrahim Paşa (veziriâzam):306 307, 308, 309
İbrahim Yınal: 131
İbşir Paşa: 341
İdrisi Bitlisî: 263
İhtiyarrüddün Cevher Utaci: 136
İmadüddin Kamac: 136, 137
Hz.İsa: 282
İsa Bey (Gazi): 272
İshak Paşa (veziriâzam)**:** 267
İskender Çelebi: 245
İsmail Paşa (Boşnak): 348, 349 350
İstefen Vorkşiş Kosaviç: 268
İzak Farfati: 168[53]
İzzeddin Keykâvus: 108, 217

-K-

Kadıncık Ana: 305
Kaim bi-Emrullah: 120
Kalender Çelebi: 305-308
Kalenderoğlu: 32, 333-338
Kalenderoğlu Mehmet: 323
Kalındudak Mahmut: 323
Kapağan-Kağan: 56
Kara Haydaroğlu: 340-342
Karabıyıkoğlu: bkz.**Şahkulu**
Karayazıcı Abdülhalim Bey; 317-329, 332, 334
Katırcıoğlu: 341, 342-343
Kaygusuz Abdal: 83
Kazaz Ahmet: 344
Kemal Paşazâde: 287
Kemankeş Kara Mustafa Paşa: 257
Keyhüsrev II: 141, 146, 147
Kızıl Sarraf: 111
Kira Kadın: 267
Koçi Bey (Amasya Beyi): 306
Moiz Kohen:bkz.**M.Tekinalp**
Korkut (Sultan/Şehzâde): 294, 295
Koyun Abdal: 308[232]
Köprülü Sarı Şaban: 323
Kül-Sarığ: 133

L

Lala Paşa: 169
Lütfi Paşa: 268

M

Mahmut Paşa: 180, 187, 267
Mahmut Paşa (Karaman Beylerbeyi): 306
Mahmut Paşa (Sivas Beylerbeyisi): 328
Maksimos III: 177
Karl Marks: 33, 35, 36, 225

Mehmet I (Mehmet Çelebi): 163, 191, 192, 194, 195,200 213, 214, 218, 220, 224,291
Mehmet II (Fatih Sultan): 175 176-183, 186, 187, 188, 233 249, 259, 265, 266, 267,280 284
Mehmet III: 244
Mehmet Ağa (Bıyıklı): 300
Mehmet Bey (Karamanoğlu): 32, 119, 119[49], 129, 148
Mehmet (Mihail Bey Oğlu): 192, 217, 218
Mehmet Çelebi, bkz.**Mehmet I**
Mehmet Paşa (Gürcü): 343
Mehmet Paşa (Kanlı): 340
Mehmet Paşa (Karamanî): 267
Mehmet Paşa (Köprülü): 269 273, 348
Mehmet Paşa (Manisalı Lala): 267
Mehmet Paşa (Pirî): 267
Mehmet Paşa (Rum): 171, 267 268
MehmetPaşa (Sinanpaşazâde): 326, 327, 328
Mehmet Paşa (Sokollu): 268
Mehmet Paşa (Tekeli): 335
Mehmet Paşa (Topal): 342
Mehmet Paşa (Zağanos): 187
Melikşah: 113
Meliki Âdil Nureddin Mahmud: 105
Melulî (âşık): 83[80]
Mesih Paşa: 268
Mevlana: 142
Mihail Gazi (Bey): 169, 170
Thomas Moore: 224, 225
Muhammed (Hz..): 80, 82, 170
Murat I: 163, 165, 213
Murat II: 163, 165, 179, 266
Murat III: 266, 267, 267[127],313
Murat IV: 258, 262, 343
Sultan Murat (Şehzâde): 300
Murat Paşa (Kaptan): 342
Murat Paşa (Kuyucu): 32, 284 334, 335, 336, 337, 338,344 346, 346[340], 347, 348, 349
Musa (Hz.): 82.
Musa Bey (Söklen Oymağı Beyi): 303, 304
Musa Çelebi: 71[45], 154, 170 170[57], 191-196, 199, 200 206, 211, 212, 216, 217 218
Muslihiddin (Kadı): 303, 304
Muslu Çavuş: 336
Benito Mussolini: 210
Mustafa Bey (Birecik Beyi): 306
Mustafa Bey (Hersekzâde): 303, 304
Mustafa Paşa (Koca): 268
Muzafereddin Ali-şir: 146
Mübârekşâh-ı Mantıkıy: 205
Mübarizeddin Armağan-Şah: 146
Mühezzebûd-din Ali: 112[32]

N

Nabi: 252[80]
Naki Baba: 316
Nasuh Paşa: 248
Nâzım Hikmet: 215, 216
Necmeddin Behramşah: 146
Necmeddin Nahçivanî: 112[32]
Nefî: 250, 252, 258, 263, 264
Nizam-ül Mülk: 104[5], 120, 121

Nokta: 295
Notaras: 180, 180[81]
Nur Ali Halife: 299-300, 301
Nurbanu Sultan: 266
Nurüddin Sofî (Nûre Sofî):148
Nüsretüddin Çelebi: 111

O

Oğuz Kağan: 120
Orhan Bey: 159, 160, 163, 164 168[53]
Oruç Beğ: 161
Osman Gazi: 158, 159, 169

P

Paşa Yiğit Bey: 193
Pavloviç (Voyvoda): 272
Pir Sultan Abdal: 284
Pius II (Papa): 178
Platon: 209

R

Radivoj: 272
Radoslav: 165
Carlo Roselli: 38[41].
Romonos Diogenes: 125-127
Rüstem Paşa: 245, 246, 268

S

Sadreddin (kadı): 111
Safiye Sultan: 266
Sahip Fahreddin Ali: 112[32]
Said-i Nursî: 76[65].
Salamon ben Nathan Eşkenazi: 268
Saltuk Buğra Han: 76[65]
Sancar (Sultan): 135-140
Sav Tegin: 133
Selim I (Yavuz Sultan): 71[45] 100, 249, 263, 277, 279-290 299, 302, 309, 346, 354
Sancar (Sultan): 131, 132
Seyid Necdeddin: 111
Seyfeddin Toruntay: 112[32]
Sinan Paşa (Hadım): 268
Sinan Paşa (Cigalizâde): 272 321, 334
Sinan Paşa (Yularkıstı): 300
Stefan (Dük): 272
Stefanos: 166
Sultan Korkut: 71[45]
Sunkur: 135
Sunkurca: 133
Sunullah Efendi (Şeyhülislâm): 328
Süğlün Koca: 303, 303[211], 311
Süleyman I (Kanunî Sultan Süleyman): 171, 174, 245 253, 264, 267, 267[127], 269 270, 303, 304, 306, 309
Süleyman Ağa: 247
Süleyman Bey: 213
Süleyman Çelebi: 71[45]
Süleyman Paşa: 161, 164

Ş

Şâdi Paşa: 302
Şah İsmail: 94, 98, 99, 100, 285 286, 287, 289, 291, 292,299 300, 311, 355,
Şah Tahmasp: 98, 245
Şah Veli: bkz.**Şeyh Celâl**
Şahkulu:291-299, 301, 309,317
Şahverdi: 329, 330
Şehabettin Paşa: 187
Şeyh Abû-Madyan-i Mağrıbî: 205

Şeyh Bedreddin: 149, 154, 195 196, 199-226, 294, 298
Şeyh Celâl: 301, 302, 303
Şeyh Cüneyd: 94
Şeyh Ekmeleddin Babartî: 205
Şeyh Hacı Hâmus: 111
Şeyh Haydar: 94, 292
Şeyh Mehmet (Karaman Defteri Kethüdası): 306,307
Şeyhoğlu: bkz.**Şahkulu**
Şeytankulu: bkz.**Şahkulu**

T
Tavil Halil: 323
Tavukçu Paşa: 344
Tırhala Sinan Bey: 193
Timur: 123, 163, 166, 191, 199 200, 217, 309
Tonyokuk: 73, 74
Torlak Kemal: 203, 204, 206 214, 218, 220
Tuğrul Bey: 120, 122, 132, 133
Türkân Sultan: 250

U
Ulriç: 268

Ü
Üveys Bey: 302

V
Vahit Mahtumî: 263
Vasillios II: s.126
Veli Dündar: 307
Veli Halife: 301, 305
Vildan (Kadı): 249

Y
Yakup Paşa (Sivas Beylerbeyi): 305
Yasef Nasi: 266
Yıldırım Beyazıt, bkz.**Beyazıt I**
Yorgi Trapezuntis: 178
Yörgüç Paşa: 202, 202[146]
Yunus Emre: 87[90], 118
Yusuf Paşa: 336
Yusuf Ziya Baba: 316

-Z-
Zemarkhos: 62
Zünnun Oğlu: 301, 304, 305 309

B
HALKLAR, ULUSLAR, DEVLETLER

A
Abbasî: 76[65], 84, 104[5]
Acem: 39, 289
Afrikalı: 24
Afşar: 99.
Ağça Koyunlu: 304
Akbayraklı Türkmenleri: 275
Akkeçeli: 274
Ak-Koyunlu: 99
Akşid: 76
Alman: 27, 265, 282
Alplu Avşarı: 99

Arabgirlu: 99
Arap:60, 61[26], 73, 75, 76, 78,79 80, 84, 117, 118, 122, 129 144, 144[108], 190, 289, 329 336
Arnavut:39, 173, 262, 268, 348
Asyalı: 24
Avrupalı: 28, 35
Avşar; 145
Avusturya; 171, 331

B

Barak: 145

Batı,-lılar: 25, 26[19], 28, 29, 94 156, 163, 222, 279
Bayat: 99, 145
Bayçur: 76
Bayındır: 145
Bazcalu: 99
Beğdili: 99. 145
Belçikalı: 24
Bizans: 62, 78, 124, 155 - 157 159, 160, 164, 169, 175,178 180, 182, 187[106], 188, 192 193, 195
Bogomiller: 175
Boşnak: 348
Bozok: 42, 301
Bulgar: 155, 167, 175, 214, 265
Büyük Britanya: 24

C

Cenevizli: 156, 166, 171

Ç

Çek: 265
Çemişgezeklü: 99
Çepni: 99, 145
Cerid-Silsüpür: 99
Çiçeklü: 304
Çingene: 262, 276
Çinli: 55, 56, 62, 68

D

Danişmendli Türkmenleri: 276
Dokuz Boy: 307
Dubrovnikli: 236
Dulkadırlı: 99, 303, 306, 307

E

Efşin: 76
Emevi: 81, 84, 104[5]
Ermeni: 180, 181, 271[143], 314, 346
Eymir: 145

F

Fars: 129
Frank: 146, 147, 148
Fransız: 19, 26[19], 27, 166, 184 225, 265, 335
Frenk: 182, 268

G

Garkın: 145
Gazneli: 122[59], 131
gayrımüslimler: 33, 182, 203 237
Germiyanlı: 146, 158, 159
Giritli: 166
Göktürk: 56, 67
Gündüzlü: 99
Günhan: 42

H

Hamidili Türkmenleri:296,342
Harbendelu: 99, 145
Hersekli: 272

Hınıslu: 99
Hırvat: 245, 267, 268, 346, 348
Hintli: 24
Hisarbeyli: 304

İ

İlhanlı: 105, 106
İnallu: 99.
İngiliz: 19, 24, 27, 36, 184, 236
İrlandalı: 36
İspanyol: 171, 265
İşluna: 161
İtalyan: 108, 156, 171, 172, 261 265

K

Kaçar: 99
Karaçalu: 307
Karahamzeler: 275
Karamanoğulları: 268
Kayı Boyu: 42
Kınık: 145
Kızık: 145
Kocacıç Yörükleri: 274
Kürt: 146, 263, 288, 289, 290 313, 329

L

Lâtin: 108, 109, 155, 156, 162[30] 186
Leh: 265, 267[127]

M

Macar: 56, 265
Makedonya: 166
Marsilyalı: 268
Memlûk: 133
Mesutlu: 304
Moğol:105,111, 112[32], 141, 153

Musevî: bkz.**Yahudi**

O

Oğuzlar: 41, 42, 55, 56, 74, 75 76 78, 84, 91, 96, 111, 117 120,121, 122, 123, 128, 129 131-134, 135-140, 153

P

Pisalı: 108

R

Recepli Afşarı: 276
Roma İmparatorluğu: 24, 79[69] 110, 126, 162[28], 177, 178 234[18]
Romalılar: 24
Rum: 164, 168, 169, 171, 175 176, 180, 181, 182, 186,191 265, 267, 268, 280, 285
Rumlu; 99
Rus: 236, 265, 267[127]

S

Safevî: 94, 95, 96, 97, 98, 99 274, 279-289, 293, 299, 310
Salur: 145
Sasanî: 76[65]
Sırbistan: 166
Sırp: 100, 155, 166, 167, 175 189, 192, 193, 194, 265,267 268, 285
Sicilyalı: 166
Slav: 186, 191
Söklen Oymağı: 303, 304

Ş

Şamlu: 99, 145

T

Tahtacı: 90, 91

Tatar Oymağı: 304
Tekeli/Tekelü: 99, 293, 296
Turgiş: 76
Turgutlu: 99
Türkiye Cumhuriyeti: 154, 315
Türkmen: 41, 94, 95, 97, 99, 114 120, 121, 122[59], 124, 127, 128 130, 131-134, 141-149, 153 195, 201, 202, 202[146], 203 214, 221, 274, 275, 276[152] 284, 300 301, 306, 307

U

Ustacalı (Usta-Hacılu, Ustaclu): 99.

V

Varsak: 99.
Venedik,-li: 108, 156. 166, 266 268
Voynuk: 166

Y

Yahudi: 39, 110, 110[26], 168 168[53], 181, 182, 191, 195 203, 204, 220, 266, 267 267[127], 268, 269, 271[143], 277 279, 280, 282
Yazır: 145
Yörük: 59[21], 233, 262, 275, 276
Yunan: 25, 110, 186, 189, 214

C
YER ADLARI, COĞRAFİ ADLAR

A

Adana: 93[120], 343
Adıyaman: 90
Afrika: 282, 301, 353
Akdeniz: 58[18],
Aksaray: 111, 243
Akşehir: 106
Alaşehir Ovası: 295
Aliye: 275
Alp-Saru: 106
Amasya: 99, 142, 146, 213, 295 299, 300, 309, 312, 326, 328
Anadolu: 18, 25, 33, 41, 42, 44 60, 73, 84, 85, 89, 90, 92 93, 95, 96, 97, 98, 103, 106 107, 109, 110, 111, 115, 117 124-127, 134, 141, 142, 145 153, 159, 162, 163, 168, 170 173, 174, 175, 176, 188, 189 190, 192, 194, 196, 199, 200 201, 203, 213, 220, 232, 233 234, 243, 244, 245, 246, 248 249, 253, 254, 263, 268, 269 271, 275, 276, 277, 279-290 291, 292, 293, 294, 296, 299 301, 308, 309, 310, 313, 317 318, 319, 321, 322, 325, 328 330, 331, 332, 333, 334, 337 340, 343, 345, 346, 348, 349 350, 351, 353, 354, 355, 356 357
Ankara: 93[120], 109, 140, 191 330, 333, 334, 335
Antalya: 99, 108, 109, 110, 293 294, 295, 297
Antep: 146

Arafat Dağı: 90.
Arapgir: 330
Asya:42, 84, 85, 90, 96, 98, 103 134,156, 279, 293, 301, 353
Avrupa: 25, 28, 154, 168[53], 175 188, 201, 214, 224, 301,319 353
Avusturya: 236
Aydın: 33, 202, 206, 213, 339
Azerbaycan: 95, 99, 289

B

Baalbek: 275
Bağdat: 76[65], 247, 329, 330
Balat: 181
Balh (Belh): 75, 136
Balıkesir: 93[120]
Balkanlar: 163, 165, 166, 176 188, 189, 190, 218, 220
Bayburt: 99
Belge: 339
Beriyyecik: 145
Beyşehir: 296, 342
Bolu: 335
Bosna: 175, 232, 233, 268, 272 330, 332
Bozok: 99, 301, 303, 304, 309
Bozova: 145
Braniçeva: 165
Brazzo: 268
Buldu: 234
Bulgurlu: 344
Burdur: 295
Bursa: 168[53], 181, 200[134], 237 296,335, 336, 339, 344, 349

C

Canik Dağları: 329
Cemre: 304
Cend: 55, 78
Ceneviz: 237
Curcan: 76, 78
Cuvare (Huvare): 55

Ç

Çaldıran:99, 149, 285, 300, 311
Çankırı: 111, 243
Çimnik Kalesi: 161
Çorum: 93[120], 99, 202[146], 300 309, 313, 322, 328, 330

D

Dâye Hatun Köyü: 231
Deliorman: 214
Denek Dağı: 90.
Dicle: 284
Divriği: 330
Diyarbakır (Diyarbekir): 89 90, 289, 304, 305
Döşeme Derbendi: 294, 296
Drozgometva: 268
Dubrovnik: 236

E

Edirne: 168[53], 196, 231, 247 269, 276
Efes: 213
Eflâk: 218
Ege: 58[18], 220
Eğri: 247
Elazığ: 90
Elbistan: 99
Ermenistan: 126
Erzincan: 300
Erzurum: 109, 246
Eskihisar: 166
Eskişehir: 159
Esruşene: 76

F

Filibe: 214
Fransa: 109, 114, 269[133]
Frenkistan: 272

G

Galata: 182
Gedik Hanı: 296
Gelibolu: 166, 249
Girdkûh Kalesi: 132
Golubatz: 165
Göksun: 329, 336
Göynük: 164
Güğercinlik: 165

H

Hacıbektaş: 90
Halep: 99, 146, 324, 329
Haliç: 171
Hamideli: 340, 342
Harput: 111
Hasandede Köyü: 90
Haydarpaşa Bahçesi: 349
Hersek: 268, 272
Hezagrad: 166
Hısn Mansur: 146
Horasan: 85, 142
Huara: 78
Huttal: 75
Huttelan: 136

I

Irak: 245, 289
Isparta: 341

İ

İç İl: 275, 304
İngiltere: 109, 114, 268
İnceyiz: 192
İran: 76[65], 81, 82, 85, 98, 120 122, 123, 138, 139, 144 223[213], 249[67], 250, 279, 289 296, 302, 304, 305, 331, 336
İrcava: 166
İskenderiye: 108
İspanya: 268, 269
İspir: 99.
İstanbul: 154, 169, 170, 171, 176 177, 180, 181, 182, 189, 192 194, 195, 229, 244, 253, 264 265, 267, 269, 287, 288, 295 302, 304, 315, 322, 325, 328 329, 330, 335, 336, 340, 341 342, 344, 345, 349
İsveç: 268, 269
İsviçre: 23
İtalya: 24, 58[18]
İzkadi: 166
İzmir: 339
İznik: 160, 170, 206, 214

K

Kâhta: 146
Kalaylı Dağ: 89
Kanak: 304
Karaca Hisar: 158
Karacabet Köyü: 231
Karaçuk 55
Karahisar: 341
Karapınar: 343
Karatay: 275
Karesi: 233, 338
Kayseri: 109, 142, 304, 324, 329
Kazdağı: 338
Keban: 89
Kerbela: 95
Kıbrıs: 108, 274, 275, 276
Kırçeva: 165

Kırıkkale: 90.
Kırkkilise: 276
Kırşehir: 275
Kızılırmak: 312
Kızılkaya Boğazı: 296
Koca Hızır Köyü: 232
Kongo: 24
Konya: 32, 109, 123, 146, 205 223[213], 296, 337
Korkuteli: 292
Koyulhisar: 99, 300
Kösedağ: 153
Krusevaç: 267
Kuh-Gilûye: 99
Küçük Asya: bkz.**Anadolu**
Kütahya: 233, 274, 295

L

Ladik: 335
Larende: 241
Lipve: 272
Lofça: 166

M

Macaristan: 232, 272
Malatya: 110, 146, 323
Malazgirt: 124, 127
Manisa (ayrıca bkz.**Saruhan**): 203,204, 206, 214, 294,338 340
Maraş: 99
Marmara Bölgesi:154, 163,186
Menteşe: 99
Merv: 136, 138, 139
Mërzifon: 93[120], 335
Mesina: 272
Meşhedi: 138
Mısır: 127, 205, 249
Mudurnu: 164
Muğla: 93[120]. 99
Murtazabat: 333

N

Nahçivan: 174, 269
Nif: 334
Niğbolu: 166
Niğde: 344
Nişapur: 138
Novaberda: 165

O

Otlukbeli: 284
Ovacık: 300

P

Parmakkapı: 342
Pasin Ovası: 305
Pazarcık: 143, 143[105]
Pirlepe: 165
Portekiz: 266, 268
Plevne: 166

R

Ragüza: 272
Rakka: 275
Rakova: 166
Resulayn: 143, 143[105], 145
Rey: 132, 133
Rudnik: 274
Rumeli: 161, 162, 163, 186, 192 194, 196, 201, 213, 214,215 217, 223[213], 246, 249, 271 302,
Rusya: 262, 268, 269

S

Sabaran: 78
Sakız: 237
Samatya: 181
Savran (Serpen): 55

Selânik: 160
Serahs: 138
Serez: 204, 214
Saruhan: 213, 334, 339
Siirt: 89, 90
Simavna: 204, 205, 217
Sinop: 96[124], 109, 110, 218
Silistre: 166, 336
Sivas: 99, 109, 110, 111, 146 253,296, 299, 300, 302, 304 305,309, 314, 323, 328, 329 330
Suğnak: 55
Sogd: 75
Sokkuluviçi: 268
Söğüt Dağı: 341
Stilarion Dağı: 213
Suriye: 126
Surp Georg (kilise)**:** 181
Surp Hıreşdagabet (Kilise): 181
Sümeysat: 146
Süt Kend (Sitgün): 55

Ş

Şumnu: 166

T

Taşkesen Köyü: 89
Teke/Teke İli:99, 292, 293, 297
Tekir Yaylağı: 300
Tepedelen: 273
Tırhala: 165
Tırnova: 166
Tokat: 99, 146, 299, 300, 302 309, 329, 330
Topkapı: 315
Torlak Pınarı: 204[150]
Toroslar: 59[21], 284
Tosya: 255
Trabzon: 245
Tuna: 284
Tunceli: 90, 300
Turguteli: 244
Tûs: 138

U

Ukrayna: 263
Uluborlu: 340
Unavur: 305
Urfa: 324, 326
Uşak: 350
Uzun-Yayla: 99

Ü

Üsküdar:32, 335, 336, 344, 346 349

V

Venedik: 235, 236, 237
Vılk: 165
Vişegrad: 268
Viyana: 190

Y

Yalınlı: 292
Yanbolu: 166
Yassıviran: 333
Yeni Kend: 55
Yozgat: 99,
Yunan,-istan: 58[18], 125[67], 234[18]

Z

Zile: 302

D
DEYİŞLER, KAVRAMLAR, KURULUŞLAR, OLAYLAR

A

"Abdullah oğlu": 269
Acemi Ocağı: 271, 273
açlık: 120, 240, 253, 254, 256 277,299, 326, 326, 345, 350
adalet-adaletsiz/âdil-gayrıâdil: 87, 145, 157, 233, 242, 254 255, 302, 317
adaletnâme: 257, 254-256, 331
ağaç: 89, 90, 91, 93[120]
Ağalar Saltanatı: 248
ahlâk: 45, 53, 86, 145, 201, 274 288, 351
aile: 66, 121, 173, 174, 187, 242 265,270, 272, 273, 285, 351
"ak akçe": 67[37]
Alevî,-lik: 80, 82, 83, 85, 88, 90 91, 92, 93, 94, 97, 223[213] 283, 290-316, 317, 354.355
altın: 208, 248, 249, 330
anaerkil: 50
anarşi,-zm: 43[49], 156
Ankara keçisi: 109
antiemperyalist: 37, 94
antlaşma (devletlerarası)**:** 108, 109
Arapça: 117, 261
aristokrat, aristokrasisi: 68, 69 118,120, 131, 155, 168, 169 186,188, 189, 191, 192, 194 202, 217
artı ürün: 50, 51, 53, 134, 242
asker,-lik: 33, 50, 59, 61, 69, 73 75, 76, 80, 105, 108, 114 121, 125,126,132, 133, 148 149,158, 164, 165, 166, 167 172,173, 175, 210, 213, 231 232,237, 241, 247, 255, 256 289,295, 296,307, 313, 321 322,323, 324, 327,328, 329 335, 338, 340, 341, 345
aşiret: 154, 275, 322, 323, 324 329
at: 60, 62, 111, 120, 141[96], 246 247, 248, 295, 322, 347
Atatürk devrim ve ilkeleri: 20 73, 314
Atatürkçülük: 38
ateş: 90
Avam Kamarası: 24
avarız: 244
aydın,-lar: 18, 38, 117, 142
aydınlanma: 222
azgelişmiş.-lik: 28

B

Babaîler Ayaklanması: 96
bağımsız,-lık: 35, 37, 153, 163
bağış: 106
baharat: 236
bakır: 236
bal: 255
balmumu: 236
Balta Limanı Ticaret Antlaşması: 21[11]

başbuğ: 59, 121, 122
başkent: 176, 182, 183, 336, 344 345
batılılaşma: 94
Batınîlik: 222, 223[213]
Bedreddin Ocağı: 223[213]
Bektaşîlik: 87[90], 90, 92, 95 143[105]
"Ben de hâlümce Bedreddinem": 226
bey,-ler: 67, 75, 76, 107, 159 168, 187[106], 192, 193, 195 218, 288, 318, 319, 320, 322 329, 350
beylik: 153, 159, 163, 188, 224 330, 356
bilim,-sel: 117, 205, 209, 210 215, 216, 222, 288
birey: 11, 27, 34, 59, 148, 209 210
borç: 240, 240[40], 241
Budizm: 73
buğday: 243, 244, 249[67]
burjuvazi: 25, 28, 33, 36, 43[49]
bürokrat,-bürokrasi: 30, 97 137, 232, 245, 319, 320
Büyük Oğuz Ayaklanması: 96

C

cam: 236
cami: 138, 138[92], 139
cehennem: 207
cellât: 284, 347, 348, 349
cennet: 207, 219
cihat: 73, 175, 287
cin: 207, 210, 210[183]
cizye: 174, 273
Cumhuriyet: 92, 118

Ç

çadır: 62, 67, 68, 338, 349
çapulculuk: 73
çift bozan resmi: 233
çiftçi,-lik: 56, 62, 81, 231
çiftlik: 233, 238, 246, 247
çocuk: 89, 137, 146, 147, 148, 161 173, 175, 202, 210, 213, 247 255, 256, 259, 265, 266, 271 272, 296, 347-348, 349

D

dağ: 89, 90
Dandanakan Savaşı: 122[59]
Darvincilik: 222
dârülharb: 176
dayak: 254, 255
Dede Korkut Kitabı: 60[25], 67 67[37], 96
deizm: 222
delikanlı: 271
demokrasi: 45
deri: 236, 238
deve: 107, 141[96], 246, 248
devlet: 21, 22, 22[13], 23, 24, 26 33, 43, 44, 49-100, 103, 106 107, 108, 113, 117, 120, 121 122, 127-129, 133, 136, 137 142, 154, 156, 157, 163, 167 182, 199, 209, 210, 225, 229 243, 264, 288, 292, 309, 313 321, 355
devrim: 22[13], 34, 39, 42-44, 65[33] 145, 146, 149, 153, 199, 200 204, 277, 292, 319, 353
devrimci,-lik: 92, 194, 216, 221 222, 224, 226, 294, 331

devşirme: 172, 174, 187, 188 202,267, 268, 270, 271, 273 274,277, 281, 282, 285, 287 293, 314, 318, 346, 348
dışalım: 109, 115
dışsatım: 109, 115
dil: 26, 26[19], 27, 32, 45, 73, 86 117-119, 124, 129, 148, 189
Dil Devrimi: 118
din: 39, 53, 62, 72-100, 123, 139 142, 145, 147, 158, 159,160 169, 170, 172, 173, 175,181 185, 186, 189, 191, 192,204 207, 214, 219, 220, 222,225 264, 266, 270, 272, 281,282 287, 288, 298, 311, 313,314 354, 355
din adamları: 50, 96, 97, 113 138,138[92],139,177, 222,287
dindaş: 168[53], 171
direnme: 43-45
dirlik: 174, 218, 262, 292, 319 323, 332, 356
Divan: 32, 194, 251, 270, 286 291, 311, 328, 338, 349
***Divanü Lugat -it- Türk*:** 11, 69 96, 118, 129
Diyanet İşleri Başkanlığı: 210[183]

E

edilgen direniş: 44, 277
egemen çevre/güç/sınıf : 23, 24 29, 36, 44, 54, 64, 70, 71,72 85, 87, 107, 114, 115, 123 125,142, 129, 144, 148,149 155, 156, 157, 164,167, 169 182,184, 185, 186, 189,191 192,194, 196, 199, 200, 230 232, 243, 245, 248,253, 264 267, 277, 285, 288, 298,299 311, 350, 355, 356, 357
egemen ulus: 24, 129, 137, 185 264
egemenlik: 32, 65, 68, 128, 153 156,158, 160, 185, 209, 210 218, 290, 292, 303, 308,309 312, 320, 353
eğitim: 18, 30, 45, 121, 271, 315
ekmek: 344
ekonomi,-k: 18, 22, 23, 30, 52 66, 70, 74, 78, 80, 103, 113 114,139, 140, 145, 147, 155 159,160, 168, 180, 182, 186 200,203, 222, 230, 232, 237 238,242, 253, 277, 282, 287 298, 299, 309, 310, 317,319 320, 324, 332, 333
ekonomik artık: 50
***"Ehl-i sünnet vel-cemaat"*:** 280
emek: 37,115,196,234,240, 243 245, 249, 311, 356
emekçi-ler: 37, 356
emperyalizm: 34, 36, 37, 38, 94 149, 281[157]
Enderun: 265, 267, 268
endüstri; bkz.**sanayi**
Engizisyon: 282
enternasyonalizm: 34, 35
Epikürcülük: 222
eşcinsellik: 135, 247
eşitlik,-çi: 24, 29, 33, 60, 84 128, 145, 203, 218, 219 220, 222, 293
eşitlikçi toplum: 22, 51, 65
eşitsizlikçi toplum: 23, 65
eşkiya,-lık: 200, 202, 256[92], 274 275, 276, 283, 297, 298,300

322,330, 334, 335, 340, 357
eşraf: 324, 338, 339
etnik gurup/yapı/köken: 23, 24 27, 39, 88, 110, 127, 128 145, 167, 181, 184,192, 219 233, 266, 267, 271, 272 280, 285, 332, 345, 356
"Etrak-i bi-idrak": 18, 100, 201 202, 263, 318, 345
evlenme: 60, 66, 122, 160

F

fabrika: 24
faiz: 106, 115, 116, 240, 241 245
Farsça: 100, 117
Fatih Kanunnâmesi: 233
feodal,-izm: 28, 194, 201, 216 217,218, 220, 224, 225, 319 320
ferman: 185, 257, 283, 289, 313 339, 340
fetva: 287, 314
fıkıh: 74, 214
firavun: 82.
fiyat: 243, 244, 249[67], 255
Fondaco dei Turchi: 235, 235[21]
Fransız İhtilâli: 225
Fransızca: 184
fratria: 49
fuhuş: 283

G

ganimet: 133, 189, 220, 320
***Garibnâme*:** 117
gavurlaşma: 94
gaza: 172, 175
gazi,-lik: 160, 161, 172, 175 176, 188, 194, 216, 217 220, 224
gelenek (anane): 45, 53, 68, 74 75, 84, 121, 123, 131, 158 185,191, 216, 279, 280, 293
Gelibolu Deniz Savaşı (1416): 166
Girit Savaşı: 343
giysi: 123, 307, 309, 322, 349
göçebe,-lik:49, 55-64, 66, 69,70 71, 72, 74, 75, 97, 98, 111 115,121, 122, 123, 127, 128 190, 221, 322, 323, 354
gûlâm: 120, 121, 133
gümrük: 108, 109, 113, 236 237
Gümrük Birliği Antlaşması: 21[11]

H

hac: 63
Hacı İvaz Hanı: 237
Haçova Savaşı: 321

hâkim kültür: 128
halife: 76, 79, 80, 117, 120, 122 149, 287, 289, 314
halk: 18, 19, 20, 22, 55, 56, 62 67, 68, 69, 70, 71[44], 73, 74 81, 82, 87, 88, 94, 95, 98 104, 114, 115, 117, 122,123 124, 139, 141, 155, 156,162 168 186, 191, 192, 194, 195 199, 200, 207, 209, 210,215 218, 224, 230, 239, 240,244 245, 253, 276, 287, 292,295 309, 319, 325, 328, 332,336 339, 348, 350, 354, 355,356

halk ozanı: 74, 350
halkçı,-lık: 25, 92, 142,154, 194 210, 215, 217, 218
Hamidiye Alayları: 290
hanedan: 120, 121, 131, 133
harem: 270
hayvan,-cılık: 59, 63, 66, 244 248, 254
hazine (devlet)**:** 107, 108, 113 115, 135, 138[92], 230, 231 251
Heşt Behişt 263
heterodoksi: 85, 220, 223
Hıdırellez: 89, 90
Hıristiyan,-lık: 79[69], 100, 146 148, 149, 157, 158, 159,160 162, 163, 164, 165, 166,167 168, 169, 171, 172-176, 177 178, 182, 184, 185, 187,188 191, 194, 195, 202, 203,204 217, 220, 222, 263, 266,268 269, 271, 272, 273, 274,277 279, 280, 285
hububat: 236, 244
hukuk: 23, 24, 53, 79, 107, 157 167, 181, 185, 204, 212,214 215, 233, 325
hırsızlık: 109, 251, 251[71], 274 297, 312
hoşgörü: 162, 164, 202, 279

I

ırk: 12[**], 351
ırza geçmek:247, 255, 256, 299

İ

ibrişim: 237
içtihat: 288
idealizm: 209, 210
ideoloji: 12[**], 29, 72, 73, 74, 76 80, 82, 86, 87, 92, 94, 97 98,118, 142, 144, 176[67],191 209,210, 211, 216, 219, 220 280, 281, 282, 285, 288,293 298,310,311, 317, 354, 355 356
ihanet: 30[25], 119, 218, 336, 351
ihtida: 168
ihtilâl: bkz.devrim
ikta: 104-105, 104[5], 112[32], 139
iktidar (siyasal)**:** 21, 25, 39, 42 49, 51, 52-54, 61, 66, 71,72 82, 92, 94, 97, 125, 131,134 135, 139, 157, 186, 191,216 221, 230, 241, 242,244, 280 353, 354, 357
iktisat, iktisadî:bkz. **ekonomi,k**
"İl gider, töre kalır": 20
ilerici,-lik: 210, 222, 224
iletişim: 294
ilkel toplum: 22, 51, 55
imparatorluk: 23-24, 127, 128 129, 154, 167, 176, 178,199 224
inanç: 73, 74, 75, 79, 80, 82, 84 86, 88, 89, 90, 93, 95, 96 97, 98, 141, 144, 156, 172 175, 213,220, 279, 280, 290 293, 294, 298, 311, 354, 355 356
İngilizce: 184
insan:91,203,207, 208, 209, 211 214, 222, 225, 226,256, 282 294, 298, 311, 354
insan eti: 253, 299, 350
insan hakları: 222
irtica: 93
ipek,-çilik: 56, 236, 237

İslâmiyet, İslâm: 49, 56, 60, 61 61[26], 62, 63, 72-100, 115 118, 122, 124, 129, 133,139 142, 149, 158, 164, 168,169 170, 171, 172-176, 179, 186 189, 191, 194, 207, 215,220 222, 240, 269, 270, 271,279 280, 287, 288, 314, 318
İslâmcı,-lık: 20, 94, 118, 123
"İslâm'ın Kılıcı"; 172, 175
İşbirliçi,-lik: 37, 149
işçi,-ler,-sınıfı:24, 33, 34, 36,37 43[49], 69, 233
işkence: 138, 213, 282, 340
İtalyanca: 26[19], 261

K

kabile: 49, 50, 51[2], 59, 63, 127
kaç-göç: 87[90]
kadı:159,201[140], 231, 240, 240[40] 243,252, 255, 273, 275, 276 312,313, 328, 334, 335, 340
kadın: 50, 59, 60, 61[26], 63, 87[90] 89, 91, 93, 133, 137, 146 160, 161, 202, 211, 213 256, 265, 266, 282, 296 299 302, 330, 339
kâfir: 158, 160, 161, 207, 208 209, 237, 270, 314
kağıt: 236, 238
kahve: 238
kalay: 236
Kalenderoğlu Ayaklanması: 268
kamu düzeni: 157, 159, 256
kanunnâme: 185, 233, 270, 271
Kanunnâmei Liva-i Karesi: 233
Kanunnâme-i Pençik: 271
Kapan Hanı: 237
Kapıkulu,-ları: 173, 243, 255 269 271, 323, 343
kapital,-ist,-izm: 34, 37, 38,110 238, 240, 241, 319
"kara talih": 67[37]
***"kara kamıg budun", "kara budun"*:** 67, 70
kardeş katli: 259. 259[104], 259[105]
karizmatik: 144, 144[109], 147
Karlofça Antlaşması: 269
kazasker: 195, 196, 206, 217
Katolik,-lik: 156, 162, 162[28] 162[30], 186
keçi: 78
kedi ve köpek eti: 253, 299
Kemalizm: 40[42]
kenevir: 236
kent,-li,-sel: 51[2], 55, 56, 61, 62 63, 68, 69, 70, 75, 97, 109 110, 111, 115, 127,129, 138 234, 237, 242, 243,276, 297 327, 330, 332, 334, 338,341 353, 354, 357

kent devleti: 25[16], 51[2], 58
kervansaray: 107, 108, 113, 238
kırsal:58,60, 63, 64, 70, 74,106 109,111,115, 129, 189, 242 243, 332, 354
kışlak: 56
kıtlık: 243, 253, 299
kız: 161
Kızılbaş,-lık: 90, 93[120], 94, 95 97, 98, 222, 283, 285, 287 289, 295, 298, 300, 311,312 313, 314, 317
kilise: 155, 170, 181, 268
***Kitab-ı Müstetâb*:** 251, 253, 263

kitap: 246, 313
kitle kırımı / kıyımı: 22[13]; 282 286,287, 290, 298, 314,345 346, 349, 354
klan: 49, 50
Koçi Bey Risalesi: 258
kolluk güçleri: 43
komün: 63, 201
komünist: 26, 225[216]
konsolosluk: 110
koyun: 78, 111, 120, 135, 136 141[96], 202, 248, 249, 240[67] 276[152]
Koza Han: 237
kozmopolit: 24, 25[16], 129, 139 148, 149, 154, 176, 177 182 183, 189, 191, 224,264,277 280,284, 298, 345, 355,357
köle: 73, 81, 135, 234, 234[18] 245, 246, 282
Köroğlu Destanı: 89
köy,-lü:50, 50[1], 51[2], 63, 70, 98 104,106, 107, 110, 111, 114 115,190, 194, 201, 217, 221 224,231, 232, 233, 234, 214 242, 243 254, 255, 256, 269 269[136], 273, 292, 293, 297 318,320, 322, 323, 332, 333 338,339, 341, 350,351, 354 356
kumaş: 110, 111, 237, 246, 330
Kuran: 246
kurban: 87[90]
kurultay (ilkel toplumda):49, 50
***Kutadgu Bilig*:** 69
Kültür: 27,30, 69, 70, 71, 85,86 117,127, 128, 185, 189, 222 280, 287, 357
küreselleşme: 11, 25[16], 149
kürk: 236
Kürtçe: 290

L

laiklik: 72
Lehçe: 35

M

maddecilik: 207
maden: 56, 274, 275
Mahmut Çelebi Hanı: 237
Mahmut Paşa Hanı: 237
mal,-malvarlığı: 59, 66, 70, 111 112, 113, 115, 161, 169,220 242, 244, 245, 246,247, 248 255, 282, 321, 329, 344
Manifesto (Komünist): 34, 35
Marksizm: 22-38, 43[49], 224
matbaa: 26,
materyalizm: 207, 209, 210 216, 222
Meclis-i Mebusan: 33
Medrese,-li: 85, 97, 98, 142 201, 223[213]
mehdi: 144, 219, 220
melek: 208
merkeziyetçilik: 216, 218, 230 319
meşru,-luk: 72, 177, 192, 244
Meyve Hanı: 110
mezhep: 202, 222, 223[213], 225 289, 307, 309, 311
militarist: 210
milletvekili: 24
milliyetçi.-lik, bkz,**ulusal,-cılık**
miras: 106, 231
mirî toprak (arazi): 64, 105 106, 107, 229
misyoner,-lik: 78
mukataa: 104-105, 104[5]

"mum söndü": 283[162]
murabahacılık: 231
mübadele: 240
mülk arazi: 104, 106
mülkiyet (özel): 50, 63, 64, 66 104, 105, 106, 107, 171,201 211, 212, 229, 230, 231,232 233

N

"nadan Türk": 18
Nahçivan Seferi: 174, 269
namaz: 63, 96
narh: 255
"Ne mutlu Türk'üm diyene": 76[65]
nizam-ı âlem: 256, 258, 259
noter/notar: 109
nüfus: 24, 111, 173, 174, 182 201, 214

O

odun: 255
oğlan: 161, 255, 256, 299
Oğuz Kağan Destanı: 57
okur yazarlık: 26
oligarşi: 118
12 Eylül 1980 darbesi: 125[67] 157[14], 314
On İki İmam: 82
12 Mart Müdahalesi: 262
ordu: 33, 60, 69, 73, 75, 190 200[134], 213, 244, 249, 280 282, 289, 296, 302,304, 306 307,309, 311, 327, 329, 334 335, 336, 341, 344, 353
Orkun Yazıtları: 68
orman: 89, 90, 91
ortak kimlik: 27
Ortodoks,-luk: 156, 162, 162[28] 162[30], 175, 186
oruç: 63
orun: 67
Osmancıklı Mehmet Kervansarayı: 237
"Osmanlı ile barışmak": 352
"Osmanlı yiğit basandır": 303
Osmanlıcılık: 20
otlak: 50[1], 63, 66

Ö

örfî mahkeme: 109
öşür: 104, 233

P

padişah: 176, 180, 192, 201, 213 237, 245, 254, 258, 262, 263 265, 266, 268, 270, 272,283 285, 286[168], 287, 289, 292 299, 302, 314, 327, 349
pamuk: 236
Pamuk Hanı: 110
panteizm: 222
Papa: 162[28], 178, 179, 179[78]
para: 111, 112[31], 114, 115, 135 138, 146, 155, 169, 208, 211 240, 241, 242, 246, 249[67] 255,282, 285, 328, 329, 330 341, 342, 344, 345, 348
paralı asker: 155, 285
pasif direniş: bkz.**edilgen direniş**
Patrik, - hane (Rum): 170, 177 178, 179, 181
Patrik,-hane (Ermeni): 181
Pençik Oğlanı: 271
peygamber: 143, 143[105], 144
Pirinççiler Hanı: 110
piskopos: 160

piyasa/piazza: 109
polis (kent devleti): 25[16], 51[2] 58[18]
Poltova Savaşı: 268
pozitivizm: 222
proleterya: 35, 69
propaganda: 45, 75, 86, 95, 143 143[105], 144, 154, 220

R

rasyonalizm: 222
realizm: 222
reaya: 104, 104[4], 167, 184, 203 233,242, 252, 253, 255, 256 257,258, 319, 322, 323, 331 341
rehin: 231
resmî tarihçi: 186, 248
rüşvet: 136, 243, 245, 246, 250-252, 255, 328, 340

S

sağcı: 38
sakal: 91, 311
saltanat: 32, 131, 132, 195, 214 216, 220, 245, 259, 264,267 290, 292, 325
sanat: 117
sanayi: 113, 238
Sancak-ı Şerif: 344
saray,-lı: 135, 136, 137, 200, 201 243, 249, 266, 269, 314,319 320
satış: 106, 110
savunucu direnme: 44
saz şairi: 86
sekban: 322, 323, 324, 331, 339 344
sekülarizm: 222
selem: 231, 241
serf: 233
sınıf savaşımı (mücadelesi/ kavgası): 22[13], 33, 218, 244 319, 320, 356
sınıflı toplum: 29, 224
sınıfsal ayrışım (sınıflaşma): 22, 23, 24, 49, 50, 52, 58 65-71, 74, 78, 103, 104, 115 118, 129, 225, 235, 244,318 319, 357
sınıfsız toplum: 22, 33, 319
sipahi: 165, 187, 217, 220, 233 254, 255, 292, 293, 295,296 306, 307, 318, 319, 323,325 338, 339, 343, 344, 347
sinagog: 168[53]
Sivas Katliâmı: 314
siyasal katılım: 21, 44
siyasal yapı: 109, 140, 141, 184
Siyasetnâme: 120
sof: 236
solcu,-luk: 33, 38, 215, 216, 225
sosyalizm: 216, 222
soykırım: 346, 346[338]
soylu,-luk: bkz.aristokrasi
sömürge,-leşme: 25, 94, 162 280
sömürü, sömürme: 24,34,36,37 114,115, 118, 129, 134, 139 149, 156, 162, 186, 203,224 241, 245, 274, 277,279, 284 288, 290, 298, 299, 309, 311 355, 356, 357
su: 89, 93
"Su gibi aziz ol": 93
Sünnî,-lik: 76, 80, 81, 82, 84, 85 86, 87, 92, 93, 94, 96,97, 98 117, 122, 123, 138, 142,144

149, 221, 223, 280, 281,287 288, 289, 310, 317, 354
sürgün: 206
"Sürüden ayrılanı kurt kapar": 59

Ş

Şafi: 289
Şamanizm: 86, 93, 96, 96[124], 97 142
şap: 236
şehit,-lik: 73
şeker: 238, 249[67]
şer'î hile: 116
şer'î mahkeme: 109
şeriat: 86, 118, 144, 185, 196 210, 242, 251, 273, 286
şeytan: 208
Şiî,-lik: 76, 80, 81, 82, 95, 97 98, 223[213], 279, 287
şirket: 79

T

tacir: 69, 78, 108, 110, 112, 113 115, 235, 237, 239, 241,245 249, 322
taht kavgası:131, 163, 170, 191 192, 196, 199, 200[134], 220
***"Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya, Sezar'-ınki Sezar'a"*:** 79[69].
tanrıtanımaz: 282, 289
Tanzimat: 20, 94, 119[50]
tarım, tarımsal üretim: 55, 56 79, 104, 114, 190, 229, 242
tarikat: 93, 95, 97, 142, 222 287, 351, 354
tasavvuf: 85, 86, 207, 287
tavşan: 93
tefeci: 241, 249
tekke: 205, 315
teokrasi: 210, 225
ticaret: 69, 74, 78, 79, 107-109 113, 115, 138[92], 156, 159 235-239, 294, 357
ticaret yolları: 108
tımar: 165, 166, 218, 220, 252 255,291, 292, 293, 294, 306 307,309, 318, 319, 321, 339
toplumcu,-luk: 196, 200, 207 215, 216, 219
toplumsal bellek: 17
terör: 22[13], 311, 348
"Tilkü kendi inge ürse udhuz bolur.": 11
tohumluk: 243
topçu: 165
toplumsal sınıf: 21, 23, 29, 36 43, 51, 65-71, 80, 108, 111 114, 138, 139, 141, 148,157 192, 199, 218, 221, 229,249 285, 298, 319, 356, 357
toplumsal yapı: 11, 103 - 116, 140, 141, 229-
toprak:50, 62, 63, 104, 105,106 107, 115, 166, 173, 174,212 214, 215, 217, 218, 219,220 229, 230, 231, 232, 233,234 237, 239, 241, 242,245, 270 319, 320, 336, 353
toprak ağası:106, 107, 232,241
totaliter diktatörlük: 210
töre: 117,121,136,293, 354,355 356
tüfekçi: 165
tüketim: 50, 51, 201, 231
Türkçe: 26, 26[19], 41, 56, 87, 99 118, 119[49], 119[50], 124, 129 148, 290, 318

Türkçü,-lük: 20, 40[42]
Türkleş(tirme): 123, 169
Türklük: 39, 40, 93, 94, 111 177, 187, 285
Türkmen sorunu: 120, 121, 122
tütün: 238

U

uç: 121, 124, 153, 220
ulaşım: 294
ulema: 160, 194, 216, 287
ulus: 19,20,23, 24, 25, 26, 27,28 35, 37, 124, 127, 128, 129 184, 222, 225, 262, 265,266 285, 290, 301, 319
ulusal bilinç: 118
Ulusal Kurtuluş Savaşı: 20, 25 54, 73, 82, 92, 94, 149, 168 314, 316
ulusal,-cılık: 25-33, 33-38, 128 129, 149, 277, 318
uygar toplum: 51
uygarlık: 25[16], 51[2], 117, 122

Ü

ücretli: 233
ülüş: 68
ümmet: 29[23]
üretici: 50, 51, 53, 115, 218, 242 244, 323
üretim: 50, 51, 55, 56, 58, 69 79, 201, 231, 232, 234, 237 242
üretim araçları: 36, 64
üretim biçimi: 233, 234
üst kimlik: 27
ütopya: 224, 225

V

vakıf: 104, 105, 230, 231, 233 247
"Varidat": 206, 206[167], 207, 208 223[213], 224
varsıl,-lık: 66, 70, 74, 77, 79, 80 103, 110, 111, 112, 113,115 117, 118, 120, 138, 194,195 249, 256, 356
vatandaş,-lık: 24, 33
Veli Baba Tekkesi: 340, 341
vergi: 51, 69, 104, 106, 113, 114 139, 141, 153, 155, 166,167 184, 240, 242, 243, 244 256[92],257,275,291,320, 323
veziriâzam,-lık: 187, 265, 267 272,274,334, 339, 347, 348 353

Y

yabancı düşmanlığı: 12, 12**, 127
yağ: 255
yağma,-cılık: 43, 73, 111, 121 127, 133, 146, 156,189, 200 202, 202[146], 295, 330, 332 334,337, 339, 341, 353,357
yapağı: 236
yargı: 109, 159[19]
yaşlılar kurulu (ilkel toplumda)**:** 49
"yatuk": 62
yaya: 295
yaylak (yayla): 56, 141[96], 158 297
yazı: 51
Yeni Dünya Düzeni: 12
Yeniçeri: 100,114,172, 173, 189 238,247, 248,255, 270, 273 274, 296, 298, 306, 325,335 348

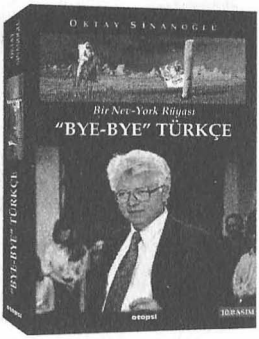
yerleşiklik: 49, 50, 51[2], 55, 58 62, 63, 66, 68, 69, 70, 71 72, 74, 79, 80, 115, 117 122, 128, 133, 139, 141[96]
yoksul,-luk: 65, 66, 7 4, 80, 89 94, 103, 107, 115, 118, 120 124,138, 139, 194, 199, 200 203,211, 214, 231, 233, 240 243,245, 253, 254, 256, 277 282,292, 293, 298, 299, 306 309, 318, 320, 321, 322,323 332, 338, 356
yolsuzluk: 244, 254, 255, 307 319
yönetilenler: 44, 71, 117, 157 184, 191, 239, 242, 264
yönetim,-yöneticiler: 24, 36, 44 50, 65, 71, 72, 76, 79, 92 114,115, 117, 118, 128, 168 171,186, 189, 191, 199, 200 201,202, 223, 239, 242, 243 253,264, 265, 274, 277, 279 280, 281, 283, 287, 318,319 326, 335, 339
yurt: 57
yurtseverlik: 28, 29
yünlü: 236

Z

zanaatkâr: 56
zaviye: 315
zeâmet: 197, 255, 318, 319, 320
zemberekçi: 165
Zemzem Suyu: 89
zengin,-lik: bkz. varsıl,-lık
Zerdüştlük: 76[65]
zilyedlik: 50
zimmî: 174
zulüm: 144, 145, 209, 211, 214 224, 244, 254-256, 257, 258 268,269, 277, 282, 289, 290 292, 293, 302, 320, 325,328 337,339, 341, 355, 356, 356

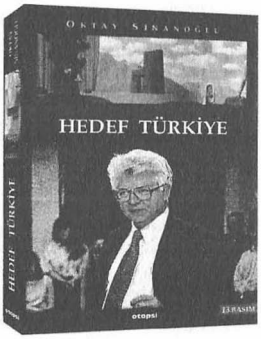
KAYNAKÇA
3.kitabın sonunda yer almaktadır.

OKTAY SİNANOĞLU

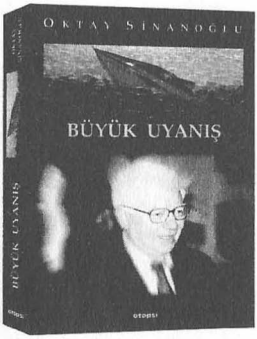
bir newyork rüyası
BYE BYE
TÜRKÇE

OKTAY SİNANOĞLU

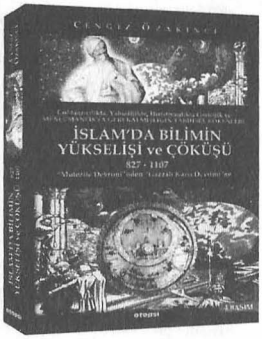
HEDEF
TÜRKİYE

OKTAY SİNANOĞLU

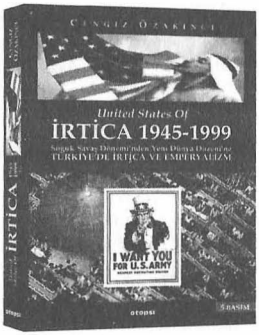
BÜYÜK
UYANIŞ

CENGİZ ÖZAKINCI

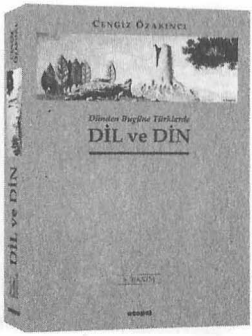
İSLAMDA BİLİMİN YÜKSELİŞİ ve ÇÖKÜŞÜ

CENGİZ ÖZAKINCI

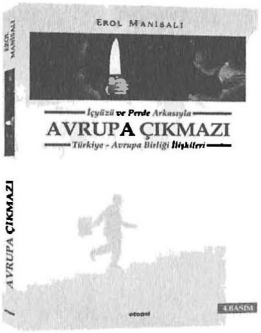
united states of İRTİCA 1945-1999

CENGİZ ÖZAKINCI

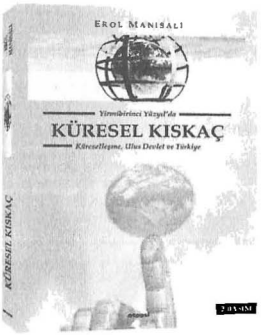
dünden bugüne türklerde DİL ve DİN

Prof. Dr. EROL MANİSALI

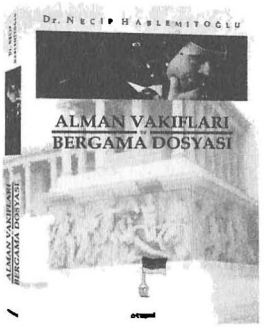
AVRUPA ÇIKMAZI

Prof. Dr. EROL MANİSALI

KÜRESEL KISKAÇ

Dr. NECİP HABLEMİTOĞLU

ALMAN VAKIFLARI BERGAMA DOSYASI

ERGÜN POYRAZ

FETHULLAH'IN GERÇEK YÜZÜ

ÇYDD

DEMOKRASİNİN KORUNMASI

Prof. Dr. ÇETİN YETKİN

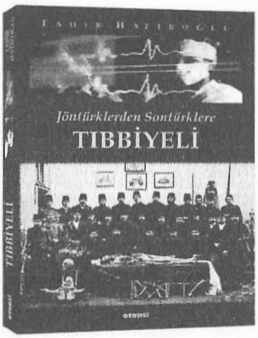
KARŞI DEVRİM 1945

Prof. Dr. **ALPASLAN IŞIKLI**

KUMARHANE KAPİTALİZMİ

Prof. Dr. **TAHİR HATİPOĞLU**

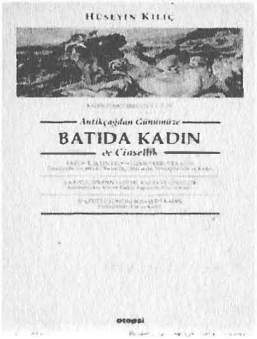
jöntürklerden sontürklere TIBBİYELİ

Prof. Dr. **ÇETİN YETKİN**

batılıların kirli yüzü **STRUMA**

HÜSEYİN KILIÇ

BATIDA KADIN

HÜSEYİN KILIÇ

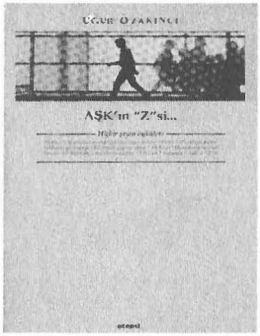
KONUŞAN KADAVRALAR KOMEDYASI

SADRİ ETEM ERTEM

ÇIKRIKLAR DURUNCA

UĞUR ÖZAKINCI

AŞK'ın "Z" si

UĞUR ÖZAKINCI

BEN BİR KİRALIK KATİLİM

BELGİN SARMAŞIK

ATTİLA İLHAN'a MEKTUPLAR

OKAN KİTAPÇI

ÇÜNKÜ ERKEKLER KELEBEKTİR

YALÇIN KAYA

DEPREM DEVLET ve TOPLUM

otopsi yayınları

tel/faks: (0212) 5196848 - (0212) 5196849
otopsiyayinevi@hotmail.com

Çetin Yetkin

İKTİDARA KARŞI

TÜRK DİRENİŞ VE DEVRİMLERİ

BAŞLANGIÇTAN ATATÜRK'E

Asya'da Atılan Temeller • İslâmiyet'in Etkileri • Türkler ve Selçuklu Devletleri • Kutalmış Olayı • Büyük Oğuz Ayaklanması • Babaîler Ayaklanması • Osmanlı Kimliğinin Oluşması • Musa Çelebi Olayı • Şeyh Bedreddin • Yavuz Sultan Selim ve Türk Düşmanlığı • Alevi Kökenli Eylemli Direnişler • Şahkulu • Nur Ali Halife • Şeyh Celâl • Atmaca • Zünnunoğlu • Kalender Çelebi • Celâlî Eylemleri • Karayazıcı Abdülhalim Bey ve Deli Hasan Bey • Kalenderoğlu • Cennetoğlu • Kara Haydaroğlu • Katırcıoğlu • Gürcü Abdünnebi • Türk Düşmanlığından Kitle Kırımına • Kapıkulları • Genç Osman Olayı • Lâle Devri ve Patrona Halil Ayaklanması • Nizam-ı Cedit • Kabakçı Mustafa Olayı • II. Mahmut, Reformlar ve Türk Halkı • Tanzimat • Büyük Yıkım ve Kıyım • 1839 Gülhane Hattı ve 1856 Islâhat Fermanı • Tanzimat'a İlk Direniş • Fedailer Cemiyeti (Kuleli Olayı) • Yeni Osmanlılar • Talebe-i Ulum Olayı • I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamit • Ali Suavi ve Çırağan Olayı • İttihat ve Terakki • II. Meşrutiyet • Türk'ün Kendi Yazgısına Egemen Olmasına Doğru • Ulusal Kurtuluş Savaşı • Mütareke İstanbul'u • İşbirlikçiler • İşbirlikçi Basın • İstanbul'un "Osmanlı" Hıristiyanları • İngiliz Muhipleri • Atatürk'ün İstanbul'u "Bizans" olarak nitelendirmesi • Mandacılar • Başkent Ankara ve Emperyalizm • Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Aleviler • Laiklik • Harf Devrimi • Dil Devrimi • Tarih Devrimi • Hukuk Devrimi • Üniversite Devrimi • Uygarlaşma • Azgelişmişlik Çemberini Kırmak • Demokrasinin Önündeki Engelleri Kaldırmak

ISBN 975841039-3

9 789758 410392

otopsi

ISBN - 1. CİLT : 975841036-9
ISBN - 2. CİLT : 975841037-7
ISBN - 3. CİLT : 975841038-5
ISBN - TAKIM : 975841039-3